

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SOYKIRIMI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Yehuda Bauer

Çeviren: Orhan Yakın

Yehuda Bauer, Kudüs'teki Uluslararası Soykırım Araştırmaları Enstitüsü'nün eski başkanıdır ve halen buranın akademik danışmanlığını yürütmektedir. Bauer'in soykırım ve Yahudiler üzerine yayınlanmış birçok makalesi ve kitabı bulunmaktadır.

Orhun Yakın, Hacettepe Üniversitesi Amerikan Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olduktan sonra, aynı üniversitenin İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nde yüksek lisansını tamamlayıp, İngiltere'deki The University of Warwick'de mizah çevirisi üzerine doktora yapmıştır. On yılı aşkın bir süredir Hacettepe Üniversitesi İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışan Yakın'ın, çeşitli dergilerde çevirileri ve korku çizgi romanı üzerine yazıları yayınlanmıştır.

Soykırımı Yeniden Düşünmek

Soykırımı Yeniden Düşünmek

Yehuda Bauer

phoenix

Soykırımı Yeniden Düşünmek
Yehuda Bauer
Özgün Adı: Rethinking the Holocaust

Çeviren: Orhun Yakın
Yayıma Hazırlayan: Bilge Tanrıseven
Son Okuma: Melek Ünsal
Sanat Yönetmeni: Harman Şaner Çakmak
Kapak Tasarımı: Cemal Tekin
Mizanpaj – Ofset Hazırlık: Serdar Aydoğan
Baskı ve Cilt: Pano Ofset

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Phoenix Yayınevi'ne aittir.
© Phoenix Yayınevi, 2002
Bu kitabın Türkçe yayın hakları Yale Representation Ltd.'den alınmıştır.
Copyright © Yale University, 2001
Birinci baskı, Ekim 2002, Ankara
ISBN: 975-6565-42-x

Phoenix Yayınevi
Dirim Sokak 23/2 Cebeci 06600 Ankara
Tel: (312) 320 44 57-58 Faks: (312) 362 53 93
e-posta: info@phoenixkitap.com
http://www.phoenixkitap.com

c

Yayıncının Notu: Bu kitapta geçen, sözde Ermeni Soykırımı iddiaları ve ifadeleri tamamen yazar Yehuda Bauer'e aittir. Kitaba emeği geçen Phoenix Yayınevi personeli ve çevirmen Orhun Yakın bu iddialardan ve ifadelerden kesinlikle sorumlu değildir. Yale Representation Ltd. ile yapılan telif sözleşmesi gereği söz konusu bölümler kitaptan çıkarılamamıştır.

Önsöz

Tarihçiler, kitaplarına bir sunuş yazma zamanı geldiğinde, işe genellikle eserlerini yazarken kendilerine yardımcı olan kurumlara, arşivlere ve meslektaşlarına teşekkür ederek başlarlar. Benim de bundan önceki kitaplarımda yaptığım buydu. Ama, bu kez sadece eşim Elena hangi konuda çalışmakta olduğumu bilmekteydi. Yöneticisi olduğum ve hemen her gün çalıştığım Uluslararası Araştırmalar Enstitüsünün bulunduğu Yad Vashem'e, Yad Vashem'in yöneticisi Avner Shalev ve bir şeylerle uğraştığımı anlayan ama tam olarak ne olduğunu bilmeyen diğer çalışma arkadaşlarıma çalışmalarım boyunca desteklerini ve yardımlarını esirgemedikleri için en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Aynı teşekkür, her ne kadar kitabım çoğunlukla ikinci kaynaklara dayanıyor olsa da, sunduğum bazı olaylar üzerine yapılmış çalışmaları bulabildiğim Yad Vashem arşivleri içinde geçerli.

Her ne kadar kendilerine doğrudan danışmadıysam da, birçok meslektaşımın düşünme biçimim üzerinde etkisi oldu. Öncelikle, soykırım konusuna Yahudi perspektifinden bakılması gerektiği konusunda fikir birliği içinde olduğum,

en yakın arkadaşım ve meslektaşım Yisrael Gutman. Bunu yaparken suçu işleyenlerin ve ‘seyirci kalanların’ da tarihlerini göz ardı etmediğimiz okuyucuların gözünden kaçmayacaktır. Ne yazacağım konusunda hiçbir fikirleri olmayan ve tamamen masum olan David Bankier, Christopher R. Browning, Ian Kershaw, Dov Kulka, Franklin H. Littell, Michael R. Marrus, Dalia Ofer ve daha birçoklarından çok şey öğrendim. Bir takım konularda fikir ayrılıklarımız olmasına rağmen dostluğunun benim için özellikle verimli olduğu, geniş bilgisi, tutarlılığı, açıklığı ve gerçeklere olan bağlılığı ile (“bizim işimiz gerçekler” en çok tekrarladığı sözdü) bana ilham veren Raul Hilberg olmuştur.

Bu kitabı bütün güçleri ile destekleyenler ise Hebrew Üniversitesi’ndeki Çağdaş Yahudilik Enstitüsü’ndeki öğrencilerim oldu. Aslında emekli olması gereken bir profesörüm ama öğretmeye devam ediyorum ve öğrencilerim beni sürekli olarak düşünmeye ve yeniden düşünmeye, kaynaklara tekrar bakmaya, tartışmaya ve savunmaya teşvik edip birçok konuda da durmakta olduğum noktadan geri çekilmeme yol açıyorlar.

Son olarak, her yazarın yaptığı gibi, ailem için birkaç söz: Bana huzur veren iki kızım, Danit, Anat ve çocukları ile beni her zaman destekleyen ve cesaretlendiren Elena (“İlaniki”).

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
Birinci Bölüm	Soykırım Neydi?..... 11
İkinci Bölüm	Soykırım Açıklanabilir mi?..... 25
Üçüncü Bölüm	Diğer Genositlerle Karşı- laştırmalar 53
Dördüncü Bölüm	Genel Yorumlar 89
Beşinci Bölüm	Genel Yorumlar 119
Altıncı Bölüm	Yahudi Direnişi – Masal mı, Gerçek mi? 149
Yedinci Bölüm	Silahsız Direniş ve Diğer Tepkiler 177
Sekizinci Bölüm	Cinsiyet Sorunu: Gisi Fleischmann Örneği..... 205
Dokuzuncu Bölüm	Teoloji veya Tanrı Cerrahın Kendisidir 229
Onuncu Bölüm	Kurtarma Girişimleri..... 259
On Birinci Bölüm	Soykırımdan İsrail Devleti'ne..... 295
Ek: Bundestag Konuşması.....	319
Notlar	333
Dizin	381

Giriş

Bu kitap soykırım tarihini yeniden anlatmayı amaçlayan bir kitap değil. Bu kitap, daha çok, insanlık tarihinin en önemli olaylarından biri ve ardından uzun ve kapsamlı bir değerlendirme sonucu ortaya çıkan sorunlar ve sınıflamalar hakkında bir yeniden düşünme girişimidir. Evet, zaman zaman daha genel birtakım noktalara işaret etmek adına bir tarihçinin mesleki profesyonelliğinin ardına sığınarak araştırmamı (örneklerin) durum incelemelerinin arkasına sakladım. Ama benim durum incelemelerimin bir başka mantıklı yönü daha var. Benim görüşüme göre, bir tarihçi, özellikle buna benzer bir konu ile ilgileniyorsa ve üzerinde çalışıyorsa iki şey yapmalıdır: 1) Araştırmalı ve çözümlemeli, 2) önünde anlatılması gereken, kişilerin yaşamları ile ilgili bir hikaye olduğunu unutmamalıdır. Yani, gerçek bir tarihçi aynı zamanda (sahici) hikayeler anlatan birisidir de. Tabii bu ifade esas için belgelerin ve onların yorumlanmasının dışında bir şey olduğu anlamına gelmemelidir. Zaten dostum ve meslektaşım Raul Hilberg'in *b-e-l-g-e* sözcüğünü nasıl telâffuz ettiğini bir kez bile duymuş birisi ne demek istediğimi anla-

yacaktır. Ama bir tarihçi aynı zamanda bir öğretmen de olmalıdır ve öğretmenler, öğrencilerinin ve aynı zamanda kendilerinin de, tarihlerini anlattıkları kişilere benzediklerini unutmamalıdır. İşte bu yüzden durum incelemeleri, bu yüzden arada sırada birkaç tanık ve beyanları/ifadeleri ve bu yüzden sonuç bölümündeki hikayeler

Artık bir tarihçinin soykırımı bir bütün olarak ya da en azından birçok olası geniş bakış açılarından biri ile sunmasının zamanı gelmedi mi henüz? Sanırım geldi. Bu satırlar, soykırım konusunda geçmişteki olayların anlaşılabilmesi yönünde özellikle genç nesil tarihçi ve sosyologlar için oldukça radikal gelişmelerle geçen birkaç yıllık dönemden sonra, 1999'un başlarında yazılıyor. Biz tarihçi ve öykücüler uzun süredir bodrumlarda olguları, yeni gelişmeleri, bağlantıları ve bağlamları bulup ortaya çıkarmak için toprağı kazıp durmaktayız. Halen oralardayız ve daha uzun bir süre de orada kalacağı benziyoruz. Arşivlerde bulduklarımızla ya da tanıkların ifadelerinde duyduklarımızla heyecanla, daha çok dehşetle, titriyoruz. Önümüzde açılan o dipsiz çukura düşüp kaybolmamak için sık sık kaçıp uzaklaşma isteği duyuyoruz. Ama bu duyguya yenik düşmemeli ve hikayemizi anlatmalıyız. Arada sırada da soykırımı bize belki daha geniş bir yaklaşım sağlayabilecek bir açıdan bakmalıyız. Ağaçların varlığı yaşamsal önem taşır ama bu, orman daha az önemli demek değildir.

Fikir, son zamanlarda yaşamımda ki birçok iyi şey gibi, Elena'dan çıktı. "Neden son on beş yıldır yazdığın makale ve kitap bölümlerinin bir kısmını tekrar yayınlamıyorsun?" diye sormuştu bana. Harika bir fikir diye düşünüp seçimimi yapmak için masamın başına oturdum. Vardığım sonuç bu işin kesinlikle ilk düşündüğüm şekli ile mümkün olamayacağıydı. Ne yazdıysam hepsinin üzerinde yeniden düşünmeli ve hepsini yeniden yazmalıyım. Hatta yeni bir şeyler yazmalıyım. Büyük sorular sormalı ve karşılığında küçük

yanıtların karşıma çıkmayacağını umut etmeliydim. Bazen geçmişte yazdıklarımla aynı fikirde olmadığımı gördüm, yeni ortaya çıkan bilgiler bir takım yeni, ama her zaman pek de iç açıcı olmayan görüntülere yol açmıştı. Görünen oydu ki, ne kadar çok şey öğreniyorsam o kadar alçak gönüllü olmaya çalışıyordum.

Yahudi soykırımı bir katliamdı ama daha önce hiç görülmemiş ve özel türde bir katliam. Geçtiğimiz yirmi yıl içinde inanılması güç bir olay/fenomen meydana geldi: Yahudi soykırımı eksik bir biçimde, batı uygarlığı olarak bilinen yapı içinde kötülüğün sembolü olarak anılmaya başlandı ve bu sembolün ortaya çıkardığı bilinçlenmenin bütün dünyaya yayılmaya başladığını gözlemlemek mümkün. Hiroşima yakınlarında ki bir müze Yahudi soykırımını düzenli olarak anıyor; Çin’de bir üniversite soykırım ile ilgili literatürün bir özetini Çince’ye aktarmış durumda. Balkanlarda ki “etnik temizlik” ya da benzer bir durumda meydana gelen toplu öldürme olaylarını bir başka benzer olayla ilişkilendirmek gerektiğinde, söz konusu benzetmenin iyi bir analize dayanıp dayanamayacağı konusuna –ki dayanamaz– pek dikkat etmeden, genellikle Yahudi soykırımı ile paralellikler kurulmaktadır. Yahudi soykırımı ile ilgili bir kitap, film ya da oyun yayınlanmadan ya da sahnelenmeden geçen bir dönem yok gibidir. Basın dünyası da –hem ciddi hem pek o kadar da ciddi olmayan basını kastediyorum– soykırım ile ilgili tartışmalarla dolup taşmaktadır. Siyasetçiler konudan ikide birde söz açmaktadırlar. Televizyon endüstrisi soykırım ile ilgili şovları, belgeselleri ve tartışma programlarını tekrar tekrar gösterime sokmaktadır. Peki ama neden?

Çünkü, bana öyle geliyor ki Yahudi soykırımının insanlık durumu ile ilgili olarak bizlere çok önemli şeyler anlattığı gerçeği yavaş yavaş anlaşılmaya/görölmeye başlıyor. Bir yönden bu soykırım, öteki soykırım olayları ile karşılaştırılması ve evrensel olarak kıyaslanması, Kamçatka’dan

Tasmanya ya, Patagonya'dan Hudson Körfezine kadar herkesi bağlaması gereken bir olay. Diğer taraftan bu soykırım, daha önce hiç olmamış ve günümüze değin –en azından şimdilik– hiç tekrarlanmamış bir takım özelliklere sahip bir soykırım. Üçüncü bir nokta da şu: bu soykırım uygarlığın Hristiyan-Müslüman bölgesinde ki ana gruplardan birini, kültürleri orijinleri olan Ortadoğu bölgesinin özellikleri ile biçimlenmiş ve bundan dolayı batı uygarlığının gelişiminde hayati bir rol onamış olan Yahudileri ilgilendirmektedir. Böylece, Yahudi soykırımı, katliam, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hiç şüphesiz Yahudi düşmanlığının sembolü haline gelmiştir. Neyse ki hemen köşede hazır olarak beklemekte olan kurtarıcılar sayesinde bu kötülüklerin kaçınılmaz olmadıklarını ve mücadele edilebilir olduklarını görüyoruz. Buradan çıkardığımız sonuç uluslar arası bir işbirliği ile mümkün olabildiğince çok insanı eğitmek ve onları hem uyarmak hem de insan ilişkilerinin gidebileceği yön konusunda iyimser mesajlar vermektir. Yahudi soykırımının etkisinin azalmak yerine artmakta olduğu gerçeği bu kitabı yazmam konusunda en önemli etkenlerden birisidir.

Ben diğer Yahudilerle bir Yahudi devleti içinde yaşamakta olan Yahudi bir tarihçiyim ve bu durumun neden olabileceği koşullandırmayı dikkate almak zorundaydım. İsrail Yahudi toplumu ve genel anlamda Yahudi toplumu, travmaya uğramış toplumlardır. Felaketten nesiller sonra Yahudi nüfusunun üçte birinin ortada herhangi bir siyasi, ekonomik ya da askeri bir neden olmaksızın katledildiği gerçeği iyice anlaşılmaya başlanmıştır; bu kayıplar toplumun bilincine iyice yerleşmiştir, ama nedenleri halen tam olarak anlaşılamamıştır ve aynı felaketin bir gün tekrarlanabileceği olasılığı oldukça yaygındır. Bu basit bilinçlilik olma durumunun altında bilinçsizce yatmakta olan şey ise söz konusu durumun farkında olmak ve bu durumdan, genellikle oldukça sert, “dersler çıkarmak” zorunda kalınmasına bir is-

yandır. İsraili politikacılar Yahudi soykırımını, genellikle farkında olmaksızın, siyasi amaçlar için kullanmaktadırlar. Sağcılar bütün Arapları Nazilerle özdeşleştirmektedirler (Arafat, 1982 yılında Beyrut'ta kalırken Berlin'de sığınagında saklanmakta olan Hitler'e benzetilmişti). Solcular Batı Şeria'da ki İsrail ordusunu işgal altında ki topraklarda görev yapan bir çeşit Alman *Wehrmacht*'ı olmakla suçlamıştı. Bakanlar milyonlarca Yahudi göçmenin İsrail'e akacağını hayal etmekte; soykırım sırasında öldürülen milyonlarca Yahudi. Yahudi politikacılar birbirlerini Yahudi düşmanlığı ile suçlamakta ve rakip partileri Nazi partilerine benzetmektedirler.

Ama sorun sadece bu alanlarla sınırlı değil, dehşet her yere sızmış durumda: trafik polisinin durdurduğu bir vatandaş kendisine uygulanan "Gestapo taktiklerinden" şikayetçi olmakta. Bir baş haham, Musevilikteki girişimlerinin, Yahudiler için soykırımdan beter sonuçlar doğuracağı telkinlerinde bulunmaktaydı; çünkü edebiyat, tiyatro, müzik, televizyon gibi alanlarda olduğu kadar herhangi bir İsrail gazetesinde Soykırım konusuna değinen bir haber ya da makale görmeyeceğiniz gün yoktur; hem de olayın üzerinden elli yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen. Konunun bu şekilde ele alınmasını, üzerinde spekülasyon yapılmasını, tahminler ve karşılaştırmalarda bulunulmasını engellemek için, bazen hâlen yaşamakta olan Soykırım kurbanlarını da kapsayan çeşitli gruplar tarafından girişimlerde bulunulmakta ise de bir sonuç elde edilememektedir. Çünkü olayın yol açmış olduğu travma, bütün bu cılız nasihatlerle geçiştirilemeyecek kadar güçlüdür.

Herhangi bir travma ile başa çıkmanın tek yolu onunla yüzleşmek ve her yönü ile zihnimizde tartmak, üzerinde kafa yormak olmalıdır. Yahudilerin o zaman yapamadıklarını şimdi yapmalı, yani Soykırımı tarihsel belleğin içine işlemeliyiz. Öncelikle tutulan yasın, kayıpların acısının üste-

sinden gelmeliyiz. Soykırım kurbanlarının milyonlarcası krematoryumlardan süzülen dumanlarla kaybolup gittiler ve onların yasını tutabileceğimiz mezarları bile yok. Onlar için yas tutabilmemizin yolları bulunmalı. Yoksa sağ kalanlar ve torunları hiçbir zaman huzur bulamayacaklar. Soykırım, yaşamın içine, bu güne ve geleceğe dahil edilebilmeli ve ona, meydana geldiğinde sahip olmadığı bir anlam kazandırılmalı.

Yahudi toplumu bütün bunları yaparak dış dünyaya, özellikle de Hristiyanlığa açılmalı çünkü bu olayın baş sorumluları ve onları seyretmekle yetinen diğer toplumların üyeleri, kendisi de Yahudi olan müşfik bir Tanrı'ya adanmış olan kiliselerde vaftiz edilmişlerdi. Soykırım Hristiyanlık için olduğu kadar Musevilik açısından da temel bir sorun oluşturmakta olduğundan dolayı Katolik Kilisesi ve diğer kiliseler, genelde şanssız ve anlaşılmaz, ama aynı zamanda samimi bir şekilde Soykırım gerçeği ile yüzleşmeye çalışmaktadırlar. Soykırım'ın evrensel geçerliliği olan sonuçları yaygınlaştıkça Soykırım'ın –bir kez daha– iki anlamı olacaktır: Özel olarak bir Yahudi trajedisi olması ve *bu nedenle* en üst düzeyde evrensel bir sorun oluşturması. Yahudi kimliği taşıyan insanların katledilmeleri yalnızca tek bir nedene dayanmaktaydı: Yahudi olmaları. Katilleri bununla yetinmeyip kurbanlarını insan kimliklerinden arındırmayı denediler ki bu bütün insanlığı ilgilendirmesi gereken bir olgudur. Bugün söz konusu Yahudi trajedisini bir insanlık trajedisi olarak değerlendirmek durumunda olanlar bizleriz. İnançları ne olursa olsun bütün insanlar, ama özellikle Yahudiler ve kendilerini Hristiyan olarak adlandıranlar, bu evrensel sorunla başa çıkabilecek ortak bir dil bulmak zorundadırlar. İnsanoğluna son uyarı yapılmıştır: Dikkatli olmalı ve ders almalıdır.

Burada sözünü ettiğimiz öğrenme konusu çok büyük bir önem taşımakta olup sadece Yahudiler için değil herkes için

hem çocuklar hem de yetişkinler gereklidir. Bu eğitim sürecinin başarıya ulaşabilmesi için siyasetçilere, demokrasinin yürürlükte olduğu ülkelerde Soykırım ve katliam hakkında bir şeyler bildikleri için değil vergileri indireceklerini vaat ettikleri için seçilen kişilere gereksinimimiz var. Öncelikle siyasetçileri eğitmemiz gerekiyor. Bu ümitsizliğe kapılmamamız gereken, oldukça zor ve hiçbir garantisi olmayan bir süreç. Birleşmiş Milletler'in Soykırımı Karşı Sözleşmesi var ama soykırım ortadan kalkmış değil. Sözleşmeden daha fazlasına gereksinimimiz var. Gezegenimizin üstünde yaşam gittikçe daha sıkışık ve rahatsız edici bir hal almakta, sayımız her gün artmakta ve kendimizi rahat hissederek çevremize dostça davranmamızı sağlayacak yeterli alanlar azalmaktadır. Çok büyük ölçüde kısımları şimdilik en azından önlemek ve belki de daha uzak bir gelecekte tamamen ortadan kaldırmak için siyasi ve uluslararası aygıtlara gereksinimimiz var.

Bu bağlamda, elinizdeki kitabın canice bir yönelimi engelleyecek belki de geri çevirebilecek kişi ve kurumların çalışmalarına bir (katkı sağlaması) yönünde siyasi bir amacı var. Yaşamını yitiren onca kişiden sonra artık hepimizi silip süpürebilecek olan bu tehlikeli dalgaları durdurmak için bir şeyler yapma zamanı geldi.

Yukarıda bahsettiğim bütün bu konular kitabın ilgili bölümlerinde açıkça söylenmese de dolaylı olarak belirtilmektedir. Tabii ki önce elimizdeki konuyu tanımlamak gerekiyor, farklı yorumlara değinmek ve hepsine değilse de bir takım konulara dikkat çekmek durumundayım. Bundan dolayı işe tanımlarla başlıyorum ve ana konumuz olan Soykırım'ın diğer kırımlarla karşılaştırılması konusunda bize yol gösterebilmesi için historyosofiyle (Soykırım izah edilebilir mi?) devam ediyorum. Geçtiğimiz yıllarda önemli bir takım tarihçi ve sosyologlar Soykırım konusuna genel açıklamalar getirmeye çalışmışlardı. Ben de Zygmunt Bauman, Jeffrey

Herf, Goetz Aly, Daniel Goldhagen, John Weis ve Saul Friedlander gibi bilim adamlarının bu çalışmalarını analiz etmeye çalışarak sonunda kendi yorumumu daha net, kesin bir hale getirmeyi umuyorum. Burada benim söyleyeceğim şeyin onların söylediklerinden daha doğru olduğu iddiasında değilim. Yorumların okuyucular ve dinleyicilerin desteği için birbiri ile rekabet ettiği bir dünyada yaşıyoruz. Bu konuda son sözün burada söylendiği iddiasında da değilim. Benimki de bir yorum sadece. Doğal olarak bana ikna edici geliyor ama herkese öyle gelmeyebilir.

Bu tip yorumların nasıl ortaya konulduğunu daha iyi açıklayabilmek için burada ilginç, önemli ya da can alıcı nitelikte olarak değerlendirdiğim konuları sunuyorum. Yorumumun esasını teşkil eden kısımlar, Soykırım esnasında Yahudilerin tepkileri, altıncı ve yedinci bölümlerde yer almakta. Alman ve Amerikalı meslektaşlarımın çok önem verdiği Nazi Almanyasında Yahudilerin öldürülmesi emrini – eğer öyle biri ya da birileri olduysa– kimin nasıl ve ne zaman verdiği konularını kapsayan karar verme mekanizmasının nasıl işlediği konusuna bu kitapla herhangi bir katkıda bulunmadım. Hiç şüphesiz bu son derece ilginç yoğun araştırma konusunun önemini küçümsüyor değilim burada. Konuya katkılarım sürüyor, toplantılara katılıyorum ve yayınları takip ediyorum. Ama, her şey yazılıp çizildiğinde, bu arayışın sonunda ne bulmayı umuyoruz? Eğer, gelecekte bir gün bu kırımın nasıl yapıldığını bütün ayrıntıları ile öğrenecek olursak, bu bilgi bize ne kazandıracak? Kimlerin, ne zaman ve nasıl yaptığını öğrenmiş olacağız ama esas önemli soruyu sormamış olacağız: Neden? Meslektaşlarımın bu soruyu bir kez sormalarının –ki bazıları halihazırda sormuş durumdalar– ardından gelecek olan soru şu olacaktır: Kurbanların bu hikayedeki rolleri nedir?

Bence, kurban sayısı suçu işleyenlerin sayısından her zaman daha fazla olacaktır. İşin aslına bakılırsa, içinde bulun-

duğumuz dönemin yıkım ve kargaşa olasılıklarını göz önüne aldığımızda, bütün insanlığın bir felakete kurban gitme olasılığı olduğunu görüyoruz. Kurbanlar, yaşamlarının son dakikaları haricinde, tepkisiz değildirler. Nazi kurbanlarının nasıl bir davranış içinde olduklarını bilmemiz gerekiyor, o koşullarda yanlarında nasıl bir kültür yükü taşımaktaydılar, bu kültür bagajı ve davranış biçimlerinin kendilerine herhangi bir faydası olmuş muydu? Bu insanların ne düşündüklerini, nasıl tepki gösterdiklerini ve neler yaptıklarını bilmek zorundayız. Bulacağımız yanıtların içinde olası bir ders, bir uyarı belki de bir cesaretlendirme olacaktır. İşte bu nedenlerle Soykırımın Yahudi kurbanları üzerine yoğunlaşmayı tercih ettim çünkü hem evrensel ölçülerde önem taşımaktalar hem de günümüz Yahudi toplumları açısından önemliler. Bu kitabın iki bölümü Yahudilerin Nazi Avrupa'sında maruz kaldığı eziyetlere karşı nasıl tepki gösterdikleri konusuna ayrıldı.

Soykırım konusu çağdaş cinsiyet çalışmalarına uygulanabilir mi? Kitabımda hem Yahudi hem de evrensel bakış açısıyla incelediğim bir vaka çalışmasının tüm disiplin üstünde etkisi olacağını düşünmekteyim. Teolojinin bu konuda bize sağlayacağı yanıtlar var mı? Konunun bu kısmı ile ilgili olarak Yahudi teolojisini irdeledim. Hristiyan teolojisinin de aynı öneme sahip olduğunu düşünmekle birlikte konumuza olan katkılarının o alanda uzmanlık sahibi araştırmacılarca ele alınması gerektiği kanısındayım. Bundan sonra sırada benim yaklaşımımı net bir şekilde gösterecek olan bir vaka çalışması eşliğinde ele aldığım kurtarma gayretleri konusu var. Son olarak, Soykırımın İsrail Devleti'nin kuruluşu üzerindeki etkisi ile ilgili zorlu konuyu ele aldım. Bu, ilk bakışta yerel ya da sadece Yahudileri ilgilendiren bir konu gibi gözükse de aslında evrensel bir konu. Bu bağlamda söz konusu trajediyi, meydana gelişinden sonra dünya üzerindeki etkisi açısından ele aldım.

Bir kararsızlık devresinden sonra 27 Ocak 1998'de Alman Parlâmentosunda yapmış olduğum konuşmanın metnini kitabın sonuna eklemeye karar verdim. Umarım ego-sunu tatmin etmeye çalışmakla suçlanmam, çünkü bu metni kitaba dahil etmemin tek nedeni bu konu hakkındaki bütün düşüncelerimi özetleyerek vermesidir. Konuşmada sunulan öykülerin hepsinin bir diğer anlamı daha var: O öykülerin anlatıcısı olan ben, Soykırım sırasında Avrupa da değildim. Akrabalarım ve bir zamanlar evim olan yerde yaşayan herkes katledilirken ben, 1939 yılında kıtayı terk etme akıllılığını gösteren anne ve babamın göç etmiş olduğu Mandatory Filistin'de okuluma devam edip top peşinde koşuyordum. Eğitimimi Birleşik Krallıkta tamamladıktan sonra İsrail Kurtuluş Savaşı'na (ve diğer arkadaşlarım gibi diğer birkaç İsrail savaşına daha) katıldıktan sonra Soykırım konusu üzerinde çalışmaya karar verdim çünkü bir Yahudi tarihçisi olmak istiyordum. Ama çok geçmeden anladığım gibi Soykırım, ne yazık ki, modern tarihin, belki de bütün Yahudi tarihinin en önemli olayı. Şair, savaşçı ve sağ kalmayı becermiş arkadaşım ve yol göstericim Abba Kovner'e bunu anlamış olmanın beni nasıl korkuttuğunu söylediğimde bana korkuyor olmanın Soykırım çalışmaları için mükemmel bir başlangıç noktası olduğu yanıtını verdi. Alman Parlâmentosundaki konuşmam hem bir özet hem de Soykırımı yeniden değerlendirmem yolunda bir girişimdi. Ve halen korkuyorum.

Birinci Bölüm

Soykırım Neydi?

Tarihçinin nesnelliği Soykırım haricindeki konularda da tartışılabilir ama Soykırım ile ilgilenen bir tarihçinin bu tartışmanın dışında kalabilmesi mümkün değildir.

Yazımıza aynı görüşü paylaşan diğerleri ile beraber Karlheinz Deschner tarafından ileri sürülen fikirler doğrultusunda “nesnel” bir duruşun mümkün olamayacağını belirterek başlamak önem taşımaktadır.¹ Bizi çevremizdeki şartların, geleneklerin, eğitimin, önyargıların ve diğer etmenlerin belirlediği konusu sayısız kez söylenegelmiştir. Çevrenin üzerimizdeki etkisi yıkıcı olabilir. Bir rejim ve onun birleştirici etkisinin aklımızı çelmesiyle, bazen de diğer meslektaşlarımızın oluşturduğu genel mutabakatın etkisiyle, “suya sabuna dokunmayan” yazılar yazar, hatta bazen yazılması gerekeni bilerek yazmama yolunu seçeriz. Daha da beteri bazen, bir çoğunluğun, grubun, karizmatik bir bireyin ya da diğer bir dış kaynağın fikirlerinin bir yansımasından başka bir şey olmadığı halde, ortaya koyduğumuz fikrin gerçekten kendi fikrimiz olduğu-

nu sanırız. İncelemekte olduğumuz dönemi, kendi atmosferi ve bağlamı içinde kurallara uygun bir şekilde yorumlayabilmek için, önyargılarımızın ve öznel yaklaşımımızın farkında olmalıyız. Gerçeğin ve olguların bazı yönleri ile uğraşmayı diğerlerine tercih etmemizin bile, öznel bir seçimi yansıtacağı gerçeğini göz ardı etmemeliyiz. Geothe'nin de dediği gibi "Her olgu zaten bir kuramdır." On dokuzuncu yüzyıl Alman tarihçilerinden Johann G. Droysen "Sadece akılsız biri nesnel olabilir" demişti. Gerçekten de nesnellik, en basit şekliyle hiçbir ilginçliği bulunmayan bir olgu çünkü kendi içinde hiçbir anlam taşımayan bir kargaşayı yansıtıyor, olayların sonsuz bir zincir gibi akıp gittiği bir kargaşa.²

Öyleyse, her yeni gelen nesil için tarihin yeniden yazılmasını dikte eden bir özneelliğe mi boyun eğeceğiz? Aslına bakarsanız yaptığımız bir anlamda bu. Sonuçta, insanlar her dönemde geçmişteki olaylara değişik açılardan bakmışlardır; tarihçiler Fransız Devrimi'ne 2089 yılında 1789, 1889 ya da 1989 yıllarındaki bakış açılarından daha farklı yaklaşacaklardır. Yine de, önyargılarının farkında olan bir yaklaşıma eşlik eden bilgi ve algılama bu önyargıları oldukça etkisizleştirebilir. Bu önyargılar asla tamamen kaybolmayacak ancak tarihçinin yaptığı çalışmadan "meşru" denebilecek sonuçlar çıkarmasına yetecek kadar azalacaktır. Bu sonuçlar mantıksız nesneelliği, ben-merkezci bir özneelliği ve olguların bitmek bilmeyen bir görecelilikle ilişkilendirilmelerinin yol açacağı tuzaklardan kurtuluşu sağlayabilir. Kabul edilebilir bir sonuç, sadece tanınmış bazı dış baskı kaynakları ve müdahalelerle özdeşleşmemek ve etkilenmemek anlamına gelmez. Bu, aynı zamanda, söz konusu dönemi kendi bakış açısı ve şartlarıyla anlama çabasının bir yansıması anlamına da gelir. Bir başka dönemin, aynı olayları kendine has bir şekilde yeniden değerlendirebileceğinin farkında olarak, eğer hem kendimize hem topluma önyargılarımızın neler olduğunu açıklarsak, bulgularımızın da bu değerlendirmelerin bir parçası olabileceğini umabiliriz.

Benim önyargılarım şunlar: Bir halkın planlı bir biçimde toptan yok edilmesi uygarlık tarihi boyunca eşi görülmemiş bir felakettir. Bu felaket meydana geldi çünkü gelme olasılığı vardı, eğer böyle

bir olasılık olmasaydı meydana gelemezdi. Ve bir kez olan tekrar olabilir. Herhangi bir tarihsel olay, somut bir olgu haline dönüşmeden önce sadece bir olasılık olarak nitelendirilirken, bir olgu halini aldığı anda aynı zamanda bir örnek işlevini de üstlenmiş olur. Her ne kadar hiçbir olay tamamen aynı şekilde tekrarlanmazsa da, eğer benzer olaylar meydana gelmeye devam ederse, bu olayların ilki haline gelecektir. Soykırım ya bir örnek oluşturacaktır ya da bir uyarı niteliğine bürünecektir. Benim önyargım bir anlamda politik: Bu olayın devamı gelecek olan bir örnek değil, bir uyarı olarak kalması için elimizden gelen gayreti göstermeliyiz.

İkinci önyargım: Nazizm ile Nazizm karşıtlığı arasında tarafsız bir konumda değilim. Nazizmden tiksiniyorum. Irkçılığın her türüne ve Yahudi düşmanlığına karşıyım. Yani bu konuda da tarafsız değilim. Ben, tarihsel kanıtların ışığı altında, Nazi rejiminin dünyamızın canına okuyan en kötü yönetim biçimi olduğuna inanıyorum. Peki bu inancımı hangi bakış açısıyla şekillendiriyorum? İnsan hayatını en yüce değer olarak gören Yahudi geleneği ve diğer gelenekler ile uyum içinde olan, esas itibariyle liberal bir bakış açısı ile. Tüm bu işaret ettiğim noktalarda "objektif" değilim ama bu başlangıç noktalarını reddeden bir objektifliğin hem objektif olamayacağını hem de –yine açık bir önyargı örneği teşkil edecek şekilde– insanların büyük bir bölümünün ahlaklı olduğu yolundaki anlayışına tamamen ters düşeceğini düşünüyorum. Bu bağlamda ahlakilik, bireylerin ve grupların varolma ve eksiksiz olarak yaşama hakkına karşı olan davranış ya da niyetlerin, insan yaşamının varlığına da bütünüyle karşı olduğu ve bu yüzden kabul edilmelelerinin mümkün olmadığı fikrine dayanır. Ahlakilik burada olmazsa olmaz bir değer olarak verilmektedir, tabii insan ırkının süregelmesi istenen bir şey olmaya devam ettiği süreç.

Artık, bütün önyargılarımı belirttiğime göre, soykırımı tanımlamaya geçebiliriz ama bunu yapmadan önce önümüzde duran son tuzağı da atlatmalıyız; yani "madem bir şey oldu, demek ki olması gerekiyordu" ifadesini kullanmaya yönelik eğilimimiz. Amerikan Devrimi oldu ama olmayabilirdi de. Eğer Britanyalı politikacılar vergi konusunun Amerikalı kolonistler için önemini ve başarıyla

sonuçlanabilecek bir isyanı sezebilmiş olsalardı olayların gidişatını değiştirip Kanada'dakine benzer bir çözüme ulaşabilirlerdi. Benzer biçimde Fransız soylularının gereksiz inatçılığı olmasaydı Bastille düşmeyecekti. Eğer Britanya, Fransa ve Sovyetler Birliği karşılıklı şüphelerinden arınabilselerdi, İkinci Dünya Savaşı, daha 1939'un Temmuzunda tarafların askeri delegasyonlarınca Almanya'ya karşı yapılacak bir ittifakla önlenebilirdi.

Determinizm belası, ister Marksist açıdan olsun ister bir başka açıdan, Soykırım tartışmalarının içinde net bir şekilde yer almaktadır ve buradan yola çıkarak şunu net bir biçimde ifade edebilirim ki Soykırım olmuştur ama önlenebilirdi. Tabii ki bu olasılık Avrupa'nın içinde bulunduğu durum içinde zaten vardı ama varolan tek olasılık değildi. Yadsınamayacak bir belirleme daha var: Nazilerin ideolojisini, Alman toplumunun ve bürokrasisinin gelmiş oldukları noktayı ve Avrupa'daki Alman siyasi ve askeri üstünlüğünü göz önüne aldığımızda, belli bir noktadan sonra –ki biraz uğraşılırsa net olarak ortaya konabilir– Yahudi kıyımının kaçınılmaz olduğu görülebilir. Ya da bu toptan imha hareketine kalkışılmasının gerekliliğini görebiliriz. Ama eğer zamanda biraz geriye, 1941'den savaşın başladığı 1939'a ya da daha geriye gidecek olursak Soykırımın meydana gelemeyeceğini görebiliriz. Eğer İngilizler, Fransızlar ve Ruslar 1939 baharının sonlarında sürdürmekte oldukları görüşmeleri bir sonuca bağlayabilselerdi Alman yayılması, daha sonra ulaştığı noktayı göz önüne aldığımızda, önlenebilirdi. Benzer bir biçimde, aynı güçler 1938'de Sudeten konusunda değişik bir koalisyona gitmiş olsalardı, ordunun durumundan hoşnut olmayan Ludwig Beck liderliğindeki bir askeri gücün devreye girmesiyle destekleneceklerdi ve bir savaşın önüne geçilebilecek, Naziler de kanlı ideolojilerini hayata geçiremeyeceklerdi.³

Eberhard Jackel, Helmut Krausnick, Gerald Fleming ve Lucy Dawidowicz gibi niyetçi tarihçiler Hitler'in, Soykırımın gerçekleşmesine kadar geçen süreç içinde niyetlerini ve bu niyetlerin, Hitler'in rejim içindeki adeta tanrısal konumu ve diğer Nazilerin yardımcı rollerdeki vazgeçilmezliklerini, öne çıkışını tartışmaya açıyorlar. Jackel, Hitler'in maiyetinin Yahudilerin toplu olarak

katledilmelerine kadar varan gelişmelerden son derece rahatsız olduğunu belirtir.⁴ Örneğin Heinrich Himmler, konu ile ilgili 25 Mayıs 1940 tarihli, Polonya’da bulunan yabancılarla ilgili uygulamaları belirttiği andacında 1941’den önce herhangi bir toplu kıyım öngörmediği gibi bir ülkeyi tümüyle haritadan silmek gibi bir Bolşevik yaklaşımın Almanlarca kabul edilemez olduğunu belirtmektedir.⁵ Hans Mommsen ve Goetz Aly gibi yapısalcılar ve işlevciler Soykırımla son bulan gelişmeleri açıklarken sonunda bir kördüğüm haline gelen sosyal ve ekonomik yapıların gelişimi üzerinde yoğunlaşarak bu durumun Almanları en radikal çözüme doğru ittiğini belirtirler. Her ne kadar bu araştırmacılar gücü elinde tutmakta olan otoritenin ideolojilerinin ve kararlarının en önemli faktör olduğuna inanmasalar da, en azından Hitler ve yakın çevresinin onayı olmaksızın böyle bir kıyımın gerçekleşemeyeceğini kabul etmekteler.⁶

Moskova arşivlerinde yeni ele geçen ve 1999’da Almanya’da yayımlanan bir bulgu, iki görüş açısını birbirine bağlayan analizlerle yerinden edilmiş olan bu konuya, yeni bir bakış açısıyla yaklaşmamızı sağlayabilir. Bu yeni bulgu Heinrich Himmler’in 1941 yılı Aralık ayı için tuttuğu randevu not defteridir. Ayın 18’i için girdiği notlarda Himmler o gün Hitler’le “Yahudi Sorunu”nu (*Judenfrage*) görüştüğünü ve “hepsini partizanlık yaptıkları için yok etme” (*als Partisanen auszurotten*) kararını aldıklarını belirtmekte ki bu da büyük olasılıkla Yahudileri çetecilik yaptıkları suçlamasıyla ortadan kaldırma anlamını taşımakta. Bu kararda kastedilen yerler Sovyetlerin işgali altında olmayan ülkeler olamaz çünkü 1941 yılında bir Alman, Çek ya da İtalyan Yahudisini partizanlıkla suçlamanın hiçbir mantıklı tarafı yoktu. Zaten Sovyet işgali altındaki bölgelerdeki ölüm timlerinin (*Einsatzgruppen*) faaliyet raporları Hitler’e düzenli olarak ulaştırılmaktaydı –Himmler’in düştüğü not, aslında Hitler’in onayladığı ve Doğu cephesindeki Alman askerlerinin sürdürmekte oldukları faaliyetlerin genel olarak Almanlar için bir propaganda aracı olarak onaylanmasını ifade ediyor olabilir. Yalnız bu belge bile Hitler’in ana karar verme mekanizmasının başında olduğunu bize göstermeye yeterlidir. Söz konusu belge, aynı zamanda bize bu konuları diktatör ile irdeleyen ve emirlerini Himmler’den alan Rienhard Heydrich’in sistem için-

de oynadığı ikinci derece rol hakkında da bizi aydınlatmaktadır. Bu tarihten altı gün önce, 12 Aralık'da, Joseph Goebbels'in günlüğüne göre Hitler, Gauleiters ve diğer önemli pozisyonadaki elli kadar Nazi önünde bir konuşma yaparak (30 Ocak 1939 tarihinde belirttiği gibi yine Yahudiler tarafından başlatılan) bir dünya savaşı çıkması durumunda Yahudilerin toptan imhasının gündeme geleceğini söylediğini hatırlatmıştır. Almanya, 11 Aralık 1941'de Pearl Harbor sonrası Japonya'ya savaş ilan eden Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş açmıştır. Hitler'in 1939'da "tahmin ettiği" durum ve o durum oluştuğunda Yahudilere ne yapacağını göstereceği an da sonunda gelmişti: *Vernichtung* (bütünüyle imha).⁷

Elimize büyük bir olasılıkla böyle bir "karar"ı gösteren herhangi bir somut delil hiçbir zaman geçmeyecek çünkü Hitler çok ender olarak işlerini o yolla görmüştür. Ama burada elimizdeki pekala Hitler'in genel bir hareket planı olarak düşündüğü ve aslında astlarına işe koyulup planı uygulamaları çağrısı olarak görülebilecek bir ifade olabilir. Birçok tarihçiye göre böylesi bir yol gösterici nitelikte ifade, özel toplantılar haricinde, hiçbir zaman resmi bir biçimde seslendirilmemiştir. Ama 12 Aralık 1941 tarihinde, Üçüncü Reich içinde "Führer'in dileği" –işlerin yürütülme biçimiyle ilgili verdiği emrin üstü kapalı ifadesi– olarak bilinen şey açık bir şekilde dile getirilmişti. Kağıt üstünde niyetçilerin bakış açısı doğru gibi görünmekteyse de durumu daha yakından incelediğimizde anlaşılmaktadır ki eğer parti ve devlet yapısı söz konusu "dileği" yerine getirmeye hazır olmasaydı Hitler de bu arzusunu resmi bir biçimde açıklayamazdı. Açıkçası, bazı tarihçilerin bu konudaki görüşleri artık eskimiştir: Hitler, her ne kadar tek başına olmasa da, hem bazı tarihçilerin öne sürdüğü gibi zayıf bir diktatör değildi hem de bir kararın alınması ve yerine getirilmesinde etkin bir faktördü. Olayların tam olarak içinde yer almıştı. Gelişmelerin takip etmesi gereken yönünü o belirlemekteydi. Alman toplumu da bütün katmanlarıyla bu olaya dahil olmuştu ve genel bir mutabakat içindeydi.

Bu konulardaki yorumumuza son dönemde eklenen önemli bir doğrulama da Freiburg Üniversitesi'nde Ulrich Herbert ile çalışmalarını sürdürmekte olan bir grup genç tarihçi tarafından yapıl-

mıştır.⁸ Herbert ve yardımcı yazar arkadaşları Doğu Galiçya, Litvanya, Belarus, “Genel Hükümet” (Polonya) ve Fransa’dan sundukları örneklerle yerel inisiyatif kullanımlarının 1941 sonları ile 1942 başlarında toplu Yahudi kıyımına nasıl yol açtığını göstermektedirler. Bu kıyımdan sorumlu olanlar yaptıklarına mazeret olarak sorunlara pratik çözümler bulma çabalarını göstermişlerdir: Almanlara kalacak yer bulma “ihtiyacı”, Almanlar ya da Polonyalıların yeniden yerleştirilmeleri, fazladan beslemek zorunda oldukları nüfusun ortadan kaldırılması ya da Paris’teki yeraltı direniş grupları tarafından öldürülen Alman askerlerinin intikamlarının alınması gibi. Aslında bütün bu bahanelerin arkasında savaş öncesinde seçkin Nazi grubunun kendilerinden beklediği radikal çözümleri kabul etmekte zorlanmayan radikalleşmiş, Yahudi karşıtı bir aydınlar sınıfının geliştirdiği bir fikir birliği şeklindeki ideolojik motivasyon bulunmaktaydı. Ne Berlin’deki merkez ne de lokal gruplar bir diğeri olmadan harekete geçebilecek durumdaydılar. Herbert yazısında merkezi otorite ve dışındaki bölgeler arasında sürdürülmekte olan karşılıklı anlayış ve düzenli iletişimden bahsetmekte. Herbert’a göre, Berlin’deki liderlerin nüfusun bir noktadan diğerine gönderilmesi dahil olmak üzere “geniş ölçekli çözümler” üstünde ısrar etmelerinin gerisindeki neden ırkçı politik ideolojidir. Bu transferler Berlin’deki merkezde bulunan “yeşil masa”nın etrafında planlanmıştır. Stratejik kararların verildiği bu ortamda Hitler hiç şüphesiz yer almaktaydı.⁹ Nazilerin karar alma mekanizmasının nasıl işlediği konusuna daha sonra tekrar döneceğim ama bu noktada ifade edilmesi gereken şey olanların ardında birden çok nedenin olduğu, niyetçiler ile işlevciler arasındaki çekişmenin miadını doldurduğu ve Soykırımın meydana gelişindeki temel belirleyicinin ideoloji olduğudur.

Yahudilerin katledilmesi nasıl önlenemeyecek bir olay değil idiyse, bir sonraki bölümde de görüleceği gibi, açıklanamayacak bir olay da değildi. Bu tartışmanın bir yönünü burada belirtmek istiyorum: insanlar bir çeşit gizemciliğin arkasına sığınarak bu büyüklükteki –zaman zaman “muazzam bir şey” olarak da niteledikleri– bir olayın hiçbir zaman açıklanamayacağını iddia etmek eğilimindedir.¹⁰ Bu mistisizme sığınma biçiminde kendisini gösteren yakla-

şım genellikle Soykırım söz konusu olduğunda açığa çıkmakta, geri kalan olaylar için mantıklı birer açıklama bulunabileceği öngörülmektedir. Korkarım bu tarz bir “istisnalar kaideyi bozmaz” yaklaşımını kabul edemeyeceğim. Söz konusu cinayet insanlar tarafından işlenmiştir ve arkasında yatan nedenleri tarih içinde bulup akılcı bir biçimde analiz etmek mümkündür. Mistisizmin arkasına sığınanlar böyle davranmakla aslında amaçladıkları şey olan kurbanlarla empati kurma ve özdeşleşmeyi sağlayamamaktadırlar. Açıklanması mümkün olmayan bir şeyle özdeşleşmeniz de mümkün olamaz. Doğru, Soykırım kurbanlarının çekmiş oldukları acı ve ıstırapı tanımlamak kolay değil. Yazarlar, ozanlar, oyun yazarları ve felsefeciler sonsuza dek bu konuyu açıklamaya çalışmakla uğraşacaklar ve bu açıdan Soykırım hiç şüphesiz eşi benzeri görülmemiş bir olay değil çünkü insanın “tanımlanamayacak” nitelikteki acı ve ıstırapı hep vardı ve var olmaya devam edecek. O zaman, prensipte, Soykırımın insan ile ilişkili bir olay olduğunu ve bu nedenle de açıklanabilir olduğunu –çünkü ne yazık ki insanı ilgilendiren nedenler yüzünden meydana gelmiştir– kabul ediyoruz. Ama bu belirleme bir açıklama bulmamızın kolay olacağını göstermiyor bize. Tam tersi, işimiz çok zor.

Saul Friedlander’in (24 Aralık 1997’de Kudüs’te) son kitabı üzerine yaptığı bir tartışma sırasında mükemmel bir biçimde belirttiği gibi Soykırım önümüze halen bir çözüme kavuşturulamamış problemler getirmektedir.¹¹ Friedlander daha önce “tarihçinin tedirginliği” ifadesini kullanmıştı.¹² Bundan kastettiği söz konusu problemlerin hiçbir zaman anlaşılamayacağı değil önlerinde anlaşılma zorlaştıran birçok engel olduğuydu. Friedlander Soykırım olayına mistik bir yorum getirme çabası içinde değildi ama ikna edici açıklamaların ortada olmadığı bir ortamda sanki biz tarihçiler kafamızdaki sorulara tatminkar yanıtlar bulmuşuz gibi “konuyu kapatacak” cinsten argümanlara girmemizi de arzu etmiyordu. Savunduğu şey, görüşlerimizi ortaya koyduğumuzda bir çeşit açık-uçlu yaklaşımı benimsememizdi. Yanılıyor olabilirdik ve bunda gocunacak hiçbir şey yoktu. Hem nasıl olsa diğerleri devreye girecek ve yeni bulgular sunarak yeni bakış açıları getireceklerdi.

Soykırım Neydi?

Genel olarak baktığımızda Friedlander'ın argümanı kendi içinde yeterince açık ve hem tarihsel hem de diğer bilimsel araştırmalar için geçerliliği var ama özellikle Soykırım araştırmaları için daha da büyük bir önem taşımakta. Temelde Friedlander ile hemfikir olduğum için kitapta söylemeye çalıştığım her şeyin tartışılmasına ve değişikliğe açık olduğu göz önüne alınarak değerlendirilmedir.

Artık tanımlar sorununa gelebiliriz. Soykırım tanımlanabilir mi? Tanımlanması arzu edilir bir durum mudur? Ne de olsa tanımlar gerçekliğin soyutlamalarından başka bir şey olmayıp bizi çevreleyen dünyayı daha iyi anlamamıza yardımcı olduğu sürece faydalıdır. Herhangi bir tarihsel tanım tanımlanmakta olan bir olay ya da olayları anlamamıza yarayacak şekilde oluşturulur. Tanımlar, *tanımları gereği*, hiçbir zaman tanımlamaları gereken olayları tam olarak tanımlayamazlar çünkü yaşam herhangi bir tanımdan sonsuz kere daha karmaşıktır. Biz yalnızca onların gerçeğin olabildiğince yakın bir tasviri olduklarını ummakla yetinmek durumundayız. Tanımlamalarımız, kaçınılmaz bir biçimde, özeldir; bir olgunun bazı kısımlarını kapsar. Bu durum, yaptığımız tanımların en azından olgunun tanımladıklarını iddia ettikleri kısımlarını tanımlamada olabildiğince hatasız olmaları gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ve eğer deneyler bir tanımın gerçeğe uymadığını gösterirse değişmesi gereken söz konusu tanımdır, gerçek değil. Soykırım, eğer yukarıda tartıştığım gibi bir insanlık olayı ise, tanımlanması için *mutlaka diğer olaylarla karşılaştırılmalıdır*. Ancak böylesi bir karşılaştırmadan sonra bu olayın gerçekten de öngörülemeyen bir olay olup olmadığı ve benzer olaylarda görülmeyen nitelikleri olup olmadığı sorularına yanıt bulabiliriz.

Genocide (genosit) terimi 1942 sonları ya da 1943 başlarında Amerika Birleşik Devletlerinde Raphael Lemkin isimli bir Polonya Yahudisi tarafından ortaya atılmıştır. Lemkin'nin tanımı tutarsızdır. Bir taraftan genosit "bir ulusun ya da etnik grubun yok edilmesi..." şeklinde tanımlanmaktadır. "Genel olarak genosit bir ulusun ivedilikle yok edilmesi anlamına gelmeyebilir. Genosit daha çok koordinasyonlu bir planla ulusal grupların yaşamlarının temellerini

ortadan kaldırmaya yönelik bir hareket olup bu grupları yeryüzünden silmeyi amaçlar” şeklinde de ifade edilmektedir.¹³ Burada Lemkin “şu veya bu gruplar” ifadesiyle sanki onları oluşturan bireyleri kastetmiyor gibidir ama öte yandan, aynı kitabın sunuşunda yazar “ulusların ve etnik grupların imhası eylemini” genosid olarak nitelemektedir. Lemkin’e göre ulusal yaşamın temel taşlarının imhası söz konusu olduğunda bu kavramın içine ulusal ekonomik yapı, din kurumları, ahlak yapısı, eğitim sistemi ve, hemen her zaman, yok edilmesi hedeflenen nüfusun bazı bölümlerinin toplu kıyımı girmektedir.¹⁴ Lemkin’nin burada bahsettiği şey birbirinden çok farklı iki seçenektir: birincisi toplu kıyım eşliğinde söz konusu grubun varlığını ortadan kaldırırken ama geride onu oluşturan bireylerin bir kısmını ya da çoğunu sağ bırakan radikal ve canavarca bir ulussuzlaştırma planıdır; ikincisiyse hedef olarak belirlenen grup içindeki her bireyin öldürülmesidir. Kısmi toplu ortadan kaldırma işleminin tümünden yok etmeye yol açabileceği konusu tartışmaya açıktır. Ama her ne kadar Lemkin’nin söylediği bu değilse de böyle bir olasılığı bütünüyle yok sayamayız.

Burada yalnızca akademik bir tartışma yapmıyoruz. Lemkin’nin tanımlamalarının büyük bir bölümü Birleşmiş Milletler tarafından da kabul edilmiştir. 9 Aralık 1948’de onaylanan Cenevre Sözleşmesine göre *genosid* “bir ulusu, bir etnik ya da dini grubun tümünü ya da bir kısmını yok etmek niyetiyle işlenen aşağıda belirtilen bütün fiiller” olarak tanımlanmıştır. Yine her iki anlam da tanıma dahil edilmiştir ve “tümünü ya da bir kısmını” ifadesiyle de kısmi bir imha hareketinin kapsamlı bir katliama dönüşebileceğini değil birbirini takip etmesi şart olmayan iki farklı eylemin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Lemkin’in 1943 başlarındaki çalışmasının tarihsel bağlamını Polonya, Çekoslovakya, Sırbistan, Rusya ve diğer ülkelerdeki olaylar hakkında sahip olduğu bilgiler oluşturmaktaydı. Yahudilerin başlarına gelen olaylarla ilgili dehşet verici bilgiler ulaşıyordu ama normal bir insanın bu bilgilerin gerçekten doğru olabileceğine inanmakta gösterdiği tereddüdü anlamak mümkün. Bu insanlardan bir kısmının, örneğin Polonyalıların, başına gelenler Lemkin’in

seçici toplu kıyım eşliğinde ulussuzlaştırma tanımıyla örtüşebilir. Görünen o ki, Lemkin tanımlarını meydana gelen tarihi olaylara uydurmuştur; tüm Yahudilerin öldürülmesi olasılığını incelerken gösterdiği muğlaklık Yahudilerin kaderi hakkında Amerika'nın fikrini yansıtmaktadır.

1948 yılına dönelim. Birleşmiş Milletler, bilim adamlarının katıldığı bir sempozyumdan çok farklı bir yapıdadır. Bu kuruluştan gelen belgelerin kusursuz olduğunu söylemek zor; çünkü uluslar arası politik çekişmelerin ve pazarlıkların izlerini görmek her zaman mümkün. Böylece, 1948'de başarısızlıkla sonuçlanacak birtakım baskı ve girişimlerle, örneğin siyasi grupların ortadan kaldırılması gibi olaylar da, genosit tanımı içine alınmak istendi. Uzun bir mücadeleden sonra, Lemkin'in tanımına dahil etmediği, dini grupların yok edilmesi genosit kapsamına alındı. Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin tutarsızlıkları, alıntılarımızı sürdürdükçe daha çok ortaya çıkacaktır: Sözleşme, genositi şu eylemlerden herhangi birisi olarak tanımlamaktadır: “ (a) Bir grubun üyelerini öldürmek; (b) Grup üyelerinin ciddi fiziksel ya da zihinsel zarar görmesine yol açmak; (c) Bütün grubu ya da bir kısmını yok etmek amacıyla grubun yaşam koşullarına bilerek zarar vermek; (d) Grup içinde doğumları engellemek; (e) Gruptaki çocukları güç kullanarak bir başka gruba aktarmak.”¹⁵ Burada yine kısmi ve tümünden yok etme eylemlerinin tanıma dahil edildiğini görmekteyiz.

Bütün bunlardan çıkaracağımız sonuç bir grubun içinden seçilmiş bir kısmının toplu kıyım bağlamında yok edilmesiyle aynı grubun bütün üyelerinin ortadan kaldırılması niyetini birbirinden ayırmamız gerektiği gerçeğidir. Bu konuyu olabildiğince basit bir biçimde açıklamak amacıyla *genosit* terimini “kısmi” öldürme, *Holocaust* (Soykırım)'ı da tümüyle ortadan kaldırma yerine kullanmayı öneriyorum. Burada Soykırım'ın iki ayrı şekilde kullanılabileceği konusunu ele alacağım: İlki Nazilerin elinde Yahudilerin başına neler geldiğini tanımlamak için, ikincisi de Yahudi soykırımını örnek olarak alınıp eğer aynen uygulanacak olursa başkalarının başına neler gelebilir sorusuna yanıt bulabilmek için. Soykırım nasıl kullanılırsa kullanılsın, genosit ile net bir biçimde bağlantılı-

dır. Aynı cins insan davranış biçiminin ürünleri olup ikisi arasındaki farklılıklar, birinin kısmi diğerinin toptan yok ediş olmasının ötesinde, zamanla görülecektir.

Ele alacağımız diğer nokta hayati önem taşımaktadır; genositten bahsetmek istediğimizde konuya hangi grupları dahil etmek durumundayız? Lenkin sadece ulusal ve etnik grupları ele almıştı ama bu sınıflandırmasına ırksal gruplar olarak adlandırılan grupları katmaya pek itirazı olmazdı herhalde. BM sözleşmesi listeye dini grupları da eklemektedir.¹⁶ Aynı listeye bir grup akademisyen siyasi grupları da dahil etmiştir. Bu son iki eklemenin pek bir anlamı olmadığını söyleyebiliriz. Dinsel inançları yüzünden eziyet gören kişiler, pratikte pek mümkün olmasa da en azından prensip olarak, eziyet edenin inancını kabul ederek postlarını kurtarmak imkanına sahiptir. Orta Çağda Yahudilerin maruz kaldığı zulüm bu konuda mükemmel bir örnek teşkil etmektedir: O şartlarda vaftiz olmayı kabul etmek, her zaman olmasa da, kurtuluş anlamına gelebiliyordu. Almanya’da Nazi rejimi döneminde Yehova Şahitleri, devletin her şeyin üstündeki otoritesini tanımadıkları ve askere alınmayı kabul etmedikleri için eziyet çekmişlerdir. Ama öte yandan aynı grubun teslim bayrağını çekerek Nazi devletinin otoritesini tanıyan birkaç üyesi üzerindeki baskı kalkmış ve toplama kamplarına düşenler de çoğunlukla serbest bırakılmışlardır.

Politik baskı altında tutulanlar için de benzer şeyleri söylemek mümkündür. Sovyet Rusya’da bile, her zaman olmasa da, Komünist Partisine üye olmak “burjuva” olarak damgalanmaktan kaçınmanın yollarından biriydi. Rus aristokrasi mensuplarından Alexandra Kollontai hem Bolşeviklerin önemli liderlerinden biriydi hem de Rusya’nın İsviçre büyükelçisi sıfatını taşımaktaydı. Önemli Bolşeviklerin bir çoğu köken olarak ya “burjuva” entelektüeller ya da eski aristokratlardı. Nazi Almanya’sında milyonlarca komünist sadık Nazilere dönüşmüşlerdi.

Hem dini hem siyasi gruplar için sözünü ettiğimiz türden bir üyelik, uygulamada her zaman pek mümkün olmasa da en azından prensipte, bir seçim sorunuydu. Kişi dinini ya da siyasi görüşlerini değiştirebilir. Ama kişi etnik kökenini, ulusunu ya da “ırkını” de-

ğiştiremez, bunları yalnız, Almanların, Polonyalı yetişkin ve çocukları “Almanlaştırmaları” örneğinde olduğu gibi, baskıyı uygulayanlar başarabilirler. Böyle bir uygulama olmaksızın hedefteki etnik grup ya da ulus için hiçbir kurtuluş yolu gözükmemektedir: bu kişi bir Polonyalı, bir Çingene, bir Yahudi ya da bir Sırptır. Bu nedenle, *genosit* teriminin Lemkin’in belirtmiş olduğu gruplara yapılan saldırılar için kullanılmasını önermekteyim.

Öyleyse genositi bir ulusun, bir ırkın ya da etnik grubun imhası için Lemkin ve BM sözleşmesinde ortaya konan, hedef alınan grubun üyelerinin özel olarak toplu kıyıma tabi tutulmasını da içeren ölçütlerin planlı bir biçimde kullanılması olarak tanımlayabiliriz. Soykırım ise genositin radikal bir biçimde uygulanışı ile ortaya çıkan ve hedef alınan etnik bir grubun, ırkın ya da ulusun bütün üyelerini fiziksel olarak yok etmeye yönelik planlı bir girişimdir.

Böyle bir tanım bize nasıl faydalı olabilir? Bu tanımlar bizim insanlığa karşı işlenen değişik suçlar arasında bir ayırım yaparak bu tip dehşet verici olayların meydana gelme olasılığını yavaş yavaş azaltmak ve son kertede tamamen ortadan kaldırmakta bize yardımcı olabilirler. Sonuçta, daha önce de belirttiğim gibi, gerçek bizim onu tanımlama çabalarımızdan çok daha karmaşık bir şey. Bu nedenle bütün bu tanımların, ortak özelliklerinde herhangi bir değişim göstermeksizin süregelen bütün toplu kıyımların belirlenmesinde kullanılmalarını öneriyorum. Hatta burada bir *kendini yok etme* eyleminin varlığından söz etmek mümkündür, çünkü bu durumun sorumluları aslında son kertede kendi insanlıklarını katletmiş olmaktadır. Bu tür bir yaklaşım Rudolph J. Rummel’in *Democide* ve *Death by Government* (Devlet Eli ile Ölüm) kitaplarında sunduğu modelleri kullanabilir.¹⁷

Rummel’a göre 1900 ile 1987 yılları arasında 170 milyon sivil (ve silahlarından arındırılmış savaş esirleri) büyük kısmı demokratik olmayan yönetimlerin hükümetleri ya da hükümet yerine hareket eden güçler (siyasi partiler vb.) tarafından öldürülmüştür. Rummel bu fenomeni “democide” (insanların öldürülmesi) olarak adlandırmakta. Rummel bu sayının içinde 38 milyon (BM sözleşmesindeki tanımı kullanarak) genosit ve yaklaşık 6 milyon da Soy-

kırım kurbanı olduğunu belirtmektedir. Aslında Rummel'in modelini daha da genişletip içeriğine adına savaş dediğimiz, birbirlerinden üniforma denilen komik giysiler giymek suretiyle ayırt edilebilen genellikle erkeklerden oluşan karşıt kuvvetlerin, hükümetler ya da hükümet yerine hareket eden güçlerin kışkırtması ile karşılıklı olarak birbirlerini kırmaları olgusunu da dahil etmemek için hiçbir neden yok. Savaşı bu modele dahil etmek bize, sivillerin çok çeşitli nedenlerle katledilebildiği gerçeğini de göz önüne alarak, insanların öldürücü nitelikteki şiddet içeren davranışlarından genosid ve Soykırımı kadar uzanan bir devamlılığı gösterecektir. Bu belirleme bize savaşın genositten "daha iyi" seçenek oluşturduğunu ya da sivillerin toplu imhasının genositten daha az kötü olduğunu göstermez, sadece bütün bu tanımlar ve ifadeler arasında bir takım açık bağlantılar olduğunu ve zaman zaman birbirine karışarak birleşebildiklerini göstermektedir.

İnsanın çektiği acıyı sınıflandırmak ya da ölçebilmek imkansız. Verdun'da bir bacağını ve ciğerlerinden birini kaybeden bir asker mutlaka acı çekmiştir. Peki onun çektiği acıyı Hiroşima'daki sivililerin maruz kaldığı dehşetle kıyaslamak mümkün mü? Peki ya Auschwitz'de eşi ve çocuklarının gözleri önünde öldürülüşünü seyretmek zorunda kalan bir Çingene kadınının yine aynı toplama kampında aynı deneyimi yaşamak durumunda kalan bir Yahudi kadının acısıyla karşılaştırmak mümkün mü? İnsanların yaşamak zorunda kaldıkları böylesi uç noktalarda gerçekleşen acıları kıyaslamak mümkün değil ve hiç kimse bir toplu katliam şeklinin diğerinden "daha az dehşet verici" hatta "daha tercih edilebilir olduğunu" iddia edemez. Soykırım ile daha az radikal bir genosid arasındaki farkı maruz kalınan o cehennemî acıda ya da uygulanan sadizimin düzeyinde değil, bir başka bir düzlemde aramalıyız. Artık bu farkı daha açık bir şekilde görmemizi sağlayacak olan karşılaştırmalara bakmanın tam zamanıdır.

İkinci Bölüm

Soykırım Açıklanabilir mi?

Sık sık söylenegeldiği üzere, eğer Soykırım kesinlikle açıklanması mümkün olmayan, son derece esrarengiz ve – aslında deyimini/tabirini sahibi olan A. Roy Eckardt'ın *kastetmediği* anlamda– “bir eşi daha olamayacak kadar eşsiz” bir olay ise o zaman tarih kavramının da dışında kalacak ve dolayısıyla mantıksal bir söylem ile de herhangi bir ilgisi olmayacaktır.¹ Tam anlamıyla bir eşi olmama söz konusu ise bu doğal olarak karşıt bir durum yaratacak ve ortaya tam bir önemsizleştirme çıkartacaktır: Eğer Soykırım sadece bir defaya mahsus, açıklanması mümkün olmayan bir olaysa o zaman bu konuda kafa yormak tam bir zaman kaybıdır. Bazı yazarlar olayın açıklanamazlığından bahsettiklerinde neyi kastettiklerini belirtmeye özel bir önem göstermektedirler: Söz konusu ettikleri ne Nazi devletinin kuruluşuna yol açan gelişmelerdir ne de gettoların ya da toplama kampları kurulmasının mantıksız gerekçeleri. Söz konusu olan, sorumluların sergilemiş olduğu anlamsız sertlik, olayları sadece

izlemekle yetinenlerin sessizliği, o ana kadar hiçbir şeyden şüphelenmemiş olan kurbanların şaşkınlıkla karışık tepkileri, işlenen suçun büyüklüğü ve bu suça katıldığı iddia edilen çok sayıda uygar insanın davranışlarında ifadesini bulan bir çeşit içsel özelliktir.² Nasıl oldu da bürokratik bir takım kararlar makineli tüfek kurşunlarına ya da zehirli gaz kristallerine dönüşüverdi? Bu sorunun karşımıza en çok çıkan yanıtı ise bunu hiçbir zaman bilemeyeceğimiz şeklinde olmaktadır.

Bu konuya yirmi yıl kadar önce mistifikasyona karşı yazdığım bir bildiride yine değinmiştim.³ O tarihte, şimdi olduğu gibi, aralarında eserlerine ve fikirlerine büyük bir hayranlık duyduğum Elie Wiesel'in da olduğu bazı yakın arkadaşlarımla fikir ayrılıklarına düşmüştüm. Wiesel'in duruşu çelişkili olmakla birlikte sanırım kendisi bu paradokslarda herhangi bir sorun görmüyor. Wiesel bir taraftan, Soykırım bağlamında, başta kurbanların maruz kaldığı acılar ve bu acıları onlara çektirenlerin acımasızlığı olmak üzere hiçbir zaman tam olarak anlaşılamayacak ve açıklanamayacak yönleri olduğunu söyleyip buna bağlı olarak Soykırımın da son kertede açıklanamaz olduğu sonuca varıyor. Ama diğer taraftan da gücü yettiğinde söz konusu deneyimleri karşı tarafa aktararak insanların durumu iyice kavrayabilmesini sağlamaya çalışıyor. Ancak okuyucuları Soykırımın kendilerine mantıksız bir mistifikasyonla sarmalanmış olarak sunulduğu ve ileriye görmenin mümkün olmadığı bu ortamdan, kaçınılmaz bir biçimde, uzaklaşıyorlar. Wiesel sık sık gelecek kuşakların Soykırımı hatırlamayacakları endişesini dile getirmektedir ki eğer kendisinin ve diğerlerinin yaymaya devam ettikleri mistifikasyon amacına ulaşırsa bu kehanetinin gerçekleşeceği söylenebilir. Ama gerçekten önemli yazılarıyla Wiesel, mistifikasyonu tam tersine çevirmekte ve açıklamakta. mistifikasyoncular ise, neyse ki, kendi eğilimlerine ters düşecek şekilde davranmayı sürdürmektedirler.

Ben bu duruma bir tarihçi olarak yaklaşıyorum. Tarihsel bir bakış açısı ile –zaten tarih bir bilim olmaktan çok, insanlığın geçmişinde kalan olayların, olguların bir elemeden geçirilerek kaynakların analiz edilmesi için belirlenmiş bir takım kuralların devreye

girmesi ile yeniden kurulmasından ibaret bir alandır— olayın birkaç yönden ele alınması gerektiği kanısındayım. İlk sorumuz şu olmalı: Soykırım diğer tarihsel olaylarla karşılaştırılabilir mi? İkinci sorumuz, eğer karşılaştırılabiliyorsa benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Üçüncü soru Soykırımın önümüze koyduğu bizi dumura uğratan problemlerle başa çıkmamızı sağlayacak olası modeller var mı? Son sorumuz en azından prensipte bu olası çözüm modelleri, her ne kadar daha uzun süre alternatif açıklamalarla uğraşma olasılığımız bulunmasına rağmen, Soykırımı bize açıklayabilecek mi?

Eğer bu soruların yanıtları Soykırımın “içsel” yönlerinin son kertede insanlık bağlamında açıklanmayacağını kesin olarak gösteriyorsa bu durumda biz de Soykırımın insanlık tarihinin ötesinde bir olgu olduğu ve ancak insanın algılama yetisinin dışındaki güçlerin devreye girmeleri ile açıklanabileceği argümanı ile yetinmek durumunda kalacağız demektir. Nazilerin düşünce biçimi için *şeytansı*, kurbanlar için de *kutsal* ifadelerinin kullanılması böyle bir sonuca işaret ediyor gibi gözükse de aynı zamanda suçlunun ve kurbanın ahlaksal özelliğini gösteren bir *façon de parler* (konuşma tarzı) olabilir. Eğer açıklanamayanı açıklamak için bir tanrıyı veya şeytanı ya da ikisinin bir karışımını göreve çağırmayacaksak, ya da olayları hiçbir açıklama getirmeden öylece ortada bırakacaksak bir kez daha Soykırımı akılcı düşüncenin ulaşamayacağı biçimde, hatta mantıksız olanın mantıklı açıklamaları ile bile açıklanamayacak şekilde tarihsel boyutun dışına taşımış olacağız.⁴ Eğer Soykırımı açıklanamaz olarak tanımlarsak bunun kaçınılmaz sonucu olarak Soykırım, tarihsel bir analiz için değil keder ve toplu ayinler için geçerli bir kavram olmaya devam edecektir.

Aralarında benim de olduğum bazı tarihçiler, sosyal bilimciler, teologlar ve diğer uzmanlar ileride göstermeye çalışacağım gibi, şu ana kadar şahit olduğumuz en uç genosit biçimi olması ve belirli bir takım suçların ve suç işleme biçimlerinin bilinen ilk örneklerini oluşturmasının yanı sıra, Soykırımın tekrar meydana gelebileceği yönünde ortak bir sonuca ulaşmışlardır. Soykırım benzeri olayların ortaya çıkmasının mümkün olduğu bir çağda yaşıyoruz. Kesin olan bir şey varsa o da Soykırımın Yahudilerle önemli bir sorunu olma-

yan güçlerce engellenebileceği gerçeğidir. Fransa, Britanya ve Sovyetler Birliğinin 1939 yazında Nazi Almanyasına karşı bir ittifakla sonuçlanacak olan askeri toplantılarının sonucunda Yahudileri kaderleriyle baş başa bırakmalarından daha önce yukarıda bahsetmiştim. Bu toplantı kendi çıkarları açısından en kötü sonucu verdi; çünkü milyonlara varan insan kaybını önleyebilirlerdi. Soykırımın gerçekleşmesine yol açan kararlılık eksikliği ile ilişkili başka örnekler de verilebilir. Soykırım diye bir olay meydana gelmemiş olsaydı Soykırımın önlenabilir olduğunu söyleyebilir miydik? Bu, hiç şüphesiz saçma bir soru çünkü o zaman Soykırımın ne olduğunu bilmiyor olacaktık. Ama bir kez meydana geldikten sonra onu hazırlayan nedenlerin halen bizimle olduğu bir dönemde yaşamakta olduğumuzu söyleyebiliriz. Tarihsel olaylar kendilerini asla birebir tekrarlamazlar, yani detaylar birbirlerinin birebir kopyası değildir. Buradan yola çıkarak eğer İkinci Dünya Savaşı sırasında Soykırımı ortaya çıkaran nedenlerin benzerleri tekrar oluşursa Soykırım benzeri olayları tekrar yaşama olasılığımız olduğu söylenebilir.

Bu zorluğu daha da arttırmak, ama bir taraftan da, çelişkili bir biçimde, bir anlamda bütün insanlık tarihinin açıklanamaz olduğunu ve bu tarihin ister iyi ister kötü bir takım tarih ötesi ya da bizim “insana özgü” olarak nitelediğimiz niteliklerden yoksun güçlerce yönlendirilmesi gerektiğini de ileri sürmek mümkündür. Böylece, Soykırım özünde açıklanması mümkün olmayan, insanlığın yazgısının en uç noktalarından biri olarak değerlendirilecektir. Açıklanamazın böylesi bir metafizik yaklaşımla açıklanmasına karşı çıkmak oldukça zor ama en azından söz konusu bütün olaylarda insanların yararına ya da zararına yine insanlar tarafından yapılan eylemlerden bahsetmekte olduğumuz ileri sürülebilir. Buradaki varsayım, insanların temelde birbirlerine benzedikleri ve prensipte birinin yaptığını ötekilerin de yapabileceği ve bu eylemlerin açıklanamazlığı ilkesinin insan ilişkilerinin ön koşulunu oluşturduğudur. İnsanların herhangi bir dönem ve toplumdaki davranışları açık ve tanımlanabilir; bu davranışların birbirleri ile olan bağlaşıkları da göz önüne alındığında, başkalarına bir anlam ifade etmeleri için anlaşılabilirlik gereklidir – işte bu özellik bir bireyin ya da bir grup

bireyin davranışlarının en azından prensipte diğerleri tarafından anlaşılabilmesini sağlar

Elbette hiçbir birey diğerinin acısını hissedemez. Çocuğunuz parmağını kestiğinde acıyı çocuk hisseder ve her ne kadar ne hissettiğini anlasanız da acıyı siz hissetmezsiniz. Ancak geçmişteki benzer deneyimleriniz sayesinde acısının nasıl bir şey olduğunu bilirsiniz. Bu basit örnek suç olarak kabul edilen eylemleri ele aldığımızda iyice sıradanlaşmakta. Suç eylemlerinin arkasındaki güdülerini anlamamız mümkün çünkü biz de benzer ya da aynı güdülerini (“kışkırtmaları”) hissetmiş ama hırsızları ya da katilleri suçlarını işlemeye kadar götüren yolu kat etmeye yanaşmamışızdır. Fakat ara sıra, Soykırım örneğinde olduğu gibi, belli bir biçimde davranma durumunda kaldığında insanoğlunun sahip olduğunu bilmediği yeteneklerini umulmadık bir şekilde kullandığını gözlemlemek mümkün olmuştur. Ama sonuçta söz konusu bir eylemin gerçekleşmesi insanoğlunun ruhunda, iç güdüsünde, dürtülerinde ya da adı her ne ise, bu tür bir eylemi gerçekleştirebilecek tohumları taşımakta olduğu anlamına gelmektedir. Bu – ister iyi, ister kötü ya da hiçbir kalıba girmeyen – her türden eylem için geçerli yaklaşımdır.

Gerçekten de, anlaşılabilir türden bir tarih yazımcılığının temelinde de insanoğlunun bu karşılaştırmaya açık deneyimleri yatmaktadır. Eğer insanlık tarihinin ortaya serilişinde ortaya çıkan tanımlanabilir bir takım örnekler varsa bu örnekleri incelemenin de bir anlamı var demektir. Söz konusu örnekler bize bulunduğumuz noktaya nasıl geldiğimizi açıklayabilecekleri gibi, her ne kadar işler asla öyle gitmese de, diğer etkenler eşit düzeyde kalmaya devam ederse neler olabileceğini de gösterebilirler. Ama bu bilgi bile, ister zekamızı kullanarak ister başka herhangi bir yolla, harekete geçmemiz için bir yol gösterici olma niteliği taşımaktadır. Diğer taraftan, eğer insanlar ve davranışları diğer insanlar tarafından anlaşılamiyorsa, o zaman ne tarihi ne de bir başka şeyi açıklamamanın mümkün olmadığı karışık bir durumun içindeyiz demektir.

Ama bütün bunlara rağmen yine de özel ve müşterek yaşamlarımızın bir parçası olan ve bütün bunların ötesinde nitelikler içeren

gizemli bir şeyin varlığından söz edilemez mi acaba? Eğer böylesi bir şey, en azından potansiyel olarak, bütün insanlar için geçerliyse o zaman insana ait ve genel ifadelerle açıklanabilecek bir şeyden bahsediyoruz demektir. Ama eğer söz konusu olan insanlık tarihi içinde önemi ölçülemeyen metafizik ötesi bir şey ise o takdirde bütün tarihi, ilkesel olarak, insana ait olmayan bir dış gücün etkisiyle meydana gelmiş, açıklanması mümkün olmayan bir takım olaylar silsilesi olarak değerlendirmemiz gerekecektir. Böylesi bir durumda araştırmacı için Britanya tarihinin iki dünya savaşı arasındaki gelişimini incelemek Soykırımı ya da diğer bir tarihsel olayı incelemekten daha kolay bir uğraş olmayacaktır. Sonuç olarak Soykırım, ya insanlık tarihinin bir parçasıdır ve dolayısıyla ilkesel olarak, ya diğer olaylara benzer bir biçimde açıklanabilir, ya da tam aksine tarihin bir parçası değildir ve bu durumda yalnızca insanlık tarihine yapılmış insan ötesi bir müdahale olarak önemlidir.

Soykırım tarihi bize “tarif edilmesi mümkün olmayan”– ama tabii ki bizim de olup bitenlerden haberdar olmamızı sağlayacak biçimde betimlemiş olan– yani midemiz bulanarak izlemek durumunda olduğumuz dehşet verici ve zalimce olayları nakleder. İnsanın ne kadar alçalabileceğini ve ne kadar acı çekebileceğini sunmaları bağlamında çok uç anlatılardır bunlar. Çok sayıda insanın en uç noktalara kadar aşağılanması, dövülerek, kurşunlanarak, gaz verilerek, aç bırakılarak ya da hastalık aşılanarak toplu olarak öldürülmesi ve belki de hepsinden beteri olan çocukların katli tarihin kayıtlarında yerlerini almışlardır. Çocukların canlı canlı gömülmesi ya da yakılmaları en dehşet uyandıran sahneler arasında yer almaktadır. Bu olaylar günlük yaşamımızın sıradan olaylarından hatta trajedilerinden öylesine uzak kalmaktadırlar ki söz konusu olaylar bizim başımıza geldiğinde nasıl davranabileceğimizi kafamızda canlandıramadığımız için onların taşıdığı anlamı da hiçbir zaman tam olarak kavrayamayacağımızı söylemeye meyilliyiz. Ama bu vahşeti insanlar gerçekleştirildi ve belli koşullar altında doğum, eğitim, toplum, sosyal tarih gibi hepimizin içinde olan bir takım güdülleri kullanarak bu insanları anlamak mümkün olabilir. On dokuzuncu yüzyıl Alman tarih kuramcıları “anlama”nın “açık-

lama”nın ötesinde bir şey olduğunu ve kendimizi ister iç güdüselsun ister varlıksal olsun ötekinin- tarihsel oyuncunun - yerine koymadıkça “anlama” eyleminin gerçekleşemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Peki, kendimizi Heinrich Himmler’in yerine koyabiliriz demekle neyi kastediyoruz? Doğal olarak çoğumuz böylesi bir yer değiştirme önerisini tiksinti duyarak reddedecektir: biz *asla* onun gibi davranamayız. Ama bu öneriyi oldukça yüksek bir sesle protesto ederiz. Himmler sonuçta bir insandı, biz de öyle. Hiç şüphesiz, Soykırımın bize uyarısı sorumlularının yaptıkları eylemlerin, belli koşullar altında, herhangi birisi tarafından tekrarlanabilme olasılığı olduğudur.

Bu durumu tarihin laboratuvarında kontrol etmemiz mümkün. Soykırımdan önce de insanlar aşağılanıp insanlıklarından çıkarılarak vahşice öldürülmüş müdürler?

İnsanlıklarının yitirilmesinden kastım sorumluların ya da kurbanların insan olmaktan çıkmış olmaları değil. Anlatmak istediğim, üzerlerindeki inanılmaz baskı ve sürekli aşağılanma yüzünden özel hayat ve utanç kavramlarını tamamen yitiren, kendisini çevreleyen ortam içinde hiçbir bireysel özelliğini, ismini, kişilik özelliklerini ve aile bağlarını kullanamayan, bedensel işlevleri üzerinde hiçbir kontrol hakkı bulunmayan ve bir çoğu (kamp dilinde ki ifadesi ile *Musselmänner*) ölümün eşiğine gelmiş, kendi kendine hareket eden robotlara dönüşmüş insanlar. Bu terim aynı zamanda 1933 öncesi bir çok Avrupa ülkesinde kabul görmekte olan davranış kuralları ile bütün bağlarını koparmış ve bu tür eylemleri gerçekleştirecek kapasitedeki kişileri de tanımlamakta kullanılıyordu.

Tevrat’taki Midyaniler de aşağılanıp, insanlıktan çıkarıldıktan sonra vahşice katledilmişler miydi? Sayıların 31. babında (Musa’nın Dördüncü Kitabı) anlatılan hikaye belki bir tarihi olayın aktarımı olmayabilir ama ortada olan bir şey varsa o da söz konusu kıyımın gerçekten olmuş hatta arzu edilen bir şey olarak algılanmakta olduğudur. Tanrı’nın Musa tarafından iletilen emirlerine uyan Yahudiler bütün Midyanileri katlederler ama emirlerde olmasına rağmen kadınları öldürmezler ve bu durum Tanrı’yı çok kızdırır. Musa İsrailoğullarını bir güzel azarlar ve bunun üzerine asker-

ler, malum nedenlerle, bakireler hariç bütün kadınları ve erkek çocukları katlederler. Kutsal kitap kaynaklı diğer örnekler üzerinde özellikle durmamızı gerektirmeyecek kadar iyi bilinmektedir. Benzer öyküler diğer tüm dinsel geleneklerde bol miktarda bulunmaktadır.

Ya da 1209 yılında, Fransa'da Beziers kasabasında yaşayan Catharların ve diğer "yoldan sapmışlar"ın kadın ve çocuklar dahil olmak üzere vahşice katledilmesine ne demeli?⁵ Ya İspanyolların Yeni Dünya'da yaptıkları? Sevgi ve şefkat sahibi Tanrı adına yerlileri kadın, erkek ve çocuk ayırmaksızın canlı canlı yakmamış mıydılar? Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey batı ve batı bölgelerindeki Nez Perce'leri nasıl bir kader beklemekteydi? Ya Amerika'ya götürülerek köleleştirilen ya da öldürülen siyah erkek, kadın ve çocuklar?

Bu noktaya kadar sözünü ettiğimiz türden dehşet verici olaylara dünyada bir çok halkın tarihinde rastlamak mümkündür. Timurlenk'in, Cengiz Han'ının Rusya ve Avrupa içlerine düzenlediği akınların ardından, Pers şehirlerine layık gördüğü muamele, on yedinci yüzyıl başlarında Japonya'da Hristiyanların yakılmaları ve öldürülmeleri, Afrika toplumlarının katledilmeleri ve köleleştirilmeleri gibi olayların hepsi insanoğlunun dünyanın her yerinde benzer biçimlerde sergilediği vahşetin örnekleri arasındadır. Yirminci yüzyıl bu gün Namibya olarak tanınan ülkedeki Herrero'ların Alman askeri güçlerince katledilmeleri ile başladı ve Ermeni genositi, Çin halkının önce kendi yönetimi daha sonra da Japon işgalci-ler tarafından katledilişi, Çingenelerin Nazilerin elinde toplu kıyıma uğramaları, Gulag Takım Adaları'nda hüküm süren gaddarlıkları, Pol Pot yönetiminin Kamboçya'da yarattığı yıkım, Ruanda ve Zaire'nin karşılıklı olarak Hutuları ve Tutsileri katledişleri ile sürdü. Tüm bu ve benzeri örnekler bizim de, bir takım şartlar oluştuğunda, Nazilerin bütün canavarlıklarını, ister tek tek ister hepsi bir arada, tekrarlama yetisine sahip olduğumuzu göstermektedir. Her ulus, kendi tarihinden, kurban ya da saldırgan olarak rol aldığı, yukarıdaki örneklerle kıyaslanabilecek örnekler çıkartabilir.

Buradan çıkaracağımız sonuç, Soykırımın bir benzerinin olmayışında ki en büyük etkenin –bundan sonra kullanışsızlığını göz önüne almaksızın eşsiz terimini kullanacağım– Nazilerin ulaştığı, ki bu alanda bir zirve olduğu gerçeğini kabul etmeliyiz, vahşet düzeyi olmadığıdır.⁶ Yahudilerin maruz kaldığı genosit diğer örneklerden ne daha iyi ne de daha kötü bir olaydır. Nazileri ve yaptıklarını tanımlamak için kullanılan *hayvanca* ya da *hayvanlık* terimleri hayvanlar alemine hakaret olacağından, çünkü hayvanlar Nazilerin yaptıklarını yapmazlar, kullanılmamalıdır. Nazilerin davranışlarında “insansı” olmayan bir taraf yoktur. Tam tersine, son derece insansı olduğu söylenebilir. Olup bitenleri kötülük olarak tanımlayabileceğimiz gibi en yoğun ama tamamıyla eşsiz olma özelliği taşımayan biçimi ile insanlık tarihindeki en “saf” kötülük örneğini oluşturduğunu söylemek de mümkün.

Himmler olayı bizim için oldukça öğretici olabilir. 4 Eylül 1943’te (Nazilerin kayıt bile yaptıkları) ünlü Poznan konuşmasında Himmler açık bir şekilde Yahudilerin öldürülmesinden bahsederek bu olayın hiçbir şekilde ortaya çıkmaması gerektiğini ve çıkmayacağını da ekler.⁷ Himmler burada hiç kimsenin kendisini anlamayacağını mı ima etmektedir acaba? Sanmıyorum. Ne de olsa bu fikirler, daha önce de gördüğümüz gibi, Himmler’den başkaları tarafından da paylaşılmaktaydı. Himmler’i anlayamamak tarihteki buna benzer ya da paralellik gösteren diğer olayları da anlayamayacağımız anlamına gelir. Eğer insanlık tarihinin bu yönünü kavrayamazsak artık hiçbir şeyi açıklamamız mümkün olmaz çünkü tarih dediğimiz şeyin yarısı kan ve vahşetten oluşmaktadır. Böylesi bir durumda tarih –yeniden– geçerliliğini yitirecektir.

Ama eğer Himmler bir insan idiyse, ki öyle olduğunu biliyoruz, hareketlerinin ardındaki nedenlerde insansı nedenler olmalıydı. Acaba kendi içimizde de Himmler’in nedenlerinin arkasında yatanlara benzeyen bazı öğeler bularak onunla aramızda bir köprü kurmak ve böylece onu daha iyi anlamak mümkün olabilir mi? Bunun mümkün olduğunu düşünüyorum. Freud ve takipçilerinin ortaya sürmüş oldukları yaşamı korumaya yardım eden içgüdüler; Erich Fromm ve diğerlerinin ortaya koymuş oldukları ölüm dürtüsü

ya da yok etme içgüdüğü bize bu konuyu açıklamada kullanılabilir modeller sunmaktadır. Eğer bütün insanların içinde olumlu ve olumsuz olarak değerlendirdiğimiz tutumların tohumları bulunmaktaysa Himmler'i de içindeki olumsuz niteliklerin, hiç şüphesiz sosyal ve bireysel faktörlerin birlikte oluşturdukları ortak etkinin de payını hesaba katarak, kendilerini aşırı bir biçimde açığa vurduğu bir kişi olarak tanımlayabiliriz. Eğer Himmler bu şekilde tanımlanabilirse o halde konuşmasında da belirttiği Yahudi kıyımının duyurulmaması gerektiği yönündeki ifadesinin, aynı konuşmada bir önceki paragrafta belirttiği Alman halkının cinayetler ortaya çıktığında Nazilerin bu kararının arkasındaki nedenleri anlayamayacağı ve kendilerini reddedebileceği yönünde ki korkusunun bir yansıması olduğu söylenebilir. Ayrıca Himmler Yahudilerin olmadığı bir dünyayı hayal etmiş ve böyle bir dünyada yaşayacak olan, Yahudilere hiçbir yaşam deneyimi olmayan gelecekteki Alman neslinin Nazilerin neden böylesi bir toplu kıyım gereksinim duymuş olabileceklerini anlayamayacaklarını düşünmüştü.

Öyleyse Himmler'in sözlerini açıklamak, eylemlerini de anlayabilmek mümkün hale gelmektedir. Gerçekten de, öldürme isteği, uyguladıkları vahşet ve sadizm açısından Nazilerin yaptıklarında yeni bir şey bulmak pek mümkün değilse de, kendilerinden önce aynı yolda gidenlerden çok ötelere gitmeyi başardıklarını söyleyebiliriz.

Peki ama Nazilerin Yahudilere karşı tutumlarında en uç nokta, uyguladıkları zalimlikler değilse, ne olabilir? Burada gözden çıkırmamamız gereken nokta Nazilerin "Yahudi Sorunu"nu Almanya'nın hatta Avrupa'nın bir sorunu olarak değil; çok daha geniş ölçekte bir dünya sorunu olarak görmekte olduklarıdır. İnsanlığın Yahudilerden kurtarılması sözde dinsel ve Mesihsel bir düzeyde tasarlanmıştı. İnsanlığın geleceği bu sorunun "çözümü"ne bağlanmıştı. Öyleyse, esas itibarı ile, Soykırım, bu suçu işleyenlerin motivasyonlarının tahmin edilemezliği ölçüsünde beklenmeyen bir olaydır. Bu tahmin edilemezliğin öğeleri üzerinde bir sonraki bölümde duracağız ve söz konusu bütün bu unsurların eksiksiz olarak açıklanabileceğini göreceğiz.

Soykırımın açıklanabilirliği tartışmaları bizim ne bu gün ne yakın gelecekte ne de herhangi bir zaman diliminde bu konuyu gerçekten açıklayabilecek durumda olamayacağımızı göstermektedir. Bir şeyin ilkesel olarak açıklanabilir olması o şeyin zaten açıklanmış olduğu ya da kolayca açıklanabilecek durumda olduğu anlamına gelmez. Dahası, dehşet verici bir olayı açıklamaya çalışan ve uygar birisi olduğunu varsaydığımız tarihçinin kurbanlar ya da kurban edenler arasında olmaması da durumu iyice zorlaştırmaktadır. Bu şu anlama geliyor: Tanımlanan olaylar kendi içlerinde, insanların eylemlerinin sonucu olarak ortaya çıktıkları için, herhangi bir tanım sorunu taşımamakla beraber tarihçinin önünde durumu kavramasına engel olacak büyük zorluklar bulunmaktadır. Bu zorlukların da ötesinde tarihçi söz konusu olayların faillerinin şu ya da bu biçimde kendisinden pek de farklı olmadıkları yolundaki (doğru) saptamasını doğal olarak reddetmeye çalışma duygusunun da üstesinden gelmeye çalışacaktır. Tarihçi bu güçlüklerin üstesinden *gelebilir* ve bir sonuca ulaşabilir ama iş kurbanların çekmiş oldukları acıları, korkuyu ve dehşeti ya da bu duyguların bazılarını vermiş olduğu “sadistçe zevk” ve aynı kişilerin “zalimlikleri”ni tasvir etmeye geldiğinde aynı başarıyı gösteremeyebilir.⁸ Sonuçta, bir tarihçinin sınırları bellidir ve bu nedenle yazarların, şairlerin, sanatçıların, oyun yazarlarının, müzisyenlerin, psikologların ve aramızdaki inananları da unutmadan, din bilimcilerin tarihçiye bu karanlık içinde gidebileceği en uç noktaya kadar gidebilmesi için kendi alanlarındaki uzmanlıkları ile yardımcı olmaları gerekmektedir. Gereksinim duyduğumuz en önemli şey, her şeyden önce, tanıklıklardır. Tanık yoksa Soykırım tarihi de yoktur.

Kurtulanların dolaysız ifadeleri, kurtulamayan Yahudilerin geride bıraktıkları günlükler ve mektuplar gibi orijinal belgeler durumu kavramamızı kolaylaştırıcı işleve sahipler. Birçoğumuz kendimizi kurbanlarla özdeşleştireceğinden ve acı çekme kavramını kendi psikolojik kapsamı içinde değerlendirebileceğinden kurbanları suçu işleyenlerden daha çok anlama şansımız var demektir. Denemeler, oyunlar, müzikler, filmler ve sanatın diğer alanları bize bu konuda yardımcı olmaktadır. Ama bu noktada da tanıkların başlarından geçenleri yaşamak durumunda değiliz; zaten ne biz

böyle bir şeyi arzu etmekteyiz ne de onlar. Ama diğer tarihsel olaylara nasıl yaklaşıyorsak Soykırıma da aynı biçimde yaklaşabiliriz.

Bu yaklaşım önemli bir yöntem tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Bir tarihçinin mesleği açısından söz konusu bu tanıklıkların, özellikle olayların bitişinden çok sonra toplananların, değeri nedir? Bazı meslektaşların “hafıza-i beşer nisyan ile ma'lüldür” yaklaşımını benimseyerek zaman içinde insanlara belleklerinin bazı oyunlar oynayabileceğini ve kişilerin geriye bakıldığında pek de hoş karşılanmayacak biçimde yorumlanma tehlikesi olan ya da gerçekten hoş olmayan bazı davranışlarını haklı çıkarma yoluna sapabileceklerini öne sürmektedirler. Ayrıca, bazen bir tanıklığın arkasında özellikle saptırma amacı yatabilir. Öyleyse, bu araştırmacıların görüşüne göre, güvenilirliği olan tek tanıklık biçimi bir olayın meydana geldiği zaman diliminde ortaya konulan bir belge olmaktadır. Bu sav özellikle Raul Hilberg gibi çok önemli tarihçiler tarafından ileri sürülmektedir.

Bu savların her biri kendi içinde yeterince ağırlık taşımakla birlikte bize hikayenin tümünü açıklayamamaktadır. Yazılı belgelere baktığımızda karşımıza, büyük kısmı Almanlar tarafından hazırlanmış belgeler çıkmaktadır. Bu belgelere dayanarak bazı çıkarımlarda bulunmaya çalışmak araştırmacılar için en az sözlü tanıklıklara dayanarak aynı şeyi yapmak kadar tehlikeli bir durum oluşturmaktadır. Suçlu tarafa ait söz konusu bu belgeler, çoğu zaman araştırmacıya bilgi vermek yerine yolundan saptırmak, bir şeyi ortaya çıkarmak yerine gizlemeyi amaçlamaktadırlar. Bu durumu gösteren en açık örneklerden birisi de Nazi bürokratlarının 20 Ocak 1942’de gerçekleştirmiş olduğu Wannsee buluşmasının tutanaklarıdır. Adolf Eichmann’ın 1961 yılında Kudüs’te vermiş olduğu ifadeye göre, bu tutanaklar söz konusu toplantının düzenleyicileri olan S.S’lerin istekleri doğrultusunda kendi kontrolünden ve düzeltmesinden geçmişti. İşlenecek cinayetlerin bütün ayrıntılarıyla konuşulduğu bu toplantının kayıtları, tutanakların o üstü kapalı dili ile perdelenmişti.⁹ Jürgen Stroop’un Varşova’daki getto isyanları ile ilgili hazırladığı raporda da Himmler’in gözüne girebilmek için

Almanların yaptıklarını –eğer sözcüğün kullanımı burada uygunsa– “güzelleştirmeye” çalışması da bu konuda bir diğer örnek olarak verilebilir.¹⁰ Ben bir tarihçi olarak, Almanların verdikleri kayıpların miktarını bile değiştirmeye çalışan bu raporda betimlenen olayları araştırmalarımnda güvenle kullanamam. Bir başka deyişle, yazılı belgelere de sözlü tanıklıklara yaklaştığımız kadar ihtiyatla yaklaşmalıyız.

Genel olarak ifade edecek olursak, tanıklıklar bizim Soykırım hakkındaki bilgilerimizin en önemli kaynaklarını oluşturmaktadır çünkü Almanlar Yahudilerin yaşadıklarını kaydetmelerine engel olmaya çalışarak cinayeti cinayetle örtmeye uğraşmışlardır. Neyse ki bu girişimlerinde tam anlamıyla başarılı olamadılar. Bu gün, Varşova’daki Ringelblum Arşivi, Bialystok’taki Mersik Arşivi, çok sayıda mektup ve günlükler bize Yahudilerin Doğu Avrupa’daki yaşamlarını ve ölümlerini belgelemekte. Batı Avrupa’da bundan çok daha fazlası var. Ama bu durum söz konusu Yahudi dokümantasyonuna bütünüyle güvenilebileceği anlamına gelmiyor. Bialystok ve Lublin Judenrate’deki (Yahudi Konseyleri) tartışmalar Almanların okuma olasılığı göz önüne alınarak kayıtlara geçirilmiş, diğer bir takım tartışma konuları da çeşitli nedenlerle hiç yazılmamıştı. Öte yandan tanıklar ve tanıklıkları, bütün dezavantajlarına rağmen, yukarıdaki sorunlarla muhatap olmaz. Aramızda ifadeleri henüz alınmamış ama mutlaka alınması gereken iki ayağı üzerinde dolaşmaya devam eden “dokümanlar” bulunmaktadır.

Aradan on yıllar geçtikten sonra alınan ifadelerin savaştan hemen sonra alınan ifadelerden daha az güvenilir olması gerekmez. Yaşlılar gençliklerini yakın geçmişlerinden daha iyi hatırlama yetisine sahiptirler ve her ne kadar bellekleri sık sık bulanıklaşsa da bazı durumlarda oldukça güçlendiği görülmüştür. Geçmişte görgü tanıkları artık herhangi bir önemi kalmamış olan bazı nedenlerle zaman zaman bir takım şeyleri saklama ya da yanlış yorumlama yoluna gitmiş olabilirler. Savaştan hemen sonraki dönemde insanlar halen maruz kaldıkları olayların etkisinden sıyrılmaya çalışmaktaydı ama artık aynı olaylara uzaktan bakabilmekteler. Bu

durum şu anda verecekleri ifadenin daha önce vermiş olduklarından daha güvenilir olmasını sağlayacaktır.

Özetleyecek olursak: Bir tarihçinin kullanabilecekleri arasında söz konusu döneme ait dokümanların incelenmesi, yaşamakta olanların ifadeleri ve olayların geçtiği yerlerden geride kalanlar yer almaktadır. Dokümantasyonun çoğunlukla tek taraflı olarak, yani Almanlar tarafından, kaleme alınmış olmasından dolayı hayatta kalanların ifadeleri o dönemde geçen olayları anlayabilmemiz açısından bizim için en önemli kaynaklar haline gelmektedir. Diğer ifadelerle karşılaştırılıp doğruladıktan sonra son derece faydalı hale gelmektedirler. Buna dayanarak söz konusu tanıklıkların en azından yazılı belgeler kadar güvenilir olduğunu iddia ediyorum.

Soykırımın açıklanabilir bir şey olduğu iddiamızı güçlendireceği için bütün bunların olabildiğince açık bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir. Elimizde ne kadar çok ifade ve belge olursa neler olup bittiğini anlama ve açıklama şansımız da o ölçüde artacaktır.

Açıklanabilir olma kavramı kuru, tek boyutlu tarihsel çözümlemeler anlamına gelmez. Kavramsal bir çözümleme anlamamız için bize yardımcı olabilir, hele bu çözümleme bireylerin, ailelerin, köylerin ve şehirlerin başlarına neler geldiğinin hikayesi ile desteklenirse çok daha iyi bir sonuç elde etmek mümkün olacaktır. Ama yeri geldiğinde sıkıcı bir tarihsel çözümlemenin bile yaşananların anlaşılmasına nasıl katkısı olabileceğini göstermek için size kafanızı karıştıracak bir soru sorayım: Polonya Yahudileri neden bir taraftan sindirilmiş ya da gururlu bir umutsuzluk, bir taraftan da inatçı, hatta zaman zaman şiddete varan bir direniş sergilediler acaba?

Polonya Yahudileri Nazilerin Polonya'yı işgalinden önce de oldukça ağır ekonomik koşullar altında yaşıyorlardı. 1935-1939 yılları arasında nüfusun üçte birine yakın bir bölümü ya yoksulluk sınırında ya da altında, büyük bir kısmı da açlık sınırında yaşamaktaydı. Buna bağlı olarak gösterebilecekleri etkin bir fiziksel ya da ekonomik direniş daha baştan çok sınırlı hale gelmekteydi. Polonya'nın Yahudi olmayan nüfusunun büyük bir kısmı da otuzlu yılların sert ekonomik koşullarında varolma savaşı vermekle meş-

gul olduğu için Yahudi yurttaşlarının kaderine genellikle aldırma-
yan bir tutum içindeydiler. Yeterince kalabalık sayılabilecek bir
grup ise açıkça düşmanca bir tutum sergilemekteydi. Her ne kadar
Almanlara karşı herhangi bir fiziksel direniş göstermek durumunda
olmasa da küçük bir grubun Yahudilere sempati duyduğunu ve
yardım etmek istediğini söyleyebiliriz. Alman ordusu Polonya'nın
tamamını üç hafta gibi kısa bir sürede ele geçirmişti ve Polonya
direnişi ancak Almanya yenilginin eşiğine geldiğinde harekete
geçmeye karar vermişti.¹¹ Ülkenin tek hakimi Almanlardı.

Almanlar 1941 öncesinde Yahudilere ne yapacaklarına henüz
bir karar vermemişlerdi. Bu tarihe kadar Yahudilerin öldürülmeleri
ile ilgili herhangi bir karar yoktur. Almanların henüz kendilerinin
bile bilmediği bir konudan Yahudilerin haberdar olması beklene-
mez. Onlara göre sorun sürmekte olan işgali sağ salim bitirebil-
mekten ibaretti. Bu yöndeki bütün faaliyetler çoğunlukla üyeleri
savaş öncesi Yahudi cemaatlarının meşru temsilcilerinden oluşan
Judenräte tarafından yürütülmekteydi. Bu durum, Isaiah Trunk'ın
terminolojisi ile konuşacak olursak, "işbirlikçilik" değil "destek"
anlamına geliyordu –yani muzaffer güçlerin isteklerine boyun eğ-
mek ama bunu yaparken başlarına gelebilecek en kötü şeylerden
kaçınabilmek. Zaten destek vermek muzaffer güçlerin politikaları-
nın ya da savaş amaçlarının benimsenmesi anlamına da gelmiyordu
ve eninde sonunda Almanların savaşı kaybedecekleri varsayımın-
dan yola çıkılmaktaydı.¹² Judenratların büyük bir kısmı zaman
içinde ortadan kaldırılarak yerlerine daha uysal gruplar atandı.¹³
Aharon Weiss'in ortaya çıkardığı gibi, başlangıçta bir çok
Judenräte Yahudilerin teslim edilip öldürülmesini reddetti. Yahu-
dilerin büyük kısmı Almanların direkt yönetimi altında yaşamak-
tansa kötünün iyisi olarak gördükleri Judenratelerin politikalarını
desteklemekteydiler. Almanların sonunda mutlaka yenilgiye uğra-
tılacağı ve Yahudilerin özgürlüklerine kavuşacakları yönündeki
umut hiç kaybolmamıştı. Ortada tam bir teslimiyet varmış gibi
görünse de bir çok (ama kesinlikle tamamı değil) Yahudi toplulu-
ğu, bu sık sık Almanların emirlerine karşı çıkmak anlamına gelse
de, moral arttırıcı bir takım faaliyetler düzenlemekteydiler. Eğitim,
sosyal yardım, kültürel faaliyetler, dinsel yaşamın sürdürülmesi,

yeraltı gazeteleri ve Nazilerin zalimliğini belgeleyen yeraltı dokümanlarının toplanması bu silahsız direniş ruhunun bir ifadesi olup birlikte daha güçlü olana boyun eğme durumu ile bir arada varlığını sürdürmüştür.

Ama bir kez Almanların kendilerini ortadan kaldırmaya kararlı oldukları gerçeği açıkça ortaya çıktığında Avrupa'daki Yahudi nüfusunun tepkisi kaçma, saklanma, silahlanmayı başarabilmiş küçük bir grubun yaptığı gibi direnme, Almanların gözünde oldukça önemli bir faktör olduğu için bir iş bulmaya çalışma ya da kaçınılmazlığı kesin olarak ortaya çıkmış olan ölümü çaresizce ama şerefli bir şekilde kabullenme olarak ortaya çıkmıştır. Psikolojik olarak Yahudilerin yaklaşmakta olan ölüme karşı gösterdikleri tepki diğer grupların aynı olay karşısında gösterdikleri tepkiden farklı değildir. Rus ya da Polonya köylüleri Alman askerleri tarafından öldürölmelerinden hemen önce, yakalanıp idama mahkum edilen Fransız direnişçileri ya da Hırvat ve Alman canilere karşı koymaya çalışan Sırp köylüleri –yani kaçamayacakları ölümcül bir durumla karşı karşıya kalan bütün insanlar– benzer şekilde davranmışlardır. Bu durumda gösterilen tepkiler korkudan kaynaklanan bir uyuşukluk hali ve histerik biçimde ağlamaktan muhteşem bir kahramanlık ve savunma gösterisi yapmaya kadar değişen bir yelpaze içinde karşımıza çıkabilir. Tabii ki biz de tercihimizi, zaten en sık rastlanan tepki olan, kahramanlıktan yana kullanırız. Ama bu durum öteki tepkilerin daha az insancıl, daha az anlaşılabilir ya da empati kurulamayacak kadar değersiz duygular olduğunu göstermez.

Yahudi teolojik-tarihsel felsefe söyleminde belli bir tip dinsel açıklanabilirlik kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, tarihsel olarak, Soykırımı diğer olaylardan bağımsız olarak değerlendirerek ve İ.Ö 586'da İlk Tapınağın yok olmasıyla başlayıp İ.S 70 yılında İkinci Tapınağın da yıkılmasıyla devam eden Yahudilerin başlarına gelen felaketler zincirinin en yıkıcı halkası olarak görür.¹⁴ Öyleyse ilkel olarak Soykırımın diğer benzeri felaketlerden herhangi bir farkı yoktur. İlerde daha detaylı olarak inceleyeceğimiz bütün felaketleri tanrının gazabının birer göstergesi olarak tanımlayan bu görüş daha

sonraları Soykırımı Yahudi dinsel geleneği çerçevesinde açıklamak için kullanılmıştır. Ne var ki bu yaklaşımın eksikleri vardır.

Soykırım sadece nicelik yönünden değil ilkesel olarak da diğer Yahudi felaketlerinden farklılıklar gösterir. Tapınağın defalarca yıkılmasındaki tehdit unsurları fiziksel ve varoluşsal değil siyasi, tinsel ve kültürel. Evet, Romalılar ve Babilliler bazı sınırlı toplu kıyımlarda bulunmuşlardı ama her iki taraf da Yahudilerin büyük çoğunluğunu sağ bırakmıştı. Sağ kalanların kimisi köle yapıldı ya da sürüldü ama büyük bir kısmı yerlerinden sökülüp atılmadı. Halen iddia edilen tarihsel söylencelerin aksine ikinci yıkımdan sonraki yüzyıllar boyunca Yahudiler Filistin'deki çoğunluğu oluşturmaya devam etmişlerdir. Ama bu durumun aksine, Soykırım sırasında Yahudiler toptan bir fiziksel yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Nazilerin oluşturduğu, Almanların kendi güçleri ve kontrolleri altındaki müttefiklerinin yardımıyla dünyayı ele geçirme planları tarihleri boyunca ilk kez bütün Yahudilerin varlığını tehdit edecek bir düzeye ulaşmıştı.

İkinci olarak, Nazi ideolojisi Yahudileri evrensel bir kötülük unsuru olarak gördüğü için Yahudi avını küresel ölçekte, adeta dinsel bir amaçla yürütmeyi, yani canice bir ideolojiyi uygulamaya geçirmeyi amaçlamaktaydı.

Öte yandan, tapınakların imhası bağımsız ya da yarı bağımsız bir ulusa karşı alınmış bir takım siyasi kararların uygulamaya geçirilmesinden ibaretti. Orta ve modern çağlarda (örneğin 1880'lerin Rusyası) insanların dinsel ya da siyasi görüşlerinden dolayı eziyet görmelerinin arkasında dinsel, ekonomik ve siyasal bir takım faktörlerin bir araya gelmesi yatmaktadır. Ama Nazilerin yaklaşımına baktığımızda, bu durumun tam tersine Yahudilere saldırının arkasında biyolojik temelli bir ırkçılık çerçevesinde saf ve soyut bir anti-semitik ideolojiyi görmekteyiz. Bu yaklaşım daha sonra Hitler'in dünyaya açtığı savaşın temel dayanağını oluşturmuştur. Nazi yönetimine göre Almanya'nın esas düşmanları, Sovyetler Birliği, Fransa, Birleşik Devletler ve Britanya, Yahudiler tarafından kontrol edilmekteydiler. Bu savın kanıtı da söz konusu ülkenin Almanya'nın karşında yer alıyor olmasıydı. Ne de olsa İkinci Dün-

ya Savaşı'nı Almanya herhangi bir ekonomik ya da askeri nedenle çıkarmış değildi. 1939'a gelindiğinde Almanya'yı tehdit eden herhangi bir dış güç olmadığı gibi ekonomi dünya ekonomik krizine bağlı olarak düşmüş olduğu noktadan hemen hemen tam istihdama ve zenginliğe kavuşmuş durumdaydı. Doğuya doğru uzanma ve Avrupa'yı kontrol altına alma isteğinin itici gücü karşısındaki gücün Yahudiler tarafından kontrol edildiği ve esas yok edilmesi gerekenin de o olduğu düşsel bir ırksal-biyolojik ideolojiydi. Yani savaş aslında "Yahudilere karşı" açılmıştı ve Lucy Dawidowicz'in konuyla ilgili kitabının adı da (her ne kadar kendisi aslında başka bir şeyi kastediyorsa da) gerçeği yansıtmaktaydı.¹⁵

Tüm bunlar alışılmışın dışında yeni bir tehdidi işaret etmekteydi: Soykırıma dönüşecek olan bir genosit. Steven T. Katz'ın ikna edici bir biçimde ortaya koymuş olduğu gibi Hristiyan anti-semitizmi, tüm Yahudi karşıtı ideolojisine rağmen, hiçbir zaman bir genosit projesi üretmemiştir. Bu nedenle, Yahudilerin Hristiyan dünyası ve kıyaslandığında daha az şiddetle karşılaştıkları İslam dünyası içinde maruz kaldıkları zulümlerle Nazilerin uyguladıkları genosit programı arasında çok büyük fark vardır.¹⁶ Soykırımı Yahudilerin çağlar boyunca uğradıkları kırımların oluşturduğu çerçevenin bir köşesine yerleştirerek dehşet verici boyutlardaki bu olayı daha anlaşılır bir hale getirmeye çalışan din yorumcularının amaçlarına ulaşmaları imkansızdır; çünkü Soykırım o geçmişe uymayı reddetmektedir. Soykırımın açıklanabilir olması bu tip şablonlarla kolayca açıklanabilir olmasını gerektirmez.

Açıklanabilirlik kavramının içindeki temel sorunlardan biri de şu sorunun yanıtını aramaya başladığımızda karşımıza çıkmaktadır: "Nasıl oldu da Alman halkı bir katiller topluluğu ve katillerin yordakçıları haline geldi?"¹⁷ Nasıl oldu da Orta Avrupa'da tarihin en büyük uygarlıklarından birini yaratan bu halk kendisini Nazi ideolojisi gibi bir ideolojiye adayarak insanlık tarihinin şu ana kadar gördüğü en kanlı ve yıkıcı savaş boyunca bunu savunmaya devam etti?

Bu sorulara bir çok tarihçi bir takım açıklamalar getirerek yanıt vermeye çalışmıştır. İşlevci görüşün temsilcileri, Alman toplumun-

daki bu toplu cinayete doğru yönelişi bazen on dokuzuncu yüzyılın sonundan, bazen yirminci yüzyılın başından ve daha çok Weimar Cumhuriyeti'nden başlayarak izlemeye çalışmışlardır. Özetle, bu sav ekonomik, siyasi ve sosyal krizlerin varlığını sürdürmekte olan bir takım sosyal ve özellikle bürokratik geleneklerle birleşmesi sonucu Almanya'nın otoriter bir düzene doğru yöneldiğini ifade etmektedir. Bu rejim derin içsel çelişkileriyle tanımlanabilir: birbirleriyle savaş halinde bulunan yönetimi oluşturan derebeylikler arasında adeta bir son umut olarak duran bir diktatör, bir taraftan toplumda aynılığa doğru gözlemlenen bir eğilim, diğer taraftan birbirleriyle rekabet halindeki otorite sahipleri ve güç peşinde koşan bireyler. İşte bu düzensizlik ancak kaba ve tehlikeli bir gücün devreye girmesi ile çözülebilecek bir karmaşaya yol açmıştı. Irkçılığın ve Yahudi düşmanlığının bu konunun arkasında yer almış oldukları kesin ama bütün Yahudilerin imhasını hedeflemiş olan 'nihai çözümle' noktalanın yolda yalnız olmadıklarını söyleyebiliriz.

Niyetçi görüşü benimseyenler ise konunun özünde ırkçı bir ütopya'yı gerçekleştirme yolunda Yahudileri ortadan kaldırmayı birinci hedef olarak gözüne kestirmiş bir ideolojik diktatörlüğü görmektedirler. Söylenenlere bakacak olursak Hitler, daha 1939'da savaş başlamadan çok önce, Yahudileri ortadan kaldırmayı düşünmüş ve 1941'de bütün Avrupa'yı kontrolü altına aldığı anda aradığı fırsatı yakalamıştı.

Bu iki yaklaşım da, bana göre, bir çok yönden eksik ve daha önce de belirttiğim gibi giderek gücünü kaybetmekte ve silinmekte. Raul Hilberg'in belirttiği gibi Alman Demiryolları yetkililerinin Alman çocukları yaz kamplarına Yahudileri de ölüm kamplarına gönderirken aynı yönetim biçimini uygulamışlardı. Burada sorulması gereken soru neden birinci eylemi değil de ikinci eylemi yapmış olduklarıdır. Yahudilerin naklini nasıl başardıkları sorusuna yanıt farklı sorumlulukları olan makamlar arasındaki çekişmeler ve bürokratik yapının analiz edilmesi ile yanıtlanabilir. Söz konusu yapılar bize bürokratların o insanları neden ölüme gönderdiklerini açıklamaz ama o eylemi *nasıl yaptıklarını* ve kendi sosyal yapıları

içine nasıl yerleştirebildiklerini açıklayabilir. Ama geçmişte bir çok toplum ehliyetsiz ve çelişkilere boğulmuş ama herhangi bir genosite yol açmamış otokrat rejimlerle yönetilmiştir. Peki öyleyse neden sadece bu diktatörlük Yahudilerin ve diğer bazı grupların önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan ölçüde kıyımına yol açan toplu katliamları gerçekleştirmiştir? Bürokratları bu yola iten şey neydi acaba?

Niyetçi görüş 1920'ler de ve 1930'ların başlarında olabilecek en aşağılık düzeyde küfürler savurmasının haricinde Hitler'in Yahudiler ile ilgili ne gibi bir niyeti olduğunu ispatlama konusunda oldukça sıkıntı yaşamıştır. Ne *Kavgam*'da, ne o tarihlerde bilinmeyen ve ancak ölümünden sonra yayımlanabilen ikinci kitabında ne de 1922'den sonra yaptığı konuşmalarda (bu tarihten önceki konuşmalarında Hitler Yahudi sorununu kökünden çözme konusunda genel ifadeler kullanmaktaydı) Hitler'in niyetini açık bir şekilde belli eden herhangi bir ifadeye rastlandığı gibi, 1941'e değin herhangi bir genosit planlaması da yoktur.¹⁸ Zaten bu toplu cinayetin arkasındaki niyet ortaya çıkarılsa bile Alman toplumunun böylesi bir girişime niçin top yekûn destek verdiği sorusu yanıtsız kalmaktadır. Goldhagen'nın tezini ele aldığım bölümde bu konuya daha detaylı bir şekilde değineceğim. Bu noktada şunu söylemem gerekiyor: Her ne kadar fonksiyonalistlerin ve niyetçilerin yaklaşımları tarih araştırmaları açısından faydalı olmuşsa da yukarıda ortaya konulan sorulara yanıt vermeyi sağlayacak modelleri oluşturamamışlardır.

Daha önce de belirttiğim gibi, önceki bölümde örnek olarak verdiğim Ulrich Herbert ve diğer araştırmacıların çok daha ikna edici çalışmalarında olduğu gibi, Soykırım tarihi ile ilgili çalışmalarda artık işlevcilerle niyetçiler arasındaki anlaşmazlık modası geçmiş bir yaklaşım olarak görülme eğilimindedir. Otto Dov Kulka ve Ian Kershaw gibi diğer tarihçiler, bana göre çok daha ikna edici görünen, bir takım öncü nitelikte açıklayıcı modeller geliştirmişlerdir.¹⁹ Özellikle Kershaw'un analizi mükemmel bir başlangıç oluşturabilir. Anlaşılan, Nazi Partisinin en sıra dışı üyeleri bile Yahudi karşıtlığının kendi ideolojileri için ne derece önemli olup

olmadığını tam olarak kavrayabilmiş değillerdi. Sosyolog Peter Merkl, Parti üyelerinin oldukça önemli bir bölümünün kana susamış aşırı Yahudi düşmanları olmadıklarını, daha çok o dönemde yaygın olarak görülen “ılımlı” bir Yahudi düşmanlığı içinde olduklarını belirtmektedir.²⁰ Ama “ılımlı” bir Yahudi düşmanlığı sadece Nazi Partisi üyeleri ile sınırlı olmayıp Alman nüfusunun hatırı sayılır bir bölümü tarafından da paylaşılmaktaydı ancak yaygınlığını belirleme şansımız oldukça zor. Yahudiler pek de popülerliği olmayan, oldukça iyi bilinen ama yine de biraz garip, kendileri tersini düşünseler de kesinlikle Alman olarak kabul edilmeyen ve Alman ekonomisinden, kültür hayatından ve yönetiminden tamamen silindiklerinde kimsenin pek itiraz etmeyeceği bir azınlık grubunu oluşturmaktaydı. Hatta bu silinişten Almanya’nın oldukça kazançlı çıkacağı yönünde yaygın bir inanış vardı. Bunun dışında, yine nüfusun oldukça büyük ve çoğunluğu Yahudi karşıtı olmayan (ya da gizli Yahudi karşıtı olan) bölümünü temsil eden Sosyal Demokratlar, Komünistler ve Katolik Merkez Partisi (Zentrum) bulunmaktaydı ama bu grup içinde bile Yahudi aleyhtarı duyguları gözlemlemek mümkündü. Bu ılımlı ve pek de fark edilemeyen Yahudi karşıtı duyguların Auschwitz gaz odalarını yaratmış olma olasılığı çok da inandırıcı gelmiyor bize. Dahası, söz konusu dönemde Almanya’daki durum diğer batı Avrupa ülkelerinde ki durumdan farklı değildi. Doğu Avrupa’daki Yahudi karşıtlığı batıdaki-
kinden çok daha güçlüydü.

Yahudileri Alman ulusu, Cermen soyu ve Ari ırk için ciddi bir tehdit unsuru olarak görenler, tahmini olarak birkaç yüz kişiden oluşan, Nazi Partisinin seçkinlerinden (ya da Christopher R. Browning’in bazı konuşmalarındaki tanımlamasıyla “gerçek inanç sahipleri”nden) oluşmaktaydı. Katliam fikri işte bu grup içinde ortaya çıkmıştı. Aklımıza gelen önemli isimler arasında Hitler, Joseph Goebbels, Richard Walter Darre, Heinrich Himmler, Martin Bormann, Alfred Rosenberg, Julius Streicher, Wilhelm Frick, Otto Thierack, Hans Frank ve Rienhard Heydrich ilk sıralarda yer almakta. Hitler’in liderlik konumu, hiç şüphesiz, yüklenmiş olduğu radikalleştirici rolü açısından son derece önemli. Himmler hatta Göring gibilerin kanlı bir çözüm yönünde tavır almalarının arka-

sında Hitler vardı, çünkü onun yönlendirmesi olmadan böyle bir noktaya gelmeleri pek olası değildi. Hitler, böylesi kanlı ve radikal bir programı kabul etmek için gerekli olan sosyal, politik ve psikolojik hazırlıklarını tamamlamış olan sözde entelektüellerden oluşan bir grubu etkisi altına almıştı. Marx, çalışan sınıfın, işsiz, yerinden edilmiş, düzensiz ve sınıfsızlaştırılmış kesimini *Lumpenproletariat* (Lümpen Proletarya) olarak adlandırmıştı; buradan yola çıkılarak çoğu çalışmayan, kendilerini bir çok farklı nedenlerle reddetmiş olan burjuva toplumuna karşı içleri öfke dolu, hayal kırıklıklarının nedenini bir savaş kaybetmiş ama neden kaybettiğini anlayamamış bir toplumda bulmaya çalışan, dağılma sürecine girmiş gibi gözüken bir toplumda yaşamları sürdüren Nazi seçkinlerini de *Lumpenintellectuals* (Lümpen Entelektüeller) olarak adlandırabiliriz.

Bu Lümpen Entelektüeller iktidara bir seçim sonucunda gelmemişlerdi. Naziler, 1932 Kasım ayında, Nazi dönemi öncesi Almanya'sında gerçekleştirilen son serbest seçimlerden yenilgiyle çıkmışlardı. Reichstag'da otuz dört sandalye ve iki milyon oy kaybetmişlerdi. En büyük parti olma özelliklerini koruyorlardı ama ellerindeki 196 sandalyeye karşılık bölünmüş bir görüntü sergileyen Sol kanat toplam 221 sandalye çıkarmayı başarmıştı. Görünüşe bakılırsa, Nazilerin, Komünistlerin gerçekten oy kazandıkları bir seçimde kaybetmeleri, onları artık kendileri için bir tehdit unsuru olarak görmeyen-ve böylece Hitler'in 1933'ün Ocak ayında şansölyeliğe adaylığını koymasına yol açan- sağ kanat politikacılarının kendilerini Merkeze ve Sol'a karşı kullanma planları neticesinde meydana gelmiştir. Nazilere oy verenler bir Yahudi karşıtı partiye oy verdiklerinin farkındaydılar ama açık olan bir şey varsa o da kendilerinin en önemli derdinin Yahudi karşıtlığı olmadığıydı. Zaten Naziler de bu konuyu propaganda çalışmalarında en ön sıraya koymamışlardı ama saklamaya çalışmadıkları da görülmekteydi. Kampanyalarının ana konuları sürmekte olan büyük ölçekteki işsizlik, genel ekonomik ve sosyal kriz ve Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkması sonucu maruz kaldığı askeri ve siyasi aşağılanmadan kurtulup eski günlerine dönmesi üzerine yoğunlaşmaktaydı. Oy verenler Partinin Yahudi karşıtı tutumundan

rahatsızlık duymuyorlardı çünkü Partinin kendisini destekleyenlerden beklentisi yukarıda tanımını yaptığımız ılımlı Yahudi karşıtlığı ile örtüşmekteydi: Yahudileri Alman toplumu içinde işgal ettikleri o seçkin ekonomik, siyasi ve kültürel konumlarından uzaklaştırmak. Hiç şüphesiz Nazileri destekleyenlerin büyük bir kısmı duydukları kıskançlıkla hareket etmekte ve Yahudilerden boşalacak olan farklı sosyal ve ekonomik koşullardan sağlayacakları yararları düşünmekteydiler. Nazilerin programında Yahudilere ne yapmayı düşündüklerine dair çok az şey olduğundan seçmenlerin konuya yakınlığını Nazi propagandası vasıtası ile duydukları ya da okudukları ile sağladığını düşünebiliriz. Ama bütün bunlar Almanya'nın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal krizin önemi yanında ikinci derecede önemlidir. Hiç kimse konuyu Auschwitz çerçevesi içinde düşünmüyordu: Ne Naziler ne Alman nüfusunun çoğunluğu ne de Yahudiler.

Nazilerin iktidara gelmelerinden çok önce, on dokuzuncu yüzyılda, gittikçe artış gösteren ırkçı-biyolojik bir eğilimle üniversiteler seçkin, bütünleyici ve radikal Alman nasyonalizminin merkezleri haline gelmişlerdi. Yahudilerin bu kurumlara öğrenci olarak gelmeleri rahatsızlık uyandırmakta, öğrenci dernekleri (*Burschenschaften*) onları gittikçe daha çok dışlama eğilimi içine girmektedir. Çok az sayıda Yahudi profesörlük düzeyine ulaşabilmektedir. Radikal Yahudi karşıtlığı yayılmaya devam etti. Eğer Nazizme ortam hazırlayan sadece Almanlara özgü bir olgu varsa bu Yahudi karşıtlığının genel nüfusta artış göstermesi değil entelektüel seçkinler arasında yayılmasıdır. Bu konuya daha ileride günümüzde sürdürülen Soykırımı açıklama çalışmalarına değinirken tekrar döneceğim. Naziler 1920'lerde entelektüel sınıfın önemli bir bölümünü, özellikle öğretmenleri ve öğrencileri, etkilemeyi başarmışlardı çünkü üniversiteler çok uzun zamandan beri sağ fikirlerin cirit attığı bir ortama dönüşmüş durumdaydı. Zaten öğrenci ve öğretmen dernekleri Parti'nin saflarına ilk katılanlar arasında yer almaktaydı. Diğer katılanlar arasında bir takım alt düzey bürokratlar, avukatlar, doktorlar, mühendisler, Protestan rahipler ve hatta ordu ve aristokrat sınıf içinden bazı gruplar yer almaktaydı.²¹ Naziler iktidara gelişlerinden kısa bir sonra halkın büyük desteğini ar-

kalarına almakta gecikmediler. Ekonomi Nazilerin iktidara gelişlerinin hemen öncesinde dibe vurmuş durumdaydı ve yeni rejim ekonominin düze çıkması için gerekli tedbirleri almaya başladığında tekrar canlanmanın ve daha da önemlisi işsizlik oranının kademeli olarak düşüşünün sembolü olarak görülmeye başlandı. Ama ülkedeki aydınlar sınıfının coşkulu desteği olmaksızın ne savaş çıkabilirdi ne de Soykırım meydana gelebilirdi.

Rejime aydınların gittikçe artmakta olan desteğini, Yahudiliği seçmiş, Yahudi olmayan bir kadınla evli, savaş gazisi, ve Alman ulusçuluğunun destekçisi Dresden Üniversitesi'nde Latin kökenli diller ve edebiyatları dalında öğretim görevlisi olan Victor Klemperer'in günlüğünden izlemek mümkün.²² Aydınlar; işçi sınıfı, köylüler ve orta sınıfın yaptığı gibi rejimi Yahudi karşıtı politikaları için değil, diğer alanlardaki başarısı için desteklemekteydiler. Onlar için çekici olan, sosyal statülerini korumak ve programın hızlı bir biçimde sonuç vermesinden ziyade, rejimin bütün Almanlara sunduğu ütopya idi. Yani aşağılanmış Alman ulusu, kendilerini diğer tüm aşağı Ari uluslardan (örneğin Latinler), karışık ırklardan (Nazilere göre Ari ve mongoloid karışımı Slavlar gibi), Ari olmayan ırklardan ve diğer farklı renklerden oluşan ırklardan ayıran özelliklerinden kaynaklanmakta olan üstünlüğü ile bir Avrupa hatta küresel bir imparatorluğun merkezi haline gelecekti. Akademik eğitimden geçmiş insanların zihinlerine yerleştirilen bu ırkçı ideolojiye göre saf Ari ırkının özelliklerini taşıyan bu ulus sadece diğer ulusları yönetmekle kalmıyor zararlı unsurları da ortadan kaldırma hakkına sahip oluyordu.

Kimin zararlı olduğu konusunda tek karar organı Almanlardı. Alman İçişleri Bakanlığının 18 Temmuz 1940 tarihinde dağıttığı talimatlar Alman nüfusunu ekonomik ve sosyal kapasitesine göre dört kategoriye ayırmaktaydı. En altta hiçbir şekilde sosyal yardım yapılmaması gereken "asosyal kişiler" bulunmaktaydı. Bu kategorinin bir üstünde davranışlarına ancak tahammül edilebilen ve kısırlaştırılmaları söz konusu olabilecek kişiler bulunmaktaydı. En alt kategoride yar alanlar için böylesi bir olasılık bulunmuyor, onun yerine ülkeden çıkarılma, zorunlu çalışma ve imha gibi seçenekle-

rin olduğu “negatif nüfus politikası tedbirleri” devreye sokuluyordu. Goetz Aly ve Heinz Roth tarafından 1984’te yayınlanan bu belgeye göre Naziler, ırksal saflığı sağlamak adına, engelliler şöyle dursun, herhangi bir sağlık sorunu bulunmayan Almanları bile toplu halde katletmeyi planlamaktaydılar.²³ Kendilerini rejimin ırkçı ütopyasına kaptırmış olan Alman entelektüelleri hiç şüphesiz böylesi bir kıyım da rol alacaktı.

Herhangi bir kıyım planının entelektüeller için önem taşıyan tarafı, Almanya’nın çıkarları için hayati önem taşıyan böylesi bir durumun rejim tarafından ütöpik programının çok önemli bir parçası olarak açıklanmasıydı. Aynı nedenle Auschwitz’de ölüme gidecek yüz binlerce Yahudiye seçmekle görevli yirmi üç doktordan birisi olan Dr. Josef Mengele’nin (kendisi hem tıp hem de felsefe alanlarından doktoralıydı) geçmişinde herhangi bir Yahudi karşıtlığı bulunmamaktaydı. Ama, tipik bir entelektüel olarak, kendisini Führer ve Partiyle tam olarak özdeşleştirmişti. Mengele ve mesai arkadaşları, Franklin H. Littell’in ifadesiyle “teknik açıdan kusursuz barbarlar”, Avrupa’nın en iyi üniversitelerinden oluşan bir sistemin ürünleriydiler.²⁴

Bir seçkinler grubu ve özellikle de grubun lideri tarafından yönetilmeyi kendi isteği ile kabul eden bir toplumda, entelektüeller katliam emirlerini en iyi iletenler haline gelmişti. Sosyal ve entelektüel statü sahiplerinin bu tip emirleri yerine getirmesi ve bu süreç içinde kullanacağı sıradan katilleri toplumun alt sınıflarından seçmesi – cinayetleri kendileri işlemeye karar vermedikleri sürece– oldukça kolaylaşmıştı.

Belki şimdi fazladan şu soruya bir yanıt verebiliriz: Kurbanın “insanlıktan çıkarılması”, yani hiçbir ahlaki sorumluluk hissetmeyen “insanlıktan çıkmış” bir suçlu tarafından kendi düzeyine düşürülmeye çalışılması, nasıl gerçekleşir? Kurban, Helen Fein’nin belirttiği biçimiyle, “insanlığın evrensel yükümlülüklerinden” nasıl sökülüp alınabilmişti?²⁵ Bazı psikologlara göre kişinin ahlaksal sorumluluklarını harici bir kişiye naklettiği –bizim örneğimiz Hitler– bir süreç, suçlunun ileride vicdan azabı çekmesini engelleyen bir süreç bulunmaktadır. Bu nakil işlemi suçlunun rejimle tam

anlamıyla özdeşleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Açıklamamıza geri dönecek olursak, yenik düşmüş ve sosyal yapısı dağılmakta olan bir ulusun kısmen işsiz, öfkeli aydın kesiminin karşısına, kendilerini taşımakta oldukları ahlaksal sorumluluklarından açık bir şekilde kurtaracak ve bu sorumlulukları üstlenecek Mesihsel özellikler taşıyan bir rejim ve lideri çıkmıştır.

1941'de ele geçirilmiş olan Sovyet topraklarındaki, çoğunlukla Yahudilerden oluşa, hedef grupları yok etmekle görevlendirilmiş olan Dört Einsatzgruppen'dan ikisinin başlarında Dr. Walther Stahlecker ve Dr. Otto Rasch (iki doktora dereceli bir başka entelektüel) bulunmaktaydı. Diğer bir grubun başında ise son derece yetenekli bir ekonomist ve avukat olan Otto Ohlendorf bulunuyordu. Auschwitz'deki doktorlardan daha önce bahsetmiştim. Bazı toplama kamplarının komutanları üniversite mezunlarıydılar. Doktorlar, biyologlar, kimyacılar, mühendisler, bürokratlar ve diğer gruplar kamplara gönderme işlemlerinden oralarda uygulanan tıbbi 'deneyler'e kadar her türlü işlemi gerçekleştiren cinayet mekanizmasının tesadüfi değil ana parçaları idiler. Aynı şey büyük bir şevkle geniş ölçüde kişisel inisiyatiflerini kullanarak bu cinayet makinesi için kılıf uydurmaya çalışan üniversitelerdeki bilim adamları, düşünürler, tarihçiler için de söylenmelidir. Diğer yandan, doğudaki gettoların tasfiyesinden sorumlu yerel sadistlerin çoğu alt-orta sınıf, köy geçmişi olan ya da 1920'lerin kriz içindeki Alman toplumunun sınıfsızlaştırdığı kişilerden oluşmaktaydı. Ne bu grup ne de entelektüeller S.S'in açmış olduğu özel okullarda herhangi bir eğitimden geçirilmişlerdi. Ama Führer ne istediğini belirttikten sonra ve heyecandan yerinde duramayan eğitilmiş sınıf tarafından da bu isteği desteklendiğinde tetiği çekecek, dövecek ve çocukları katledecek sıradan vatandaşları bulmak pek zor olmayacaktı.

Alman nüfusunun önemli bir kısmının hissetmekte olduğu ılımlı anti-semitizm, hatta hepsi olmasa da çok sayıda Almanın Yahudiler söz konusu olduğunda duyduğu rahatsızlık, bu olayda çok önemli rol oynamıştır. Bu yaklaşım pek de popüler olmayan bir

azınlığın imhasına karşı herhangi bir muhalefetin çıkmasını önlemiştir.

İki noktayı daha belirtmeme izin verin. Avrupa toplumunun Birinci Dünya Savaşını takip eden yıllar içinde insanca duygulardan yoksun bırakıldığı gerçeğinin ifade edilmesi son derece önemlidir. Milyonlarca askerin ölümü, kadın ve çocukların da dahil olduğu sivil nüfusun hem savaş esnasında hem de özellikle savaştan sonra son derece sert bir muameleye tabii tutulmaları daha sonra Nazi katileri ve farklı uluslardan yardımcılarının izleyeceği bir uygulamanın yerleşmesine neden olmuştur.

Buna ek olarak, bu genel analizde unutmamamız gereken bir nokta da Nazi rejiminin sanıldığı kadar totaliter olmadığıdır. Bunu ispatlayan bir çok kanıt arasından Alman kiliselerinin, bazı toplum kesimlerinin ve hatta bazı Parti üyelerinin itirazları üzerine resmen durdurulan (ama düşük yoğunlukta devam eden) engelli Alman vatandaşlarına uygulanan sözde-ötenazi gösterilebilir. Yetkililer Bavyera'daki okullardan haçları indirmek istediklerinde neredeyse bir isyan olarak nitelendirilebilecek olaylar sonucu hükümet uygulamadan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Ama konumuza daha uygun bir örnek olarak 1943 Şubatının sonu ile Mart ayının ilk günlerinde yüzlerce belki de daha fazla Alman kadının Berlin Rosenstrasse'de polise ait bir binanın önünde Yahudi kocalarının kendilerine geri verilmesi için yaptıkları başarılı bir gösteri yürüyüşü verilebilir.²⁶ Nazilerin yöntemlerine karşı çıkanlara ve bunun cezasını hapis ya da idamla ödemiş kişilere, birkaç entelektüeli de dahil edebiliriz.

Özetleyecek olursak; ırkçılıkla pek ilgisi olmayan birtakım nedenlerle iktidarı ele geçirmiş ve insanlığı Yahudilerden kurtarmak gibi sözde Mesihsel kavramlara saplantılı bir şekilde bağlı lümpen entelektüellerden oluşan siyasi seçkinler genosit programlarını uygulamaya koymak için Nazi ütopyasını tam anlamıyla destekleyen her kesimden geniş tabanlı bir entelektüeller grubunu kullanmıştır. Söz konusu programın genel olarak sorunsuz yürümesinin asıl nedeni toplumda yaygın olarak bulunan Yahudilerin varlığına karşı duyulan ılımlı sayılabilecek rahatsızlıkla açıkça ifade edilen ama kıyıcı bir yönü olmayan Yahudi karşıtlığı arasında gidip gelen

eğilimlerdir. Bu iki eğilim daha sonra uç noktalara taşınan öldürücü mahiyetteki anti-semitik olayların önünü açmış ve genosite karşı etkin bir muhalefeti önlemiştir. Belki de bu Alman-Nazi örneğinden yola çıkarak daha genel bir “uyarı sistemi”ne gönderme yapmak mümkün olabilir: Hedef alınan bir grubun “ılımlı” bir sosyal aforoza tabi tutulması ya da bir azınlıktan “ılımlı” bir biçimde hoşlanılmaması, söz konusu grubu ortadan kaldırmak isteyen bir siyasi seçkinler grubu iktidarı ele geçirdiğinde entelektüellerin ideolojik açıdan işlenecek cinayetlere ikna olmasına bile gerek kalmadan kendilerini siyasi seçkinlerle ve ortaya koydukları rejim ile özdeşleştirmesine ve nihayetinde bir kitlesel kıyımaya yol açabilir.

Ermeniler, Kmer, Cham ya da Tutsiler gibi diğer genosit örneklerinde bazı benzerlikler bulmak mümkündür. Tıp doktorları, oldukça iyi eğitilmiş bürokratlar ve subaylar, Ermeni genositi planlayanlar arasında ön saflarda yer almaktaydılar. Tutsilerin ve bazı Hutuların öldürülmesini planlayanlar bir grup Hutu entelektüeliydi. Pol Pot rejiminin dehşet veren uygulamalarının arkasında Fransız üniversitelerinde eğitim almış eski öğrenciler bulunmaktaydı. Soykırımdan bahsetmek gerekirse, 260.000 Yahudi’nin Romanya ordusu, jandarması ve “sıradan” Romenler tarafından katlinin alt yapısını Romanya’nın iki nesil en iyi entelektüellerinin hazırladığı ve diğer entelektüeller tarafından icra edildiğini belirtmek yeterli olacaktır sanırım.

Bu açıklayıcı modelin nihai olduğunu iddia ediyor değilim, sadece tartışmayı canlandırmak amacı ile tasarlanmıştır. Soykırımın önlenemez olduğu gerçeği böylesi bir kestirip atmayı ima etmez zaten. Birden fazla tatminkar açıklama bulunabilir. Ama bizi hiçbir şekilde tatmin etmeyecek bir açıklama varsa o da bu trajedinin açıklanması mümkün olmayan esrarengiz bir şey olduğu argümanıdır. Eğer gerçek buysa, o zaman suçlular da insanların kontrolü dışındaki bir takım güçlerin trajik kurbanlarından başka bir şey değiller. Soykırımın kaçınılmaz olduğunu iddia etmek, son kertede, onu haklı göstermekten başka bir şey değildir.

Üçüncü Bölüm

Diğer Genositlerle Karşılaştırmalar

Tanımlamaların ve genellemelerin uygulanabilirliğini ölçmenin tek yolunun kıyaslamalar olduğunu daha önce belirtmiştim. Eğer olayın sosyal patolojisi ile ilgili daha çok şey bilmek istiyorsak Soykırımın diğer genositlerle ortak yönü olup olmadığı sorusu (bazen birtakım genositlerde gözlenen önemli unsurlar diğer genositlerde görülmeyebilir) büyük önem taşımaktadır.¹ Bir sosyal fenomenin tahmin edilemezliği tartışıldığında, akla gelecek ilk soru, “ne ile kıyasladığımızda tahmin edilemezliği” olacaktır. Tarihsel bir olayın tahmin edilemezliği iddiası ancak söz konusu olayı, muhtemelen aynı türde, en azından benzer özellikler içeren diğer olaylarla karşılaştırdıktan sonra yapılabilir. Böylesi bir kıyaslama için gerekli ölçüt bulununcaya kadar tahmin edilemezlik ancak söz konusu olayın insanlıkla bir ilgisi olmadığını, ya da bir başka deyişle tarihsel olmadığını, ifade etmekten başka bir anlama gelmeyecektir. Böylesi bir durumda da konu hakkında ancak varsayılan teolojik ve mistik bağlamlar çerçevesinde konuşulabilecektir.

Birinci bölümde çalışmalarından söz ettiğimiz ve burada da söyleyeceklerimizin büyük ölçüde temelini oluşturan Rudolph Rummel'in betimlediği türden toplu kıyımların ve genositlerin anlaşılabilmesinin önünde bir takım belirgin psikolojik engeller bulunmaktadır. İnsanların yaşamsal tehdit oluşturan olayları inkar etme eğilimleri olduğunu biliyoruz. Ders kitaplarında savaşlar siyasi veya diğer motivasyonlar ile askeri stratejiler ve taktikler çerçevesinde anlatılır. Örneğin Napolyon Austerlitz Savaşı'nı kazanmıştır ama bu işi yalnız başına mı yapmıştır? Kendisinin (ve diğerlerinin) savaş alanına sürdüğü on binlerce askerin hiç mi yardımı olmamıştır bu konuda? İki taraf kaçar asker kaybetmiştir? Ders kitapları genellikle bu soruların yanıtlarını vermez. Ortaya konan istatistiklerin yorumlarına ise çok daha az rastlanır. Yaralıların tedavisinin nasıl yapıldığı, kopan uzuvlara ne olduğu gibi savaşın diğer konuları ile ilgili detaylara rastlamak ise tam bir mucizedir. İşte büyük Lord Willoughby'nin Flanders'daki kahramanlıklarını anlatan on altıncı yüzyıl sonlarında yazılmış bir baladdan alıntı: "Kraliçe savaşta sakat kalan ya da yaralanan askerlere on sekiz pens tekaüt maaşı bağlanmasına izin vermiştir." Eh, hiç yoktan iyidir. Tedavi, eşlerin ve çocukların durumu ve diğer konulardan hiç bahsedilmemektedir. Diğer savaşlarda dövüşen askerler, saflarında kraliçenin kulağına birkaç sözcük fısıldayacak bir Lord Willoughby bulunmadığı için şansızlarmış; Benzer şarkılar acaba Napolyon, von Moltke ya da Marlborough dükü için yazılmış mıydı? Peki ya orduların geçtiği yolların yakınlarında yaşayan siviller? Ya yerlerinden edilenler, ırzına geçilenler, yaralananlar ve yaşamlarını yitirenler? Çocuklarımıza Napolyonların, Bismarkların ve Palmerstonların büyüklüklerini öğretmekle aslında tarihi sulandırmış oluyoruz.

İnsanlık tarihinin kanla boyanmış olduğunu hepimiz biliyoruz. Tarihin bu karanlık yüzünü öğretmekten kaçınıyoruz ve ondan mümkün mertebe az bahsediyoruz, çünkü güvenlik duygumuzu tehdit eden bir durum söz konusu ve diğer

yöne doğru bakarak tehlikeyi savuşturmaya çalışıyoruz. Erich Fromm davranışlarımızın nedenlerini açıklamak için Thanatos, yok edici içgüdü, kavramını kullanmıştı.² Görünen o ki insanoğlu Freud'un (daha çok seksüel bağlam içinde) ortaya koyduğu biçimde yaşam güdüsü yani "libido" ile yaşamı yok etme güdüsü arasında gidip gelmekte. Bana göre, "iyi" tanrılar ya da adil, her yerde hazır ve nazır ve en güçlü tanrı, veya ahlak kavramını ayakta tuttuğuna inanılan insan algısının ötesindeki insan olmayan varlıklar ve bunların karşıtları; şeytan figürleri, iblis tanrılar ya da yüzünü saklama ihtiyacı içinde olan tek bir tanrı fikri bu tip bir içkin çelişkinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu karşıtlıklar insanın o uzun gelişme öyküsünün içinde içimize genetik olarak yerleştirilmiştir, ya "iyi" "adil" ve "insancıl" olmalıyız ya da tam tersi. Bu özelliklerimizi dışarıya naklederek onları bizim için kişiselleştirecek transandantal varlıklar yaratırız. Bu amaçla, bizi dönüştüğümüzü bildiğimiz ve dönüşmekten korktuğumuz şey haline gelmekten –yani "kötü," "şeytani" varlıklar olmaktan– koruyacak bir otoriteye sahip olmak için, gelip bize "iyi" bir ahlak dayatan tanrılar ya da Tanrı yaratırız. Doğru yoldan ayrılmak, bazılarımız için günah işlemekle eşdeğerdir. Günah işlemek *istediğimizde* tanrı(larımız) bize bu işi nasıl yapacağımızı gösterir. Sonucu, yirminci yüzyıl açısından, Rummel'in istatistiklerinde görmek mümkün.

Genositler ve toplu kıyımlardan, bütün kutsal addedilen kitaplarda (Hint Veda metinleri, İncil ya da Kur'an) söz edilir. Bir Yahudi olarak ben de uygulamaları içinde genosit çağrısı olan bir medeniyetin mirasçısı olduğum gerçeği ile yaşamak zorundayım. Önceki bölümde Midyanilerin öldürülmeleri ile ilgili (Sayılar 31) hikayeden bahsetmiştim. Eğer bu hikaye genosit için "ulu" bir bahane oluşturmuyorsa acaba daha başka ne oluşturabilir? Sonraki nesillerin bilgeleri bu konuyu açıklamak gibi hiç de kiskanılacak bir yanı olmayan bir görev üstlendiler. Şöyle diyelim: Bu bilgiler cina-yetlerden rahatsızlık duydular ve olanların sonraki nesillere

kötü örnek olmasını ve Yahudi karakterini olumsuz bir biçimde etkilemesini önlemek için varlarını yoklarını acınası bir şekilde ortaya koydular ve olayı “yorumlayarak” ortadan kaldırmayı denediler. Ama hakkının verilmesi gereken bir şey varsa o da bu metinleri (yeniden) yorumlayarak değiştirme stratejisinin, genel olarak, oldukça ilerleme göstermiş bir uygarlığın bir işareti olarak değerlendirilebileceğidir. Toplu kıyımları ve genositleri dinsel açıdan doğrulama çabaları tek tanrılı dinler dışında kalan dinler için de söz konusu olmakla beraber, tek tanrılı dinlerin diğerlerine göre daha katledici olup olmadıkları sorusu yine de araştırılmaya değer kanısındayım. Ne de olsa Hristiyan ve Hristiyan olmayan milyonlarca kişi şefkatli Tanrı adına diğer Hristiyanlar tarafından katledilmiştir. Burada vurgulamak istediğim şey Ortadoğu’nun monoteist tanrısı, ne yazık ki, kana susamış bir canı ile olağanüstü bir adalet arayıcısı kişilikleri arasında gidip gelen bir kadının son derece tutarlı bir imajını yansıtmaktadır.

Öte yandan, insanların katliamları veya genositleri gerçekleştirmek için teolojik nedenler bulmaya pek ihtiyaçları olduğu söylenemez. Romalıların Kartaca’da, Moğolların İsfahan’da, Danimarkalıların Roma sonrası İngiltere’de ya da Hintlilerin ve Çinlilerin tarihin çeşitli dönemlerinde yaptıkları rasgele seçilmiş örnekler sadece. Marksizm/Leninizm tanrısız bir din şekli(ydi) ama değişik komünist rejimlerin yirminci yüzyılda insanlığa karşı işledikleri suçları listemizin başlarına koymak mümkündür.

Birinci bölümde “doğal” ve “insana özgü” bir eylem olarak tarif ettiğimiz genosit olgusuna karşı koyulabilecek bir eğilim veya insanlardaki karşıt eğilimleri güçlendirerek önlenebilecek bir olgu olduğu gerçeğini göz ardı etmeden bakmak gerekir. Söz konusu bu öldürme karşıtı eğilimlerin varlığı ve en azından yok etme yönündeki eğilimler kadar etkili ve tehlikeli olabilecekleri konusuna ileride değineceğiz.

Esas inceleme konum ve başlangıç noktam Soykırım olduğu için bu çözümlememe Nasyonal Sosyalizm ile başlayıp tarih içinde ileri-geri gitmeyi tercih ettim. Ama şu nokta belirtilmeli ve altı çizilmeli: *Soykırımın dehşeti insanoğlunun normlarından bir sapma olmasında değildir; dehşet Soykırımın bir sapma olmamasıdır.*

Bu kitabın diğer bölümlerinde de göstermeye çalıştığım gibi ben, diğer meslektaşlarımın tersine, Nazilerin anti-semitik ideolojisinin Soykırımla sonuçlanan gelişmelerin ana nedeni olduğuna inanmaktayım. Bu konuda artık iyice suyu çıkmış olan bir görüş de Nazi ideolojisinin Yahudi imajını Hristiyanların anti-semitik yaklaşımlarından ödünç aldığı yolundaki iddiadır.³ Nazilerin Yahudilere yöneltmiş olduğu iddialar arasında Yahudilerin dünyayı ele geçirmek için bir komplo hazırlamış olmaları, Yahudilerin güçlerini şeytana borçlu oldukları, Yahudilerin konuk olarak bulundukları halkların ve ülkelerin uygarlıklarını bozma emeli taşıdıkları, parazitler gibi yaşayıp kan emdikleri ve Hristiyan çocuklarını kaçırp öldürdükleri yer almaktadır. Tüm bu fanteziler yüzyıllar boyunca Hristiyan anti-semitistler tarafından geliştirilmiş ve Yahudilerin Hristiyan karşıtları tarafından şeytanlaştırılma çabaları üzerine temellendirilmiştir.

Bu şeytanlaştırılma sürecinin kökeninde Yahudi mezhepleri arasındaki aile içi çatışmalar yatmaktadır. Yahudi kökenli olmayan bir Hristiyan grubunun Yahudi kilisesinden ayrılmasıyla iki teoloji arasındaki farklılıkların ortaya konması gerekliliği ortaya çıkmıştı. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde bu farklılıklar karşılıklı şeytanlaştırma ve nefret şeklinde belirginleşti.⁴ Her iki taraf da Tanrı'nın buyruğunu en iyi kendisinin yorumladığını iddia etmekteydi. Dördüncü yüzyıla gelindiğinde arkasında devletin desteği bulunan Hristiyanlık tek tanrıyı kabul etmek üzere olan bir tanrıtanımazı Yahudi kaynaklarına kaptırmamak ve kendi tarafına çekebilmek için Yahudilerin şeytanla yaptıkları bir anlaşmaya göre davranmakta olduklarını göstermek durumundaydı.

Peki şeytanın amacı dünyayı ele geçirmek ve insanları Tanrı'ya karşı isyan ettirmek değilse neydi acaba? Peki eğer bütün bunların sorumlusu şeytan tarafından ele geçirilmiş -çarmıha gerilme olayındaki rollerinden dolayı haksız yere suçlanan- Tanrı'yı bile öldürmeye kalkışabilen Yahudiler değilse kim olabilirdi? Varılan mantıksal çıkarım Yahudilerin dünyayı şeytanın adına kontrol altına almakla görevli olduklarıydı. Nazi anti-semitizmi bir taraftan Hristiyan teolojisini reddederek anti-semitik imgeleri benimserken diğer taraftan da, aslında tamamen haklı bir biçimde, bir Yahudi icadı olarak gördüğü Hristiyanlığın olmadığı bir Hristiyan anti-semitizmini benimsemekteydi. Bu konuda, ideolojisindeki diğer bazı noktalarda olduğu gibi, Nasyonal Sosyalizmin kökleri Aydınlanma ve Fransız Devrimi'ne kadar uzanmaktaydı. Aslına bakarsanız, Hristiyanlığı reddeden ve onun Avrupa'ya Yahudilik ve aşağı gördüğü Yahudiler tarafından zorla sokulmuş yok edici bir unsur olarak gören de François Marie Voltaire'den başkası değildi.

Bilindiği gibi Nazi ideolojisinin bir başka yönü de Darwin'in düşüncelerinin saptırılmış bir versiyonu olan "ırkların" birbirleri ile sürekli bir mücadele içinde olduğunu savunan Sosyal Darwinizmdir. Bu görüşe uygun olarak da güçlü olan hem daha iyidir hem de daha güzel. Bunun da ötesinde, daha iyi olanın diğerlerine hükmetmek ya da gerektiğinde yok etmek gibi bir ahlaksal sorumluluğu, hatta görevi vardı. Irkçılığın bu çeşidi, genel olarak, anti-semitizmin özel bir durum oluşturması olarak değerlendirilmektedir. Fakat, Nazilerin geride bıraktığı yazıları ve konuşmaları yakından incelediğimizde, Nazilerin ırkçılığının halihazırda sürmekte olan anti-semitizm ile çok yakından bağlantılı olduğunu görürüz. Nazilerin toplumların davranış biçimlerine ilişkin anti-semitizm üzerine kurulmuş açıklamalarının ırkçılığı, Marksist bir terimle dile getirecek olursak, bir "üst yapı" olarak kullanmış olması mümkündür; yani Nazi anti-semitizmini temel hedef, ırkçı ideolojinin benimsenmesini de bunun doğal sonucu olarak görebiliriz.

Aynı görüşü değişik bir biçimde ve daha net olarak ifade etmek gerekirse: Nazi ideolojisinin en üst belirleyicisi olan ırkçı ideoloji özünde anti-semitik olup on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Fransa, Britanya, Avusturya ve Almanya'da ortaya çıkan sosyal Darwinciliğin benimsenmesinde belirleyici etken olmuştur.

Nazi kaynaklarına baktığımızda şu önemli sonuca varmamak imkansızdır: Naziler için *esas* düşman, şeytanın bedenlerinde yaşam bulduğu Yahudilerdi. Bana göre Naziler, mutlak iyi ve mutlak kötü kavramlarını aynı sırayla Ari ırka mensup Almanlar ya da Cermen kavimleri ve insandan sayılmayan Yahudi ırkına doğru yönlendirmişlerdir. Tanrı ve Şeytan artık gerçek olmuşlardı.⁵ Almanların Yahudilere karşı bu olumsuz koşullandırılmalarının arkasında Hristiyan geleneği yatmaktadır. Aslına bakacak olursak, oluşturdukları ırklar hiyerarşisinin temelinde de Hristiyan teamülleri yatmaktadır: Yahudilerin ve Mağribilerin 1492'de İspanya'dan kovuluşlarından sonra İspanya Krallığı içinde önemli bir konuma gelmek isteyen herkes *limpieza de sangre* "kanının saflığını" ispatlamak zorundaydı, yani geçmişinde Yahudi veya Mağribi "kan"ı olmamalıydı.⁶ Bugün ırkçı olarak nitelendirebileceğimiz bazı fikirler hiç şüphe yok ki Yeni Dünyada, Uzak Doğuda ya da Afrika'daki Avrupalı sömürgecilere yabancı kavramlar değillerdi. Doğru, bu fikirleri oldukça yeni ve farklı şekillerde geliştirenler Nazilerdi ama üzerine bina edebilecekleri bir şey vardı önlerinde. Bunu söylemekle on dokuzuncu yüzyıl öncesi ırkçılığı ile modern dönemlerin ırkçılığı arasında mutlaka doğrudan bir bağlantı olduğunu söylemek istemiyorum. Bu son derece önemli konuda karar verecek olan jüri üyeleri halen toplantı halindedirler.

Nazizm yorumlarını bu kitabın diğer bölümlerinde ele alıyorum ama bu noktada Soykırım hakkında şunu belirtmemeye izin verin: Modern yaşamın bir parçası olarak bürokrasinin önemi ve diğer benzeri faktörler; ekonomik, sosyal ve siyasi krizler, etkileri kabul edilegelmiş unsurlardır, ama

toplu kıyımlar ve özellikle Yahudileri ortadan kaldırma niyeti ile yola çıkmak, rehber niteliğindeki bir ideolojik güdüleme ve geçerli neden olmaksızın başarıya ulaşması mümkün olmayan bir durumdu. Yani ideoloji bu işin temelinde yatmaktaydı.⁷

Ama sıradan bir ideoloji değildi söz konusu olan. Burada söz konusu olan son derece önemli ideoloji, anti-semitik bir çekirdeğin etrafında şekillenmiş, ırkların hiyerarşisi üstünde yükselecek yeni bir toplum kurmaya niyetli, diğer yüzü, Hristiyan-Müslüman toplumları içinde kendine özgü bir yerde durmakta olan insanları katletmek amacını güden bir ideolojydi. Nazilerin, Yahudileri öldürme isteğinin arkasındaki nedenlerden birincisi; Yahudilerin şeytanın insan biçimine bürünmüş ve dünyayı kontrolleri altına alma amacı güden bir ırk olduğuna inanmaları, ikincisi; baştan çıkarıcı parazitler ve mikroplar olarak Yahudilerin varlığının dünyanın başına ırksal bir hijyen sorunu çıkarmış olduğu, yani tıbbi bir sorun oluşturdukları görüşü, temizlenmeleri gerektiği inancı ve üçüncü olarak da; bütün Yahudiler ortadan kaldırıldıktan sonra yeni bir insanlığın ortaya çıkacağı yönündeki ütöpik rüyaydı. Saul Friedländer son kitabı *Nazi Almanyası ve Yahudiler*'de bu güdüleri "kurtarıcı anti-semitizm" olarak nitelendiriyor çünkü burada genellikle Hristiyanlık ve Yahudilikte rastlanan bir çeşit (sahte) Mesihlik söz konusudur ve önemli unsurlardan birisi de evrensel kurtuluş kavramıdır.⁸ Bu, Marksist-Leninist düşünce sisteminde de karşımıza çıkan bir çeşit uydurma dinsel ütopycılık, toplu kıyımın çekirdeklerini de içinde taşımaktadır. Ben, Haçlı seferlerini düzenleyen Hristiyanlardan günümüzün Yahudi, Müslüman ya da Hint köktencilerine ya da ilericilik rüyası içindeki Çin komünistlerine kadar, öldürücü özellikler taşımayan kurtarıcı olma iddiasındaki bir ideolojiye daha rastlamadım. Evrensel bir mesajı olan her ütopya toplu kıyıma doğru giden en kestirme yollardan biridir.

Nasyonal Sosyalizmin “kurtarıcı anti-semitizm” yaklaşımı tahmin edilemeyecek boyutlarda bir genosite yol açmıştır. Ardındaki ideoloji tamamen mantıksızdı ve hiçbir pratik yönü yoktu. Belki de Soykırımı en yakın paralellik kurabileceğimiz Ermeni genositi arkasındaki güdüler siyasi ve şovenistti, yani pratik bir temeli vardı. Talat ve Enver paşalar ile hiziplerinin kurmuş olduğu Cemiyet (İttihat ve Terakki) –Jön Türkler olarak biliniyorlardı– sınırları Türkiye’nin Avrupa kısmında bulunan Edirne’den başlayıp Kazakistana kadar ulaşan Türkçe konuşan halklardan oluşacak bir Pan-Türkiye oluşturma isteği içindeydiler. Ermeniler “yabancı” bir ulustu ve Türkiye’nin merkezini oluşturan Anadolu’ya doğru yayılmışlardı. Ortadan kaldırılmalıydılar. Ermeni köylülerinden başka Türk şehir ve kasabalarında yaşadıkları ortamın ekonomik, kültürel ve entelektüel atmosferi üzerinde etkili olan orta sınıf Ermeniler de bulunmaktaydı. Ermeni-Hristiyan uygarlığı, daha sonra yüzyıllar boyunca Türk bölgesi olacak topraklarda başlattığı uygarlıkla, Türk uygarlığı ile boy ölçüşmekteydi.

Türklerin zulmünden kaçmaya çalışan Ermeniler doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun en amansız düşmanlarından biri olan Rusların himayesine sığındılar. Otonomcu ve kaçınılmaz olarak, özgürlükçü Ermeni siyasi partileri Türklerin şüphelenmesine yol açtılar ve Türk etnik bölgesinin tam ortasındaki tehdit haline geldiler. Batılı güçler Ermenilerin isteklerini Osmanlı yönetiminin bir takım önemli egemenlik haklarından vazgeçirmek için baskı aracı olarak kullanmak istediler. Ermenileri destekler gibi görünürken ihtiyaçları kalmadığı anda kaldırıp atıldılar. Ermeniler kaderlerine terk edildiler ve Birinci Dünya Savaşı öncesi, süresi ve sonrasında çok yüksek rakamlara ulaşacak biçimde katledildiler. Ermeni genositi, siyasi alanın genişletilmesi, toprak kazanımı, zenginliklere el konulması, ticari rekabetin ortadan kaldırılması, egemen etnik grubun devrimci merkezinin, bir krizden ötekine savrulan ve dağılmakta olan bir imparatorlukta yaşamının getirdiği öfke ve aşağılanmanın

körüklediği şoven güdülerinin tatmin edilmesi gibi pragmatik amaçlara hizmet etmiştir.⁹

Ruanda'daki Tutsilerin başına gelenlerin arkasında tarıma dayalı bir ülkede son derece kısıtlı olan ve Tutsilerin elinde bulunan toprakların peşindeki Fransa'da eğitim görmüş bir grup aydının yönlendirdiği Hutuların egemen hizbi bulunmaktaydı. Ayrıca elindeki esas güçle Hutu çoğunluğu yüzyıllardır baskı altında tutmakta olan Tutsi Ruandalarının oluşturduğu bir azınlık etnik grup bulunmaktaydı. Burada da pragmatik amaçların harekete geçirdiği bir genosit olayı görmekteyiz.¹⁰

Kamboçya felaketinin bir genosit olarak tanımlanması bazı sorunları da beraberinde getirmekte çünkü Kmer gerillâlarının amaçları kesinlikle Kamboçya halkını ortadan kaldırmak değildi. Ama ortada bir genositin öğeleri kesinlikle vardır. Ben Kiernan'ın bulgularına göre kurbanları üçe ayırmak mümkün: Şehirlerde yaşayan, şu veya bu nedenle potansiyel ya da gerçek bir tehdit olarak algılanan etnik Kamboçyalılar, katledilen Chamlar ve Müslümanlar ile çoğu Vietnamlıların olduğu bölgeye kaçmayı başarabilen, Kamboçya'da yaşamakta olan Vietnamlılar. Bizi burada ilgilendiren şey sınıf sistemi üzerine bina edilen bir ütopyanın kendisine tehdit olarak potansiyel muhalefet özelliği taşıyan şehirli Kmerleri görmesi ve bu tehdidi ortadan kaldırmak için şehirlerde yaşayan herkesi yok etmeye karar vermesidir. Tarıma dayalı, aşırı uçlarda dolaşan bir komünist rejimin devamlılığı ancak olası aykırı seslerin tamamen ortadan kalkmasıyla mümkün olabilecekti. Burada görülen, aşırı sadizm ve vahşet uygulanarak gerçekleştirilmiş, mantık sınırlarını aşan ama kendi içinde bir tutarlılığı olan bir çeşit çarpık akıl yürütmedir.¹¹

İspanyolların Karayib yerlilerini yok edişlerinin, arkasından sıranın Meksika ve Peru yerlilerine gelişinin arkasındaki güdülerin neler olabileceğini burada tartışmak gereksiz olabilir çünkü esas nedenin altın bulma, ticaret ve doğal zen-

ginlikleri ele geçirmek olduğu, Hristiyanlığa döndürme eyleminin de ideolojik bir üst yapı oluşturmak amacını taşıdığı açıkça ortadadır.

Romanlar (Çingeneler) konusunda da olayın faydacı yönünün ön plana çıkarıldığını görürüz. Alman Reich'ına ait bölgelerde ırkçı bir ideolojinin dayatması doğrultusunda hepsinin yerlerinden edilmesi ve genellikle ortadan kaldırılmaları gerekmektedir. Ama Reich'ın dışında işler pek öyle yürümüyordu. Nazilerin Romanlara karşı politikalarında bir belirsizlik söz konusudur. Yakın tarihli araştırmaların gösterdiğine göre Wehrmacht, belki de Partinin ortak bir kararı doğrultusunda, 1942 yılı başlarından itibaren yerleşik ve hareket halindeki Romanlar arasında ayırım yapmaya başlamıştı. Ortada fazla dolaşanlar öldürülmeliydi çünkü onları gelecekte kurulacak olan Alman hakimiyetindeki bir siyasi düzen içine yerleştirmek mümkün değildi. Naziler yerleşik Romanlara pek dokunmadılar ama bu durumun bazı istisnaları vardı. Genel olarak yerleşik Romanlara da (bu "yerleşik" kavramı pek kolay tarif edilemiyordu) diğer yerli halka davranıldığı gibi davranılmaktaydı.¹² İleride bu konuyu tekrar ele alacağım.

Öyleyse, Soykırım ile diğer genosit çeşitleri arasındaki en önemli farklardan biri diğer genositlerde faydacı etmenlerin ön plana çıkarılması, soyut ideolojik güdülerin daha geri planda kalmasıdır. Soykırımda pragmatik hususlar marjinaldi. Doğru, Yahudilerin mallarını mülklerini, yaşarlarken ya da öldürüldükten sonra, ellerinden alabilmek için son derece büyük bir çaba sarf edilmişti. Ama hiçbir akli başında tarihçi bu yok etme işleminin arkasında hırsızlık olduğunu şimdiye kadar iddia etmemiştir. Bu soygun Soykırımın nedeni değil sonucudur. Yahudilerin ellerinden alınacak bir bölgeleri yoktu. Genel kabul gören söylenceye karşın Yahudiler, bazı alanlarda çok başarılı olmalarına rağmen, Alman ekonomisinin kontrolünü ellerinde tutmadıkları gibi bu alanda bir grup olarak değil, bağımsız bireyler olarak yer

almaktaydılar. Dahası, herhangi bir askeri güce de sahip değillerdi ve Almanya sınırları içindeki politik alanda sahip oldukları güç, en iyimser bakışla bile, ancak marjinal bir güçtü. Siyasi arenadaki tek önemli Yahudi isim 1920 sonrası Weimar Cumhuriyetinde Dış İşleri Bakanlığı görevinde bulunan ve 1922’de aşırı-sağcılar tarafından öldürülen Walther Rathenau’du. Hayır, olayların arkasındaki temel güdü tamamen ideolojik olup kökü Nazilerin “dünyayı ele geçirmek için uluslararası bir komplo düzenleyerek Ari ırkın karşına dikilen Yahudiler” kuruntusuna dayanmaktadır. Bu tarihe kadar bilinen hiçbir genosit bütünüyle mitlere, sanrılara, soyut ve pragmatik olmayan bir ideolojiye dayanarak hayata geçirilmemişti. Dinsel birtakım spekülasyonlar üzerine bina edilmiş olan Hristiyan anti-semitizmi gibi aynı yanlış inançlardan, saplantılardan yola çıkan ama daha sonra hem Hristiyan ahlâkını hem de dinsel inançlar kısmını geride bırakan Nazi anti-semitizmi, ölümcül soyutlamalarını yavaş yavaş ayırmacılık, açlığa mahkum etme, aşağılama ve sonunda da top yekun yok etme planı şeklinde hayata geçirmiştir. Yahudilerin öldürülmesi olayı gerçekleşti çünkü arkasında öldürücü bir ideoloji motivasyonu vardı ama önce bu ideoloji ortak krizlerin oluşturduğu somut bir tarihsel bağlam içinde Alman toplumundaki birbirine zıt birtakım fikirlerin ve görüşlerin üstesinden gelmeyi başardı.¹³

Soykırımın tahmin edilemezliğinin ikinci nedeni onun küresel ve hatta evrensel bir nitelik taşıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bütün genositler belli coğrafi sınırlar içerisinde meydana gelmişlerdi. Bir çok olayda, hedef alınan gruplar oldukça belirgin bir coğrafi bölgede (Amerika yerlileri, Kamboçya’daki Kmer ve Cham’lar, Ruanda’daki Tutsiler ya da Uganda, Burundi ve Zaire gibi) yaşamaktaydılar. Türkler etnik olarak Türklerden oluşan bölgelerdeki Ermenileri hedef almışlardı. Diğer bölgelerdeki Ermeni nüfusu anları ilgilendirmiyordu, öyle ki etnik açıdan Arap bölgesi olan ve Osmanlıların kontrolü altında bulunan Kudüs’te

yaşamakta olan Ermeni nüfusa yönelik herhangi bir girişimde bulunulmadı.

Almanya sınırları içinde yerleşik veya hareket halinde bulunan Roman grupları öldürüldü ama Reich sınırları dışında yerleşik olarak yaşamakta olan Romanlara dokunulmadı, hatta Naziler Reich dışındaki Romanları kayıt altına bile almadılar. Yahudiler söz konusu olduğunda zulüm Almanya içinde başladı ve daha sonra Avrupa da Almanların nüfuz alanı olarak kabul ettikleri bölgelere de sıçradı ve tam anlamıyla bir yok etme politikası haline dönüştü.¹⁴ Almanlar, ister kendi başlarına, ister ittifakları yardımıyla, sadece Avrupa'yı değil tüm dünyayı kontrolleri altına almaya kesin kararlı oldukları için, bu Yahudilerin dünyanın neresinde olursa olsun avlanacakları anlamına gelmekteydi. Hitler'in, Yahudilerle mücadele etmekle aslında Tanrı'nın işini yapmakta olduğu yönündeki o bilinen ifadesinin, evrensel bir anlamı olduğu oldukça açık bir şekilde ortada. Gerçekten de Nazi Almanya'sının dört bir yana ihraç ettiği şey anti-semitizm olmuştur. Bütün Yahudilerin öldürülmesini hedefleyen bu küresel planın insanlık tarihinde bir eşi daha bulunmamaktadır.

Soykırımı diğer bütün genositlerden ayıran üçüncü özelliğiye ulaşmak istenen bütünün boyutlarıdır. Naziler Yahudilerin peşindeydiler ve hepsini ele geçirmek istiyorlardı. Nazi politikasına göre soyunda üç ya da dört Yahudi büyükanne ya da büyükbaba bulunan herkes doğmuş olmaktan dolayı suçluydu ve ölümle cezalandırılmaktaydı. Böylesi bir politikaya daha önce insanlık tarihi boyunca hiç rastlanmamıştı ve eğer Almanya savaşı kazansaydı bu politikasını dünyanın her yerinde hayata geçirileceği muhakkaktı. Eğer bu durumu diğer genositlerle –örneğin Karayib yerlileri İspanyol politikaları sonucu tamamen yok edilmişlerdi– karşılaştıracak olursak, her ne kadar sonuç tam tersi de olsa, aslında o sonuca yönelik herhangi bir plan yapılmadığını ve devlet politikasının bir parçası olmadığını görürüz. Osmanlı

Türkiyesinde Ermeni kadınların ve küçük çocukların bir kısmı cinsel amaçlarla kullanılmak ya da Türkleştirilmek amacıyla ayrıldı. Bundan başka, yukarıda da belirttiğim gibi, Ermeniler esas olarak Türklerin etnik ağırlıkta bulunduğu yerlerde ortadan kaldırılmak istenmişlerdi, başka bölgelerde değil. Kuzey Amerika yerlileri, her ne kadar ulusal politikalar sonucu katledilmiş olsalar da, hükümetin planları sonucu değil açgözlülük ve sömürü yüzünden genosite kurban gitmişlerdi. Halklar üzerine yirminci yüzyıl öncesi yapılan genosit türü saldırılar sırasında evrensel ütopyik ideolojiler tarafından desteklenen karmaşık bürokratik yapılar ve teknoloji henüz tam olarak gelişmesini tamamlamamıştı. Karayib ve Kuzey Amerika yerlilerinin katledilmesinin devlet eliyle yok etmenin mümkün olduğu bir döneme denk geldiği ve ilgili politikanın takip edildiği tartışılabilir. Böyle bir şey mümkün. Bu da bize hem Soykırımın tahmin edilemezliğini hem de eğer şartlar uygunsa uygarlıkların Soykırımlar yapmaya hazır olduğunu göstermektedir ki bu da zaten bizim ortaya koyduğumuz tezin ana noktalarından birini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, Soykırımın tekrarlanma olasılığı vardır. Böyle bir durum oluştuğunda yine Almanlar tarafından Yahudilere karşı değil herhangi bir taraftan diğer tarafa yönelik olabilecektir. Geçen sefer sıra Yahudilere gelmişti, Soykırım tekrar meydana gelecek olursa bu kez kimler Yahudi olacak henüz belli değil.

Eğer bu analiz doğru ise o zaman Soykırım genositin aşırı bir şekli olarak değerlendirilebilir. Burada “aşırı” ifadesiyle ne demek istediğimizi bir kez daha belirtmekte fayda var. Bir genositin kurbanlarının başka bir genositin kurbanlarından daha az ya da çok acı çekmesi diye bir durum söz konusu olamaz. Acı, sınıflandırması yapılamayacak bir şeydir. Bu yüzden, Auschwitz'deki Çingenelerin ve Yahudilerin kaderleri tam manasıyla bir paralellik göstermektedir.¹⁵ “Aşırı” deyimiyle ne demek istediğimizi yukarıda bahsetmiş olduğumuz üç unsurla açıklamıştık: Yahudilerin ideolojik, küresel ve bütüncül özelliklere sahip bir genosite kurban

gütmüş olması. Soykırımı daha önceden tahmin edilemez kılan şey içindeki aşırılığın düzeyidir.

Çeşitli yorumcular Soykırımın bazı özelliklerinin önceden tahmin edilemezliği ile ilgili belirlemelerde bulunmuşlardı. Bunlardan birisi de Almancası *furor teutonicus* olan, aşırı sadizm ve şiddet anlamına gelen bir ifadedir.¹⁶ Bu açıklama, tersine bir ırkçılık bakış açısından pek de inandırıcı değil. Nazilerle işbirliği yapmış olan diğer Avrupa ülkelerinin davranışlarındaki şiddetin dozu Almanlardan hiç de aşağı değildi. Hırvatların Jasenovac toplama kampının dehşet düzeyi Nazilerin kamplarını aratmayacak kadar yüksekti. Romen asker ve polisleri Transnistria ve Bogdanovca gibi ölüm tuzaklarında ve Bessarabian Yahudilerinin Transnistria bölgesine transferi sırasında hünerlerini gösterme fırsatını bulmuşlardı: 260.000 civarında Romanya ve 100.000 civarında da Ukrayna Yahudisi Romanyalı katiller tarafından katledildiler.¹⁷ Litvanyalı Yahudilerin büyük bir kısmı, Almanların cesaretlendirmesi sonucu ve büyük bölümü Almanların gözetimi altında, Litvanyalı işbirlikçiler tarafından öldürülmüşlerdi. Bilinen diğer tüm genositlerde suçlular benzer şekilde hareket etmişlerdir; Yeni Dünya'daki İspanyolları, Kuzey Amerika'ya yerleşen Göçmenleri, Kamboçyalı komünistleri ya da Hutulu suçluları inceleyen herkes bunu fark edebilecektir.

Modern bir yaklaşım Soykırımın belirleyici özelliklerinden biri olabilir mi? Olabilir, çünkü bazı genositlerde o dönemin sağladığı teknoloji kullanılmıştır. Bu konuda belki de en iyi örnek olarak Ermeni olayları gösterilebilir: Olaylardan sorumlu olan Türkler, hedef alınan kurbanlar konusunda alınacak tedbirleri iletmek için telgrafi, asker nakliyatı için demiryollarını kullanmışlar ve cinayetleri işletmek için merkezden gelen direktifleri uygulayacak ayrı bir silahlı güç oluşturmuşlardır.¹⁸ Buna benzer bir yorum Kuzey Amerika Yerlilerinin beyaz Amerikalıların elinde uğradıkları kıyım için de getirilebilir.

Her ne kadar toplama kampları Nazilerin icadı değilse de yeni kullanım şekilleri geliştirenler onlardı. Özellikle yeni bir gelişme olarak kabul edebileceğimiz yöntem, son derece karışık bir prosedür ile kamptaki mahkumların sistematik aşağılama yöntemiyle “normal” insani niteliklerinden arındırılmasıydı. Bu uygulamanın doruk noktasında, mahkumların zorunlu bedensel ihtiyaçları üzerinde uygulanan kontrolle insanların tam anlamıyla aşağılanması bulunmaktaydı. Bu konunun en ürkütücü tarafı ise günümüze kadar insanların bu şekilde aşağılanması ile ilgili konuların planlandığı hiçbir Nazi belgesine rastlanmamış olmasıdır. Buradan yola çıkarak varılacak kaçınılmaz sonuç ortadır: Aşağılama yöntemi bir planlamanın ürünü değil emir ya da bürokratik düzenlemelere ihtiyaç duyulmayan bir ortak kararın ürünüdür. Diğer bir ifadeyle, aşağılamanın bilebildiğimiz en aşırı şekli Nazi sisteminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bundan başka, aslında özünde yeni olmayıp aşırılık açısından yeni olan bir olgu da Nazilerin kampta bulunan esir gruplarını birbirlerine karşı kullanmasıdır. Bu temel politika Doğu Avrupa gettolarında da aynen uygulanmıştır.

Kamplarda ve gettolardaki esirlerin başına gelenleri açıklamak için *insanlıktan çıkarma* deyiminin mümkün olduğunca az kullanılması gerektiği kanısındayım çünkü terim Nazilere birebir uymaktadır: Onlar kendilerini *insanlıktan çıkarmışlardır*. Nazilerin yaptığı şey o ana kadar “uygar” olarak nitelendirilen geride bıraktıkları bütün normları Yahudiler ve diğer gerçekten uygarlaşmış varlıkların üzerine aktarmak olmuştur. *İnsanlıktan çıkarma* teriminin normal kullanımı suçluları “insan” olarak göstermeye yarayacağı gibi kurbanların insandan daha aşağı varlıklar olarak algılanmasına yol açacaktır. Zaten amaçlanan da buydu ama Nazilerin kamplarda ve gettolarda kontrolleri altında tuttuklarına karşı davranışlarının da bize gösterdiği gibi, uygar insanlara ait özelliklerini kaybedenler aslında kendileri olmuştur. Öz-

gürlüklerine kavuşabilen az sayıdaki esir, geride bıraktıkları uygar yaşamlarına geri dönmeyi başarmışlardır ama aynı şeyi, yaptıklarından pişmanlık duyduklarını itiraf edenler hariç –ki bunu çok azı yapmıştır– işkencecilerinin becerebildiğinden oldukça kuşkuluyuz. Bir başka deyişle, sağ kalmayı başaran kurbanlarının aksine Naziler kabus sona erdikten sonra da insanlıktan çıkmış hallerini muhafaza etmeye devam etmişlerdir.

Buna göre, tartışılır olmakla beraber, yukarıda verilen tahmin edilemezliğin üç unsuruna bir dördüncüyü eklemek mümkündür: Yahudiler Nazi toplama kampı cehenneminin en altında bulunduklarından dolayı aynı suçun kurbanı olan diğer gruplardan çok daha beter ve tahmin edilemeyecek düzeyde bir aşağılanmayla karşı karşıya kaldılar.

Bütün bunlara beşinci bir unsur dahi eklemek mümkündür. Bu unsur Soykırımı ortaya çıkaran rejim olup aynı zamanda bize olayın bağlamı ile de ilgili bilgiler sağlayabilir: Nasyonal sosyalizmden önce insanlığı bir düzene sokmayı amaçlamış olan bütün devrimler bunu sınıf, ulus ya da din adına yaptıklarını iddia etmişlerdi. Hepsi de toplumu iyice silkeleyip, diğer bütün unsurları ortadan kaldırarak ya da geri plana iterek, tek bir gerçek ya da hayali, etnik ya da ulusal bir sınıf yaratmayı hedeflemekteydiler. Bu devrimciler listesinde yer alan, örneğin komünistler, en azından başlangıçta, yeni bir sınıf yapılanmasını tanımlamaya çalışmışlardı. Günümüzde İran, Libya ve Sudan gibi köktenci rejimler kendi versiyonları olan bir islami toplumlarının tanımlayıcı unsuru olarak yerleştirmeye çalışmaktadırlar.

Bu türden girişimler yirminci yüzyıldan önce de vardı. Katoliklik, geçmişte, mutlak üstünlük ve otoritenin kendisinde olduğunu iddia etmişti. Çarlık Rusyası monarşi, aristokrasi ve Ortodoks kilisesi üzerindeki mutlak gücü elinde tutmak iddiasındaydı. İnkâ İmparatorluğunda sadece belli bir sınıfa ait bireylerin toplumu ilgilendiren durumlarla ilgili söz hakkı bulunmaktaydı. Aynı yaklaşım çok daha sert

bir biçimde Hindistan'daki kast sisteminde de uygulanmaktaydı. Ama Naziler sadece Almanya'yı değil önce Avrupa'yı daha sonrada bütün dünyayı yeni bir ilke ile, "ırk" prensibi ile yönetmeye kalkıştılar. Doğru, hareket noktaları nasyonal sosyalizmdi ve Alman halkı adına hareket ediyorlardı. Ama kendi ırksal doktrin yorumlarından etkilenerek saf Alman ideolojisinden gittikçe uzaklaşmaya başladılar. Son derece etkileyici bir belge olan 1940 tarihli bir belge, planlanan kıyımın Alman nüfusunun hatırı sayılır bir kısmını da kapsayacağını gösteriyor bize –canavar kendi çocuklarını da yemek üzereymiş anlaşılan.¹⁹ Dünya Ari ırka mensup Cermenik halkın hiyerarşinin en tepesinde yer alacağı güçlü ve daha iyi bir ırk tarafından yönetilmeliydi.

Burada savunduğum şey Nazilerin böylesi ütöpik bir durumu gerçekleştirebilmeleri için kendilerinden önce varolmuş Avrupa kültürünün önemli başarılarına, özellikle de Fransız Devrimi ve Özgürleşmenin mirasına, karşı çıkmak zorunda olduklarıdır. Eğer Hermann Rauschning'in Hitler ile yaptığı konuşmaların kayıtlarına inanacak olursak –ki bu pek de kolay bir şey değil, çünkü Rauschning bütün kayıtları belleğinden kağıda geçirmiş ve uzun bir süre sonra yayınlamıştı– Hitler'in insanlığa karşı bu başkaldırısının önemini kavramış gibi gözükmektedir.²⁰ Biraz daha ileriye gidecek ve nasyonal sosyalizmin hümanizme, liberalizme, demokrasiye, sosyalizme, muhafazakarlığa, barışçılığa ve diğer inançlara karşı başkaldırısının dünya tarihini değiştirmeye yönelik o tarihe kadarki en özgün ve devrimci radikal girişim olduğunu iddia edeceğim. Nazi rejimini tanımlamak için Soykırımı tanımlamakta kullandığım terim kullanılabilir: Tahmin edilemezlik. Nazi rejiminin tahmin edilemezlik özelliği Soykırımın tahmin edilemezlik özelliğini açıklamaya yarayacaktır. Kendisinden önce insancıl ve ahlaki kabul edilen her şeye saldıran Nazizmin Yahudileri esas düşman olarak görmesi pek de mantıksız sayılmaz. Peki ama neden ?

Yahudiler oldukça tuhaf bir halktır. Bazı hastalıklara Yahudiler arasında diğer gruplardan daha fazla rastlanması ya da yakın tarihlerde ortaya atılan Yahudi nüfusunun ruhban sınıfına ya da kısmen ruhban sınıfına mensup üyelerini diğerlerinden ayıran bir takım farklı genetik özelliklerin (Cohen- “papaz” anlamına geliyor- ismini taşımakta olan bir çok kişi bir takım ortak genetik özellikleri paylaşmakta) ırksal veya genetik terminolojiyle tanımlanmaları neredeyse imkansız bir şey. Hiç şüphesiz bir Etiyopyalı, Hintli, Faslı ya da Rus Yahudisi diğer gruplarla karışmış olmasının sonuçlarını yansıtacaktır. Kudüs Tapınağının yıkılışını da gördüğümüz Miladi tarihin ilk yüzyılında Yahudi nüfusu en az yüzde yüz artış göstermiştir. Bunun doğal nedenleri dışında Yahudi nüfusuna süreci ile ilgili detayları halen kesinlik kazanmamış olan Yahudi olmayan (gentiles) nüfusun eklenmesi de sayılabilir. Dönemin Yahudi kaynaklarında bu kişiler “tanrıdan korkanlar” olarak nitelendirilmekte ve Yahudi topluluklarına tam üyelik hakkına sahip olmaksızın dahil edildikleri ama çocuklarının doğumdan hemen sonra dinlerinin değiştirildiği ve sonraki nesillerin tam olarak Yahudileştiğini öğrenmekteyiz.

Yahudileri ayrı bir “ırk” olarak değerlendirmesek bile en azından benzersiz dinlerinin çok önemli bir rol oynamış olduğu bir uygarlık ve kültür mirasının varisleri olduklarını söyleyebiliriz. Söz konusu uygarlık daha sonra yazılı geleneğe dönüşerek çağdaş uygarlığı derinden etkileyecek çok büyük bir sözlü gelenek yaratmıştı. Hristiyanlık ve İslamiyet bu gelenekten doğmuştur. Sözgelisi 18. yüzyılda sıradan bir Avrupalının saplantı derecesinde etkilendiği bir kitabın varlığından bahsedecek olursak bu kitap Eski ve Yeni Ahit olarak iki bölümden oluşan Hristiyanların İncili olacaktır. İki kitap da büyük ölçüde Yahudiler tarafından yazılmıştır. Yahudi geleneğinin etkileri tüm “batı” ve “kuzey” kültürlerinde, Chaucer’dan Shakespeare’e ve Dante’ye, Polonya edebiyatından Rus edebiyatına, peygamberlerin ahlaksal öğretilerinin yasalar üzerindeki etkisinden insan haklarına kadar

tüm alanlarda görülebilir. Yahudilerin kendi koydukları ahlak kurallarına diğer toplumlardan daha fazla uyduklarını söyleyemeyeceğimiz gibi diğer insanlardan daha iyi ya da kötü olduklarını da söyleyemeyiz. Ama bu özel geleneğin taşıyıcıları olma nitelikleri ile orantılı olarak değişik insanlar olduklarını söylemek mümkün olsa da büyük çoğunluğu umutsuz bir biçimde farklı olmamayı arzu etmektedir. Diğerleri ise söz konusu farklılığı kendileri ile diğerleri arasında aşılması mümkün olmayan bir duvar oluşuncaya kadar genişletmek eğilimindedirler.

Batı ya da Kuzey uygarlığı (eğer Auschwitz'de olanlardan sonra halen uygarlık terimini kullanabiliyorsak) iki sütun üzerine inşa edilmiştir: Atina/Roma ve Kudüs. Ama modern estetiğin, çağdaş edebiyatın büyük bölümünün, modern hukukun ve daha bir çok şeyin kökenini oluşturan Atina ve Roma artık yok. Günümüzün Yunanlıları ve Romalıları, kökleri eski dönemlere dayansa da, artık farklı dilleri kullanarak konuşuyorlar. Ne aynı tanrılara tapıyorlar, ne aynı edebiyatın devamı niteliğinde eserler üretiyorlar ne de benzer gelenekleri devam ettiriyorlar. Ama Yahudiler halen varolmaya devam ediyorlar ve kültürleri, en eski kültür olmasa bile, halen devam etmekte olan bilinen en eski kültür özelliğini korumakta. Bugün, modern İbranice ile yazılmış bir metni okuyanlar sözlüğe ihtiyaç duymaksızın üç bin yıl önce yazılmış metinleri rahatlıkla okuyabilirler. Aynı şeyi denemesi için bir modern İngilizce okurundan Chaucer'ı okumasını ya da bir modern Hint dilleri okurundan Sanskritçe yazılmış bir metni okumasını isteyelim ve ne olacağını hep birlikte görelim.

Nazilerin, yok etmek istedikleri değerlerin ve kültürel mirasın yaşamakta olan tek temsilcileri durumundaki Yahudilere saldırısının ardında bir içsel mantık yattığını savunuyorum. Bu durum Soykırım tanımına katkı sağlayacak bir faktör olabilir.

Nazi bürokrasisi üzerine bana göre henüz aşılammış, olağanüstü mükemmellikte bir inceleme hazırlamış olan Raul Hilberg belki de bize kalıplaşmış bir yetkinlik örneği olarak “cermenik” bir bürokrasi tanımı sunmak istememiş olabilir ama bir çok gözlemcinin varmış olduğu kanı bu yöndeydi. Ama, işin gerçeği Nazi bürokrasisi yetersizlikler yüzünden yama tutmaz hale gelmiş, fazladan bireysel inisiyatif çok başıboş bırakılmış ve bu durum daha önceden planlananlara ters düşmüştür. Eldeki tanımlardan yola çıkıldığında Nazi dönemi öncesinin tecrübeli bürokratları sorumluluk gerektiren makamlarda bulunmaya ve çalışmaya devam ettikleri sürece sistemin, bürokrasiye rağmen, olabildiğince sorunsuz bir şekilde işlemeye devam ettiği ileri sürülebilir ama zamanla Nazi rejiminin hükümetin rutin işlerinden ve politikalarından daha çok etkilenmeye başlaması ile verimliliği dikkate değer bir biçimde gevşemeye ve düşmeye başladı.²¹ Bir yanda bürokratik yapının değişik kısımlarını ellerinde tutan sözde-feodal Nazi lordları arasındaki rekabet, diğer yanda ise doğasından kaynaklanan yetersizliklere rağmen bir kriz ve savaş döneminde işe yaramış olan, kendisini – otoriter olmayan bir rejimden bile daha fazla – dev aynasında görmeyi ve sorumluluktan kaçmayı özendiren bir diktatörlük söz konusuydu.

Olabildiğince ucuza mal etme politikası, bazılarının kanıtlamaya çalıştığı gibi, Nazilerin genosit politikalarının bir parçası değildi. Auschwitz, Birkenau, Chelmno, Sobibor, Treblinka, Belzec, Maly Trostinetz²² gibi ölüm kamplarının Yahudileri (birkaç bin Roman, birkaç yüz Polonyalı ve Rus savaş esiri de gazlananlar arasındaydı)²³ imha etmek için tasarlandıkları gerçeğini bir köşeye koyarsak en azından teçhizat üretiminde, havaalanı veya yol inşaatlarında kullanılabilecek sayıda insanı katletmek, modern ekonominin prensipleriyle uyuşmamaktadır.

Tahmin edilemezlik olgusunun bir başka yönü ise belki biraz daha zor tahmin edilebilecek bir şey. Dünyaya

hümanistik kültürün en önemli eserlerinden bazılarını sunan modern bir toplumun, korku verecek kadar kısa bir zaman diliminde, zalim katillerin çağrıldığı bir askerlik şubesine dönüştüğü gerçeğini unutmamaya çalışmalıyız.²⁴ Esas sarsıcı olan şey Almanların ezici çoğunluğunun ilk olarak ve öncelikle Yahudiler başta olmak üzere diğer yabancılara karşı tasarlanan genosit projelerine katılımlarıdır. Korkutucu olan ise eğer böylesi bir şey Almanya'da olabiliyorsa herhangi bir yerde de olabileceği düşüncesidir. Almanlara karşı yöneltilen kalıplaşmış genetik suçlama bir çok Yahudi ve Yahudi olmayan kişi için son derece değerli bir görüş olup ileri sürdükleri şey böylesi bir olayın sadece Almanlar tarafından Almanya'da meydana getirilebileceği ve "onlar" Alman olmadıklarına göre konunun bizi rahatsız edecek bir tarafı da bulunmadığı şeklindeydi.²⁵ Bu tam anlamıyla bir endişeyi bastırma durumudur.

Soykırımın tahmin edilemezliği ile ilgili özellikleri bizi, kendisi de genositin en aşırı hali olan Soykırımı diğer genositlerle kıyaslamaya ve ilişkilerini sorgulamaya yöneltmekte. Bunu yapabilmek için oldukça belalı bir konu olan hali hazırda varolan tanımlar sorusuna bir göz atalım. Ben genositin Lemkin ve Birleşmiş Milletler Konvansiyonu'nun tanımladığı şekliyle bir grubun ortadan kaldırılması amacı ile sürdürülen acımasız bir sürecin sonunda hedef alınan nüfusun kısmen yok edilmesiyle sonuçlanan olaya verilebilecek en uygun isim olduğu düşüncesindeyim. Toptan yok etme Soykırım (Holocaust) yerine daha kabul edilebilir bir karşılık koymak istendiğinde kullanılabilir. Böyle tanımlandığında *genosit* terimini örneğin Nazilerin Polonya vatandaşlarına yapmaya kalkıştıkları şeye uygulamamız mümkün olabilir. Ortada yaşayan her Polonyalıyı öldürmek gibi bir niyet yoktu ama özerk ekonomik yapılarını yok ederek, dini alandaki liderliklerini büyük oranda ortadan kaldırarak, tüm eğitim kurumlarını mahvederek ve herhangi bir Polonya siyasi yapılanmasının önüne geçerek Polonyalıları ortadan kaldırmak gibi bir niyet vardı. Bütün bu işlemler köleleştir-

me, çocukların kaçırılması, zorla Almanlaştırılma ve toplu katliamlarla beraber yürütüldü.

Polonyalıların başına gelen genosit ile Yahudilerin genositi arasındaki benzerlikler ortadadır. Peki farklılıklar nerede? Polonyalılar için hazırlanmış bir toptan imha planı bulunmamaktaydı. 1941 sonlarında Dr. Konrad Meyer-Hetling tarafından Himmler'e sunulan sözde *Generalplan Ost*'un ilk taslağı Polonya ve Sovyet bölgelerindeki 31 milyon kişinin yerlerinden edilmesini, geri kalanların da muhtemelen, 1939 Eylülünden beri Polonyalılara uygulanmakta olan politikalar uyarınca, olası lider adaylarını ve aydınları da kapsayacak şekilde Almanlaştırmasını da kapsayan yöntemler içermekteydi. Pek detay içermeyen bu plan daha sonra önemli bir S.S. görevlisi ve ırk uzmanı olan Dr. Erhard Wetzel tarafından ele alınmıştır. Baltık halkları ayrı gruplar halinde ortadan kaldırılacak, Almanlaştırılabilir unsurlar eritilecek ve Almanlaştırılamayacak olanlara (*eindeutschungsfaig*) ise Doğuda sürgüne gönderilmiş bulunan Slavların egemen güçleri olma yolu açılacaktı. Wetzel'in vardığı sonuç Polonya sorununun "Yahudi sorununu çözmek için kullanılan ortadan kaldırma yöntemi ile çözülemeyeceği, çünkü böylesi bir girişimin uzak bir gelecekte Alman halkının karşısına bir suçlama şeklinde çıkabilme olasılığı olduğu" yönündeydi.²⁶ Wetzel'in önerisi Polonyalıların bir kısmının Almanlaştırılmasını geri kalanların ise Ruslara karşı olan nefretleri yüzünden asla Almanya'ya karşı bir birlik oluşturmayı başaramayacakları batı Sibirya'ya sürülmesi şeklindeydi. Alman karşıtı her unsur ortadan kaldırılacaktı. Almanlaştırılması mümkün olmayan Ukraynalılar da Ruslara karşı kullanılacaklar, Beyaz Ruslar ise köle olarak çalıştırılmak üzere oluşturulacak bir nüfus rezervine dahil edileceklerdi.

Wetzel benzer bir biçimde, Auschwitz bağlantısı yüzünden oldukça kötü bir şöhrete sahip olan tıp doktoru Josef Mengele'yi de desteklemiş olan, renkli ilim yuvası Kaiser

Wilhelm Enstitüsünden Dr. Wolfgang Abel'in önerisinin tersine Rusların top yekun imhasına da karşı çıkmaktaydı. Wetzel Rusların, tasmalarının fazla uzun tutulmaması koşuluyla, işçi olarak kullanılabilecekleri kanısındaydı. Nazilerin bu planlarını uygulamaya koyma olasılıkları, eğer Stalingrad bozgunu araya girmeseydi, oldukça fazlaydı. Önem açısından söz konusu planlardan hiç de aşağıda kalmayan – ama uygulamaya dökülemeyen– bir diğer plan ise ele geçirilmiş durumda bulunan otuz milyon civarındaki Rus nüfusunu açlığa mahkum etmek suretiyle öldürerek Almanya için yiyecek temin etmeye çalışmaktı.²⁷ Sonuç: köleleştirme, yerinden etme, ulusların kimliklerine göre ayırt edilebilecek biçimde ortadan kaldırılması, aç bırakarak ve aktif biçimde öldürme –yani diğer bir deyişle genosit uygulanması.

Genosit terimi Ermeni örneğine şimdiye kadar sözünü ettiğimiz durumlardan daha çok uymaktadır. Söz konusu örnekte de Ermeni kimliğinin ortadan kaldırılması amaçlanmış ve Türk etnik bölgesi olarak kabul edilen yerlerde bulunan tüm Ermeniler toplu kıyımlarla ortadan kaldırılmışlardır. Ama bu olayda, diğer bölgelerde yaşamakta olan Ermenilerin tek tek ortadan kaldırılmasına yönelik bir amaç görülmemektedir. Buradaki zulüm, Yahudilerin başına gelenlerin aksine, ırksal değil etnik kaynaklıdır. Osmanlı Ermenilerinin kaderi daha önce dolaylı olarak sözünü ettiğimiz bir gelişmeden hiçbir şüpheye yer kalmayacak şekilde etkilenmiştir: Osmanlı İmparatorluğu yapısı içinde kendi kültürel ve siyasi özerkliğini kurmak isteyen Ermenilerin bu arzularına, imparatorluğu daha da zayıflatmak ve etkileri altına almak amacıyla Büyük Güçler destek verir ama bu vaatlerini tutmaya pek de niyetleri yoktur. Bu destekle cesaretlenen Ermeniler özerklik talepleri ile Türk milliyetçilerini çileden çıkarttılar ve sözde arkalarında durduklarını düşündükleri Güçler tarafından yüzüstü bırakıldılar. Ermeniler hiç kimsenin umurunda değildi ve Hitler'in orduları Polonya'ya saldırmadan önce Polonyalıların akıbeti ile ilgili bir bağlamda söylediği varsayılan konuşmasında da belirttiği

gibi, başlarına gelen trajediyi artık kimse hatırlamıyordu.²⁸ Yahudiler de, durumları ile ilgili sempatilerini ifade etmeye devam eden Batılı Güçler tarafından benzer bir biçimde kaderlerine terk edilmişlerdi, ama Ermenilerin Türklere karşı durumu ile karşılaştırıldığında Yahudilerin Almanlardan hiçbir talepleri olmamıştı. İki olay arasındaki benzerlikler ve farklılıklar yeterince açık: Farklılar arasında Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu içinde tanınmış bir etnik grupken Yahudiler bazen bir etnik grup, bazen tam manasıyla bir dinsel grup bazen de ikisinin karışımı olan bir şey olarak kabul edilmeleri sayılabilir. Ayrıca, Ermeni davasında olduğu gibi, Büyük Güçlerin kendilerine destek olmak amacı ile devreye girmesini sağlayacak ve emsal teşkil edebilecek herhangi bir uluslar arası örnek de bulunmamaktaydı. Bundan başka, Ermeni vakasındaki kurban sayısı hedef alınan toplam kurban sayısı ile oranlandığında (tahmini olarak en az yarısı) ortaya çıkan sayının Yahudi vakasındaki (dünya üzerindeki toplam Yahudi nüfusunun üçte birinin katledildiği bu olayı Tutsi katliamı ile karşılaştırmak mümkün) sayıdan yüksek çıkma olasılığı oldukça fazla olacaktır.

Ermeni genositinin en dikkat çekici yönlerinden biri de olayların mirasçıları tarafından reddedilmesidir. Oysa ki Nazi Almanyası savaşı kaybettikten sonra gelen nesil, bunun tam tersi bir davranışla Yahudilerin öldürüldüğünü, Soykırım uygulandığını ve başka kurbanların da olduğu gerçeğini kabul etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının ön dokuzuncu yüzyılda meydana gelen Kuzey Amerikan yerlilerinin katlinden sorumlu olduğunu, İspanya da İspanyolların Amerika topraklarında yaptıklarını tanımıştır. Bu durum diğer bazı genositler için de geçerli olmakla beraber tümü için aynı şey söylenemez. Öte yandan cumhuriyet rejimi, kurucusu Mustafa Kemal Paşanın kendi sözleriyle, hem olayları kabul etmiş hem de "Jön Türkler" yönetimini böylesi bir olaya neden olmalarından dolayı kınamış olmasına rağmen, modern Türkiye inatçı bir tutumla Ermeni halkının topluca yok edilmesi gerçeğini reddetmeye devam et-

mektedir.²⁹ Cumhuriyet Türkiye'si, Türk ordularının müttefikler karşısında uğradığı yenilgileri tersine çevirdikten sonra Yunanistan'ı karşılıklı bir nüfus değişimine zorlayarak (doğu bölgesindeki Kürtler hariç) homojen bir ulus oluşturdu ve genositi belleklerde gizlemeye yönelik bir kararlılık içine girdi. Bunu başarabilecek durumdaydı çünkü Kemalist hükümetin gayretleri sonucu kelimenin tam manasıyla muzaffer bir güç haline gelmiş bulunmaktaydı. Zafer kazanmış güçlerin kirli çamaşırlarını deşmek gibi ihtiyaçları olmaz. Bu inkarın Türk ulusal kimliğine ne gibi etkileri olabileceği başka bir tartışmanın konusu. Türkiye'nin, şimdiki rejimin selefının bir başka halkın katledilmesi üzerine hüküm sürmüş olduğu gerçeğini kabul edinceye kadar, dengeli bir kimliğe sahip olamayacağı söylenebilir.

Romanların katledilmesi ile ilgili olarak da benzer bir yargıya varılabilir. İki Amerikalı Yahudi tarihçi, Sybil Milton ve Henry Friedlander, yayınladıkları bir dizi çalışmada Soykırım olarak adlandırdıkları şeyin Nazilerin Yahudilere, "Çingenelere" ve Alman nüfusunun engelli kısmına (1941 Ağustosuna değin olayın üstünü örtmek amacı ile "ötenazi" olarak adlandırdıkları bir program çerçevesinde ilk olarak 70.000 civarında kişiyi daha sonra da biraz daha gizli bir biçimde çok daha fazlası katledilmiştir)³⁰ yaptıklarından oluştuğunu belirtmişlerdir. Burada belirtilmesi gereken konu Nazilerin Romanlara ve engellilere karşı uyguladığı davranış biçiminin arkasındaki motivasyonun Yahudilere karşı davranışlarının temelinde yatan ırkçı ideoloji olduğudur.

Nazilerin Romanlara ve engellilere karşı oluşturduğu politika ırkçı terminoloji ile formüle edilmiş olup –ki bu bir gerçektir– biyolojik-ırkçılık üzerine bina edilmiştir. Bu iki yazarın ve diğer araştırmacıların Himmler'in vermiş olduğu emirlerden, diğer Nazilerin konu hakkındaki fikirleri ve uygulanacak politikaya dair direktiflerinden ortaya koymuş oldukları alıntılar ileriye sürdüğümüz görüşün sağlam kanıtlarını oluşturmaktadır. Açık bir biçimde ortada olan olgu

ise kendilerinden olmayan bütün insanlara karşı Nazi politikalarının *hepsinin* ırkçı bir yaklaşım içermekte olduğudur. Böylesi bir yaklaşım sonucu, örneğin, S.S subaylarının gerekli özel izni almaksızın İtalyan kadınları ile evlenmeleri mümkün değildi çünkü, Almanya'nın müttefikiyken bile, İtalyanlar üstün ırkla aynı düzeyde görülmemekteydiler. Ama gerçek dünyada bu tip yaklaşımları her zaman uygulamaya dökmek mümkün olmuyordu. Slav ırkı aşağı sınıf Ari olarak görülüyordu ancak hepsi Slav ırkına mensup olan Slovaklar, Hırvatlar ve Bulgarların Nazilerle müttefiklikleri söz konusuydu, dolayısıyla genel anlamda bir anti-Slav politikası söz konusu değildi. Bunun yerine bazı Slavlar aşağı-insan muamelesi görürken diğerlerine karşı herhangi bir tavır alınmamıştır. Latin ırkı Slavlardan biraz daha iyi olarak algılanmaktaydı ama İtalyan askerlerinin savaş alanlarındaki performansı bazı sıkı Nazilerin kafasında bu konuyla ilgili birtakım soru işaretleri belirmesine yol açmıştı. Nazilerin Romanlara karşı tutumları ortaya çıktıkları yer açısından, Hindistan'ın kuzeybatısı yüzünden karışık bir hal almıştı çünkü bu durum Romanları Ari ırkın üyeleri haline getirmekteydi. Naziler çareyi Romanları Avrupa'nın en aşağı sınıf Arileri (Alman nüfusunun en aşağı tabakası dahil olmak üzere) ile karışmış bulunan aşağı sınıf Ariler olarak sınıflandırmakta buldular. Nazilerin gözünde Romanlar kalıtsal asosyal suçlular olarak yer almaktaydılar. Bu klişeleştirme bir çok Nazi kaynaklarında yer almaktadır. Naziler bu konu ile ilgili olarak *Bevölkerungsbiologische Forschungsstelle des Reichsgesundheitsamtes* (Reich Sağlık Bakanlığına bağlı Irksal Hijyen ve Nüfus Biyolojisi Araştırma Enstitüsü) adı altında özel bir organizasyon oluşturarak "Çingene" sorununun (Yahudi sorununda olduğu gibi) aslında sosyal (önleyici) bir ilaçla çözümlenebilecek bir hastalık olduğunu ima etmekteydiler. Enstitünün başında Robert Ritter adında bir doktorla doktor unvanını daha sonra kazanacak olan Eva Justin isimli bir pratisyen hemşire bulunmaktaydı. İkili, Almanya'da yaşamakta olan 28.607 "Çingene"nin 18.922'sini "ırk-

sal” olarak ayırmayı başardı: 1079 kişi “saf” Çingene, 6992’si “bir Almandan çok bir Çingene”; 2976’sı “melez”, 2992’si “Bir Çingeneden çok bir Alman”, 2231’i ne olduğu tam belirlenemeyen ve 2652’si de “Çingene gibi davranan Almanlar” şeklinde sınıflandırıldı.³¹

1938 yılında Himmler Çingeneler ile ilgili “çözümün” ırksal ilkeler ile uyum içinde olması gerektiğini bildirdi. Büyük kısmı Sinti klanına mensup bir çok Alman Romanı tutuklandıktan sonra ya özel kamplara ya da toplama kamplarına gönderildi ama bu durum Himmler’in karşısına bir sorun çıkarmaktaydı: ne de olsa Sinti Çingeneleri Yahudi değillerdi ve Nazi ideolojisi, ilkeleri gereği, (Yahudiler ve muhtemelen siyahlar hariç) her ırkın kendine has özelliklerine saygı göstermek durumundaydı. Çingeneler, en azından kısmen Ari ırkındandılar ve içlerinden bazılarına, yani “saf” Çingene olanlarına, kısmen Ari olanlardan daha iyi davranılmalıydı. Bunun üzerine Himmler Alman çingenelerinin Ritter’in bulgularına göre ayrılmalarına karar verdi. Saf çingeneler ve bir Almandan çok bir Çingene olanlar Yahudi Konseylerini anımsatan bir ayarlama ile yok olmaktan kurtulacaklardı. Bu grupların başlarında dokuz Sinti şefi bulunacaktı. Hatta Himmler daha da ileriye giderek bu gruplara hayatlarının doğal akışını bir yerde yerleşmeksizin oradan oraya göç ederek sürdürmeleri konusunda izin vermeyi bile düşünmüştür. Hitler’in etkili sekreteri Martin Bormann bu fikre karşı çıkar (3 Aralık 1942). Yukarıda isimlerini belirttiğimiz Amerikalı tarihçiler bu itirazı Himmler’in saf Çingeneleri ayırarak hayatta kalmalarını sağlamaya yönelik fikrinin hayata geçirilemediğinin bir kanıtı olarak göstermektedirler. Bununla beraber, yeni bir takım bulgular gün ışığına çıkmıştır: 6 Aralık 1942 günü Hitler ile görüşen Himmler bu görüşmenin neticesinde 27 Şubat 1943 günü adalet bakanı Otto Thierack’ı bilgilendirerek “Çingene sorununun” parti sekreterliğinden (Bormann) edinilecek bilgilerin ışığı altında tartışılması gerektiğini bildirmiştir. Yakın dönem araştırmaların açıkça gösterdiğine

göre “Çingeneler arasında olumlu ırksal öğeler de bulunmaktaydı.”³² Bormann’a Çingenelerin Reich kontrolündeki bölgelerde ellerini kollarını sallayarak dolaşamayacakları, sadece Reich sınırlarının ötesinde, tahminen Alman polisi tarafından kontrol altında tutulacak gruplar halinde, önceden belirlenmiş bir bölgede seyahat edebilecekleri yönünde teminat verildi. Anlaşılan Himmler, en azından prensip olarak, bu Romanların yaşamasına karar vermişti.

Ayrıca görünen o ki, Hitler’le yapılan görüşmelerinin sonucuna göre, geri kalan Alman Roman nüfusu iş gücü olarak kullanıldıktan sonra ortadan kaldırılacaktı: Himmler 16 Aralık 1942’de verdiği bir emirle saf kategorisine dahil edilmeyen bütün Romanların (ve diğer bazı grupların) toplama kamplarına gönderilmesini istemiştir. Kamplara gönderilmeyenler ise (bu konuda Ocak 1943 başlarında S.S’in çeşitli bölümlerinde tartışmalar yapılmıştı) kısırlaştırılacaklardı. Böylece, belki saf Romanlar hariç –ki onların da Almanya’da kalmalarına izin verilmeyecekti zaten– Reich içinde kalan diğer tüm Romanlar ya öldürülerek ya da kısırlaştırılarak “temizlenecekti.”

Bu noktada Yahudilere ve Romanlara davranış arasındaki iki önemli farka işaret etmem gerekiyor. Yahudi örneğinde esas öldürücü saldırı ailesinde üç ya da dört Yahudi büyük anne/babası olan Yahudilere karşı yapılmaktaydı. “Yarı-Yahudiler”in (Mischlinge) hayatta kalma şansı daha fazlaydı, çünkü Naziler onlara karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda emin değillerdi.³³ Buna karşın, Romanlara esas saldırı “melezler” üzerinde yoğunlaşmaktaydı çünkü esas tehlike, Nazilerin bakış açısına göre, Ari ırka Çingene kanı karışması olasılığıydı. Prensipte böyle bir olasılık vardı çünkü her ne kadar Romanlar Yahudilerle bir tutulmuyor olsalar da olası bir karışma arzu edilmiyordu ve önlenmesi gerekmekteydi. Bundan dolayı saf Romanlara Reich içinde hayatta kalma şansı doğarken Yahudilerin böyle bir şansı ortadan kalkmış oluyordu.

İkinci nokta daha da önemli: Nazi rejimi için bütün Çingene sorunu sadece sınırlı bir öneme sahipti. Hitler'in kendisi bile Çingenelerden, o da yemek sonrası havadan sudan konuşmalar sırasında, sadece iki kez bahsetmiştir. Bir defasında, 2 Mayıs 1940'da, Hitler Çingenelerin Wehrmach içindeki varlıklarından şikayet ederek Wilhelm Keitel ile bu konu hakkında konuşacağını söylemiştir ama Çingenelerin ordudan çıkarılması ile ilgili emir 1941 Şubatına kadar verilmemiştir. 2 Ekim 1941 tarihinde ise Hitler Alman köylülerinin Çingenelerin elinde acı çekmekte olduğunu belirtmiş ve Macarların Çingenelere benzediğini söylemiştir.³⁴ Daha önce de defalarca Romanların Naziler için sınırlı bir sorun oluşturduğunu belirttiğim için ve sanki onları sınırlı bir problem olarak nitelendiren benmişim gibi saldırıya uğradım. Bu saçmalıktan başka bir şey değil. Ortada olan bir olgu varsa o da Yahudilerin *Naziler için* yok edilmesi gereken tarih ötesi bir şeytanı temsil etmekte olduklarıdır. Romanlar ise, Naziler için, küçük bir rahatsızlıktan başka bir şey değillerdi ve diğer bütün sosyal problemlerde olduğu gibi Nazi rejimi bu problemi de cinayetle çözmek taraftarıydı.

Reich içinde yaşamakta olan Roman nüfusu Avrupa'daki Roman nüfusunun çok küçük bir kısmını oluşturmaktaydı. Michael Zimmermann diğer Avrupa ülkelerinde yaşamakta olan Romanlar hakkında çok sayıda materyali incelemiştir. Her ne kadar konu hakkındaki yeni bulguların kendisinin varmış olduğu çıkarımları değiştirmesi mümkün olsa da bu çıkarımların burada tekrarlamaya değeceği kanısındayım. Sınırları içinde yaşamakta olan *bütün* Yahudilerin öldürüldüğü ilk ülke olan Sırbistan'da Roman ve Yahudilerin kırımını gerçekleştirmiştir. İlk toplu kıyım, partizanlar tarafından öldürülen bir grup Alman askerine karşı bir misilleme niteliğindeydi. Daha sonra, önce bütün Yahudi erkekleri, daha sonra da aynı yerde kullanıldığı kadınlar, çocuklar ve bir grup Roman öldürüldü. 8 Aralık 1941'de Belgrad yakınlarındaki Roman yerleşim bölgesinin hemen yanı başındaki

Semlin'de kurulan bir kampta 292 Roman kadını ve çocuğunun yanı sıra sayıları 6280 ila 7500 arasında değişen Yahudi kadın ve çocuk yakılarak öldürüldü. Yahudiler öldürülürken roman aileleri serbest bırakıldı.³⁵ 1943 yılında Sırbistan'da 115.000 Roman bulunmaktaydı. Savaş sona erdiğinde Almanlar tarafından öldürülen çoğunluğu erkek Roman sayısı 1000 civarındaydı. Her ne kadar savaş sırasında bazıları partizan karşıtı Alman hareketlerinin kurbanı, bazıları partizan ve asker birçok kişi yaralanmış ve ölmüş olsa da büyük çoğunluk sağ kalmıştır.

Romanlarla ilgili politikaların esas test edildiği yer işgal altındaki Sovyet topraklarıydı. 1941 Ağustosunda Einsatzgruppen'a verilen emirler öldürme işleminin Yahudiler ve Komünistlerden Romanlara doğru yöneltilmesini bildirmektedir. Ama A, B ve C Einsatzgruppen'ları Romanların peşine düşmeyince çok az sayıda Roman yaşamını yitirdi. Bu durumun tersine Otto Ohlendorf'un D grubu "bütün" Çingeneleri öldürmekle meşguldü çünkü bunlar "yerleşik değillerdi." Bundan anlaşılması gereken Ohlendorf'un yerleşik halde olanların değil hareket halindeki Romanların peşinde olduğudur ama bu yargıyı destekleyecek net kanıtlar bulunmamaktadır.³⁶ Kırım'da (çoğunlukla Ohlendorf'un adamları tarafından) hem yerleşik hem de hareket halindeki Romanlar katledilmiştir: 1941 sonlarına gelindiğinde 824 Roman ve 17.645 Yahudi katledilmişti. Bu sayıya 1942 başlarında bir kısmının yerleşik olduğunu tahmin ettiğimiz 1583 Roman ve 10.000 Yahudi'yi de eklediğimizde 31.000 rakamına ulaşıyoruz.³⁷

Ama, yavaş yavaş yeni bir politika ortaya çıkmaya başlıyordu. 21 Kasım 1941'de Kuzey Cephesinin gerisinden sorumlu kumandanlık "aynı yerde iki yıldan beri yaşamakta olan ve herhangi bir siyasi ya da başka bir suçtan dolayı şüphe altında bulunmayan Çingenelerin rahatsız edilmeleri" yönünde bir emir veriyordu, ama bütün Çingeneleri yok etmek isteyen 339. piyade tümeninin komutanı gibi bazı

istisnalar da bulunmaktaydı.³⁸ Ancak 1942 yılı başlarından itibaren genel politika, Zimmermann'ın Baltık bölgesi için gösterdiği gibi, yerleşik durumdaki Roman ile hareket halindeki Roman arasında bir ayırımı getirmek olarak şekillendirildiyse de uygulamaya gelindiğinde, Latvia'da 1942 Nisanında Düzen Polisi (Ordnungspolizei ya da ORPO) kumandanı Karl Friedrich Knecht'in "yalnız başıboş veya avare Çingenelerin" ortadan kaldırılmasına karar vermesi örneğinde olduğu gibi pek işe yaramayabiliyordu. Sonuç olarak Latvia'da bulunan 3800 Romanın hemen hemen yarısı hayatlarını kaybettiler. Söz konusu yeni politika özellikle Estonya'daki küçük yerel Roman nüfusu yok olmaktan kurtarmak için çok geç kalmıştı.³⁹ Alfred Rosenberg tarafından yönetilen Ostministerium (Baltık bölgeleri ve Belarusun bir kısmının yönetiminden sorumlu) bu, ne yapacağı belli olmayan politikaya iyi bir örnek oluşturmaktadır. 1942 yılında yerleşik ve hareket halindeki Romanlar arasında herhangi bir ayırımı gidilmemesine karar verilmişti. Daha sonra, 11 Mayıs 1943'te, yerel yönetim tarafından önerilen bir emir değerlendirilmesi için Berlin'e gönderildiğinde Himmler bütün açıklığıyla durumu ortaya koydu: "Yerleşik durumdaki Çingeneler yerel nüfusla aynı muameleyi görmeli."⁴⁰ İşgal altındaki Polonya için 13 Ağustos 1942'de Himmler, ülkedeki Düzen Polisi komutanının vasıtası ile, yerleşik durumdaki Çingenelere karşı, en azından prensip olarak herhangi bir polis müdahalesinde bulunulmaması emrini vermiştir.⁴¹ Böylesi kararların cinayet işleyeceklerin eline ne kadar büyük bir inisiyatif verdiği gerçeği oldukça açıktır. Zimmermann'ın kendisinden alıntı yaptığı Polonyalı bir tarihçi olan Jerzy Ficowski'ye göre, Polonya'da bulunan 28.000 Yahudi'den 8000'i katledilmiştir.⁴² Elli yıl sonra bu gün, eksik bilgilere göre Polonya'da bulunan Roman sayısı 100.000'den fazla ise savaş öncesi 28.000 rakamına şüpheyile yaklaşmamıza neden olmaktadır. Bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Belki de yerleşik ve hareket halindeki Romanlar arasında herhangi bir ayırıma gidilmeyen tek bölge 25.000 ile 50.000 arasında Romanın öldürüldüğü Hırvatistan olmuştur. Ama orada esas inisiyatif Almanların değil yerel güçlerin elindeydi. Ante Pavelic'in emri altındaki faşist Hırvat rejimi, yüz binlerce Sırb'ı, on binlerce Romanı ve 35.000 Yahudi'yi katlederken araya girmelerine ya da yol göstermelerine ihtiyaç duyulmayan Almanlar olayları müşfik bir edayla seyretmekle yetinmişlerdi. Sadece Yahudiler söz konusu olduğunda Almanlar "yardım" elini uzatmış ve Hırvat Yahudilerinden geri kalanları Polonya'daki ölüm kamplarına göndermişti.⁴³ Romanya'da, yerel faşist rejim, 300.000 kişilik bir nüfustan sayıları 20.000 ile 60.000 arasında değişen Romanı 170.000 kadar Yahudi ile birlikte işgal altındaki Ukrayna'da bulunan Romanyalıların yönetimi altında ki Dinyester ile Bug arasında yer alan Transnistria'ya göndermişti. Sınır dışı edilen Romanlardan 8000 ila 9000'inin öldüğü tahmin edilmekle beraber pek de güvenilir olmayan bir Romanya kaynağı savaş sırasında Romanya'da yaşamını yitiren Roman sayısını 36.000 olarak vermektedir.⁴⁴ Savaşın sonlarına doğru çekilmekte olan Alman ordularının yaşadığı karmaşa ve buna bağlı olarak artış gösteren acımasızlıkları sonucunda Slovakya ve Macaristan'daki kayıplar diğerleri ile karşılaştırıldığında önemsiz kalmaktadır.

Himmler'in emirlerine uygun bir biçimde %81'i Reich ve "Protectore" (Çekoslovakya toprakları) içinden %6'sı da Polonya'dan olmak üzere toplam 22.600 Roman Auschwitz'e gönderildi. Auschwitz kayıtları gelenlerin 5600'ünün gaz odalarında 13.600'den fazlasının da açlık, hastalıklar ve yorgunluktan yaşamını yitirdiklerini göstermekte. 2500 Alman ve Avusturya Romanı kendi kültürleri çerçevesinde tanımlanamayacak kadar kötü, ölümden de beter olarak nitelendirilebilecek bir felakete maruz kalarak kısırlaştırıldılar. Buna ek olarak Lodz'daki Yahudi gettosuna gönderilen 5007 Avusturya Romanı Chelmno'da, daha önce Almanya'dan Polonya'ya gönderilmiş olan 2330 Romanın yarısından fazlası

ve Reich'dan gönderilen ve çeşitli toplama kamplarında tutulmakta olan 1000 civarında Roman yaşamlarını kaybetmiştir. Sonuç olarak, Ritter'in Çingeneler gibi davranan Almanlar olarak nitelediklerini hariç tutarak yaptığımız hesaba göre toplam 37.000 Roman nüfusundan 15.000'i Alman, 8250'si Avusturya Romanı hayatını kaybetmiştir. Sağ bırakılanların saf Çingene oldukları için mi yoksa Almanlardan ziyade Çingene oldukları için mi öldürülmedikleri sorusuna net bir yanıt verilebilmiş değildir.

Zimmermann, yaşamlarını yitirmiş Romanların toplam sayısını tam olarak veremiyor bize, ama araştırmalarında yer alan Avrupa ülkelerinden elde ettiği sayıları alt alta koyduğumuzda 150.000 civarında bir sayıya ulaşıyoruz. 1939'da oralarda yaşamakta olan toplam Roman sayısını bilemediğimiz için kayıpları oranlara dökemiyoruz.⁴⁵

Burada şu noktayı yinelemek istiyorum: ne acıyı derecelendirebiliriz ne de kurbanları sayarak söz konusu saldırının vahşetini belirleyebiliriz. Ortada bir gerçek var; o da Nazilerin niyetinin Romanları bir kültürün temsilcileri ve tanımlanabilir bir grup olarak ortadan kaldırmak olduğu. Naziler bu politikalarını toplu kıyım, aşağılama, en üst düzeyde sadizm ve vahşetle uygulamaya koydular. Reich içerisinde bu yaklaşım öldürme, kısırlaştırma ya da sürgün anlamına gelmekteydi. Reich'ın dışında ise, bir tereddüt ve karışık sinyaller döneminden sonra, yerleşik Romanlar genel olarak kendi hallerine bırakılırken hareket halindeki öldürüldü.

Bu olay bir Soykırım değil bir genosittir, yani ne niyet ne de bu niyetin uygulanışında (sorumlular bu niyetlerini ne dereceye kadar gerçekleştirebildilerse) küresel boyutta hedef alınan nüfusun her üyesini katletmek gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Nazilerin yaşayan bütün Romanları öldürmek gibi bir amaçları yoktu. Gerçekten de, 20 Nisan 1942'de Himmler, Hitler'le görüşükten sonra, ajandasına şu notu düşecekti: "*Keine Vernichtung der Zigeuner*"⁴⁶ (Çingenelere dokunulmayacak). Çeşitli tarihçiler tarafından sık sık

ifade edilen Almanların bütün Romanları yok etmeyi planladığı görüşü yanlıştır.

Roman genositi ile Soykırımın mukayesesine yer ayırmamın nedeni genosit ile ilgili literatürde hatalı bir yorumun gittikçe daha çok yer kapladığına olan inancımdır. Bu hatanın kaynağı belki de son derece mantıklı bir soruda yatmakta: paralellikler, özellikle de toplu kıyımın temel olguları ortadayken farklılıkların üzerinde durmanın anlamı nedir? Bu sorunun birkaç yanıtı var. Eğer bütün acımasızca davranışları ve cinayetleri aynı kefeye koyacak olursak toplu kıyımda, genositte, örneğin; İskoçya'nın bir kasabasında cinnet getiren hasta bir kişinin ellerinde yaşamlarını yitiren küçük çocukları da aynı şekilde sınıflamamız gerekecektir. Buradaki ayırımımızın arkasında pragmatik bir neden yatmakta; bütün bu cinayetlere karşı mücadeleyi kolaylaştırmak. Nasıl ki koleraya, tifoya ve kansere karşı aynı ilacı kullanamıyorsak siyasi nedenlerle işlenen toplu kıyımlara karşı mücadele de genosit ve Soykırımla mücadeleden daha farklı bir biçimde yürütülmelidir.

Bu saptama, bizi farklılıkların araştırılmasındaki ikinci nedene götürüyor: En son neler olduğunu öğrendiğimizde, yalnız olayın suçluları hakkında bilgilenmekle kalmayıp sözde seyirci olarak kalıp olayları seyredenlerle böylesi bir tehdit altında kurban durumuna düşen nüfus ve liderlerinin davranışlarıyla da ilgili bilgi sahibi olabiliriz. Bu bilgiyi edindiğimizde söz konusu dehşetin özelliği ile evrenselliği arasındaki diyalektik ilişki daha da netleşecektir. Soykırım başkalarından farklı insanların başına, farklı bir takım nedenlerle tarihin farklı bir döneminde gelmiştir. Bütün tarihsel olaylar farklı bir takım insanların başına farklı bir takım nedenlerle ve farklı zaman dilimlerinde gelerek somutlaşırlar. Bu tip olaylar tam anlamıyla değil yaklaşık ve eksiksiz olma özellikleriyle tekrarlanırlar. İşte tam da bu özellikleri nedeniyle evrensel bir anlam taşırlar. Bir kez olan tekrar olabilir. Hepimiz olası kurbanlar, olası failler veya olayları uzaktan

seyreden olası seyirciler olabiliriz. Ruanda, Kamboçya, eski Yugoslavya ve diğer bölgelerdeki olaylar sırasında bu güne değin geçmişten hemen hemen hiçbir şey öğrenmemiş olan çoğunluk *seyirci* konumundaydı. Soykırım bir uyarıdır. Yahudi-Hristiyan geleneğindeki on emre üç yeni emir daha eklemektedir: *suç işlemeyeceksin; pasif bir kurban olmayacaksın ve hiçbir şekilde seyirci kalmayacaksın*. Bu bilgiyi yaymakta başarılı olup olamayacağımızı bilemiyoruz. Ama sağduyunun milyonda bir olasılıkla bile olsa üstün gelmesi söz konusu ise, Kant'ın ahlak felsefesinin ruhuna uygun bir biçimde, denemek zorundayız.

Dördüncü Bölüm

Genel Yorumlar: Zygmunt Bauman, Jeffrey Herf, Goetz Aly

Soykırım tarihinin başlangıcı Avrupalı Yahudilerin kapsamlı bir şekilde yok edilme çabaları ile ifade edilir. Bu, temel olarak Soykırım araştırmacılarının öncüleri olan Gerald Reitlinger, Joseph Tennenbaum, Raul Hilberg, Karl Schleunes, Dietrich Uwe Adam ve diğerlerinin savunduğu bir yaklaşımdır.¹ Temelde, tüm çabaları Alman Nasyonal Sosyalist devletinin Yahudilerin öldürülmesini nasıl organize ettiğinin açıklanmasına yoğunlaşmıştır. Başka bir deyişle, esas olarak faillerle ilgilenmişlerdir, ve araştırmaları geniş ölçüde Alman belgelerine dayanmaktadır. Daha sonra, Yahudilerin nasıl bir tepki gösterdiğine yönelik çabalar ortaya çıkmıştır. Bu konudaki ilk yayın büyük bir olasılıkla Philip Friedman'ın *Their Brothers' Keepers*² adlı eseridir, fakat Isiah Trunk *Judenrat*³ adlı eserini yayınlayana değin uzun süre ilk kitabı takip eden bir eser yayınlanmamıştır. Yisrael Gutman'ın Varşovalı Yahudiler, Michael Marrus ve Robert Paxton'un Fransalı Yahudiler ve Louis de Jong ve Jacob Presser'in Hollandalı Yahudiler hakkındaki eserlerinin yayınlanmasıyla birlikte büyük buluşlar gerçekleştirilmiştir.⁴

Birleşik Devletler'de, Arthur Morse'un *While Six Million Died* adlı eserinden David S. Wyman'ın 1933'ten 1941'e, ve 1941 sonrasında Amerikan politikasını anlatan ve inceleyen iki ciltlik eserine dek, Avrupalı Yahudilerin yok edilmesine karşı Amerikan tutumuna ilişkin çok sayıda kitap basılmıştır.⁵ Joshua A. Sherman'ın Britanya'nın politikaları ile ilgilenmek yönünde gösterdiği önderlik çabasını Bernard Wasserstein'in güvenilir *Britanya ve Avrupalı Yahudiler*⁶ isimli eseri takip etmiştir. Diğer kitaplar ise İsviçre Yahudiliği, Filistin Yahudiliği ve bunun felaketle – Dina Porat'ın İbranice eserinin İngilizce'ye çevirisi *The Blue and Yellow Star of David* akıllara gelmekte – ve diğer can alıcı fakat özgün konularla olan ilişkisi ile ilgilenmiştir.⁷

Almanların Yahudilere saldırmasını anlatan kitaplar aslında öyle olmadıkları halde bir çokları tarafından genel bir Soykırım tasviri olarak değerlendirilmiştir. Resmin bütünü, ana hususlardan bazılarını, yani Yahudileri (ve onların Soykırım öncesi ve esnasındaki yaşamlarını), Avrupa'daki ev sahibi ülkeleri ve bu ülkelerin Yahudilerle olan ilişkilerini, kiliseleri, müttefikleri, özgür dünyadaki Yahudileri ve taraf-sız kesimleri de içine aldığı anda ortaya çıkabilir.

1960'ların ilk yılları geride kaldıktan ve Reitlinger ile Hilberg'in yayınları ortaya çıktıktan sonra, bir kesinti yaşandı ve ağırlık özgün temaların ortaya çıkarılmasına, ülkelere, nüfuslara, organizasyonlara vs. doğru kaydı. Son on-yirmi yıl içerisinde, bu durum biraz değişiklik gösterdi ve yeniden Soykırımı bir bütün olarak inceleyip açıklamaya çalışan bir dizi kitap yazıldı.⁸

Bu bağlamda, iki önemli kitapta göze çarpan iddialar hakkında bazı yorumlarda bulunmak gerekmektedir: Zygmunt Bauman'ın *Modernity and the Holocaust* (*Modernlik ve Soykırım*) ve Jeffrey Herf'in *Reactionary Modernism* (*Gerici Modernlik*) adlı eserleri.⁹

Bauman'ın katkısı özellikle kayda değerdir. Bauman, Komünist Polonya Hükümetinin uyguladığı zulüm nede-

niyle doğduğu ülkeyi terk eden ve şu anda sosyoloji kuramı ve analizleri üzerine saygın bir yazar ve yorumcu olarak yaşadığı İngiltere’de hocalık yapan bir sosyolog ve Polonya asıllı bir Yahudi akademisyendir. Burada ele aldığımız kitapta, Bauman, Soykırımı sistematik bir şekilde incelemeyecek modern toplumun sosyal yapısının oldukça önemli bir yönünü görmezden geldiğini öne sürmek suretiyle çağdaş sosyolojiye ağır bir eleştiri yöneltmektedir. Modernlikten ne kastettiğini tanımlamasa da, modernliği kaynakların mantıklı bir şekilde tahsisi, medeniyetin ana unsuru olarak sürekli gelişen bir teknoloji, ve belki de en önemlisi *Endlösung* (Nihai Çözüm)’u oluşturan bürokratik bir kültür, bir yaşam şekli olarak gördüğü açıktır. Bürokratik kültür, hiyerarşi içerisinde kontrol edilen bir mantıkla alınan kademeli kararların birleşmesiyle oluşan ve bir araya geldiğinde devlet politikasının *Gestalt*’ını oluşturan kararlar bütünüdür. Modern ve medeni bir toplum içerisinde toplu katliamların önünü kesecek engellerin olduğunu savunan olumlu ve pozitivist bir sosyolojinin aksine Soykırımın, modernliğin olumsuz yüzünün bir göstergesi olduğunu dile getirmektedir. Hilberg gibi Bauman da, Soykırıma modern bürokrasinin sebep olduğu savı üzerinde durmaktadır. Tüm modern bürokrasiler Soykırıma yol açan bürokrasi gibi değildir fakat modernliğin hiçbir yönü bürokrasinin Soykırım yaratmasını engelleyemez. Bauman’a göre, modern uygarlık Soykırım için yeterli bir koşul değildi fakat Soykırım için zorunlu bir koşuldu.¹⁰ Bauman, Richard Rubinstein’in şu sözünü aktarır bize: “Soykırım uygarlığın ilerlemesinin kanıtıdır.”¹¹

İşlevselci düşünce okuluna ve ağırlıkla adını sürekli yanlış telaffuz ettiği Karl Schleunes’in *The Twisted Road to Auschwitz* adlı eserine dayalı olarak, fiziksel imhanın Yahudilerin ortadan kaldırılmaları (*Entfernen*) için araç olarak seçilmesinin rutin, mantıklı ve bürokratik prosedürün bir ürünü olduğunu iddia etmektedir. Bürokrasinin illa ki Soykırım tipinde bir olaya sebebiyet vereceği doğru değildir; ne var ki, enstrümental akılcılık kurallarının bu durumun ortaya çık-

masını engelleyemediği gerçeği istisna kabul etmeyen şu ifade ile açıklanmaktadır: “Bürokratik kararların kendine özgü ahlaki kuralları yoktur ve bu kararların ahlaki hesaplarla da hiç ilişkisi yoktur.”

Bauman bürokratların, genellikle gerçekleştirdikleri eylemlerin sonuçlarından sorumlu olmadıkları için, suçluluk duygusu taşımadıkları yönünde kendisinden önce söylenenleri tekrar dile getirir (bu arada, bürokratları tanımlamak için özellikle erkek sıfatı kullanması kadınların bürokrat olamadıkları ataerkil bir toplumun gerçek durumunu yansıtmakla birlikte, çok sayıda Alman kadının bu olayların failleri arasında olduğu ortaya çıkmıştır). Bu tür eylemlerinde sonunda cinayetle sonuçlanan büyük bir prosedürün yalnızca küçük bir bölümünü içermektedir; bu nedenle bürokratlar yalnızca küçük bir parçası oldukları bir resmin tamamını kavrayamazlar.¹²

Bu ifadelerde, daha otuz sene öncesinde Raul Hilberg’in *Destruction of European Jews* adlı önemli eserinde dile getirilen savların geliştirilmiş, daha güçlü ve iyi bir şekilde savunulmuş tekrarından başka bir şey göremezsiniz. Aralarındaki fark, Bauman’ın Hilberg’in yapmaktan özellikle kaçınmaya çalıştığı bir şeyi yapma çabasında saklı olabilir: “Bürokrasiyi, yaptığı şeyi gerçekleştirmeye iten neydi?” sorusunu yanıtlamak.

Bauman anti-semitizmin bu soruya cevap olmadığı kanısındadır. İçerleme, kendi içerisinde genelde herhangi bir (diğer) genositin tatmin edici nitelikte açıklaması olamayacağı gibi, her zaman ve her yerde var olan anti-semitizm de kendi başına Soykırımın sebebi olarak gösterilemez. Anti-semitizmin çok uzun süredir var olmasına karşın Soykırımın yeni bir oluşum olduğunu ve anti-semitizmin tek başına Soykırımı açıklamak için kullanılamayacağını öne sürmektedir. Almanya’da, anti-semitizm diğer bir çok Avrupa ülkesindeki anti-semitizme nazaran daha azdı. Fakat Bauman bunun yanında, anti-semitizmin Soykırım için yeterli olmasa

da “gerekliliği kabul edilmiş” bir koşul olduğunu da belirtmektedir. “Profesyonel Yahudi Katillerinin” anti-semitizm ile “bağlantısının olmadığını inkar eden” Norman Cohn’dan alıntı yapmaktadır.¹³ Başka bir deyişle, insanlar Yahudileri öldürüyorsa, bunun gerçekten bir şekilde özellikle Yahudilerden hoşlanmamaları ile ilişkisi vardır.

Bauman’ın görüşüne göre anti-semitizm, Yahudilerin “evsiz olmalarından” duyulan korku ve tiksindenin yanı sıra toplumun göbeğinde yabancıların bulunmasından duyulan korkuya dayalı olarak sosyal sınırlar çizmektedir. Modern öncesi toplumda, Yahudi varlığının barınmasını sağlamaya yönelik tedbirlerin mevcut olduğunu, Hristiyan toplumlar da, her ne kadar düşük düzeyde de olsa, Hristiyanlarla birlikte varlığını sürdüren insanlar olarak bir yere sahip olduklarını öne sürmektedir. Aslında, Bauman Hristiyan öz kimliğinin Yahudilerin uzaklaştırılmasına dayandığını iddia etmektedir. Anti-semitizm hakkında yaptığı tarihsel araştırma Hristiyanların duyduğu anti-semitizmin mantıksızlığı ve efsaneviliği üzerine yoğunlaşmıştır. Korkunun ve sınır çizmenin nereden kaynaklandığı ya da şu unsurların hangisinin daha büyük öncelik taşıdığı da açık ve net değildir: Hristiyan dinbilimi (Tarihsel ya da Psikolojik açıdan ya da her ikisi ile birden), ya da sosyal, sosyo-psikolojik veya ekonomik faktörler. Ona göre Yahudiler, Hristiyanlığın tanımlanmasına ve birleşmesine hizmet etmiştir; Yahudiler her şeyden öte, korku yaratan kuvvetli şer güçleriydiler. “[Hristiyanlık] Yahudilere başka türlü sahip olamayacakları güçlü ve lanetli bir cazibe kazandırmıştır.”¹⁴ Şeytanlıkları resmi olarak yasaklanan ve yer altına itilen gizli kötülüklerin vücut bulmuş hali olarak görülmüşler (görölmekteler?) ve modern zamanda da bu cazibelerini sürdürmüşlerdir. Hristiyan Avrupa’da kendisine yer edinmiş gerçek Yahudi bireylerden kesin olarak ayrılan basmakalıp bir “Yahudi kavramı” ortaya çıkmıştır.¹⁵

Bauman, iddiasında anti-semitizm hakkında yapılan sağlam analizleri bir araya getirmiştir. Basmakalıp Yahudi kimliği ve bunun tarihsel gelişimi, Bauman'ın adlarını anmadığı, Shmuel Ettinger, Chaim Hillel Ben-Sasson ve Jacob Katz gibi tarihçiler tarafından derinlemesine incelenmiştir. İdeolojide, özellikle de Hristiyan dinbilimi içerisinde sahip olduğu yere ilişkin analizlerin pek açık olmaması yaptığı analizleri daha da şüpheli hale getirmektedir.

Garip bir paragrafta, Doğu Avrupa'da Yahudi aracılının oynadığı ölümcül role değinmiştir. Soylular bu insanları hizmetkarları olarak görüp küçümserken diğer taraftan da köylüler bunları sömürücü olarak görüp onlara saldırmıştır (bu aslında on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Polonya işgali altındaki Ukrayna topraklarında ve bir noktaya kadar da Polonya'da görülen bir durumdu). Bauman bu rolün ortaya çıkmasını ve neden olduğu sonuçları Lublin'de yaşayan çağdaş bir bilgin olan Anna Zuk'a atfetmiştir.¹⁶ Bauman'ın, bu analizlerin aslında çok eski olduğundan, 1930'lu ve 60'lı yıllar arasında ortaya çıkmış olan Meier Balaban, Emmanuel Ringelblum, Raphael Mahler, Shmuel Ettinger ve Israel Halperin gibi tarihçilere kadar dayandığından habersiz olduğu açıktır. Bu sosyo-ekonomik analizin genel anti-semitizm tarihinde ne gibi bir rol oynadığı belli değildir. Bauman'a göre bu tarih, en azından Hristiyan Avrupa'sında, mantık dışı ve açıklanamayan efsanevi unsurlara dayalıdır (fakat dinbilimsel gelişmelerden bahsetmemiştir). Yahudilerin kaderi toplumsal kargaşanın inanılmaz boyutları içinde oluşmuştur. Bu durum modern öncesi ve modern çağlar için doğru olsa da, bu ifade ile Hristiyanların beslediği anti-semitizm arasındaki bağlantı pek güçlü değildir. Bununla birlikte, eğer anti-semitizm Soykırımın açıklaması değilse, neden bu kavramı açıklamak için bu kadar çaba sarf ediyor? Bauman bu konuda uzman sayılmaz, o halde neden böylesine üstünkörü bir çalışma uğruna kendisini haklı eleştirilerin hedefi haline getiriyor?

Bauman'a göre, Marx'la başlayarak Yahudilerin kapitalizmle özdeşleştirilmesiyle birlikte anti-semitizm, modern bir ideoloji haline gelmiştir. Fakat haklı olarak, modern öncesi anti-semitizmin bir "fobi" olduğunu ve "anti-modernist bir fobinin, modernliğin ortaya çıkarabileceği kanallar ve oluşumlar vasıtasıyla boşaltılmasına yalnızca tarihteki ironinin izin vereceğini" ileri sürmektedir.¹⁷ Modernlik anti-semitizme bir çıkış yolu yaratmıştır.

Bauman, reddettiği bir yargı olan Soykırımın anti-semitizmin bir sonucu olduğu görüşü ile, yine Bauman'a göre Soykırımı Yahudilerin şahsi malı olarak gören ve Soykırımın evrensel anlamını reddeden Yahudi tarihçilerin sahiplik taslayan tavırları arasında bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. Kimi kastettiği belli değildir, çünkü aynı zamanda bir Yahudi olan Hilberg'in, Arendt ve Rubenstein'a duyduğu hayranlık açıktır, fakat Yisrael Gutman ve benim gibi insanları – yani İsraili tarihçileri – kastetmiş olduğundan şüpheleniyorum. Bazı Yahudi tarihçilerin tavırlarının kesinlikle bağnazlığın bile ötesine geçtiği doğrudur fakat bu durum Yahudi ya da Yahudi olmayanlar tarafından gerçekleştirilen Soykırımın emsalinin görülmemiş olması niteliğini ortadan kaldırmaz. Bauman, farklı terimler kullansalar da Christopher R. Browning gibi Yahudi olmayan tarihçilerle birlikte, Soykırımın bağımsız bir olay olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Bir tarihçinin görüşlerinin yanı sıra etnik kimliğini de belirtmek oldukça kötü bir durumdur. Bu bölümde ben dahil bazı tarihçiler, "tekliğin" (yani emsalsizliğin) ve evrenselliğin diyalektik olarak ve yakın bir şekilde birbiri ile bağlantılı olduğu üzerinde durmuşlardır; Soykırımın emsalsizliği –yani hem failin hem de kurbanın karakteri açısından özgün oluşu– ona evrensel bir kimlik katmıştır çünkü gelecekte kurban olabilecek etnik ya da ulusal gruplar ya da ırklar Nazi Almanya'sı ve Yahudiler kadar bellidir. Soykırımın emsali yoktur, ancak kendisi bir emsal oluşturabilir.

Bu bölümlerde belirtildiği gibi ve Bauman'ın da kabul eder görüldüğü üzere, bir çok Almanın beslediği hafif Yahudi aleyhtarı duygular, Yahudilere yapılan genosit saldırılarına karşı çıkılması için aşılması zor bir engeldi, fakat bu ılımlı Yahudi karşıtlığı Soykırımın açıklaması değildir. Bauman burada Sarah Gordon, Ian Kershaw, Otto Dov Kulka ve benim gibi meslektaşlarının bulgularını tekrar dile getirmiştir; Browning'in de belirttiği gibi, gerçek katillerin çoğunun belirli bir Yahudi aleyhtarı doktrin ya da davranış geçmişi olmadığı noktasından hareketle bu bulguları daha da genişletebilirdi.¹⁸ Fakat Bauman için, Soykırımın temel açıklaması Yahudi düşmanlığı değilse ne olabilir?

Bauman'a göre, genel olarak ideoloji içerisinde bu soruya herhangi bir yanıt bulunamaz. Kendisi ideolojinin modernlik içerisindeki rolünü şu şekilde tanımlamaktadır: "Devletin işlevsel etkinliğini yerine getirebilmek için ideolojik hareketliliğe dayanması nedeniyle modernlik, ... fikirler için yeni bir yoldur."¹⁹ Başka bir deyişle, ideolojinin tam anlamıyla yardımcı bir işlevi vardır, yani ideolojiyi vaaz eden insanlar ya ona inanmaz, fakat alaycı bir şekilde onu kullanır, ya da vaaz ettikleri şeye inanır ve bunu kitleleri harekete geçirmek için bir araç olarak kullanır. Bauman açık olarak söylemese de, insanların bir şeye inanmasını ve inandıkları şeyi bir araç olarak kullanmasını sağlayan mekanizmanın modernlik olduğunu ima etmektedir. Modernliğin insan iradesinden bağımsız bir tür canavar olduğunu fakat fikirselsel bir doğrultusunun bulunduğunu söylemektedir. Bürokrasinin "kendine ait bir mantığı ve momenti vardır. Bir kez itildiğinde (bir amaç ile karşılaştığında)", hareket eder. Bu itmeyi kimin gerçekleştirdiği ve hareketin neden devam ettiği belirsizdir. Başka bir pasajda, modernlik tarafından teknik kaynaklarla şartlandırılmış, yaratılmış ve desteklenmiş bir "fikirselsel süreçten" bahseder. Yine, modernlik kendisine ait iradesi olan bir yaratık gibi hareket eder. Bir taraftan, fikirselsel süreç ya da ideolojiler tarafından yönlendirilirken diğer taraftan bu süreçler ya da ideolojiler gerçeklik üzerinde en çok yardımcı

bir etkiye sahip olabilir. Burada "Alman bürokrasisine Soy-kırımı yaptıran neydi ya da kimdi?" sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu süreçler tamamen bürokrasinin içerisinde mi yer almıştı?

"Almanya'da yarım yüzyıl önce bürokrasiye Almanya'yı Yahudilerden arındırma görevi verildi" diyor Bauman.²⁰ "Verildi" sözüyle neyi kastediyor? Bu görevi bürokrasiye kim verdi? Bu görevi neden hiç kimse İngiliz ya da Amerikan bürokrasilerine vermedi? Neden onlar da bir Soykırıma yol açmadı – onlar modernlikten etkilenmediler mi?

Nihai analizinde Bauman Soykırımı nasıl açıklıyor? Gerçekli koşullar bir araya gelip yeterli kombinasyonu nasıl oluşturdu? Bauman, bunun sebebinin ideolojik olarak takıntılı bir elit güç ile modern toplum tarafından ortaya çıkarılan mantıklı ve sistemli büyük kurumlar arasında ortaya çıkan bir "kısa devre" olduğunu –bir şans yakalamaktan mı bahsediyor?– ve bu tür bir kısa devrenin çok nadir gerçekleşebileceğini söylüyor.²¹ Yani Soykırım, ideoloji ve modernliğin elit bir güçte –başka bir deyişle bir diktatörlükte– birleşerek yıkımı gerçekleştirdiği nadir görülen bir durumdur. Peki bunun neresi yeni diye sorarsak kabalık etmiş olur muyuz?

Bauman, demokratik veya çoğulcu bir modernliğin var olabileceğini kabul etmektedir. Fakat öyle olması halinde modernlik, ideolojik olarak takıntılı elit güçler tarafından idare edilen diktatörlüklerin neden var olduğunu açıklayamamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere Nazi Almanya'sından daha az modern olmadığına göre, Almanya'da neden bir Hitler rejiminin ortaya çıktığını ve Yahudileri katletme kararı aldığını açıklamak için modernlikten başka faktörler olması gerekmektedir. Bauman diktatörlükten bahsettiğine göre acaba İtalya hakkında ne düşünmektedir? Neden İtalyan diktatörlüğü ve bürokrasisi, İtalyan ordusu ve hatta Faşist partinin çeşitli bölümleri Alman bürokratların yaptığı işlere katılmadı? Bauman *Sonderweg* (Farklı Yol) açıklamasını, yani tamamıyla Almanya'ya özgü

bir yaklaşımın Nazizme ve II. Dünya Savaşı'na sebep olduğu yönündeki görüşü reddetmektedir. Sorunun bizim iddia ettiğimizin aksine Almanya'da değil modernlikte olduğunu söylemektedir. Peki, madem ki sorun Almanya'da değil, o halde İtalya'yı nasıl açıklayacaksınız? Ya da Japonların, Gestapo'nun Şanghay'daki Hongkew gettosundaki 18.000 civarındaki Yahudi'nin öldürülmesine yönelik teklifini reddetmesini nasıl açıklayabilirsiniz? Bu hem İtalya'da ve hem de Japonya'da Yahudilere karşı bir "fikirsel" saldırı olmasından mı kaynaklanıyor? İtalyan Faşizminin Siyah Etiyopyalılara karşı bir saldırısı vardı, keza Japonya'nın da Çinlilere ve Korelilere karşı bir saldırısı vardı. Bunun anlamı, fikirsel ve ideolojik saldırının önemli ve kesin bir unsur olduğudur – ki bu da bizi Bauman'ın zaten çürütülmüş olan eski iddiasına geri götürmektedir. Yaptığı incelemeler, her ne kadar son derece parlak olsa da sonuçta tam anlamıyla yetersiz ve tutarsızdır.

Bauman'ın tanımlamaları açık ve net değildir. Genositten modernliğin bir ürünü olarak bahsederken, Stalinist arındırma eylemlerini ve Gulakların sınır dışı edilmesini Soykırım kapsamına almaktadır ve bu nedenle de kavramı iyice bulandırmaktadır, çünkü yalnızca 1948 tarihli BM tanımına değil aynı zamanda genosit hakkında yapılan tüm tanımlamalara da karşı çıkmakta, ancak kendisi bir tanım getirmektedir. Genel olarak, Hitler ve Stalin rejimleri arasında yakın bir paralellik kurmaktadır, yine de Soykırımın "emsalsizliği" üzerinde ısrar etmektedir. Sonuç olarak Bauman için, her türlü toplu katliam genosit tanımına girmektedir; bu terimi özensiz bir şekilde kullanmasından genositin ne olduğu hakkında net bir fikri olmadığı kanısına varılabilir. Bu nedenle, genositten modernliğin bir ürünü olarak bahsederken, bürokratik olarak planlanmış kitle yıkımları olmadıkları için Moğollar tarafından gerçekleştirilmiş toplu katliamlardan genosit değil de yağmalamayı amaçlayan istilalar olarak bahsetmektedir. Cengiz Hanın, yaptığı fetihlerin - örneğin İsfahan, İran'da ya da diğer yerlerde - planlı kitle

imhaları içermediğini kabul edeceği hususunda şüphe duy-
maktayım. Yağma bir yan üründür (Nazilerde olduğu gibi),
temel amaç toprakların kontrol edilmesi ve zenginliklerin
sömürülmesidir.

Bir önceki bölümde bahsedilen Kariblerin toplu olarak
yok edilmesi de örnek olarak alınabilir. Büyük bir çoğunlu-
ğu hastalıktan ölmüştür, fakat geriye kalanlar da ölümüne
çalıştırılmış ve korkunç işkencelerden sonra öldürülmüştür.
Tamamıyla mantıksal bir bakış açısından yaklaşıldığında bu
aslında verimli olmuştur çünkü İspanyolların tarlalarında ve
madenlerinde çalışacak işçilere ihtiyaçları vardı. Bu oldukça
“modern” sebeplerden dolayıdır ki İspanyollar kendi çıkar-
ları için bu insanları ölümüne çalıştırmıştır. Öte yandan,
karın en üst düzeye çıkarılması motifi özenci bir güç yapısı
içerisindeydi. Bunun üzerine modernliğin on altıncı yüzyıl-
da genosit yapılmasında aktif rol oynadığını söyleyebilir mi-
yiz? İdeolojinin hiç mi rolü yoktur, örneğin “saldırının” bir
bölümünde Hristiyanlığın önemi yok mudur? O halde, sö-
züm ona modern öncesi dönemde modern, geniş ölçüde
ekonomik motiflerin oluşturduğu, bürokrasi tarafından
yönlendirilen ve totaliter dini ideoloji tarafından haklılığı
kanıtlanan bir genosit vardır elimizde. Bauman’ın kendi
analizlerine göre varmış olduğu sonuç, Soykırımın hiç de
emsalsiz olmadığı yönünde olsa gerek. Ve eğer gerçekten
öyleyse bile, bunun sebebi Bauman’ın önerdiği iddialar de-
ğildir.

Bauman, Hilberg’in kurbanların tepkisine ilişkin analizi-
ni tekrar dile getirmiştir. Yahudi liderlik grupları Nazi de-
netimi altında sorumluluk almayı kabul ettikleri an, objektif
olarak Avrupalı Yahudilerin yıkımına sebep olan makinenin
bir parçası haline gelmişlerdir. Burada herhangi bir değer
yargısı mevcut değildir. Bunlar, imkansız bir durumla başa
çıkabilmek için ellerinden gelen çabayı sarf eden oldukça
değerli insanlardı. Bauman, Isiah Trunk’ın altmışların so-
nunda ve yetmişlerin başında yaptığı ve kendinden önce

gelenleri tamamıyla bir kenara ittiği çalışmayı temel almaktadır. Varşova ve Lodz'daki meşhur açlık tablosu tek norm olarak kabul edilmektedir. Çestokova, Kaunas, Shavli, Bialistok Grodno gibi yerlerde hiç açlık çekilmemiş olması gerçeği görmezden gelinmektedir ve bir çok Polonya ve Litvanya gettosundaki Yahudi meclislerinin (Judenrate) hiç araştırılmamış olmasından ve bu meclislerin Yahudilerin listesini vermemiş olmasından yalnızca çok kısa bir şekilde bahsedilmiştir. Sovyet topraklarının büyük bir bölümünde herhangi bir Yahudi meclisi olmamasına karşın bu bölgelerdeki yıkımın Polonya'dakine nazaran daha şiddetli olması gerçeğine rağmen, ortada herhangi bir Yahudi meclisi olmasaydı Almanların daha ciddi sorunlarla karşılaşacağı yönündeki Hannah Arendt'in çıkarımı yeniden dile getirilmiştir. Bauman, Yahudi meclislerinin "aşama aşama hedefleri belirleyerek yıkımın akışını düzenlediğini, ve bu seçilen hedefleri fazla gürültü koparmadan toplanma yerlerine teslim ettiğini söylemektedir."²² Yahudi meclisleri Lodz'da bu şekilde davranmıştır, fakat meclis başkanı Adam Czerniakow'un sınır dışı etme faaliyetlerinin başlangıcında intihar etmesi ile birlikte Yahudi meclisinin bütünlüğünü kaybettiği ve işbirliğinin pek de fazla sevilmeyen ve daha sonra yer altı faaliyetleri ile birlikte gücünü kaybeden Yahudi polis teşkilatı tarafından organize edildiği Varşova'da, olaylar bu şekilde gelişmemiştir. Diğer bölgelerde, örneğin çoğu Polonya gettosunda, Yahudi meclisinin sınır dışı etme faaliyetlerinde bir rolü olmamıştır, çünkü bu faaliyetlerle Almanlar bizzat ilgilenmiştir. Daha küçük bir çok bölgede, Yahudi meclisleri her türlü işbirliğini reddetmiştir.

Bauman'ın tanımlamasından, Alman bürokratik mekanizmasının yeterli ve "modern" olduğu çıkarılabilir. Ama öyle değildi. El yordamıyla yürüyen, etkisiz, çelişkiler içeren, Nazi Devleti içerisindeki yönetim birimlerinin kendi çıkarlarını düşündüğü ve bu çıkarları korumak için herkesle savaştığı bir mekanizmaydı. Bauman'ın hayranlık duyduğu işlevselci tarihçiler, bir diktatörlük çerçevesi içerisinde işleyen

bürokrasinin ne kadar yetersiz kaldığını bize göstermiştir; sahte pragmatik sebeplerle Yahudileri yok etmekte gösterdikleri eşsiz yetkinlik ideolojinin üzerlerindeki önemli etkisini gözler önüne sermektedir. Yahudilerin yok edilmesinin tamamlanması gereken öncelikli hedef olduğu hususunda bir eğitim almaya ihtiyaçları yoktu. Alman askeri ve polis güçlerinin tam anlamıyla hakimiyet kurmuş olmasına bağlı olarak, Nazi diktatörlüğü, on üçüncü yüzyıldaki Moğollara benzer bir şekilde vahşi bir güç kullanarak kendilerine özgü yetersizlikten doğan sorunların üstesinden gelmiştir. Soykırımın bu özelliği modern araçlarla ilkel yetersizliğin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır.

Netice itibarıyla, Bauman'ın ilgilendiği şey sonuçtur: Alman bürokrasisi galip gelmiştir ve Yahudiler öldürülmüştür; fakat bunu görmek için araştırma yapma zahmetine katlanmak zorunda değiliz.

Elbette ki, Bauman –ve bu konuda Bauman'ın öğretmenliğini yapan Hilberg– Nazi yönetimindeki Avrupa'da kurulmuş olmalarından dolayı Yahudi meclislerinin imha mekanizmasının bir parçası olduğunu söylerken haklıdır. Ne var ki Bauman iki ana faktörü göz ardı etmektedir. Bunlardan birincisi Yahudi olmayanlarla ilişkili bağlamıdır: Almanlar tarafından direkt olarak kontrol edilen tüm ülkelerde, ya yerel yönetimler kurulmuştur ya da bunların varlığı tanınmıştır. Almanlar tarafından kontrol edilen bir yapı içerisinde faaliyet göstererek, Alman hakimiyet mekanizmasının bir parçası haline gelmişlerdir. Yahudi olmayanlarla ilgili durumlarda amaç sonunda toplu katliama kadar giden (özellikle Doğuda) vahşi baskı tedbirleri ile bağımlı kılmak, köleleştirmek, sömürmek ve kontrol etmektir. Yahudilerle ilgili durumlarda, nihai hedef tam anlamıyla fiziksel yıkımdır. Yahudi meclisleri, imha kararı alınmadan önce, 1939-1941 yıllarında kurulmuştur. Bauman, sosyoloji disiplini onu böyle yapmaya itse de, karşılaştırma yapmamaktadır. İtaatsizlik direkt olarak hayati bir tehlike yaratmıyor olsa da,

kişisel olarak Almanya'ya karşı olan kaç tane Fransız, Belçikalı, Hollandalı, Polonyalı, Çek ya da diğer devletlerden yerel yönetici, yerel bürokrat, polis şefi ya da benzer görevlerde olan insan Almanlara isyan etmiş ya da onların emirlerine doğrudan doğruya karşı çıkmıştır? Bauman ve Hilberg'in Yahudi mahkemelerini incelerken kullandıkları ölçütler neden Yahudi olmayan yöneticiler için kullandıkları ölçütlerden bu kadar farklıdır? Her iki unsura ne kadar baskı uygulandığını göz önüne aldığımızda, Yahudi mahkemeleri doğrudan muhalefeti intihar haline getiren daha kötü bir durumda değil miydiler? Ve bu katı muhalefet bir çok durumda ortaya çıkmıştır.²³ Bu nedenle örneğin İlya Mishkin idaresindeki Minsk Yahudi Mahkemesi, kurulduğunda Hersh Smolar'ın önderliğini yaptığı Minsk gettosunda organize bir yer altı direniş grubuna katılmıştır. Minsk başlangıçta 60.000'in üzerinde sakiniyle birlikte Doğu Avrupa'daki dördüncü en büyük gettoydur. Alman işgali altında benzer bir faaliyete girişen Yahudi olmayan bir belediye ya da yerel idare bilmiyorum.²⁴

İkinci itiraz çok farklı bir alana hitap etmektedir. Elit kurbanların niyet ve politikaları ile de en az Alman bürokrasi mekanizması kadar ilgilenilmesi gerekmektedir. Yahudi meclislerinin çoğunluğunun makul yollardan Yahudi nüfusunu savunma çabaları, mantıksal ve ahlaki değerlerin bir araya gelmesiyle harekete geçirilmiştir. Yahudi meclislerinin gösterdiği tepkiler, toplu direnişten toplu halde teslim olmaya, temsil ettikleri insanların refahını alaycı şekilde göz ardı etmekten, tam anlamıyla kendilerini onlara adamaya kadar değişen bir yelpazede değişiklik göstermektedir – Tüm bunlar, daha sonradan fark edecekleri ama artık geç kalmış olacakları, imha mekanizmasının bir parçası oldukları gerçeğinin yanında inceleme altına alınmaya bile değmez. Bu nedenle, Aharon Weiss tarafından hakkında yeterli delil toplanarak incelenen toplam 146 adet Yahudi meclisin yüzde 73,3'ü hayatta kalan insanlar tarafından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Yahudi meclisi başkanları ya Nazi poli-

tikalarına boyun eğmeye niyetli olmadıklarından dolayı istifa etmiş, ya emirleri yerine getirmediüklerinden dolayı Almanlar tarafından azledilmiş, ya Yahudilerin isimlerini vermemiş ve bu yüzden öldürülmüş veya intihar etmiş, ya yer altı faaliyetleri ile bağlantıya geçmiş ya da bu saydığımız hususların birden fazlasını yaşamıştır.²⁵ Bu sorunların farkında olmadığı anlaşılan Bauman, sonuçta etkin bürokratik mekanizma tarafından felakete sürüklenen şanssız bir gemi tablosu çizmiştir. Bu eşitlik ifadesi iki yönüyle de kolaycılığa kaçmaktadır.

Shaul Esh 1960'larda yaptığı bir vaka analizi ile Polonya gettolarındaki Yahudi meclisleri ve işbirlikçilerinin karşılaştığı ikilemlere çarpıcı bir örnek vermiştir.²⁶ Friedrich Hielscher adında Nazi karşıtı bir Alman, Nazilerin Yahudilere ne yaptığını ortaya çıkarmak istemiştir. Küçük bahanelerle Lodz gettosunu 1941 sonbaharında ve 1942 ilkbaharında iki kez ziyaret etme izni almıştır. Gettonun yöneticisi Chaim Rumkowski ile bir araya gelmiş ve her ikisi de Rumkowski'nin işbirlikçisi olan polis şefi Leon Rosenblatt ve Haham Yosef Feiner ile görüşmüştür. Savaş sonrası yaptığı tanıklıkta, Hielscher, Rosenblatt'ın kendisine yaptığı işin ahlaki açıdan doğru olup olmadığını sorduğunu söylemiştir. "Her yeni Yahudi grubu geldiğinde, haftada bir olmak üzere sınır dışı edilecek Yahudilerin sayısını rapor etmek zorundayım." Bunun arkasından susmuş ve Hielscher: "Gazlanmak üzere." demiştir. "Bunu biliyorsunuz değil mi?" diye soran Rosenblatt şöyle devam etmiştir:

Peki öyleyse. Ulu Tanrım, her gün soruyoruz kendimize, bu doğru mu diye. Ne yazık ki doğru. Ve bu insanları ben seçmek zorundayım. Eğer bunu yapmazsam, beni kurşuna dizerler. Bu da benim için çok kolay bir çıkış yolu olur. O zaman ne yapacaklar? S.S. bunu bana çoktan söyledi: *Onlar seçecek*. Yani, güçlü olanlar, hamile kadınlar, Hahamlar, eğitilmiş insanlar, profesörler, şairler – fırına ilk bunlar girecek. Fakat şu anda bulunduğum mevkide kalırsam, gönül-

lülere gönderebilirim. Genellikle gitmek isteyen gönüllüler bulunuyor, bazen gideceklerin tamamını bunların arasından alabiliyorum, ama bazen de sayıları o kadar az oluyor ki ben de Yahudi doktorların ölmek üzere olduğunu düşündüklerini alıyorum, eğer onlar da yetmezse ağır hastaları alıyorum. Bunlar da yetmezse ne yapacağım? Suçluları alabilirim – Yüce Tanrım burada suçlu olmayan kimse var mı? Bunu kim yargılayabilir?... Mr. Hielscher, ben aciz bir Yahudi'den başka bir şey değilim. İşimi öğrendim. Topçu birliğimi nasıl idare edeceğimi biliyorum [I. Dünya Savaşında bir Avusturya subayıydı]. Burada yapmam gereken işi bana kimse öğretmedi. Topluluğun ileri gelenlerine, hahamlara, okumuş insanlara danıştım, hepsi de şunu söyledi: Görevinde kalarak doğru olanı yaptın. Hepsi benimle aynı fikirdeydi, ne var ki ben yaşamak istemiyorum, Bay Hielscher. Hangi Tanrıya inanıyorsanız inanın o Tanrı'nın aşkına soruyorum size: benim bulduğumdan daha iyi bir yol biliyorsanız söyleyin bana, yatıp kalkar size dua ederim. Daha iyi bir yol bilmiyorsanız eğer söyleyin bana o halde; bu görevde kalmalı mıyım yaksa öldürülmeyi mi tercih etmeliyim?²⁷

Hielscher bu soruya Rosenblatt'la aynı fikirde olan Hahamla konuştuktan sonra cevap vermiştir. İfadesine göre Hielscher şöyle demiştir: “Tanrı yardımcım olsun siz doğru olanı yaptınız. Bu şekilde devam edin. Bunu yaparsanız, Tanrının huzurunda doğru şeyi yapmış olacaksınız ve sizin yerinizde olsaydım ben de farklı davranmazdım.”²⁸

Burada iki sorun mevcuttur. Birincisi tamamıyla yöntembilimseldir: Hielscher'in ifadesine güvenebilir miyiz? Bu gibi hususlarda Esh'den daha titiz davranan kimse yoktur. Hielscher'in ifadesini Lodz hakkındaki belgelerle ve diğer ifadelerle karşılaştırmış ve Hielscher'in güvenilir olduğu kanısına varmıştır. Elbette ki Hielscher'in aktardığı diyalog tam anlamıyla doğru olamaz. Her şey bir yana, Hielscher'in kitabı anlattığı olaylardan yirmi yıl sonra ortaya çıkmıştır. Fakat, sorunun özü ve buna verilen yanıtın gerçekten yaşa-

nan olaylarla uyum gösterdiği kuvvetle muhtemeldir. Hielscher bu olayları kaleme aldığında ve kitabı basıldığında, kimse bunlardan bahsetmiyor, kimse bu ifadeleri kullanmıyordu.

İkinci sorun isimdir. Hiç kimse tarihsel gerçekliği bozmadan Bauman'ın yaptığı şekilde konuşamaz. Yahudi meclislerinin karşılaştığı ahlaksal ikilem içerisinde, basit cevaplar verilemezdi. Rosenblatt'tan Lodz'dan bir çok kişi nefret ediyordu. Rumkowski, kendisini Tanrı'nın yerine koyan ve bilinçli olarak Yahudi çocukları katledilmek üzere Nazilere teslim eden bir çeşit Yahudi savaş suçlusu olarak görülmekteydi. Ben de bizzat aynı görüşü paylaşıyorum. Fakat önemli bir noktaya değinmiştir. Barınma politikasını izlemesi halinde hayatta kalma şansının mücadele etmek zorunda olduğu katı yerel idareye güçsüz bir şekilde karşı koyması durumunda elde edeceği yaşama şansına nazaran daha yüksek olduğu varsayımında haklı mıydı, yoksa haksız mı? Aslında, Lodz gettosundaki hayatta kalma oranı diğer bir çok bölgeyle karşılaştırıldığında daha yüksekti, bunun sebebi de kısmen Rumkowski'nin zalim politikalarına bağlı olarak Lodz gettosunun Doğu Avrupa'da temizlenen son getto olmasıdır –son katliam Ağustos 1944'te gerçekleşmiştir. Son aşamalarda Chelmno'ya nakledilen insanlar öldürülmüştür, fakat Auschwitz'e sevk edilenler arasında büyük bir çoğunluk köle işçiler olarak çalışmak üzere toplama kamplarına götürülmüş ve bu nedenle hayatta kalma şansları daha yüksek olmuştur. Bu durumda kim haklı; Rosenblatt, Hielscher ve Rumkowski mi, yoksa Bauman (ve Ben) ve tarihçilerin büyük bir çoğunluğu mu? Bunun yanı sıra, Saul Friedlander'in zeki bir ifade ile kapanış olarak tanımladığı kavrama karşı bir uyarı yapmak zorundayız. Çözümü olmayan –fakat kesinlikle açıklanabilir– ikilemlerle karşı karşıyayız.

Bauman kitabının son bölümünü son derece ilgi çekici ve değerli bir sosyolojik ahlaklılık tartışmasına ayırmıştır. Konumuzla ilişkisi olsa da bu, farklı bir tartışma konusudur ve

bu konu hakkında yorum yapabilecek kadar sosyoloji bilgisine sahip değilim.

Sonuç olarak, Bauman verdiği sözü tutamamaktadır. Soykırımın sebepleri hakkında tutarlı bir açıklama yapmamaktadır; çünkü savunulmaz bir duruştan geri adım atmıştır. Soykırımı modernliğin neden olduğu düşüncesi. Soykırımın meydana gelmesinde modernliğin etkisi olduğu yönündeki ifadesi hiç de yeni bir ifade değildir. Temel sebepler olarak anti-semitizm ve ideolojiyi göz ardı etmiş, ancak istemeden de olsa onlara geri dönmek zorunda kalmış ve Soykırımı ideoloji ile modernliğin birleşmesine bağlamıştır. Soykırımı eşsiz bir genosit vakası olarak görmektedir, ancak yanlış sebepler nedeniyle. Daha sonra tartışılacak olan diğerleri gibi *fikir birliği* teriminden hiç bahsetmiştir. Ne var ki, Alman toplumu içerisinde katliama ilişkin olarak bir fikir birliği olduğunu bildiği açıktır. O halde, bu tür bir fikir birliğinin modernlik çerçevesi içerisinde ortaya çıkmasına kim ya da ne sebep olmuştur? Neden Fransa'da değil de Almanya'da? Neden ünlü *radfahrerler* (Ünlü Alman fıkрасındaki bisiklet sürücüleri: Dünyadaki kötülüklerin sorumlusu kim? Cevap: Yahudilerle bisiklet sürücüleri. Soru: Neden bisiklet sürücüleri? Cevap: Neden Yahudiler?) değil de Yahudiler? Modernlik içerisinde Nazizmin özel bir konumu mu var? Nedir bu konum?

Bana göre Bauman'ın, Alman devletinin, katliam bürokrasisinin mantıklı seçimlerini hayata geçirmek için kullandığı bir araç olduğu üzerindeki ısrarı temelde hatalıdır. Alman Nazilerinin ideolojik hayali Parti ve Führer'de somutlaşmış bir *Volkswille*'ye (Halkın ya da ulusun iradesi) dayalı bir *Volksgemeinschaft* (ulusal toplum) kurmaktı fakat modern devletin kanunlara dayalı yöntemleri önlerinde bir engel oluşturmaktaydı. Nazi Adalet Bakanı Otto Thierack ile Himmler arasında yapılan (18 Eylül 1942) ve uygulamada Nazi Almanya'sında suç kabul edilen bir çok konuyu yargı sisteminden alıp SS'e devreden ünlü anlaşma bu eğilime iyi

bir örnektir.²⁹ Prusya bürokratik devleti bu ütopyanın gerçekleştirilmesinin önünde engel teşkil etmeye başlamıştı ve aslına bakılacak olursa Naziler devlete karşı cephe almıştı.³⁰ Bauman'ın, Nazilerin Batı kültürüne isyan etme çabalarını anlayamadığı için ulaşmayı başaramadığı sonuç, devlet karşıtı bir ideolojiye sahip elit bir grubun elinde köle haline gelmiş bürokrasinin genosit amaçlarının sıradan devlet bürokrasisiymiş gibi uygulanmasına ortam hazırlamış olabileceğidir. Bence Nazizm ve İtalyan Faşizmi arasındaki temel farklılıklar burada yatmaktadır. İtalyan Faşizmi devleti tapılacak bir olgu haline getirmiştir; Nasyonal Sosyalizm ise *Volksgemeinschaft* için devletin etkinliğini azaltmaya çalışmıştır. Marksist yorumlamalara dayalı olarak Almanya'daki Nazi rejimine atfedilen bildik *Faschismus* (Faşizm) terimi hatalıdır. Naziler Faşist olsaydı olaylar çok daha farklı gelişebilirdi.

Arkadaşım ve meslektaşım Hans Mommsen, Prusya devletini savunduğumu iddia ederek yaptığım bu gözlemleri eleştirmektedir. Çağdaş Alman milliyetçilerine destek sağlayan Nazi ideali *Volksgemeinschaft*'a karşı Alman devletini savunuyor olabilirim. Keşke ben de aynı fikirde olmasaydım. Nazilerin anti-normatif bir norm getirmek istemesini, Partinin keyfi olarak istediğini yapmasını, Führer'in ağzından çıkan her sözün kanun sayılmasını ve Nazi kanunlarından kaynaklanıyor olsa bile hiçbir normun dikkate alınmamasını – herhangi bir yasal sınırlamanın kendilerini engellemesini istemiyorlardı– sağlamak için kişinin ateşli bir Prusya-Almanya bürokrasisi savunucusu olması gerekmemektedir. Uta Gerhardt'ın da yazdığı gibi: “Nazi kanunlarının amacı, sağlam ve dürüst bir sivil hizmet geleneğine saygı göstermekten ziyade bunu ortadan kaldırarak yerine ideolojik parti bürokrasisini getirmektir.”³¹ Hitler'in Wehrmacht'ın görelî özerkliğini ortadan kaldırma şekli –Mommsen'e karşı– mükemmel bir örnektir. Fakat, Prusya bürokrasisinin –otokratik, kapalı, anti-semitik, aşırı muhafazakar, emper-

yalist- olduğundan farklı bir şey olduğunu iddia etmiyorum.

Aynı sorun üzerine Jeffrey Herf'in getirdiği yorumlar, tarihçilerin yabancı olmadığı fakat en azından geniş ölçüde sanayileşmiş modern devletlerin kalkınmasına ilişkin elimizdeki bilgilerle uyum gösteren bir dizi kavram ve ifade sunmaktadır. Almanya'da endüstriyel kalkınmanın ve zayıf bir liberal geleneğin eşsiz bir kombinasyon içerisinde olduğunu söylemektedir, ki bu kombinasyon da başka bir kombinasyona yol açmıştır: Estetik olarak tasarlanmış bir teknoloji kültürü ile yine estetik olarak tasarlanmış, kaynağını sözde altın çağdan alan ve küresel bir hegemonya hedefleyen romantik, ırkçı ve milliyetçi bir yaklaşımın oluşturduğu kombinasyon. Herf tarafından belirtilen bu kombinasyonun yalnızca Almanya'ya özgü olduğundan emin değilim ve zannederseniz doğru düşünüyorum. Modern Japonya'nın gelişiminde de ilginç benzerlikler -ve farklılıklar- vardır. Kaynağını geleneksel Japon kültüründen alan ve Bauman tarafından açıklanan mantığa dayalı yöntemlerin aynısını kullanarak itaatkar bir bürokrasinin rehberliğinde teknolojik bir devrim yapmayı hedefleyen yeni bir yönetim sınıfı oluşturabilmek için, yüzyıllar boyunca Tokugawa egemenliğine karşı asi bir tavır takınmış olan güney aristokrasisi (daimyo), samuray unsurları ile bir araya gelmiştir. Buna paralel olarak, Rusya'da çarlık rejiminin modern sanayileşme ile tepkisel bir ideolojinin güdümündeki geleneksel aristokrasi idaresini birleştirme yönünde devrim öncesinde gerçekleştirdiği başarısız sayılamayacak çabaları da dile getirebiliriz.

Herf, Nazizmin bir zafer ruhuna, ve sağlıklı bir halk içgüdüsünün rehberliğinde burjuvazi ahlakının serbest yaratıcı ruhunun temelinde yatan iradeye (*İradenin Zaferi* -Leni Riefenstahl'ın 1934 Nazi Parti kongresi hakkında hazırladığı çok başarılı belgeselin adı- Nazi propagandasının klasik bir örneğidir) ulaşma çabası içinde olduğunu söylemektedir. Nazizm, estetik deneyimin tek başına hayatın gerekçesi ol-

duğu inancı içerisinde, ahlakın ötesine geçmeye çalışmıştır. Irkçı ruh, estetik olarak tasarlanmış olan trenlerde ve otobuslarda yansımaları bulmuştur. Mantıksız bir ideoloji, mantıklı bir karar alma mekanizmasına rehberlik etmiştir. Burada ilginç olan nokta, savaş sırasında ihtiyaç duyulan silah teknolojisindeki yenilikleri geliştirme ve kullanmadaki başarısızlık da dahil olmak üzere bu sistemin teknolojik gelişmeye neden olmasıdır. “Gerçekliğin Aydınlatılması” olarak adlandırılan romantik teknoloji hüsrarla neticelenmiştir. Nazi Almanya’sını teknik açıdan başarılı bir sistem olarak tanımlayan Bauman’ın aksine Herf, Nazi Almanya’sının modernizminin bir çok açıdan başarısızlıktan ibaret olduğunu ifade etmektedir.

Hitler Yunan ruhu ile Alman teknolojisinin sentezinden bahsetmiştir fakat bu sentez tamamen yararlı ve mantıklı bir bakış açısından işletilmemiştir. O halde Nazi modernizmi mantıklıydı ve Bauman’ın ifadesiyle modernistti, fakat yalnızca görüntüde. Gerçekte, bu modernlik karşıtı bir modernizmdi çünkü tepkisel bir ideolojinin güdümündeydi. Herf açıkça, Nazizm ve Soykırımın bilinçli olarak yapılan tanımını desteklemektedir, çünkü Nazizmin politikalarını rejimin en temel unsuru olarak görmektedir ki bu politikalar tamamıyla Nazi ideolojisinin güdümündeydi. Teknoloji ve mantıksızlığın oluşturduğu bu kombinasyon modernizme, kapitalizme ya da Aydınlanmaya değil; aksine otoriter, anti-liberal ve aydınlanmadan yoksun bir ulusçuluğa özgü bir biçimdir. Yahudilerin yok edilmesi, Nazi bakış açısından, modernitenin iki önemli şer unsurunu – kapitalizm ve komünizm – ortadan kaldıracak ve Nazi ütopyasının gerçekleşmesini sağlayacaktı.

Bu nedenle Herf, Nazizmin, modern sanayi toplumuna egemen olmak isteyen elit bir grup tarafından yürütülen belirli bir ideolojik yaklaşımın ilk ve en önemli sonucu olduğu yönündeki yorumlara iştirak etmektedir. Herf’e bu hususta Bauman’a olduğundan daha yakınım. Bauman ya

bariz bir şekilde görünen gerçekleri tekrar dile getirmekte ya da bizi bulanık ve açık olmayan ifadeler arasında bırakmaktadır. Neticede, Nazizmin ve Soykırımın modernizmin bir sonucu olduğu yönünde kararlı bir şekilde görüş bildirmemektedir, çünkü aksi halde böylesine bir felakete sebep olan tek modernist devlet ya da toplumun neden Almanya'da oluştuğunu açıklamak zorunda kalacaktır. Bauman modernizm ve fikirsel sürecin, yani ideolojinin oluşturduğu bir kombinasyonun galip geldiğini söylemek zorundadır. Yönetimi elinde bulunduran elit grubun ideolojik perspektifi anti-semitikti. Sürekliliğin bulunduğu ve yeni unsurların ortaya çıktığı bir ortamda geleneksel anti-semitizmin nasıl olup da ırkçılığa dönüştüğünden ne Bauman ne de Herf bahsetmiştir. Fakat Soykırımı anti-semitizmden ayırmak isteyenlerin tümünün yolculuğu çıkmaz bir sokakta sona ermektedir. Soykırımın sebebi, Yahudilere duyulan sevgi ya da onlara karşı takınılan kayıtsız tavır değildir.

Son gözlemimiz, bizzat modernizm kavramı hakkındadır. Bu kavram belirsiz, çelişkili ve bana göre gereksizdir. Ne kadar gereksiz olduğu, farkında olmadan Bauman'ın bizzat kendisi tarafından ortaya konulmuştur. Soykırım hakkında genel bir inceleme çabası seçkin Alman tarihçisi Goetz Aly'nin yazdığı bir kitapta mevcuttur. Aly, herhangi bir gruba katılmamayı tercih etmiş bir akademisyendir. Nitelikleri, Alman akademik dünyasında popüler olan diğer akademisyenlerden çok daha etkileyici olmasına rağmen hiçbir üniversitede sürekli olarak çalışmamıştır. Kitabının adı *Endlösung*'dur (Son Çözüm).³² Kitabın başlığı yanıltıcıdır: *Endlösung* direkt olarak Soykırımla değil, Soykırımla neticelenen karar alma süreci ile ilgilidir. Buradaki sunumun içeriği çoğu Alman tarihçileri ile paralel olarak, katliamın kendisini değil de Yahudilerin katledilmesine kimin, ne zaman ve nasıl karar verdiği hakkındadır. Aly, Yahudilerin yok edilme kararının alındığı dönem olarak savaşın patlak verdiği 1939 yılı ile toplu katliamların yapıldığı 1942 yılı arasını incelemektedir. Vardığı sonuçlar yeni ve öğreticidir ve akla

gelebilecek en kapsamlı belgelere dayalıdır. Yahudilerin yok edilmesi kararının Nazilerin Doğu Avrupa'yı kendi görüşleri doğrultusunda yeniden şekillendirmek istemesiyle bağlantılı olduğunu iddia etmektedir. Baltık devletlerindeki, doğu Polonya'daki (Volhynia), Balkanlar ve Sovyetler Birliği'ndeki tüm etnik Almanları genişlemekte olan *Reich* sınırları içerisine nakletmek istiyorlardı. Çiftliklerin, yerimsiz tarım teşekküllerine bölünmesini engellemek için topraksız Alman köylülerini (özellikle de fakir köylülerin erkek çocuklarını) bir araya getirmeyi amaçlamışlardı. Bu milyonlarca insan Almanya'nın doğuya doğru ilerlediği bölgelerde yeni topraklara sahip olacaktı ve bu sayede de Alman olma bilinci ve Alman üstünlüğünün Avrupa'da yayılmasını sağlanacaktı. Bu durum, Nazilerin Alman halkına ait *Lebensraum* –Yaşam Alanı– hayalinin pratiğe dönüşmüş haliydi. Yeniden iskanın anlamı, Alman olmayan nüfusun –ağırlıklı olarak Polonyalıların, Yahudilerin ve Romanların– yerinden yurdundan edilmesi demektir.

Aly, geri dönen Almanlara –ilk etapta Baltık devletlerinden gelenlere– toprak ve iş bulma çabalarının başarısızlığını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Başlangıçta, Yahudiler sürgün olayından Polonyalılardan daha az etkilenmişti, çünkü Yahudiler köylü ya da çiftçi değildi ve çok az toprağa sahiptiler. Sınır dışı edilecek olan Romanların tamamı Almanyalı Romanlar ve Sintilerdi. Almanların sonraki planları uyarınca sürülecek olan milyonlar hariç, bu yüz binlerce Polonyalıyı, Yahudi'yi ve Romanı gönderebilecekleri bir yer yoktu. Bu insanların gönderilebileceği tek yer Polonya'nın geriye kalan kısmı, Nazi hukukçusu Hans Frank idaresindeki *Generalgouvernement* (G.G.) bölgesiydi. Aly, Almanların G.G.'ye karşı politikalarının geçirdiği değişimi açıklamıştır. Çok geçmeden, koloni sömürüsü mantığı açısından Frank bu sürgünleri olumsuz olarak değerlendirmeye başlamıştır: Gelenler ekonomide aksaklıklara yol açarak, bir kaos ortamı yaratmış, ekonomik ve sosyal planlamayı uygulanamaz kılmışlardı. Göring'in de desteği Frank'ın arkasındaydı. Tı-

marlar arasındaki çekişmeler esnasında, Hitler iki valisine (Frank ve Göring) üçüncüye (Himmler) karşı gelme izni vermek zorunda kalmıştır. Bu süreç yavaş ve çetin bir şekilde gerçekleşmiş ve Frank'ın itirazlarına rağmen G.G.'ye sürülen çok sayıda insanın acı çekmesine neden olmuştur. On binlerce Yahudi, yüz binlerce Polonyalının arasına katılmıştır. Polonyalıları sürececek bir yer olmadığından Polonya topraklarına inen Alman Subaylar ve ordu personeli için “doğal çözüm” Polonyalılara yer açmak için Yahudileri gettolarda toplamak olmuştur.

Aly, ustaca yapmış olduğu açıklamalarında beceriksiz Alman yönetiminin yarattığı “ötenazi” dehşetinden –100.000 engelli Almanın öldürülmesi planından– de bahsetmiştir; bu insanların dörtte üçü Ağustos 1941'den önce katledilmiştir, Ağustos 1941'de parti üyeleri ve kiliseden gelen protestolar üzerine bu katliam resmi olarak durdurulmuştur (geriye kalanlar da gizlilik içerisinde bu tarihten sonra katledilmiştir). Doğu Almanya ve ilhak edilen bölgelerde, engellilerin katledilmesi Baltık devletlerinden gelen Alman yerleşimciler için yer açmıştır ve bu nedenle de motivasyon sağlanmıştır. Fakat çok sayıda yerleşimcinin nereye yerleştirileceği sorunu çözülememiştir.

Sonuç olarak, Yahudilerin katledilmesi kararı nüfus uzmanları, ekonomistler ve yerel yöneticiler gibi orta sınıf Alman memurların baskısından kaynaklanmıştır. Gettolara toplanamayan Yahudi nüfusunu ne yapacaklarını bilememişlerdir. Bu gettolar Yahudi “sorununa” geçici bir çözüm bulmak amacı ile kurulmuştu, çünkü Almanya'nın zafere ulaşması ile birlikte Yahudilerin tamamının Alman Reich'ından (Yaşam Alanı) – ve daha sonra tüm Avrupa'dan – çıkarılması umulmaktaydı. Fakat bu geçici durum giderek kalıcı bir duruma dönüştü, çünkü Britanya teslim olmadı ve savaş devam etti. Yahudiler bir ekonomik yük haline geldi, çünkü tüm kazançlı işler ellerinden alınmış, boğaz tokluğuna çalışmaya zorlanan işçiler olarak kullanılmaları verimsiz-

liği de beraberinde getirmişti ve binlerce Yahudi işçi ölünce de bu durumdan vazgeçildi. Gettolarda yaşayan insanlar, katil ve vahşi Nazi zihniyeti uyarınca yok edilmesi gereken fazladan bir nüfus haline geldi. Bu nedenle Son zm yayılmacı ve emperyalist politikanın Nazi İmparatorluğunu sürüklediği bir krdğmden ortaya çıkmıştır.

Aly, en azından Goldhagen onu aksine ikna edene dek, aşırı bir işlevselciydi. Kendisi Yahudilerin katledilmesine yönelik herhangi bir genel planın ya da merkezi kararın bulunmadığını belirtir. Doğu Avrupa'nın etnik haritasının yeniden düzenlenmesindeki bürokratik başarısızlıkta yatan mantık kaçınılmaz bir şekilde, Alman toplumunun orta ve st tabakalarında sevinçle karşılanan, katliama dayalı böyle si bir çözüme yol açmıştır. Genel olarak ırki ideoloji ve özelikle de anti-semitizm olayın temelinin önemli bir kısmını oluşturmakla beraber Soykırımı tek başına açıklamaya yetmez. Aly'e göre, katliamdan teknoloji ile ilgilenen aydın kesim ve bürokratlar sorumludur ve bu kişiler mantığa dayalı faktörlerce motive edilmiştir. Yöneticiler bu kişilerin getirdiği önerilere sıcak bakmış ve Alman toplumu da ırki ideoloji ile uyuşmayan tüm insanların ortadan kaldırılması fikrini kabul etmiştir. Soykırımın temel nedeni demografik değişiklikleri başarı ile gerçekleştiremeyen sivil memurlardır.

Aly, belki de Bauman'dan da fazla, yalnızca olayın failleşini görmektedir. Polonyalılar, Yahudiler ve Rumlara pasif kurbanlar gözü ile bakılmaktadır. Bauman'da da olduğu gibi, yabancı güçler, kilise, tarih ve hatta Nazizm hakkında bir analiz yoktur. 1939 yılında Nazizm ortaya çıkmıştır ve Aly bunun nasıl gerçekleştiğini sorgulamamaktadır.

Aly'nin yaptığı katkı önemlidir. Tabloda eksik olan bir unsuru eklemiştir: Nazilerin demografik planları, uygulamada yaptıkları hatalar, ve bunların Nazilerin Yahudi karşıtı politikaları üzerindeki olası etkileri. Ama tezin bu dar kapsamı içerisinde bile, ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Do-

ğuya doğru ilerleyiş sonucunda genişleyen topraklara Almanların yerleştirilmesi sorunu Yahudilerin katledilmesi için bir motif niteliği taşıyorsa, o halde Almanlar Korfu'daki ya da Rodos'taki Yahudileri, ya da Norveç, Narvik'te ve Fransa Bayonne'deki Yahudileri neden katletti? O halde neden Şanghay'da sığınacak yer bulan Yahudileri öldürmek istedi? Bunun sebebi Poznan (Posen) bölgesine Almanların iskan edilmek istenmesi midir? Hayır, değildir. Almanlara yer açmak için Poznan'daki Polonyalıları tahliye etmek istedilerse ve Yahudiler gettolara sürülüp daha sonra öldürülmedikçe Polonyalılar için yer kalmıyor idiyse, neden Yahudileri öldürdüler de dazlak kafalı erkekler ve kızıl saçlı kadınları öldürmediler? Ve neden katliam kampanyaları Polonya'da değil de Baltık devletleri de dahil olmak üzere Alman yerleşimcilerin zaten terk etmiş olduğu işgal altındaki Sovyetler Birliği topraklarında başlatıldı? Buraya Almanları yerleştirmek için olmadığı kesin. Öte yandan, Naziler Almanların iskan edilmesi planlanan bölgenin tam ortasında kalan Lodz gettosundaki Yahudileri G.G.'ye süremeyeceklerini anladıklarında bile neden canlı bıraktı? Neden bu insanların tüm diğer Polonya gettoları temizlendikten çok uzun süre sonra, ta ki 1944 yılı yazına kadar hayatta kalmalarına izin verildi?

Burada başka bir sorun daha ortaya çıkmaktadır. Aly kitabının hiçbir yerinde Berlin'deki yöneticilerin Polonya'da emirleri altında olan yöneticileri gerçekten dinlediğini kanıtlamamıştır. Aly'nin kitabı 1995 yılında çıkınca, Sarah Bender Bialystok Monografını (1997) yayımlamıştır.³³ Kitapta Ephraim Barash tarafından yönetilen Yahudi meclisi ile yerel ve bölgesel Alman büroları arasındaki ilişki hakkında yaptığı ayrıntılı incelemede, bölgedeki Alman görevlilerinin ve ekonomi uzmanlarının gettonun yok edilmesini engellemek için ellerinden geleni yaptıklarını ikna edici bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu insanların nedenleri hem genel nedenlerdir – Almanlar için yüksek kar marjı ile birlikte temel malların üretiminde düşük ücretli Yahudi iş

gücünün kullanılmasının getireceği ekonomik avantaj – hem de Yahudilerin verdiği ve iyi bir yaşam sürmelerini sağlayan rüşvet ve gettonun ortadan kaldırılmasıyla birlikte bir çoğunun cepheye gönderilme korkusu gibi özel nedenlerdir. Açıkça görülüyor ki, gettodaki Yahudilerin toplu şekilde katledilmelerine yönelik karar, Berlin’de alınmış ideolojik bir karardır. Bu kararda yerel orta sınıf bürokratların parmağı yoktur.

Michal Unger’in Lodz hakkında yaptığı araştırma da aynı hikayeyi gözler önüne sermektedir. 1943 ve 1944 yıllarında, yerel ve bölgesel bürokrat ve uzmanların en son istedikleri şey gettonun yok edilmesi idi. Yahudi işçiler ordu ve Alman ekonomisi için başta tekstil ürünleri ve marangozluk olmak üzere bir çok mal üretiyordu. Lodz’dan ölüm kamplarına sürgün emri merkezden verilmişti, yerel yetkililerin bunda katkısı yoktu. Chelmno’daki ölüm kampına 1944 yılı Haziran ayında ve Auschwitz’deki ölüm kampına Ağustos ayında yapılan son sürgünlerin kaynağı Berlin’di. Bialystok’ta-kilerle benzer nedenlerle yerel Alman yetkilileri, gettonun varlığını sürdürmesinden memnun olurlardı.

Christopher Browning de aynı sonuca varmıştır. Son zamanlarda yaptığı yayınlarda ve verdiği derslerde, Polonya’daki Alman bürokrasisi içerisinde yaşanan çekişmelerden sonra, artan şekilde işçiye ihtiyaç duyan bir ekonomi içerisinde Yahudilerin iş gücünü kullanmaktan yana olanların baskın çıktığını göstermektedir. Bunun sonucunda Yahudilere, onlardan istenen işi yerine getirebilmeleri için biraz daha iyi muamele edilmeye başladı. Polonya’da 1942 yılında katliam emri geldiğinde eğilim, Yahudilere gösterilen muamelenin iyileştirilmesi yönündeydi. Emir yine Berlin’den geldi ve anti-pragmatik bir ideolojiye dayalıydı. Yerel yönetimler yavaşça Yahudileri, en azından “işe yarar” olanlarını, iş köleleri olarak saklama yönünde hareket ettiler; fakat ideolojik olarak hareket eden merkez katledilmelerine karar verdi.³⁴

Almanya'da yakın zamanda yapılan araştırmalar ortaya daha ikna edici bir cevap çıkardı. 1998 yılında basılan kısa bir özetle, ağırlıklı olarak Almanlardan ve genç tarihçilerden oluşan bir grup, Belarus'taki, doğu Galiçya'daki, Litvanya'daki, Generalgouvernement'teki ve Fransa'daki Yahudilerin katledilmesi hakkında yapılan ayrıntılı bir araştırmaya dayalı olarak kasıtlılık ve işlevselcilik iddialarından oluşan bir sentez ortaya koydu.³⁵ Yayının editörü Freiburglu tarihçi Ulrich Herbert tarafından öne sürülen iddia, tüm bu yerlerde katliam inisiyatifinin sözde ekonomik, demografik ve politik (özellikle Fransa'da) nedenlere dayalı sahte pragmatik bir nitelik taşıdığı, ve ağırlıklı olarak yerel yetkililer ve Alman ordusundan kaynaklandığı yönünde idi. Ne var ki, Berlin'deki merkezle sürekli bir diyalog, ve artan radikalleşme yönünde karşılıklı olarak yeniden düzenleme çalışmaları yapılmaktaydı. Tüm bu nedenler bir önceki on yılın öğrencilerinin ve üniversite eğitimi almış aydınlarının radikal, öldürmeye yönelik olmasa bile, anti-semitik düşüncelerine dayalı, üzerinde fikir birliğine varılmış bir ideolojiden ortaya çıkmıştır. Nazi rejimi, bu zaten var olan unsurları organize etmiş ve bunların öldürmeye yönelik bir nitelik kazanmasını sağlamış; çok daha radikal kararlar çok daha kolay bir şekilde alınmaya başlanmıştır. Bu olumsuz dönüşümün Ulrich Herbert'in etrafındaki grubun belirttiği kadar kolay mı gerçekleştiği, ya da Henri Zukier'in belirttiği gibi güçlüklerle mi tamamlandığı tartışmaya açıktır.³⁶ Yine aynı şekilde, Berlin'deki ideoloji merkezi ile yerel bürolar arasındaki düzenlemenin nasıl gerçekleştiği sorusu belirsizliğini korumaktadır. Fakat bu Alman tarihçiler, yerel inisiyatife karşı merkezi inisiyatif sorusunun cevaplandırılması konusunda büyük aşama kaydetmiştir: Bu inisiyatifler yalnızca tamamlayıcı nitelikte değil aynı zamanda genel olarak destek gören bir ideolojiye dayanmışlardır.

Aly'e göre, anti-semitizm de dahil olmak üzere ideoloji, çeşitli Nazi imha planlarının oluşturulmasında, olmazsa olmaz nitelikteki altyapıdır. Fakat oldukça ikna edici bir şekilde

de açıkladığı bir çok planın tasarlanış nedeni pragmatik faktörler değildi. Bunlar faşist ideolojinin pratik sonuçları ya da pratik yansımalarıydı. Bu tezin doğruluk payı vardır: Bir şeyi çok fazla isterseniz, isteğinizi gerçeğe dönüştürmeye çalışırsınız. İşte Almanların da yaptığı tam olarak budur: Irkçı bir ideolojinin güdümündeydiler ve bunu uygulamaya koydular ve bu nedenle Doğu Avrupa'nın etnik ve ulusal haritasını değiştirmeye çalıştılar. Aly'nin analizini bütünüyle kabul etsek bile, motivasyonun bürokratik değil ideolojik olduğunu görmek zorundayız.

Aly'nin tüm teorisi Yahudiler için içinde olduğu müddetçe yıkılmaya mahkumdur. Fakat geriye kalanlar önemlidir: 1939 ve 1942 yılları arasında Polonya'daki Alman politikasının zikzakları hakkındaki ayrıntılı bilgilerimize önemli katkılarda bulunmuştur.

Beşinci Bölüm

Genel Yorumlar: Daniel J. Goldhagen,
John Weiss, Saul Friedländer

Soykırım hakkında yazılmış hiçbir kitap, kamuoyunda Daniel Goldhagen'in *Hitler's Willing Executioners* (Hitler'in Gönüllü Cellatları) adlı kitabı kadar yankı uyandırmamıştır. Kitap sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde yüz binlerce satmış ve çok sayıda dile çevrilmiş, sayısız baskı yapmıştır. Almanya'da, bir çok yayında, özellikle de haftalık *Die Zeit* dergisinde ve diğer bir çok platformda kapsamlı bir tartışmaya yol açmıştır. Öte yandan İsrail'de tuhaf şekilde kitaba hiç ilgi gösterilmemiştir. Kuzey Amerika'da kitabın büyük ilgi göreceği daha en başından –Nisan 1996'da ABD Soykırım Anı Müzesinde yapılan ilk sempozyumda– belliydi. ABD'deki kamuoyu tepkisi aşırı derecede olumluydu; yorumcu konu hakkında ne kadar az şey biliyorsa, ya da duygusal olarak konuyla ne kadar az ilgiliyse, ona duyduğu heves de o kadar fazladır. Bazı önemli istisnalarla beraber (İngilizce konuşulan ülkelerde Gordon A. Craig, ve İsrail'de Yisrael Gutman) profesyonel tarihçiler, özellikle de doğrudan Soykırımla ilgilenen tarihçiler kitaba ağır eleştiriler yöneltmiştir.

Şimdiye kadar konuyla ilgilenenlerin kitabı veya hakkındaki tartışmaları okumuş olduklarını tahmin etmeme rağmen çarpıcı noktaları hatırlamakta yarar var. Temel sav Nazilerin Yahudileri yok etme politikasının, çoğunluğu gönüllü ve heyecanlı takipçileri getirecek kadar Alman halkının zihnine işleyen cinayet odaklı bir anti-semitizm türüne (Goldhagen'in kullandığı terim *elemeci* idi) bağlı olarak yürütüldüğü ve bu takipçilerin arasından, gerçekten cinayetleri işleyenleri seçmenin kolay olduğu yönündedir.

Yok etmenin temelde S.S.'in ve diğer özel grupların işi olduğunu söyleyen araştırmacıların aksine Goldhagen normal Almanların en korkunç suçları işlemeye istekli olduğu yönündeki savını üç vaka incelemesine dayanarak kanıtlamaya çalışır: Doğu Avrupa'daki kitle katliamlarından sorumlu Düzen Polisi taburları, köle çalışma kampları ve savaşın sonundaki ölüm yürüyüşleri. Üç vakada da özgü bir anti-semitizm eğitimi görmemiş ve temelde rasgele seçilebilecek herhangi bir Alman'dan hiçbir farkı olmayan normal Almanların olaya katılımını inceler. Cinayet işlemeye gönüllülüğün, hatta bu konudaki hevesliliğin, kurbanları aşağılamaya düşkünlüğün ve sonu gelmez bir sadizmin Alman toplumuna özel olduğu sonucuna varır. Elemeci anti-semitizmin Orta Çağlarda başladığını ve on dokuzuncu yüzyılda da baskın olduğunu iddia ederek bunun neden böyle olması gerektiğini açıklamaya çalışır.¹ Birçok elemecilik biçimi vardı: İlk tip Yahudilerin Almanya'daki yabancı bir öge olmasına rağmen asimile edilebilecek ve genelde Alman kültürünü, özelde Hristiyanlığı kabul ederek gerçekten Alman haline gelebileceklerini düşünen ilerici Almanlar gibi çok ılımlı ve liberal olanlardı. Bu Yahudilerin asimile edilerek ve din değiştirerek elenmesi anlamına gelir ve Goldhagen burada Uriel Tal'ın çalışmalarından alıntı yapmaktadır.² İkinci tip elemecilik Yahudilerin Almanya'daki konumunu Özgürleşme'den ve eşit hakların tanınmasından önceki haline getirmek isteyen milliyetçilerin daha radikal anti-semitizmiydi. Üçüncü tip daha da radikaldi ve Yahudi-

leri Batı ve Orta Avrupa'daki Orta Çağ despotları gibi kovmak isteyenler tarafından destekleniyorlardı.³ Goldhagen'in çok ayrıntılı olarak açıkladığı son tip yirminci yüzyıl Nazizmine dönüşen katil tipteki anti-semitizmdir. Alman toplumdaki bu elemeci anti-semitizm tiplerinin yayılması nedeniyle neredeyse tüm Alman halkının Yahudi halkını yok etme projesine aktif ya da pasif olarak katıldığını açıklar.⁴

Savının altında bir varsayım yatmaktadır: Goldhagen Soykırımın açıklanabilir olduğuna ve Elie Wiesel ve diğerlerinin belirttiği gibi asla yanıt bulamayacağımız bir gizem olmadığına inanmaktadır. Goldhagen'in gizemciliğe karşı savunmasının inandırıcı olmasına rağmen çok önemli bazı tarihçiler de dahil birçok tarihçi bu konuda ona katılmamaktadır. Daha önce ayrıntılı olarak belirttiğim gibi ben katılıyorum.

Goldhagen'in kitabındaki vurgulanması gereken ikinci çarpıcı nokta Goldhagen'in anti-semitik ideolojiyi Soykırım'a ilişkin açıklamasının merkezine yerleştirmesidir. Yine prensipte, Hans Mommsen ve işlevselciler gibi kriz durumundaki toplumsal katmanlaşmayı, politik ve ekonomik geçmişi ve bürokrasinin dışlılarını vurgulayanlara değil Goldhagen'e katılıyorum.⁵ Son yıllarda konuyla ilgilenen birçok yazar işlevselci yaklaşımı izlemiştir. Bu nedenle, gördüğümüz gibi Zygmunt Bauman Soykırım'ı anti-semitizmi değil "modernliği" sorumlu tutarak açıklamaya çalışmıştır. Goetz Aly açıklamanın, Avrupa'nın etnik yapısını 1939-1941 yılları arasında yeniden düzenleme yönünde aldıkları kararın sonucu olarak Nazilerin kendi yarattığı sınırlarda yattığını düşünmektedir. Ona göre fonda ırkçı ideolojileri vardı ancak asıl nedenler orta seviye entelektüellerden bozma bürokratların yaptığı pragmatik hesaplardı. Diğer tarihçiler daha farklı bir görüş izlemekte ve artık aşırı işlevselciliğe yüz vermemektedirler.

Fikirlerine katılmadıklarım da dahil tüm bu tarihçiler elimizdeki bilgilere önemli katkılar yapmıştır ve bulguları

dikkate alınmıştır. Ancak Goldhagen bunu yapmayı reddeder çünkü diğerlerinin çalışmalarına aldırış etmeyen bir tutumu vardır. Tek nedene dayalı bir açıklama getirmektedir: Yok etmeye yönelik bir anti-semitizm. Bu tür dar kapsamlı bir yaklaşım ne kadar hatalı olursa olsun, ideolojik ve anti-semitik unsur üzerine yaptığı vurgu oldukça önemlidir. Aly, Bauman, Mommsen, hatta Raul Hilberg bile katliamın *neden* gerçekleştiğini açıklayamamaktadırlar. Hilberg, küçük cevaplarla karşılaşacağından korktuğu için büyük sorular sormak istemediğini defalarca dile getirmiştir. Yahudileri ölüme gönderen Alman bürokratik mekanizması hakkında ustaca yaptığı analiz, nasıl olup da bürokratların buna sebep olduğunu açıklamamaktadır. Aly'nin yorum yaparken sorunlarla karşılaştığını ve Bauman'ın, İtalyan modernitesi Etiyopyalılara saldırıp Yahudileri kurtarıırken Alman modernitesinin neden Yahudileri hedef aldığını açıklamayı başaramadığını görmekteyiz. Anti-semitik ideolojinin merkezi bir rol oynadığını anlamak için Goldhagen'in açıklamalarını Soykırım çalışmalarında söylenmiş son sözler olarak almamalıyız. Başka bir deyişle, Goldhagen'in dikkatleri anti-semitizme yöneltmesi olumlu olarak değerlendirilmelidir. Meslektaşım ve dostum Yisrael Gutman'ın da söylediği gibi, kitabının yayınlanmasından sonra tartışmanın bu önemli konuya doğru kayması büyük bir başarıdır. Kitabının ulaştığı ticari başarının böylesi yararlı bir etkisi de olmuştur.

Goldhagen'in açıklamasını basitleştiren nedir? Dilerseniz diğer yorumcuların söylediklerini tekrarlayarak başlayayım: I. Dünya Savaşı esnasında Alman toplumunun başına bela olan sosyal ve ekonomik travmaları Goldhagen görmezden gelmiştir. 1914 öncesi Almanyasının sosyal yapısının ortadan kaldırılması da dahil olmak üzere, kişisel, ekonomik ve psikolojik güvenliğin ve kimliğin ortadan kalkması –bu durum özellikle aristokratları, bürokratları ve orta sınıfı etkilemiştir– önemli bir unsurdur. Savaş çok büyük zararlara yol açmıştı; milyonlarca anne oğlunu ve bir o kadar kadın da kocasını kaybetti –bir o kadarı da sakatlara ve yaralılara bak-

mak zorunda kaldı. Fransa ve Britanya da aşağı yukarı aynı sayıda kayıp vermişti fakat onlar savaşın galipleriydi ve bir çoğuna göre verdikleri kayıp buna değmişti. Bir çok kişi ise bunca kaybın gereksizliğini sert şekilde eleştirmişti. Fakat kazanan tarafta varılan son nokta genelde artık savaş hakkında yorum ve araştırma yapmamaktı. Pasifizm yaygınlaştı. Ne var ki, Almanya'da yenilgi genel umutsuzluk duygusuna eklendi ve bu umutsuzluktan kurtulma yollarından biri de şovenist duygularla yanan intikam ateşiydi. Weimar yıllarının ilk dönemlerindeki yüksek enflasyon sosyal bozulmaları da beraberinde getirirken, orta sınıfın ve köylünün elindeki birikim yok oldu. Almanya'nın bu ekonomik felaketten çıkmasından altı yıl sonra, ulusal bir yıkımın yaralarını daha yeni sarmış olan bu ülkeyi Büyük Buhran vurdu ve bu darbe oldukça şiddetliydi. Bunların hiç biri Goldhagen'in açıklamalarında kendisine yer bulamamıştır. Kitabı Almanya'da tartışıldıktan sonra, Goldhagen bariz bir şekilde konumunu değiştirerek sosyal ve ekonomik travmalara daha fazla yer vermesi gerektiğini kabul etmiştir. Fakat, konu bu hususlarda söylediklerini genişletmesi değildir – esas sorun kitapta bu konulara hiç değinilmemiş olmasıdır.

Eleştirmenler Goldhagen'in, anti-semitik bir normun nasıl olup da gerçek bir katliama dönüşebildiğini açıklamadığını iddia etmektedir. Yine burada Goldhagen'i savunmam gerekiyor: Toplum içerisinde bir grup insanın imha edilmesini gerektiren bir norm varsa ve toplumun yapısı öldürmek için mantığa dayalı bir zemin sunuyor ise, bu mutlaka gerçekleşecektir. Goldhagen'in atladığı (fakat çoğu niyetçinin artık kabul ettiği) temel motivasyonu etkileyen ek yapısal faktörler, yeterli bir cevap sunuyor düşüncesindeyim. Eğer genel bir motivasyon mevcut ise, eğer kabul edilen sosyal yapı bunu uyguluyor ise ve eğer bir emir verilmiş olarak kabul ediliyor ise –önemsiz olsun ya da olmasın– bir fikir birliği sağlanacak ve bunun sonucu da bir genosit olacaktır.

Öyleyse, ortaya yüzleşmemiz gereken başka bir sorun çıkmaktadır; en gelişmiş ve insancıl uygarlıklardan birini yaratmış olan bir toplumun içinden bir grup insan toplu katliama karşı çıkan geleneksel ahlaki değerleri yenmiş ya da katliama göz yummuştur. Başka bir deyişle o tarihe kadar kötü kabul edilen bir şey iyi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Varılan bu fikir birliği, kısmen ya da tamamen katliamın hedefi haline gelmiş olan bir nüfusun reddine dayalı (söz konusu olan sadece yok edici bir anti-semitizm değil) bir eğitimi, hazırlığı ve propagandayı da beraberinde getirmiştir. Naziler tüm bu işlerde oldukça başarılı olmuştur. “Peki bunu nasıl becerdiler?” “İdeoloji nasıl oldu da kurşuna, bıçağa, copa ya da zehirli gaza dönüştü?” gibi sorular genositin meydana gelmesini sağlayan saf ve hatta akıl-sızca sorulmuş sorulardır. İnsanlar, *insanoğlu*, içinde potansiyel olarak kendi cinsini yok etme becerisini taşıyan tek memeli türüdür.

Goldhagen hakkında sorulması gereken soru, kendisinin belirttiği üzere Alman toplumunda, daha önce değilse bile, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlayan aşırı anti-semitik normun gerçekte ne boyutlara ulaşmış olduğudur.

Burada Goldhagen büyük bir yanılgıya düşmüştür. On dokuzuncu yüzyılda Alman toplumunda yaşanan bazı temel gelişimleri kavrayamamış olduğu görülmektedir. Elbette ki, elemeci anti-semitizm dediği şey mevcuttu ve yüzyılın sonlarına doğru etkisi artış göstermişti. Aslında, her tarihçi onun yaptığı alıntılara onlarcasını ekleyebilir. Fakat, anti-semitizm farklı şekillerde ortaya çıkmıştır ve Goldhagen Yahudilerin asimilasyon ya da din değiştirme yöntemi ile ortadan kaldırılmasını savunan liberaller de dahil olmak üzere anti-semitizmin her şeklini aynı kefeye koymaktadır. İddialarına kanıt olarak Uriel Tal’dan alıntı yapmaktadır fakat Tal, Yahudileri asimile etme yönündeki liberal çabaların yok etme programları ile aynı olduğunu hiçbir zaman söylememiştir.

Tal, Alman liberalizmine sert eleştiriler getirmesine rağmen, bir kişinin kimliğini değiştirmeye çalışanla o kişiyi katletmeye çalışan arasındaki farkı çok iyi bilmektedir. Aynı şekilde Tal, Yahudi karşıtlığının liberal formunun *kaçınılmaz olarak* Yahudilere karşı ölümcül bir nefret ortaya çıkardığı görüşünü paylaşmamaktadır. İlimli radikal bir düzeyden aşırı radikal nefret düzeyine kaçınılmaz bir gelişmeyle geçilmiştir, bu iki konum arasında kesinlikle derece farkı vardır. Alman anti-semitistlerinin büyük bir çoğunluğu Yahudilerin resmi olarak özgür bırakılmalarını istemiyordu. Goldhagen ağırlıklı olarak Almanya'daki Muhafazakar Partinin radikal anti-semitizminden bahsetmektedir, fakat 1893 yılında aralarında eski Yahudilerin de bulunduğu Nasyonal Liberaller oyların çoğunluğunu alırken Muhafazakar Parti oyların yüzde 10'undan daha azını alabilmiştir. Goldhagen bunu görmezden gelmekte ve "Muhafazakar ve halkçı milliyetçiler Almanya'da nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktaydı" şeklinde bir ifade kullanmaktadır.⁶ 1912 yılına gelindiğinde Sosyal Demokratlar açık bir anti-semitizm programıyla Alman Reichtag'ında en büyük partiydi ve İlericiler de önemli bir etkinliğe sahipti. Goldhagen'in kitabında şaşırtıcı bir şekilde Kaiser Almanyası ve Weimar Cumhuriyetindeki en büyük siyasi partinin üyeleri olan Sosyal Demokratların Yahudilere karşı takındığı tavırdan bahsedilmemektedir. En azından resmi olarak Alman İmparatorluğunun kurulmasıyla Yahudiler tamamen özgürlüklerine kavuşmuştu ve birtakım önemli meslek gruplarından men edilseler de olağanüstü bir refah sahibi olmuşlardı. Orta sınıfın dahil olduğu çevreye kabul edilmişler ve anti-semitik değer yargıları taşıyan Doğu Avrupa toplumlarını terk ederek kitleler halinde Almanya'ya gelmişlerdi. Almanlarla Yahudiler arasında evlilikler yapılıyordu: 1930'larda 50.000 civarında Yahudi ve tabii ki 50.000 civarında da Alman, Almanlar ve Yahudiler arasında yapılan evlilikler neticesinde kurulan ailelerde yaşıyordu ve birbirleriyle ailevi bağları vardı. Üst sınıfa mensup Yahudilerin büyük bir çoğunluğunun on dokuzun-

cu yüzyılda din değiştirip Hıristiyanlığı kabul ettiğini Goldhagen'in kendisi söylemektedir. Yok etmeye yönelik değer yargılarının yaygın olduğu ve din değiştirseler bile Yahudilerin reddedildiği bir toplumda, ki bu Goldhagen'in iddiasıdır, Yahudilerin asimilasyonuna yönelik böylesi etkili bir oluşumun ortaya çıkması oldukça zordu.

Goldhagen'in kitabıyla aynı zamanda çıkan fakat tamamen (ve hak etmediği bir şekilde) görmezden gelinen bir kitap olan John Weiss'in *Ideology of Death*'i (Ölümün İdeolojisi), anti-semitizmin Almanya ve Avusturya'daki etkileri ile ilgili soruya çok daha inandırıcı cevaplar vermektedir.⁷ Öncelikle Weiss, Goldhagen'in aksine iki ülke arasında bir ayırım yapmakta ve Avusturya'da Yahudilere karşı duyulan nefretin Almanya'dakinden çok daha korkunç olduğunu gözler önüne sermektedir. İkinci olarak, radikal anti-semitizmin –genelde ırkçı ve öldürmeye meyilli, fakat her zaman değil– Alman ve Avusturya elit grupları arasında (aristokratlar, sanayiciler, akademisyenler, profesyoneller ve bürokratlar) yaygın hale geldiğini iddia etmektedir. Ben Avusturya'daki sarayın ve aristokrasinin Almanya'daki kadar anti-semitik olduğunu düşünmüyorum, fakat diğer unsurların var olduğunu kabul ediyorum. Weiss'in sözlerinde abartı olsa da olmasa da, anti-semitizmin, özellikle radikal olanının, Alman ve Avusturya elit grupları arasında moda haline geldiği su götürmez bir gerçektir.

Weiss, aslen kaynağını katı anti-semitik teorilerden alan (bu teoriler Pierre J. Proudhon, François Fourier, Karl Marx ve Michael Bakunin gibi on dokuzuncu yüzyıl sosyalist ve anarşist düşünürleri tarafından ifade edilmiştir) Sosyal Demokrat Partinin (SDP) Almanya'da anti-semitizme karşı ana sığınak haline geldiğini göz ardı etmemektedir. 1912 seçimleri oldukça önemlidir, çünkü seçim yolu ile bir iç devrimin yaşanması olasılığı imparatorluk kurumunu tehdit eder gibi görünmekteydi. Sosyal Demokratlar ve İlericiler arasında kurulacak olan bir koalisyon gelecek seçimlerde

çoğunluğu elde edebilir ve Almanya'nın imparatorluk yanlısı sağ partiler tarafından yönetilmesine son verebilirdi. Weiss, imparatorluk Almanya'sının 1914 savaşının patlak vermesindeki rolünün bu tür bir gelişmeye karşı duyulan korkudan kaynaklandığını iddia etmektedir.

Bunun, Goldhagen'in tezi açısından ifade ettiği anlam, Alman seçmenlerin çoğunluğunun açık bir şekilde anti-semitizm karşıtı olan partilere oy vermeye hazır olmasıdır. Aksi halde yok etmeye yönelik bir anti-semitik değer yargısı Alman toplumuna hakim olsaydı ve Alman halkı için önemli bir sosyal ve politik mesele niteliği taşısaydı bu durum pek olası olmazdı. Aslında on dokuzuncu yüzyılda Almanya'da genel bir katliam yanlısı, ırkçı, anti-semitik değer yargısı mevcut değildi. Elitler arasında güçlü ve büyüyen bir anti-semitik etki vardı ama yine de genel bir ittifaktan söz etmek doğru olmaz. Doğru, yok etmeye yönelik ya da radikal olmasa bile, Almanlar arasında, diğer tüm Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, potansiyel ve açık bir şekilde anti-semitik duygular mevcuttu; bu konu hakkında bilmemiz gereken her şeyi George Mosse'den öğrenmiş bulunmaktayız.⁸ Fakat yok etmeye yönelik bir değer yargısının varlığından söz etmek doğru olmaz. Goldhagen'in tezi doğru değildir.

Fakat hepsi bu kadar da değil. Elitler arasındaki yaygın anti-semitizme (her zaman yok etmeye yönelik değil) karşın, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin yaptığı katkı reddedilemez. Hitlerin komutanlarından olan ve Hitler'i Demir Haç için öneren Hugo Gutman adındaki Teğmen bir Yahudi'ydi. Alman ordusunda görev yapan Yahudilerin sayısının belirlenmesi yönünde devlet tarafından bir araştırma yapılmasına sebep olan Yahudi karşıtı propaganda çabalarının etkisi güçlü olmadı. Bunun yanı sıra Alman ordusu Polonyalı ve Rus Yahudiler tarafından memnuniyetle karşılandı çünkü Alman ordusu bu insanları Rus kuvvetlerinin anti-semitik teröründen korumuştur. Başka bir neden de gelen askerlerin medeni ve dostça davranmalarıydı. Yahudi

Almanca'sındaki *der Daitsh* (Alman) sözcüğü bir saygı ve sempati ifadesidir. Bu durumda Hitler'in iktidara gelişinden neredeyse on sene önce Goldhagen'in iddia ettiği değer yargısını nerede aramak gerekir acaba?

Weimar Cumhuriyeti, orduda olmasa bile, siyasette ve akademik çevrelerde Yahudilere kapılarını açmıştır. Weimar Anayasası bir Yahudi tarafından (Hugo Prauss) kaleme alınmış olup Yahudiler bireysel bazda özellikle entelektüel ve kültürel alanlarda büyük ün yapmışlardır. Yok etmeye yönelik bir anti-semitizmin hakim olduğu bir toplumda tüm bunlar nasıl meydana gelebilmiştir? 1930 yılına kadar anti-semitizm karşıtı partiler (Sosyal Demokratlar, Komünistler, Demokratlar), Katolikliğe dayalı "ılımlı" bir anti-semitizm taraftarı olan -Özgürleşme'nin kaldırılmasına karşı olan fakat "Yahudi etkisinin" azaltılmasını isteyen bir düşünce-Katolik Merkez Partisi gibi, yok etme eğilimi taşımayan partilerle birlikte Reichstag'da çoğunluğu ellerine geçirmişti. Yok etme eğilimi gütmeyen bu anti-semitizm türü Polonya'da Almanya'dan daha güçlüydü. 1928 yılına gelindiğinde Naziler oldukça küçük bir grup halini almıştı (oyların yüzde 2,6'sı) ve muhafazakar bir parti olan Alman Milliyetçi Partisi tamamen azınlıkta kalmıştı. O halde Goldhagen'in öne sürdüğü değer yargıları nerede?

Hitler öncesi Almanya'da yapılan son serbest seçimler ekonomik krizin doruk noktasına ulaştığı 1932 yılının Kasım ayında yapılmıştır. Bu seçimlerde, Naziler 2 milyon oy ve Reichstag'da 34 sandalye kaybetmiştir. 584 üyelik Reichstag'da, Sosyal Demokratlar, Komünistler, Demokratlar ve Katolikler toplam yüzde 50,2'lik oy oranı ile 293 sandalyeye sahip olmuş, geriye kalan kısım ise merkez sağdaki küçük partiler tarafından elde edilmiştir. Başka bir deyişle, büyük bir çoğunluk, açıkça anti-semitizm karşıtı olan ya da "ılımlı" anti-semitizm yanlısı olan, fakat netice itibarı ile yok etme eğilimli olmayan partileri desteklemekteydi. Bu durum özellikle, Yahudilere dostça yaklaşmayan fakat takın-

dıkları tavır Goldhagen'in ifade ettiği tarzda anti-semitik olarak tanımlanamayacak olan Katolik Merkez Partisi (Zentrum) için geçerliydi. Bu ifade, Sosyal Demokrat liderler ve destekçileri de dahil olmak üzere, nüfusun büyük bir kesiminin "ılımlı" anti-semitist olduğu gerçeği ile çelişmektedir. Bu insanların tavırları olumsuz şekliyle Yahudilerle ilişki kurmaktan "rahatsız" oldukları şeklinde tanımlanabilir. Buna rağmen, politik anti-semitizme ya da Yahudilerin yok edilmesine yönelik bir eğilime ilişkin kanıt yoktur. Fakat Goldhagen, 1940-1941 yıllarında Alman toplumunun bir gönüllü cellatlar deposu haline geldiği hususundaki ısrarında kesinlikle haklıdır.

Yaptığım analiz, Hilberg ve Goldhagen arasındaki önemli bir farklılığa işaret ediyor. Hilberg, Alman bürokratların hünerlerini kullanarak genosit politikalarını bürokratik sistemin bir unsuruymuş gibi gösterip eyleme dönüştürmek için rahatlıkla bir inisiyatif yarattıklarını iddia etmektedir. Hilberg bürokratlarda, genosit projesinin gerçekleştirilmesi için önemli unsurlar görmektedir ki buna ben de katılıyorum; sıradan insanlar bürokrasi mekanizması tarafından yönlendirilmiştir. Goldhagen bürokratlarla ilgilenmemektedir, çünkü ona göre gerçek katiller ile gettolardaki, işçi kamplarındaki ve ölüm kamplarındaki Yahudi kurbanlar arasındaki kişisel ve fiziksel çatışma anahtar unsurdur. Kendisi bu hususu vurgulamakta haklıdır çünkü Goldhagen'in dil sorunu nedeni ile okuyamadığı İsraili tarihçiler ve okuyup kullanabileceği fakat bunu tercih etmediği İngilizce araştırma yazıları haricinde bu konu hakkında söylenen ve yazılanlar yeterli değildir. Tarihçilere ve bu konu ile uğraşan diğer kesimlere, genellemelerin ve günbegün Soykırımın dehşeti ve zulmü üzerine yapılan derin analizlerin ötesinde bir bakış açısı izlemeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Diğer araştırmacılar da bunu yapmış olmalarına rağmen onun yakaladığı ticari başarıyı yakalayamamışlardır ve böylesi durumlarda da ticari başarı oldukça olumlu bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Yine de, Goldhagen'in aşırı

konumu savunulamaz bir niteliktedir. Katliamın gerçekleşmesinin sebebi birkaç Alman polisin Yahudileri öldürmek istemesi değil, politik ve idari yapıların katliamı teşvik etmesidir. Direkt olarak emir almasalar da, ki böyle bir emir almaları gerekmiyordu, polisler, muhafızlar vb. verilen emirleri yerine getirmiştir. Goldhagen'in aksine, Hilberg'in Alman bürokrasisi hakkında yaptığı analiz hatasızdır ve aslında paradoksal olarak Goldhagen'in haklılık sebebini açıklamaktadır, çünkü Hilberg'in yaptığı analiz bürokrasinin faileri cinayet işlemeye nasıl yönlendirdiğini açıklamaktadır.

Goldhagen, Christopher R. Browning ile, Almanların yüzde kaçının potansiyel olarak ya da fiilen genosite katılmaya istekli olduğu hususunda tartışmaya girmiştir. Browning, incelenen polislerden katliam karşıtı olanların yüzdesinin 10 ila 20 olduğuna inanmaktadır; Goldhagen, tüm Almanların yüzde 10'unun karşı olduğunu söylemektedir. Her iki durumda da, Almanların büyük bir ekseriyetinin Yahudi katliamına isimlerini yazdırmaya istekli olduğu yönünde bir ifade ortaya çıkmaktadır. Bu durum aralarında Yisrael Gutman ve benim de bulunduğum çok sayıda tarihçi tarafından defalarca dile getirilmiştir, Goldhagen ise bu gerçeğin kendisinden önce de başkaları tarafından dile getirilmiş olmasını önemsememektedir. Gerçek şu ki o haklıdır.

O halde gerçek soru şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Madem ki 1933 yılında Naziler ve radikal fakat katliama yönelik anti-semitizm beslemeyen müttefiklerini destekleyenlerin oranı, seçmenlerin yüzde 43'üne tekabül ediyordu. Geri kalan yüzde 57 lik oranı anti-semitizm karşıtı ya da "ılımlı" anti-semitist Nazi karşıtları (Yahudilerin oy haklarının ellerinden alınması gibi nispeten ılımlı bir uygulamaya bile karşı çıkanlar) oluşturmaktaydı. 1940-1941 yıllarına gelindiğinde nasıl oldu da Almanların büyük bir çoğunluğu Yahudilerin öldürülmesi için gönüllü cellatlığa soyundu? İşte sorun *burada* yatmaktadır. Goldhagen'in zaten var olmayan değer yargıları hakkında yürüttüğü tartışmanın bir

faydası yoktur. Goldhagen soruyu sorunuyor; eğer soru sormazsanız, cevap almanız mümkün olmaz.

İkinci bölümde de açıklamaya çalıştığım gibi, ben bu sorunun bir cevabı olduğuna inanıyorum. Bu cevabı verebilmek için de, kişinin Alman karşıtı ideolojiden kurtulup Almanya'daki yaygın yok etmeye yönelik anti-semitik değer yargıları fikrinden vazgeçmesi gerekir. Yine de, Soykırımın neden katliama yönelik bir anti-semitizmin var olduğu Rusya'da ya da başka bir yerde değil de Almanya'da gerçekleştiğini açıklayacak geçerli bir modelin var olduğunu unutulmamalıdır. Başka bir deyişle, bu durumun neden Almanlara özgü olduğu ile (Sonderweg) ilgilenilmelidir.

Bu yeni bir girişim değildir. Savaşın hemen ardından, Aydın Alman elit grubuna dahil herkes gibi kendisi de anti-semitik düşünceler taşımasına karşın tanınmış bir Nazi karşıtı Alman tarihçisi olan Friedrich Meinecke, Almanlara "fela-ket" getiren şeyin Prusya militarizmi olduğu kanısındadır. Hans Mommsen'in sözcülüğünü yaptığı işlevselciler, Nazi ütopyasının Alman nüfusunun büyük bir çoğunluğuna sirayet ettiğini gözler önüne sermiştir. Meinecke'ninkinden tamamen farklı, sol görüşe dayalı bir politik gündemin etkisindeki işlevselci bakış açısı Alman toplumunun yapısı ile ilgiliydi. Onlara göre ideolojiler, rejimin genosit planları için zemin hazırlamıştır. Genosite Almanlara özgü bir gelişmenin -Sonderweg- neden olduğunu açıklamaya çalışmışlardır.

Niyetçiler de, Eberhard Jackel gibi, Hitler ve Nazi partisinin yükselişini Alman tarihi açısından açıklamışlardır. Modernizm ve bürokrasinin de önemli faktörler olmasına rağmen, Soykırımın temel motifinin ideoloji olduğunun altını çizmişlerdir. Aşırı milliyetçi ve revizyonist bir Alman tarihçisi olan Ernst Nolte bile, "tohum ve meyve arasındaki ilişkiye benzer bir şekilde, Auschwitz'in Irkçı Nazi teorisinin ilkeleri içerisinde bulunduğunu" dile getirmiştir. Goldhagen de aşağı yukarı aynı şeyi söylemektedir: Genosit "Alman toplumunda konuşulan bir şeydir."⁹ İsrail'de, Yisrael Gut-

man, Otto Dov Kulka, ben ve diğer birçok kişi, bu açıdan Goldhagen'inkinden farklı olmayan bir fikre sahibiz: İdeolojinin görece üstünlüğü, radikal anti-semitizmin merkezden kaynaklanıyor olması, ve Almanlara özgü gelişim Nazi-lerin yükselişini insanlık tarihinde eşi görülmemiş bir olay haline getirmiştir. Goldhagen'in, Soykırımın, radikal anti-semitizm tarafından şekillendirilmiş Almanlara özgü bir yöntemden kaynaklandığı gerçeğini ilk ortaya çıkaran kişi olduğu yönündeki iddiası inandırıcı değildir.

Daha özet bir şekilde, Goldhagen'in yorumuna alternatif olarak sunduğum modeli burada bir kez daha tekrarlamak istiyorum.

Açık ya da gizli bir şekilde genositi hedefleyen entelektüel ya da sahte entelektüel bir elit grubun, planla hiçbir şekilde ilgisi olmayan ekonomik, sosyal ve politik nedenlerle krize sürüklenmiş bir toplumda iktidarı ele geçirdiğinde, bu elit grup, entelektüel kesimi kendi yanına çekmeyi başarır, genosit mümkün hale gelir. Entelektüel kesimle John Weiss'in elitler diye tanımladığı kesimi kastediyorum; üst sınıfa ait sosyal gruplar, ordudaki subaylar, kilisenin önde gelenleri, bürokratlar, doktorlar ve avukatlar, sanayi ve ticaretle uğraşan elit gruplar ve özellikle de tüm bunlara gerekli ideolojik araçları sağlayan üniversitelerdeki profesörler. Bu elit grupların yardımı ile sosyal bir fikir birliği yaratılacaktır; bu fikir birliği de sokaktaki vatandaşın genosit planına katılması için haklı bir gerekçe ortaya çıkaracaktır. 1930'larda on binlerce Nazi karşıtının cinayet ve terör yolu ile yok edilmesi ya da susturulmasından sonra Almanya'da olan da budur. Fikir birliği kavramı ortaya koyduğumuz bu açıklamadaki en hayati unsurdur. İşte bu, polis taburlarının, özellikle de Browning ve Goldhagen'in kitaplarına konu olan 101. Taburun tutum ve davranışlarını daha anlaşılır kılmaktadır.¹⁰ Söylediği her şeyden bu noktaya varmayı amaçladığı anlaşılrsa da, *fikir birliği* ifadesinin Goldhagen'e ait bir terim olmadığını belirtmekte yarar vardır. Yüzyıllardan beri

Yahudilerin tecrit edilmesine çalışan Hıristiyan anti-semitizminin –Hıristiyan toplumu tarafından hiçbir şekilde bir genosite dönüştürülmemiş olsa da– bir sonucu olarak nüfusun genelinde ortaya çıkan potansiyel ya da yok etmeye yönelik olmayan bir anti-semitizm, Yahudilerin katledilmesi kararı alındığında Nazilere karşı ciddi bir muhalefetin oluşmasını engellemiştir.

Buna paralel bazı olaylar da incelemeye değerdir. 1926 ya da 1927 yıllarında Sovyet vatandaşlarının büyük çoğunluğunun Bolşevik yönetiminin ateşli savunucuları olduğu gerçeğini herkes bilmektedir. Ne var ki, 1941 ve 1942 yıllarında milyonlarca Sovyet askeri “*Za Stalina*” (Stalin için) haykırıışları ile savaşa gitmiş ve vatandaşların büyük bir kısmı temelde milliyetçi nedenlerden dolayı Komünist rejimi canı yürekten desteklemiştir. Başka yerlerden ya da başka dönemlerden de benzer örnekler verilebilir. Çok sayıda insanın algılayışında böylesine çabuk bir değişikliğe yol açan unsurlar henüz tam olarak incelenmiş değildir.

Aslında Goldhagen, Yahudilere yönelik katliamı içeren yaygın bir sosyal değer yargısının varlığını savunarak, radikal anti-semitik görüşleri geliştiren belirli grupların – akademisyenler, din adamları ve nihayetinde Naziler – üzerindeki tepkiyi azaltmaktadır. Her şey bir yana, saydığımız bu gruplar kültürel bir miras olarak devraldıkları sosyal değer yargılarının kurbanı olmuşlarsa, mantığa dayalı bir sonuç çıkardıkları için onları suçlayamayız, öyle değil mi?

Yok etmeye yönelik bir anti-semitizmin Alman toplumunda genel bir değer yargısı olduğuna yönelik iddialar hakkında söyleyeceklerimiz bunlardan ibarettir.

Çok sayıda eleştirmen, kitabın Avrupa bağlamından yoksun olduğunu dile getirmiştir. Soykırımın neden Fransa ya da Rusya’da değil de Almanya’da gerçekleştiğini açıklayabilmek için, bu ülkelerdeki durumu karşılaştırmak zorundayız. Eğer Goldhagen’i doğru şekilde anlamışsam, karşılaştırma yapmanın doğru olmadığını, çünkü Soykırımın Al-

manya'da meydana geldiğini ve bu yüzden de bu projenin yalnızca Almanlarla ilgili olduğunu savunmaktadır. Bu iddianın bir sosyal bilimciden gelmesi tuhaftır ve yaptığı bu önemli metodolojik hata hususunda Goldhagen'i uyarmadıkları için onun Harvard'daki hocalarına yönelttiğim eleştirinin de kaynağıdır. Her şey bir yana Almanya, Avrupa kıtasının tam ortasındadır ve tüm tarihi komşuları ile girdiği –entelektüel ve ideolojik olanlar da dahil– etkileşimlerden oluşmaktadır. Ayrıca, açıklamaya çalıştığım gibi, on dokuzuncu yüzyıl Almanyası için içine girdiği müddetçe Goldhagen'in tezi geçerliliğini yitirir, bu nedenle de karşılaştırmalı bir yaklaşım çok daha zorunlu bir hal alır. Goldhagen İngilizce ve Almanca dışında başka bir dil biliyor olsaydı, ya da Avrupa tarihi hakkında daha fazla bilgiye sahip olsaydı, bu kitabında yer alırdı. Elemeci anti-semitizm olarak tanımladığı şey on dokuzuncu yüzyılda Rusyası'nda Almanya'da olduğundan çok daha belirgindi. Oradaki elitlerin bakış açısı ve nüfusun genel tavrı, yok etmeye yönelik bir anti-semitizmin göstergeleriydi. Peki o halde Soykırım neden Rusya'da gerçekleşmedi? Az kalsın gerçekleşecekti ama Komünizmin Rusya'da ortaya çıkışı bunu engelledi şeklinde bir cevap verilebilir. Her ne şekilde olursa olsun, eğer Goldhagen'in getirdiği türden bir iddiada bulunuyorsanız, karşılaştırma yapmak zorundasınız, Goldhagen bunu yapmamıştır.

Aynı durumu en az iki Avrupa ülkesinde daha –Fransa ve Romanya– görmekteyiz. Fransa'da, on dokuzuncu yüzyılın son döneminde, ciddi bir yok etmeye dayalı anti-semitizm sert milliyetçi fikir akımının en önemli göstergelerinden biri halini almıştır. Romanya'da katliama hazır anti-semitist güçler önce 1938 ve daha sonra da 1940 yıllarında iktidara gelmiş ve sonuçta olarak 260.000 Romanyalı Yahudi ve 100.000'den fazla Ukraynalı Yahudi, Nazi Almanyasının müttefiki Romanya güçleri tarafından katledilmiştir; tüm bunlar, kurbanları yukarıda verilen sayılara dahil olmayan Otto Ohlendorf komutasındaki kötü ün yapmış

Einsatzgruppe D tarafından Yahudilerin ve Rumların katledilmesi ile paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. Litvanyalılar, Letonyalılar, Ukraynalılar ve diğerleri Doğu Avrupa'nın öteki bölgelerinde yapılan vahşi katliamlara katılmışlardır. Goldhagen'in tezine göre bu katlımlar, adı geçen uluslardaki elemeci bir anti-semitizmin varlığının göstergesidir. Romanya açısından bakacak olursak, bu durum gerçeğe yakın olabilir. Fakat gerçekten öyle ise, bu durumda Almanlar benzersiz olma özelliklerini yitiriyorlar. Diğer ülkelerde de yok etmeye yöneliş vardı, ama "Ölüm Almanların uzmanlık alanıydı," diğerlerinin değil.¹¹ Burada yine Goldhagen'in teorisinin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır: Bu olayın neden Almanya'da gerçekleştiğine yönelik özel sebepler arıyorsak olaya çok daha sofistike ve farklı bir yöntemle yaklaşmalıyız.

Çok sayıda gönüllü cellat olduğu yönündeki iddiasını kanıtlamak için kitaptaki gerçeklere dayanan materyalleri içeren üç bölüm üzerinde çok fazla durmak istemiyorum. Aslında, onun düşündüğünden çok daha fazla gönüllü cellat olduğu kanaatindeyim, özellikle de Wehrmacht askerleri arasında. Başkalarının da daha önce dile getirdiği gibi, verdiği örnekler kısmen Browning'in *Ordinary Men* (Sokaktaki Adam) adlı kitabında verdiklerinin tekrarıdır. Goldhagen, aynı şeyleri yinelemektedir. Sokaktaki vatandaşın değil, sokaktaki Alman vatandaşının olaylarla ilgisi olduğu yönündeki görüşünde haklılık payı vardır, fakat benim de açıklamaya çalıştığım gibi, Yahudilerin katledilmesinde Almanları İtalyanlardan, Fransızlardan, ya da Ruslardan daha usta yapan şeyin ne olduğu hususunu açıklama girişimleri başarısızdır.

Analizindeki sorunlardan bir tanesine, kitap hakkında yapılan eleştirilerde hiç değinilmemiştir: Bütünüyle sıradan Almanlardan oluştuğunu iddia ettiği Düzen Polis Taburu ile ilgilenmektedir. Aslında, 101. Tabur sadece Almanlardan değil kısmen Lüksemburglulardan da oluşmaktaydı, bu nedenle de yok etmeye yönelik Alman anti-semitizmini burada

dile getiremeyiz. İkinci ve daha önemli bir diğer konu da, Goldhagen'in katliamları elit kuvvetlerin değil sokaktaki Alman vatandaşının yaptığını açıklamaya çalışmasıdır. Ne var ki, Polis teşkilatının 101. taburu, tüm polis teşkilatı gibi, S.S.'in yani elit bir Nazi oluşumunun bir parçasıydı. Bu polislerin söz konusu birliklerde nasıl işe alındığı hala netlik kazanmamıştır. Bu yöndeki teorilerden biri 1933 yılında Nazilerin bir çok sıradan polisi Sosyal Demokrat Parti üyesi ya da sempatizanı oldukları gerekçesi ile tasfiye ettiği yönündedir. Bunların yerine Nazi sempatizanları işe alınmıştır. Bu insanlardan bir yedek grup oluşturulmuş ve aralarında 101. Taburun da bulunduğu Yedek Polis Teşkilatı taburlarına alınanlar bu yedek gruplardan seçilmiştir. Eğer bu kuram doğruysa, Goldhagen'in sıradan Alman vatandaşları ile ilgilenme önerisi bir kez daha çürütülmektedir. Fakat doğru değilse Goldhagen, Hannes Heer ve diğerlerinin Almanya'da, Omer Bartov'un da Amerika Birleşik Devletlerinde yaptığı şeyi yapabilirdi: Sırlara, Polonyalılara, Yunanlılara ve Ruslara korku salan Wehrmacht Birimleri ile ilgilenebilir ve Polis Teşkilatı ile açıklamak istediği şeyi –yani toplu katliamları sıradan Almanların yaptığını– Wehrmacht ile açıklayabilirdi.¹²

Köle işçi kampları ile verdiği örnekte de aynı zayıflık göze çarpmaktadır, çünkü incelediği kamplar SS güdümündeydi. Verdiği üç örnekte olaylar Lublin'de ya da Lublin'e yakın yerlerde meydana gelmiştir: Majdanek toplama kampı, Lipowa savaş esirleri kampı ve *Flughafenlager* (Hava Alanı Kampı).¹³ Bunların üçü de SS tarafından kontrol edilmekteydi. Fakat Goldhagen bize gönüllü cellatların Nazi SS elitleri değil de sıradan Alman vatandaşları olduğunu kanıtlayacağına dair söz vermemiş miydi? Yanlış örneklere başvurdu ve kendi yaptığı sınavdan geçemedi. SS tarafından değil de Leipzig Hasag Şirketi tarafından idare edilen köle işçi kamplarını örnek olarak alsaydı, şimdi kanıtlayamadığı şeyi kanıtlayabilirdi.¹⁴ Eleştirmenler bu noktayı gözden kaçırmış olmalı. Öte yandan, Helmbrechts'deki ölüm yürüyüşünü

anlatan bölüm kitabın en iyi bölümüdür.¹⁵ Genel açıklamalarda pek yeni bir şey olmamasına karşın katliamı gerçekleştirenlerin tavırlarını analiz etme şekli güçlü ve inandırıcıdır.

Goldhagen'in kitabında üzerinde düşünülmesi gereken oldukça önemli bir sorun daha vardır. 1996 Nisanında yapılan ünlü Washington Sempozyumunda buna üstü kapalı bir şekilde değindim: Ürettiği tez eninde sonunda dönüp dolaşıp bir bumerang gibi yine kendisine geri dönebilir. Gönüllü cellat kitleleri hakkındaki açıklamasının yanlış olduğu ve kitabında Alman karşıtı ve hatta ırkçı tutumunun (her ne kadar kendisi bunu inkar etse de) kendisine bir şey kazandırmayacağı çok geçmeden uzman çevreler dışında da kabul edilecektir. Buna yanıt olarak bazıları bu tür katil kitlelerin Alman halkı içerisinde kolaylıkla toplanabileceği gerçeğini inkar etme çabası içerisine girebilir. İnsanlar Goldhagen'in Soykırımı, yok etmeye yönelik Alman anti-semitizmi olarak açıklama çabasının hatalı olduğunun farkına vardığında, buna cevaben anti-semitizmin Soykırımı anlamak için temel bir unsur olduğunu inkar etme yoluna gidilebilir. Bu noktada, – bazı eleştirmenler tarafından kısa süre önce dile getirilmiştir fakat hak ettiği ilgiyi görememiş olan– şu soru sorulabilir, Sonuçta Yahudilerin katledilmesi ile diğerlerinin katledilmesi arasında ne fark vardır? Her şey bir yana, Almanlar yalnızca Yahudileri değil aynı zamanda kendi halkının yanı sıra Polonyalıları, Rumları, Rusları, Ukraynalıları, Sırpı, Çekleri ve daha sonra İtalyanları ve Fransızları da öldürmüştür. Tüm bu örneklerde, Yahudi olsun olmasın insanlara uygulanan vahşet ve sadizim tür olarak birbirinden farklı değildi. Açık bir şekilde görülüyor ki, Yahudi olmayan insanlara karşı takınılan bu davranış anti-semitizmle, yok etme eğilimi ile ya da başka bir şeyle açıklanamaz. Bu nokta bile tek başına Goldhagen'in yok etme eğilimi tezini geçersiz kılmaktadır. Ayrıca bazıları bu kitabı Goldhagen'in yapmak istediğinin tam tersini yapmak için kullanabilirler; anti-semitizmin Soykırımın temel nedeni olmadığını “kanıtlayabilirler.”

Başka bir deyişle Goldhagen, ideolojinin rolünden bahsederken haklıdır, fakat bu ana rol, onun açıkladığı şekilde açıklanamaz. Anti-semitizmin Nazi ideolojisindeki özel konumunu kabul eden fakat bu anti-semitizmin Avrupa haritasını yeniden çizmeye yönelik ırkçı ve milliyetçi Nazi programı ile olan ilişkisini de gören bir yaklaşım temel alınmalıdır. Bu tür bir ilişki Yahudilerin Nazi ideolojisinde neden bu kadar önemli bir yer işgal ettiğini ve buna bağlı olarak Nazilerin Yahudilere karşı olan tavırlarının diğerlerine karşı takındıkları tavırdan neden farklı olduğunu açıklamaktadır; aynı zamanda bu tür bir toplu katliamın diğer halklara uygulanma sebeplerini de aydınlatmaktadır. Yahudilerin Nazi ideolojisindeki önemli yerini inkar etmeden Yahudi katliamı ile diğer kurbanlara karşı gerçekleştirilen katliam arasında da mantıksal bir bağ kurulabilir. Daha sonra anlaşılabileceği gibi, diğerlerine yapılanlara ek olarak Yahudilerin işkenceye uğramalarına ve onurlarının kırılmasına rağmen Yahudi olsun, Polonyalı ya da başka milletlerden olsun, bireysel bazdaki kurbanların da kaderi aynı şekildeydi. Nazilerin farklı gruplara karşı tavırları –tüm grupları ayırım yapmadan katletmeler de– Yahudilere karşı olan tavırlarından farklıydı. Goldhagen'in yaklaşımı onu bu durumu açıklamaktan alıkoymaktadır.

Son olarak, kitabın neden bu kadar büyük bir başarı yakaladığı sorusu gündeme gelmektedir. Yayımcının tanıtım çabaları tek neden olamaz. Yapılan açıklamalar ne Yahudiler ne de II. Dünya Savaşını yaşamış olan kişiler açısından tatmin edici nitelikte olmasa da, kitap bir nimet olarak görülmektedir. Bir çok kişi, Almanların iyi niyetli olmadıklarını zaten biliyor, ama genç bir adam çıkıyor ve bunu açık bir şekilde ve yüksek sesle dile getiriyor. Her şeyin ötesinde, Yahudiler ve savaşı görmüş olan kişiler kitabı satın alanların çoğunluğunu oluşturacak sayıda değildir. Ben, bunun nedeninin kitabın kolaycı açıklama niteliği olduğuna inanıyorum. Karmaşık bir olay şu kadar kolay bir şekilde açıklanıyor: Almanlar Yahudileri öldürdü, çünkü öldürmek istedi-

ler; Orta Çağdan beri bunu yapmak istiyorlardı. Hepsi bu. İnsanlar karmaşık açıklamalardan hoşlanmaz, farklı analizlerle uğraşmak istemez. Basitlik hatta akılsızca bir basitlik ararlar. Ve Goldhagen aradıkları şeyi onlara sunmuştur.

Almanya'da, kitap kısmen farklı ihtiyaçlara cevap vermiştir: gençler arasında yaygın olan bir önceki nesilden uzaklaşma ihtiyacı ve vicdanını rahatlatmak için suçlu olduğunu itiraf etme ihtiyacı. Almanlar Goldhagen'in kitabını okumuş, her bir sözcüğünü kabul etmiş, günah çıkarmış ve temizlenip günahsız olarak yeniden doğmuştur. Günah çıkaran Papazın, Almanlar da dahil tüm Batılıların hoşuna gidecek şekilde mesajını akademik bir çalışma olarak süsleyen ve Harvard'da profesörlük yapan Amerikalı bir Yahudi olması tüm olayı çok daha memnun edici kılmıştır. Yine, mesajı bu kadar lezzetli kılan şey mesajın basit niteliğidir.

Goldhagen ve 1996 Nisanı'nda Washington'daki üyelerin bazıları, ben Goldhagen'in Soykırıma yaklaşırken göstermek zorunda olduğu alçak gönüllülüğü gösteremediğini söylediğimde sinirlenmişti. Ben Salo Baron'un ya da diğer büyük tarihçilerin meslektaşlarına Goldhagen gibi üstünlük tasladığını hatırlamıyorum. Bir konuyu araştıran bir öğrenci genellikle karmaşık bir problemin nihai cevabını bulduğunu iddia etmez. Bir İbrani atasözünün dediği gibi; "Sen kendini övme, başkaları seni övsün."

Bu bölümde, benim Goldhagen'in kitabı hakkında daha önce belirttiğim ifadelerle kıyaslayan okuyucular kullandığım tonda bir farklılık sezebilirler. Harvardlı genç akademisyene yapılan ağır saldırılardan dolayı bilinçli bir şekilde eleştirilerimin dozunu hafiflettim. İsrail'de Goldhagen'i sert kişisel saldırılara karşı açık bir şekilde savundum ve kitabı hakkında çeşitli incelemelerde bulunan İsrailli akademisyenlerle birlikte Yad Vashem'de kendisini kapalı bir toplantıya davet ettim. Akademik tartışmanın açık ve dürüst olması gerektiği inancındayım; eleştiri, hatta ağır eleştiri serbestçe yöneltilmelidir, fakat cadı avına da karşıyım. Tartışma me-

deni bir şekilde yapılmalıdır ve Daniel J. Goldhagen'in yetenekli bir akademisyen olduğunu düşünüyorum. Kitabının Goldhagen'i ilahlaştıracığını sanmıyorum, fakat getirmiş olduğu hatalı tez konunun temelleri hakkında bir tartışma yaratmıştır, ve en azından bu nedenle kendisine teşekkür etmeliyiz.

Buraya kadar tartıştığımız Soykırımın sırlarını çözdüğünü –nedenlerini ortaya çıkardığını– iddia eden kitapların tamamında bazı önemli eksiklikler gün yüzüne çıkmıştır ve bu durumun tüm kitaplarda ortak bir özellik olarak karşımıza çıkması düşündürücüdür. Hepsinde, Yahudiler pasif kurbanlardır ve kiliselerden, müttefiklerden, konakçı ülkelerden, tarafsızlardan hiçbir şekilde bahsedilmemektedir. Haklarında ne düşünürseniz düşünün, Bauman, Herf, Aly, Goldhagen ve Weiss olayların gerçek niteliğinden habersiz gözlemciler değildir. Tam tersine; Goldhagen kurbanlar adına yazdığını iddia etmektedir fakat birkaç ifade hariç kitabındaki Yahudiler Alman gazabına uğramış sıradan hedeflerdir.¹⁶

Burada şu soru akla gelmektedir; Naziler neden diğer gruplara değil de Yahudilere saldırmıştır? Kendi içerisinde doğru olsa bile, "Anti-semitizm" yanıtı başlı başına bir soru ortaya çıkarmaktadır. Neden anti-semitizm de başka gruplara karşı duyulan bir nefret değil? Yahudilerin Yahudi olmayanlarla kurdukları ilişkileri de kapsayacak şekilde Yahudi tarihinin gelişimi hakkında bir analiz yapmadan bu soruya hiçbir yanıt bulunamaz.

Ayrıca, ilke olarak kurbanlar faillerden daha önemsiz değildir– hatta daha önemli oldukları söylenebilir. Soykırımı faillerin bakış açısından anlatmak kurbanların bakış açısından anlatmaktan daha az önyargılı bir yaklaşım değildir – hatta daha fazla ön yargılı olduğu bile söylenebilir. Soykırım tarihinin temel konusu, sonuca ulaşmak pek kolay olmasa da, bu tarihin bu tip olayların bir daha meydana gelmesini önlemeye yardımcı olacak şekilde anlatılmasıdır. Engelleme

açısından bakıldığında Soykırım kurbanlarının davranışları felsefi ve dinbilimsel önemleri (bunların önemli olduğunu düşünenler için) bir yana evrensel ahlaki, toplumsal ve politik öneme sahiptir. Bu kitaplardaki genel çabaların Yahudilerle katledilen kurbanlar olmalarının dışında ilgilenmemesi tabloyu tamamen çarpıtmaktadır. Burada gördüğümüz Yahudilere kusursuz Öteki'ler olarak yaklaşılması olabilir. Onlar Öteki ise tarihleri, kültürleri ve çatışan bireysel kimlikleri olan insanlar olarak tanımlanmaları gerekmez. "İnsan" değillerse Soykırım tamamen açıklanamaz hale gelir; ana karakter çıkarılmıştır.

İncelenen tüm kitaplardaki bir diğer ortak sorun da "izleyicilerin" politikaları ve davranış biçimleri hakkındaki analizleri içermeyen bir Soykırım tarihinin ikna edici olmaya-çağıdır. İzleyici, Nazi işgali altındaki Avrupa'daki Yahudi olmayan nüfusu, Müttefikleri, "özgür dünyadaki" Yahudileri ve diğer birçok grubu kapsayan hatalı bir terimdir. Tüm bu dolaylı katılımcılar hakkında birçok monografi çalışması vardır, ancak bunlardan bir senteze ulaşmak zordur ve şimdiye kadar tartışılan kitapların yazarlarının hiçbirini bunu yapmaya çalışmamıştır. Bir istisna Leni Yahil'in ders kitabıdır. Aslında bu kitap konunun burada bahsedilen tüm karmaşık yönlerini içeren bir manzara sunduğu için aslında bir ders kitabından çok daha fazlasıdır.¹⁷

Bir başka deneme 1997'nin sonunda yayınlanmıştı: Saul Friedländer'in *Nazi Germany and the Jews (Nazi Almanyası ve Yahudiler)*'u.¹⁸ Bu kitap geniş Soykırım konusu hakkında çok daha kapsamlı ve derinlikli bir çalışmanın habercisidir.

Saul Friedländer ile daha sonra vefat eden Münih Çağdaş Tarih Enstitüsü (Institut für Zeitgeschichte) müdürü olan Martin Broszat arasındaki mektuplaşmalar 1988'de İngilizce olarak Yad Vashem Çalışmaları serisinde yayınlandı.¹⁹ Broszat Soykırımla ilgilenen önemli tarihçilerden biriydi. O zamanki Alman meslektaşlarının hepsi olmasa da çoğu gibi Broszat da faillerle ilgileniyordu. Mektuplarında Nazi

döneminin “tarihselleştirilmesini”, Alman tarih akışının ayrılmaz bir parçası haline getirilmesini savunuyordu. Ona göre Nazi öncesi dönem ile on iki yıllık Nasyonal Sosyalist rejimi takip eden dönem arasında Nazi dönemi boyunca süren gelişme hatlarının sağladığı bir bağ vardı. Broszat’ın tarih hakkındaki çalışmaları için temel bir konu olan rejimin cinayet politikaları dışında Broszat büyük kısmı Nazi ideolojisi ve yönetiminden etkilenmeyen toplumsal tarih, ekonomi tarihi, yerel ve bölgesel gelişmeler ile de ilgileniyordu. Nazi dönemini olayların genel akışına oturtmanın tarihçinin ana görevlerinden biri olduğunu, çünkü gerçek toplumsal tarihi, bireyin ailenin ve mahallenin tarihini bu tür tarihin oluşturduğunu düşünüyordu.

Friedländer, imparatorluk Almanyasından gelen birçok gelişim hattının Weimar Cumhuriyeti ve Nazi rejiminden geçerek post-modern demokratik Almanya’ya ulaştığını reddetmiyordu. *Alltagsgeschichte* (günlük yaşam tarihi) teriminin anlamı ve toplumsal çevreleri üzerinde belirgin bir etkileri olmayan ve aslında kendi hayatlarını kontrol edemeyen, toplumsal bir makinenin isimsiz çarkları olan normal insanların olağan hikayeleri yoğunlaştı. Friedländer, Nazi döneminin diğer dönem ve rejimlere benzemediğini, çünkü insanlık tarihinde pek benzeri olmayan krizlerle dolu bu on iki kısa yıl içinde olağan yaşamlarını sürdüren normal Alman halkının değil tüm ulusların yaşamlarını etkileyen korkunç olayların hikayesinin önemli olduğunu iddia ediyordu. En önemli konu rejimin suçlu doğası, insanlığa, hedef nüfuslara, ve öncelikle de Yahudilere karşı işlediği suçlardı. Broszat’ın günlük yaşam dediği şeye odaklanmak ana konuyla değil yan konularla ilgilenmek, dolayısıyla tarihsel bir çarpıtma yaratmaktı; Nazizmin suç işleme özelliğinde yatan olağandışı karakterini göz ardı etmek anlamına gelecekti.

Burada Friedländer’in eserinin 1933 ile 1939 yılları arasındaki dönemi kapsayan ilk cildi incelenecektir. Kitap bu

dönem zarfında Yahudilere karşı uygulanan Nasyonal Sosyalist politika ile ilgilidir. Henüz yayınlanmamış olan ikinci cildin adı ise *The Years of Extermination* (İmha Yılları)'dır; savaşın başlamasından sonraki üç yıllık süreyi ve 1942 yılında katliam kampanyasının doruğa ulaştığı dönemi ele almaktadır.

Friedländer'in kitabı, meslektaşı ve rakibi Martin Broszat'la girdiği tartışmanın devamı niteliğindedir. Friedländer yalnızca kronolojik olaylarla ya da Alman (Nazi) tarihi ile ilgilenmemektedir. Bu hususlardan bahsetmekte ve okuru bu uzmanların tartışmalarına yönlendirmektedir. Friedländer'in yaptığı ağırlıklı olarak Yahudilerin ve Almanların entelektüel-kültür tarihiyle sosyal tarihini birleştirmek ve bu sayede onların günlük yaşamları ve *Alltags-geschichte*'leri ile ilgilenmektedir, fakat bu yaşam sabıkalı bir rejimin denetimi altında sürdürülen bir yaşamdır. Bu tarih hem Yahudi hem de Nazi kaynaklarına dayalı olarak ayrıntıları ile ele alınmaktadır. Bu tarih, çoğunluğun görüşü olan, kendilerine has Yahudiliğe bağlı kalarak 1938 yılına kadar Alman vatanseverliğine dayalı bir ideoloji güden Alman Yahudi Liberalizminin tarihi değildir. Alman Siyonizminin, Alman Yahudi geleneklerinin, Yahudilerin farklı olduğu fikrini savunan azınlık hareketlerinin tarihi de değildir. Başka bir deyişle bu tarih, Almanya'daki Yahudi azınlığın iç tarihi değil, Almanların ve Yahudilerin bakış açısıyla bu azınlığın çektiği eziyetin hikayesidir.

Nazilerin iktidara gelişinden önceki durum ve iktidara geliş şekilleri hakkında gerekli ön bilgiyi verdikten sonra Friedländer, büyük önem taşıyan 3. Bölümü, kurtarıcı anti-semitizm olarak tanımladığı olaya ayırmıştır. Bölümün orijinal başlığı, "Döneminin Kurtarıcı Anti-Semitizmi" idi – daha sonra yazdığı yazılar Alman "tarihçileri" arasında tartışmaya (*Historikerstreit*) yol açan (bu tartışma ilk olarak Nolte ile Friedländer arasında başlamıştı) revizyonist Alman tarihçisi Ernst Nolte'ye açık bir meydan okuma niteliği taşır.

Nolte'nin en meşhur ve hala etkisini sürdüren kitabı *Three Faces of Facism*'in (Faşizmin Üç Yüzü) orijinal Almanca başlığı *Der faschismus in Seiner Epoche* (Döneminin Faşizmi) altında yayınlanmıştı.²⁰

Friedländer'in yaklaşımının tamamı Nolte'nin yaklaşımına bir antitez niteliği taşır. Nazi Almanya'sı tarihindeki kritik unsur, Alman faşizmi değil, Nazilerin kutsal ilan ettikleri ideoloji içerisinde sergiledikleri zulümdü. Friedländer'in *koruyucu* teriminden çıkardığı anlam, bireyi ve toplumu Yahudi pisliğinden arındırarak Ari ırkının manevi, ahlaki ve fiziksel olarak kurtarılması üzerine yoğunlaşan yeni bir tür Yahudi düşmanlığıdır. Yalnızca bu şekilde Ariler kendi kendilerini ve insanoğlunun geri kalan kısmını kontrol edebilirdi – ki bu da Arilerin varlık sebebiydi.

Friedländer iki tip ırkçı anti-semitizmden bahseder: Birincisi, ırk biyolojisi, Sosyal Darvinizm ve Irk Geliştirme Bilimi gibi on dokuzuncu yüzyılın son dönemine ait sahte-bilimsel, sözde mantıklı bulgulara dayalı bir ırkçı anti-semitizm; diğeri ise yani kurtarıcı anti-semitizm, “diğer ırkçı temaların ikinci planda kaldığı bir dünya görüşündeki baskın unsurun Yahudilerle mücadele” olduğu “tartışılmaz dini bir vizyona” dayalı bir anti-semitizmdir.²¹ Bu ikinci tür kaynağını, ırkların birbirine karışması korkusundan, eski kutsal düşüncelerden, Yahudilerin Alman siyasetine nüfuz etmelerinden duyulan kaygıdan ve Almanların Yahudileri kovarak ya da daha kötü yöntemlere başvurarak onlardan kurtulmaya yönelik hayalinden almıştır. Zaman içerisinde Alman ideolojisindeki süreklilik ya da süreksizlik, Friedländer'in yaptığı ırkçı Nazi anti-semitizmi tanımında, kutsal Hristiyan emellerinin geleneksel anti-semitik Hristiyan temaları ile birleşmesi ve ortaya çıkan kombinasyona bir de modern ırkçı sahte-bilimin eklenmesi ile hiçbir şekilde Almanlara özgü olmayan, gayet güçlü bir Yahudi düşmanlığının ortaya çıkışı olarak değerlendirilmektedir. Bu kutsal tür tam bir kurtuluş vaadi ile ortaya çıkmaktadır; okurlar, Friedlän-

der'in Nasyonal Sosyalizmi önceki eserlerinde sözde dini bir ideoloji olarak tanımladığını hatırlayacaktır.

Buradaki esas soru şudur: Bu ideoloji Alman halkının içerisinde nasıl girdi, ve Nazi döneminde ne oranda etkili oldu? Anti-semitik ideolojinin Nazilerin Yahudi karşıtı politikasının temel faktörü olduğu yönünde daha önceden dile getirilmiş iddiaları burada tekrarlamakta bir fayda görmüyorum. Ne var ki, önemli olan şey, bir çok tarihçinin de daha önce dile getirdiği üzere, kriz içerisindeki bir halkın ütopyik umutlarının Yahudilerin hiçbir şekilde Alman olmadıkları yönünde yerleşmiş fikirle bir araya gelmiş olması hususunun vurgulanmasıdır. Friedländer'in kurtarıcı anti-semitizmi, Goldhagen'in öne sürdüğü, yüzlerce yıldır Alman toplumunun tamamı olmasa da büyük bir kısmının kabul ettiği, yok etmeye dayalı zorlayıcı değer yargısından çok daha ikna edicidir. Friedländer, kurtarıcı anti-semitizmin herkes tarafından kabul edilen bir inanış olduğunu iddia etmemektedir; Friedländer'in iddiası on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarına ait tarihsel verilerin ışığında bu inanış biçiminde özellikle Weimar döneminde Alman kamuoyunun bazı katmanlarında destek bulunduğu. John Weiss'in 'Alman elitleri hakkındaki çıkarımlarını da eklediğimizde, yalnızca Nazi ideolojisinin değil aynı zamanda kurtarıcı anti-semitizmin Alman elitleri arasında ve halkın çoğunluğunun gözünde kazandığı cazibenin anlaşılması hususunda anahtar bir terim haline geldiğini görmekteyiz. Kutsal umutları ve beklentileri eski Hristiyan anti-semitik fikirler ve Sosyal Darwinist düşüncelerle saptırılmış modern bilimle birleştiren Nasyonal Sosyalizm, Alman halkının ruhunun kurtarılması için verilen mücadelede kendine güçlü bir araç edinmişti. Bu basit bir araç değildi. Naziler, söyledikleri şeylere gerçekten inanıyorlardı. İdeolojileri salt bir siyasi oyuncaktan ibaret değildi. Şunun altı önemle çizilmelidir ki, kurtarıcı nitelikteki türü de dahil ırkçı anti-semitizm, entelektüel elitlerle Nazilerin iktidara gelişinden önceki yüzlerce yıl boyunca ilişki içerisinde olmasına karşın,

emperyalist Pan-Cerman Topluluğu'nun ilk Cumhurbaşkanı Ernst Hasse tarafından bile reddedilen marjinal bir fenomendi.²² Friedländer ve diğerlerinin de belirttiği gibi, kaynağını kendisinden önceki dini, anti-semitizm bağlamında bir dizi sosyal, ekonomik ve politik krizden almıştı.

Friedländer, radikal olmayan ve kesinlikle katliam düşüncesi taşımayan bir Yahudi karşıtlığının Alman halkı arasında o dönemde oldukça yaygın olduğunu ifade etmektedir. Her yerde olmasa bile, 1938 yılına dek Nazi rejiminin Yahudileri Alman toplumundan soyutlamayı hedefleyen ve onlara mülkiyet hakkı tanımama ve Yahudileri tabiri caizse damgalama yolunda epey mesafe kateden icraatlarına toplumun onay vermesi temel rol oynamıştır. Buna paralel bir gelişme olarak, ılımlı anti-semitizmin yaygın nitelikte olması nedeniyle yoğun bir propaganda faaliyetiyle kurtarıcı anti-semitizm, çok kısa bir süre içerisinde küçük bir azınlık tarafından kabul edilen sözde dini bir inanıştan, halkın geniş bir kesimi tarafından desteklenen bir inanış haline getirilebilmiştir. Friedländer bu hızlı dönüşümün nasıl gerçekleştiği hususunu açıklayamamaktadır, fakat bu gelişme hakkında yaptığı açıklamalar ikna edicidir.

Friedländer'in yöntemi, "üst" bakış açısı (siyasi liderlik) ile gerçek bir *Alltagsgeschichte* yaklaşımı olan "alt" bakış açısını (Almanların ve Yahudilerin) birleştirmiştir. Paradoksal olmakla birlikte, diktatörün rolünü, ve diktatörün karizmatik kişiliğinin ve halkın ona karşı olan sevgisinin nasıl olup da kurtarıcı bir efsanenin gün geçtikçe artan sayıda insan tarafından benimsenmesini sağladığını bize gösteren bu "alt" bakış açısıdır. Friedländer kolaycı niyetçilikten kaçınmış, bunun yerine kurtarıcılık efsanesini Hitler'in kendi yaklaşımından açıklamayı tercih etmiştir. Hitler Yahudileri Şeytanın yeryüzündeki temsilcileri olarak görmekte ve yok edilmelerinin gerektiğine inanmaktaydı (*entfernen*, Hitler'in 1919 yılındaki meşhur ifadesi). Soykırım 1930'larda yapılan bir planın eseri değildi, Hitler Ocak

1939'daki o meşhur konuşmasını yaparken (Avrupalı Yahudilerin gelecekte çıkacak olan bir savaşta, ki sözüm ona bu savaş kendi çıkaracaktı, yok edileceği tehdidinde bulunmuştu) elinde savurduğu tehdidi gerçekleştirmeye yönelik hiçbir hazırlık yoktu. Bu tehdit, diktatörün radikalleşen etkisinin ve kurtarıcı anti-semitizmin açık bir ifadesiydi.

Belirli grupları, olayları, bağlamları ve mekanları betimleyen çok sayıda monografik çalışma olmasına rağmen, Nazi Almanyasındaki Yahudi tarihini anlatan İbranice bir kitap ancak kısa bir süre önce yayınlanmıştır.²³ Friedländer'in kitabı Nazi rejimi altındaki Alman Yahudilerinin genel tarihi değildir, kitap rejim tarafından Yahudilere yapılan zulmün tarihinin yapay bir fail-kurban-işbirlikçi bakış açısından ele alınmasından ibarettir. Bu, kesinlikle yeni bir yaklaşımdır. Kitap, faillerin kurbanlara karşı takındıkları tavır şekillendiren ideolojik, sosyal ve politik etkiler üzerine bir inceleme, Alman sosyal ve kültürel bağlamında Yahudilerin sosyal ve kültürel tarihi üzerine bir inceleme, kilisenin ve dış dünyanın tavrı üzerine yapılmış bir inceleme ve tüm dönemi canlandırmak için bir dizi kişisel hikaye içermektedir. Zulmü uygulayanlar özne, Yahudiler de yalnızca kurban değildiler, her ikisi de karşılıklı tepkilerde bulunan özne konumundaydılar. İşte tarih bu şekilde yazılmalıdır.

Ne var ki kitapta eksik olan hususlar hakkında eleştiride bulunulabilir: Yahudiler arasındaki gerilimler ve ayrılıklar, belli başlı ideolojik Yahudi eğilimlerine gösterilen entelektüel tepkiler, göçün hikayesi, Alman topraklarında yaşayan insanların işgal koşullarında yaşamaya alışma ya da başka ülkelere kabul edilme çabaları, ve Nazi rejimi altında sürdürdükleri bu hayatta Yahudilerin ekonomik zorluklarla, sosyal refah sorunlarıyla ve benzeri hususlarla nasıl başa çıktığı gibi. Freaidländer, hahamların verdiği tepkilerle değil, Hristiyan Kiliselerinin Yahudilere yönelik tavırları ile ilgilenmiştir. Nispeten küçük bir kitapta elbette ki her şeyle ilgilenemezdi. Fakat şüphesiz kitapta kendine yer bulabilen

bir şey var: Friedländer, daha önce yapılan çalışmalarda karşılaşılan sorunlara teslim olmadan Nazilerin Yahudilere karşı olan politikalarının tarihini ve Yahudilerin buna olan tepkilerini gözler önüne serebilen ilk tarihçidir. Aslında, Friedländer'ın kitabı okunabilirliğini kaybetmeden farklı bakış açılarını birleştirerek de bir tarih yazılabileceğini gösteren ilk rehber kitaptır.

Soykırımı bir anlam ifade edecek şekilde bir tablo halinde gözler önüne serebilmek tarihçilerin hedeflerinden bir olmalıdır. Asıl mesele, Yahudi kurbanları, Nazi Almanyasındaki çeşitli etkileri, büyük toplumsal organizasyonları ve dış güçleri hep bir arada ele alıp inceleme yaparken aynı anda alt ve üst tabakaları birleştirilebilmek ve sonuçta ortaya bir betimleme değil de bir açıklama çıkarabilmektir. Almanya Avrupa'nın büyük bir kısmını işgal etmişti: Aynı anda Fransa, Polonya, Sovyet toprakları ve Almanya ile ilgilenip tüm hikayeyi ana noktadan – olayın nasıl ve neden olduğunu analiz edip açıklamak – sapmadan nasıl anlatabiliriz? Friedländer'in tarih anlatımını bu birinci ciltte yapmış olduğu şekilde sürdürmesini ve diğerlerinin de Soykırımın genel tarihini yazmaya devam etmesini dilemekten başka yapabileceğim bir şey yoktur.

Altıncı Bölüm

Yahudi Direniş i – Masal mı, Gerçek mi?

Nazi politikalarına karşı Yahudi direniş i geçmiş te birçok kez incelenmiştir ancak konu hakkındaki bir çok kaynak İbranice ve Yiddish dillerindedir.¹ Bu konudan hala yeni bir şeyler öğrenebilir miyiz? Bence evet.

Yirmi sene önce Yahudi direniş ini şöyle tanımlamış tım: “Almanlar ve destekçileri tarafından Yahudiler aleyhindeki bilinen ya da olduğuna inanılan yasa, hareket ya da niyetlere karşı gerçekleştirilen her türlü toplu eylem,”² Bu tanımın hala geçerli olduğundan artık pek emin değilim çünkü tanım Yahudi topluluk ya da gruplarının en azından bazı kısımlarının niyetinin ifadesi olarak dikkate alınması gereken silahlı ya da silahsız bireysel direniş hareketlerini göz ardı etmektedir. “Almanlar ve destekçileri” ifadesini de uygun görmemekteyim; artık “Almanlar ve işbirlikçileri” ifadesini daha uygun buluyorum.

Bireysel direniş eylemleri baş lığı kulağa sağlam ve normal gelmiyor çünkü neyi kapsamına alıp neyi almayacağını belirlemek çok zor. Ancak bu sorunu yadsımanın mümkün

olmamasından dolayı aşağıda bundan bahsedeceğim. İkinci problem ise niye “Naziler” değil de “Almanlar” ve “yandaşlar” değil de “işbirlikçiler” dendiği. Burada, daha önce bahsedilen bulguların göz önünde bulundurulması gerekmektedir ki bunlar Almanların büyük çoğunluğunun Yahudilerin ve diğerlerinin soykırımı maruz kalmasını desteklediğini, bunda yer aldıklarını ya da en azından göz yumduklarını göstermekte. Bu nedenle küçük bir azınlık rejime ve işleyişine karşı çıkmış olsa da Almanlar ifadesinin kullanımı daha yerinde. “Yandaşlar” ve “İşbirlikçiler” arasındaki fark ise bazı grupların ya da kurumların ve bireylerin soykırımı desteklemeseler de Nazilerle işbirliği yapmış olabileceklerinden kaynaklanmaktadır.

Bu tanımlardan başka iki kavram daha tartışılmalıdır. Birincisi tercümesi neredeyse imkansız olan ve İbranice’de geçen *amidah* kavramıdır. Buradaki bağlamda kelime anlamı “bir şeye karşı direnme” olsa da bu çeviri derin anlamı kapsamıyor. Direniş ya da *amidah* demekle silahlı ya da silahsız eylemleri kastediyorum; kelime mantıksız gelse de pasif direnişi dışarıda bırakıyorum, çünkü kişi pasif olarak direniş gösteremez. Bir insan, zalim bir güç karşısında hareket etmeyi reddederse pasif olarak direniş göstermiş sayılmaz; oysa güç kullanmadan direniş gösterilebilir. Bu ikisi aynı şeyler değil.

Amidahın kapsamı nedir? Gettolara kaçak yolla yiyecek sokma, açlıktan korunmak için aile içinde karşılıklı fedakarlık; moral kazandırmak için kültürel, eğitici, dini ve siyasi eylemler; bireysel ve toplumsal yaşamın devamını sağlamak amacıyla sıhhi ve ruhsal dokunun idamesini sağlayan doktor, hemşire ve eğitimcilerin gösterdiği bilinçli çabalar; ve tabii ki Almanlara ve işbirlikçilerine karşı silahlı isyan ya da güç kullanımı (silahsız ya da “soğuk” silahlar ile)

İkinci çok önemli kavram ise “hayatın takdisi”dir. Bu ifade daha önceki zamanlarda kullanılmış olsa da Varşova Gettosunda yaşayan Haham Yitzhak Nissenboin tarafından

kullanılmasından sonra tanınmış ve ünlenmiştir.³ Yahudi yaşamının anlamlı bir şekilde sürdürülmesini ifade etse ve yukarıdaki bir çok örneği kapsasa da silahlı direniş ya da genel olarak güç kullanımı bunun içine girmemektedir. Örneğin bu ifadenin, fiziksel olarak yaşamın sürdürülmesi için bilinçli olarak yapıldığı öne sürülebilmesine rağmen yiyecek kaçakçılığını içerip içermediğinden emin değilim. Sadece para kazanmak isteyen yiyecek kaçakçılarına gelince, onların olmaması halinde belki de Gettolarda yaşayanların öldürme eylemleri başlamadan önce ölebilecekleri konusu tartışmalı olsa bile, bu konu akıllarda şüpheye yol açmakta. İsrail'de - tüm tarihçiler katılmasa da- "hayatın takdisi"nin fiziksel olarak hayatta kalmak için gerçekleştirilen her çabayı tanımlaması görüşü yayılmakta. Fakat Almanların cinayetlerinin şekillendirdiği koşullarda, kurbanlar ölüm ve diğer insanlar adına yaşama arasında seçime itilmektedir. Bu da hayatta kalmayı, hayatın mukaddesliği konusundan uzaklaştıran ahlaki bir ikilem yaratmakta.

Şimdi durumu netleştirmek için 3. bölümde bahsettiğimiz Lodz gettosunda yaşayan Nazi karşıtı Friedrich Hielscher örneğine geri dönelim. Bir çok gözlemci, Lodz Gettosu polis müdürü Leon Rosenblatt'ın, Almanlara ölüme gidecek Yahudilerin listesini sağlama konusunda ağır bir ahlaki sorumluluk taşımadığını öne sürmeyecektir. Bu kişi hayatın mukaddesliğiyle değil cinayetin danışıklığını rasyo-nelleştirmeye uğraşmaktaydı.

Ya da diğer örneğe, toplama kampında bulunan ve yaşamak için komşusunun ekmeğini çalan kişiye bakalım. Bir çoğumuz böyle birini kınayamazdı çünkü korkunç seçimlerin yapılmasını gerektiren, o anki koşulları yaratanlar bu kişiler değil Almanlardı. Eski Yahudi kuralı olan "onun evine varmadan komşunu yargılama" -onun ayakkabılarını giy- deyişleri bu duruma uymaktadır. Yargılayıcı bir tutum çok yanlıştır. Buradaki seçim hayatın takdisini temsil etmemektedir.

Başka bir örnekte de bu ikilemler öne çıkıyor. İsraili oyun yazarı Yehoshua Sobol İsrail, ABD, ve Almanya'da başarıyla sahnelenen *The Ghetto* adlı bir oyun yazdı. Oyun moralleri yükseltmek ve tiyatrocular ile oyunculara canlılık kazandırmak amacıyla Judenräte başkanı Yakov Gens'in tam desteğiyle Vilna gettosunda kurulan bir tiyatroyu konu ediniyordu. Oyun genel olarak Vilna'ya gelmiş ve savaş öncesi Warsaw Bund'da (Polonya'da bir Yahudi Sosyalist Partisi) kültür eylemcisi olan Herman Kruk'un günlüğü üzerine kuruluydu.⁴ Herman Kruk, Almanların Yahudileri imha ettikten sonra kültürlerini belgelendirmek için kullanmak istedikleri Vilna Gettosu arşivinde ve Yiddish Bilim Enstitüsü kütüphanesinde çalışıyordu. Kruk yer altı gençlik hareketinin savunduğu (Bund partisinde de bulunuyordu bu kişiler) silahlı eylemlere karşıydı ve bazen eleştirse de gettonun başkanı olarak Gens'in politikalarını değerli bulmaktaydı. Getto yaşamını belgelendiren bir yer altı arşivi yaratmak için çalışan kişilerin oluşturduğu "Oneg Shabbat"ı organize eden ve Varşova'da bulunan Emmanuel Ringelblum'un çabalarıyla paralel bir mücadelenin öncülüğünü yaptı. Kruk'un topladığı bazı materyaller günümüze kadar sağlam kaldı.

Günlüğünde ve Sobol'un oyununda Kruk, tiyatronun kurulmasına karşı çıkmıştı: mezarlıkta sahne kurulmamalıydı ona göre. Bunu bir küfür olarak değerlendiriyordu, (kendisi bir ateistti) hayatın mukaddesliği olarak değil. Yine de Gens morallerin yükseltilmesi için okulları, müzik ve edebiyat gecelerini desteklediği gibi tiyatroyu da destekledi. Yeraltı partisi – FPO, the Freinike Partisaner Organizacie ya da Partizan Örgüt birliği – ve özellikle ikinci komutanı şair Abba Kovner bu gibi faaliyetlerin insanları varolmayan devamlılığa ve normallığa alıştırıp uyuttuğu konusundaki tartışmalara rağmen tiyatroya ve diğer kültürel faaliyetlere karşı çıkmıyordu. Bu tür bir hayat takdisi, direnişle bir ilişki mi yaratıyordu yoksa moral vermesi açısından avantaj mı taşıyordu? Kruk'un dediği gibi daha getto ortaya çıkma-

dan öldürölen on binlerce Vilna Yahudisinin arkasından yas tutulurken, bu tiyatro ahlaki bakımdan kabul edilebilir bir şey miydi? Biz Gens'i savunan, silahlı direnişe ve tiyatroya karşı çıkan Kurk'la mı yoksa Gens'e karşı çıkıp Almanların herhangi bir şekilde varlıklarını kanıtlayan şeylere muhalefet eden, ama tiyatroyu ve diğerkültürel faaliyetleri savunan Kovner'le mi birlikteyiz? Acaba tiyatro hayatı takdis mi ediyordu yoksa daha kötü bir durumdan kaçışı rasyonel hale mi getiriyordu?

Alman Yahudileri'nin 1930'larda bilinçli olarak moralleri yükseltme amacıyla düzenlediğı bir çok kültürel faaliyeti – Yahudi çalışmaları, müzik, tiyatro, Alman edebiyatı çalışmaları, basın gibi – geliştirmesiyle hayatın takdisi tarihinin de başlamış olduğunu söyleyebiliriz.⁵ Fakat, işkence ve göçe zorlanma, savaş zamanındaki fiziksel yok olmayla bir değıldir. Alman Yahudilerinin tepkisi daha sonra olanların paradigmasını gözler önüne sermektedir. Şöyle ki; bir çok insan kaderlerine razı gelmeyi reddedip kendi amidahlarını – direnişlerini– sergilemeyi seçmiş ve bunu da kendi dinsel, laik ya da dinle bağlantısı olmayan Yahudi miraslarını keşfetmek için içlerine dönerek yapmışlardır. Yine de savaş konusunda amidah ya da hayatın takdisinden bahsetmek belki de daha doğrudur.

Hayatın takdisini desteklemek için verilen örnekler çoğunlukla büyük gettolardandır: Varşova, Lodz, Vilna, Kovno, Piotrkow Tribunalski, Czestochowa. Cracow, Tarnow, Kielce ve doğu Galiçya'daki şehirlerden çok daha az kanıt çıkmaktadır.⁶ Her şeye rağmen alıntı yapılan örneklerin hepsi meşru ve ikna edicidir. Varşova ile ilgili örnek çok semptomatik olup iyi bilinmektedir. Eğitim yasaklanmışken 1939-1941 yılları arasında orta okullulara eğitim verilmesi konusunda teşebbüsler görölmüştür. Topluluk, maaşı bir dirhem yiyecek olan öğretmenler ile bir araya gelen küçük çocuk grupları, *complet*leri oluşturdu.⁷ Yerel Yahudiler iki yer altı lisesi kurmuştu. Bunlardan en önemlisi

olan Siyonist gençlik hareketi Dror, yeraltı sosyalistleri tarafından kurulmuştu.⁸ Ringelblum 600 *minyanim*den –düzenli dini gözlem için gerekli olan en az on kişilik erkek grubu– bahseder.⁹ Varşova'da en azından asgari düzeyde dini çalışmaları sürdürmek isteyen Ultra-Ortodoks grupların var olduğunu bilmekteyiz ve bunların bazılarının bölündüğünü ve morallerinin bozulduğunu gösteren kanıtlara da sahibiz. Bu grupların birinden, savaştan sonra Varşova'da bulunan ve Esh Kodesh (Kutsal A'ış) adıyla basılan, Piaseczna'nın hahamı yüce düşünür Haham Kalman Klonymus Shapira'nın vaazlarının bir derlemesi kalmıştır.¹⁰ Bir diğer düşünür ise Siyonizmi mesihle ilgili bir bakış açısıyla, kendisini Ultra-Ortodoks çevresine karşı haklı çıkaran Em Habanim Samecha (Oğulların annesi mutlu) kitabının yazarı Haham Issachar Teichthal'dir.¹¹

Dini olmayan edebiyat ve şiir çalışmaları, kurban edilen insanların hayatlarına anlam kazandırmak için yazıldılar. Örneğin Varşova Ğettosu'nda Yitzhak Katznelson düzyazı ve çoğunlukla da şiir yazdı ve Dror Lisesi'nde ders verdi.¹²

Bir başka önemli örnek ise yüzden fazlası kırsal bölgede olan ve komşular tarafından demokratik bir şekilde seçilen Varşova ev komitelerinin çok kapsamlı çalışmalarıdır. Bu grupların büyük kısmı çocuklar için eğitim olanakları ve fakir komşular için sosyal yardım sağladı ve çevrelerini sözde bit temizleme kampanyalarından korumaya çalıştı, (bu kampanyalarda, Polonyalı ve Yahudi yetkililer, mülkleri yağma edip insanların sağlıklarını tehlikeye soktular), kültürel faaliyetler düzenledi –konserden konuşma ve tartışmalara kadar– ve yasa dışı siyasi faaliyetlere bir kılıf oluşturdu. Bu ev komiteleri, Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi'nin (JDC) Varşova şubesi olan ve Emmanuel Ringelblum tarafından yönetilen Zetos'un şemsiyesi altında organize oluyorlardı. Tüm bu girişimler getto halkının morallerini korumak için yapılmaktaydı.¹³ JDC ayrıca getto hastanelerini işletti ve olağanüstü bir insan olan Luba Bilecka'nın yö-

nettiği bir hemşire okulunu himayesine aldı.¹⁴ Yetimler yurdu sistemi de savaş öncesinde yetimlerle ilgilenen bir kurum olan ve Adolf Berman tarafından yönetilen Centrala Opieki nad Sierotani'nin (CENTOS) bünyesinde işlemektedir.¹⁵ Büyük bir Polonyalı Yahudi eğitimcisi olan Janusz Korczak'inkilere benzer savaş öncesi teşebbüslerin devamı sağlandı.¹⁶ Diğer teşebbüsler zirai çalışmalarla ilgiliydi (kurumun adı TOPOROL'du) ve benzeri birçok faaliyet sürdürülmektedir.

Bunların dışında, en önemlileri genellikle sol kanat Siyonist eğilimleri temsil eden gençlik grupları, Bund ve küçük Yahudi komünist grupları olmak üzere bir çok organizasyonun oluşturduğu tam bir yer altı siyasi örgütler şebekesi bulunmaktaydı. Bir çok insan Varşova gettosu isyanına kadar zayıf bir şekilde varlığını sürdüren siyasi partilerde toplandı; bunların bir çoğu Judenräte ya da JDC denetimi altındaki çorbacı dükkanları çevresinde örgütlenmişti. Büyük bir yer altı basın örgütü vardı ve Polonyaca, Yiddish ve İbranice yayım yapmaktaydı.¹⁷

Daha fazla sorun yaratan nokta ise daha önce değindiğimiz, kendi kendine ekonomik yardım konusu idi. Bunun mahiyeti esas olarak "ihracat" -getto duvarının üzerinden Polonya tarafına yapılan kaçakçılık- için yasadışı dükkanların kurulması idi. Çocukların yaptığı kaçakçılık, varolmak için günlük bir mücadele olduğu ve Yahudilerin düşüncesiyle, doğru ya da yanlış, Almanların onları aç bırakarak öldürme amacını güttüğü için hayatın takdisi kavramı kapsamına girmektedir.

Transnistrian gettolarında olduğu gibi, Polonya'nın bazı gettoları da bu duruma örnek olarak gösterilebilir; bir çok hayatın kurtulmasını sağlayan yarı endüstriyel üretim faaliyetlerinin yer aldığı Shargorod ve Mogilev gettoları gibi.¹⁸ Gettoların kurulmadığı şehir ve bölgelerde yapılan bazı faaliyet modelleri takdis kavramı içerisinde kabul edilebilir. Mallarının çoğu istimlak edilen Romanya Yahudileri, ken-

dilerini çok zorlayıp Transnistreia'ya gönderilen Yahudilere yardım teşebbüslerinde bulundular; ve sonunda hayati derecede önemli maddi yardım taşıyan delegasyonlar (Fred Sharaga denetiminde) göndermeyi başardılar.¹⁹ Slovak Yahudi Liderliği, Polonya'ya sınır dışı edilmeleri önlemek için çalışma kampları kurdu— buradaki tartışma konusu bu kampların Eylül 1944'te Nazilerin Slovakya'yı işgaliyle Almanların eline geçip geçmediğidir. Bu kamplarda geniş kültürel ve yasadışı siyasi faaliyetler yürütülmekteydi.²⁰ Yahudileri, özellikle çocukları kurtarmak için Belçika ve Fransa'da şebekeler kuruldu; bunlar da Yahudilerle ve Yahudi olmayanlarla yakın bir işbirliği içine girdiler.²¹ Tüm Avrupa'dan çoğunluğu solcu Siyonist yaklaşımı benimsemiş gençlik hareketleri, yer altı seminerleri düzenledi, mülteci kampları kurdu (Fransa, Macaristan) ve daha sonra silahlı direnişe katıldı (Fransa, Slovakya).²²

Direniş konusunu ele alırken hem transit kamplardaki (Westerbork, Hollanda, Belçika'daki Malines, Fransa'daki Drancy) hem de toplama kamplarındaki kültürel faaliyetleri göz önüne almak gerekir. Bunların tümünde, hepsi moral-leri yükseltmek için yapılan kabarelerin, müzikal gösterilerin (Batı Avrupa) gerçekleştirildiğine dair güvenilir kanıtlar bulunmaktadır. Ezberden okuyarak yapılan (Auschwitz) büyük dini törenlerin gerçekleştirildiğine rastlanmaktadır.²³ Örneğin *Die Fledermaus*, Gross-Rosen kampındaki kadınların belleklerindeki ortaya dökülmesi sayesinde sergilendi.²⁴ Aralık 1944'te yapılan Hanukkah Festivali'nde (Işık Festivali), hiçbiri dindar olmayan beş Yahudi erkek, buz gibi soğuk barakalarında karton parçaları yakıp Hanukkah şarkısını söylemişlerdi.²⁵ 1944 yılında Auschwitz yoluyla Hamburg'un bir banliyösü olan Altona'daki çalışma kampına giden Yahudi kadınlar bir çalışma grubu oluşturmuş ve hatırladıkları Romence şiirleri kağıda geçirmeye çalışmışlardı. Çalışmak zorunda kaldıkları bombalanmış binaların içinde üzerinde Romence, Macarca ve Fransızca şiirlerin bulunduğu birkaç parça kağıt ve kalem bulunmuştur. "Birkaç gün sonra bir

çalışma grubu oluşturup not almaya başladık. Kısa bir süre sonra ilk okuma gecemizi yaptık. Diğer barakalardan misafirler çağırıp şiirlerimizi okuduk ve neredeyse bulunduğumuz yeri unutuyorduk. Böylece bunu sık sık tekrarlar olduk. Daha sonraları edebi eğilimlerimizi temsil eden ve kendimizin kaleme aldığı öykü ve şiirlerimizi okur olduk. Gizli yeteneklerimizi kullanıyorduk; birimiz resim yapmayı; diğeri tiyatro oyunculuğu biliyordu ve böylece birbirimizi eğlendirip açlığımızı unutmaya çalışıyorduk.”²⁶ Yahudi olmayanlar arasında da bu gibi şeyler yaşanıyordu. Fakat bildiğimiz gibi kamplarda bulunan Yahudiler aşağılığın da aşağısı olarak kabul edildiklerinden özel manevi ve zihinsel kuvvetlere ihtiyaç duymaktaydılar.

Yorumcuların neye “anlam” dedikleri tartışma konusuydu ve halen de öyledir. Dindar Yahudiler ve diğerleri için acı çekmek ve ölmek bir amaç oluşturmuyordu. Toplama kampı evresinde her türlü anlam Nazi anlamıydı çünkü Nazilere göre o evrenin bir amacı vardı. Kurbanlar için amaç yoktu. Özellikle hayatta kalmış kişilere bunu söylemek çok zor, fakat başka bir ifade gerçeği tam anlamıyla yansıtmayacaktır. Yahudiler şeytansı bir fantezinin yönlendirdiği bir suça kurban gittiler; bu fantezi onlar için hiçbir mana taşımıyordu. Fakat insanlar hayatları için amaç bulmak zorundadırlar, bu yüzden kurbanlar da kendilerine bir amaç edindiler. Bunu da ya Viktor Frankl’ın stratejilerine benzer yollarla ya tüm garipliklere karşın hayatta kalarak ile ya acı çekmeye karşı ilahi bir kayıtsızlığın kanıtı sayılan dini inançla ya da dehşet sona erdikten sonra kendilerine vaat edilen daha iyi bir yaşam için yaptılar.²⁷

İki tür Yahudi kültürel faaliyetini iyi bilmekteyiz: Birincisi esas olarak Yahudi ve İspanyol cumhuriyetçiler için güney Fransa’daki kamplarda yapılan kültürel faaliyetlerle ilgilidir. Çok sayıda resim, şiir vs. kamplardan elimize geçmiştir.²⁸ Koşullar ne kadar kötü olursa olsun, ki çok kötüydü, bu kamplar Nazi toplama kampları değildiler. Diğer bir kamp

ise özel koşullar içeren Terezin getto kampıdır. Ağır açlığa ve “doğuya” sınır dışı tehdidine rağmen burada da çok sayıda kültürel faaliyet gerçekleştirilmişti. Kampın yapısı bu durumu açıklamaktadır: Çek entelektüelleri, bunların Almanya ve Avusturya'dan gelen eşleri burada yaşamaya zorlandılar veya burada ya da Auschwitz'de öldüler. Tablolar, şiirler, besteler, konserler, çocukların duvar gazeteleri, çizimleri, tiyatro gösterileri, akademisyenler tarafından yapılan konuşmalar... Bunların hepsi Varşova ev komitelerinin amacına paralel olarak; yok edilme tehdidi karşısında moralin korunması için yapılmıştı.²⁹

Aktif silahsız Yahudi tepkisini –amidah– temsil eden edebiyat, değinilmeden geçilemeyecek kadar büyük önem taşımaktadır. Yine de resmin abartılı çizilebileceğinden şüphe duymaktayım. Okuyucu, büyük acılar çekilirken, Yahudilerin çoğunun eğitim, öğrenim, oyun sergileme, müzik yapma, resim çizme, konuşmalar yapma ya da dinleme, yasadışı gazete basma, vs. gibi şeylerle uğraştığı fikrine kapılabilir. Bu nedenle durumu netleştirmekte fayda var, hayat tam anlamıyla bir cehennemdi. İnsanlar açlıktan ölüyordu. Lodz ya da Varşova gettosundan hayatta kalanlar, bize çocuklarını eğitmek için girişimlerde bulunduklarını anlattıklarında, bunun bir kahramanlık olduğunu, fakat tüm çocukları kapsamadığını ve olağanüstü zorluklara karşı sürekli bir mücadeledenin sürdüğünü düşünmek gerekir. Bu aşağıda değineceğimiz Judenräte (Yahudi komitesi) için de geçerlidir.

Judenräte davranışı konusundaki tarihi edebiyat çok kapsamlıdır ve bu konu hala akıllarda yer tutmaktadır. Bu konuda iki temel yaklaşımdan söz edilebilir. Biri Judenräte'yi sosyal bilimci araçlarıyla analiz eden Raul Hilberg tarafından yaratılmıştır. Hilberg'in ifadesine göre Almanlar bu Yahudi liderliklerini oluşturmaya başladıklarında, bu liderlikler ister istemez Almanların Yahudileri öldürme makinesinin birer dişlisi haline geldiler. Judenräte bu rolden kendini kurtarmak için elinden geleni yapsa da

katliamın hızlanmasını engelleyemedi. Hastaneler inşa edip yaralıları iyileştirdiklerinde onları da öldürme kararını veren kollar Almanlara daha fazla köle sağlamış oldular. Judenräte daha çok Almanların bir aleti olan getto polis kuvvetleriyle işbirliği yapmış olsa da olmasa da varlıkları, Almanların katliam sistemlerinde emirleri yerine getiren bürokratik makinelerden biri olmaktan ibaretti. Hilberg bu konuda bir değer yargısı getirmez; bu Yahudi bürokratlarından bazılarının ahlaki olarak kusursuz olabileceklerini ve kendilerine verilen yok edici rolü objektif statülerinin gereği olarak yerine getirebileceklerini vurgular; yani onlar “Almanların hevesli suç ortakları değillerdir.”³⁰

Hilberg'in analizi politolojik açıdan geçerlilik taşımaktadır.

Diğer bakış açısı ise, seneler önce Aharon Weiss tarafından öne sürülmüş ve benim de aralarında olduğum bir çok tarihçi tarafından kabul edilip geliştirilmeye çalışılmıştır.³¹ Bu alternatif yaklaşım Hilberg'in görüşüne karşı çıkmasa da onu yetersiz bulur.³² Bir tarihçi bir olayı sadece o olayların sonuçlarıyla yargılayamaz, niyet ve yaklaşımları da göz önünde bulundurmak durumundadır. Bu kıstaslar ışığında Judenräte politikaları başarısızdır; baştan savma, rüşvet, ve faillere ekonomik açıdan fayda sağladıkları için korunmaları gereken işçiler ve ailelerinin çalışacağı Almanlar adına faaliyet gösteren atölyelerin ve fabrikaların kurulması Hilberg'in de haklı olarak belirttiği gibi sonuçta işe yaramıyordu. Hilberg'in dediği gibi Judenräte gerçekten de Almanların cinayet makinelerinin bir parçası olmuştu. Ama bu makinenin cinayet üretip üretmediğini bilmek istiyorsak araştırma yapmamıza gerek yoktur– durumun bu olduğunu biliyoruz. Sorun daha derindedir: Judenräte mensuplarının niyeti neydi ve amaçları toplulukları korumakken bu niyetlerini gerçekleştirmek için ne yaptılar? Baskı yapanlara nasıl karşı geldiler? Kendi toplumlarıyla ilişkileri nasıldı –başkalarını harcayarak kendilerini korumaya çalışan kokuşmuş me-

murlar mıydılar yoksa kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını tehlikeye atarak halklarını korumaya mı çalışıyorlardı? Şunu tekrarlamalıyım; biliyoruz ki başarısız oldular. *Biz* biliyoruz ki başarılı olma ihtimalleri yoktu. *Onlar* genellikle bunu çok geç anlıyorlardı ama durumun umutsuz olduğunu anladıklarında bile insanlarını korumaya çalışmışlar mıydı? Olayı olduktan sonra yargılıyoruz ve bu da her zaman bilgiye dayalı bir yoldur. Bu yüzden tamamen ahlak dışı bir dünyada, temel ahlaki değerleri korumaya mı çalışıyorlardı, stratejileri toplumsal yarar için mi düzenlenmişti sorularını sormalıyız, eylemlerinin başarılı olup olmadığını değil. En önemlisi ise Hilberg ve en aşırı şekilde Hannah Arendt'in öne sürdüğü Judenräte hareketleri konusundaki genellemelerin uygunsuz olduğu kanaatine varıyoruz, çünkü Judenräte davranışlarının arasında farklar vardı.³³ Her Judenrat bir cehennemden bekçisiydi ve bu cehennemler hem birbirine çok benziyor hem de hiç benzemiyordu.

Aharon Weiss'in araştırması bizim için yol gösterici olmalıdır. Weiss, Polonya gettolarından canlı çıkanlara bölgelerindeki Judenräte hakkında ne düşündüklerini sormuştu. Cevaplar ahlaki değer algılarını ve liderlerin dürüstlüğünü yansıtıyordu (felaketi önlemedeki başarılarını değil, iyi niyetli olup olmadıklarını). Weiss "birinci", "ikinci" ve "üçüncü" Judenräte'yi değerlendirmiştir. "Birinci" Judenräte ile Weiss, Alman işgali başlangıcında görevlendirilenleri kast etmekteydi; bir çok durumda bunlar başkalarıyla değiştirilmişti çünkü Almanların amaçlarına hizmet etmiyorlardı. Sonra "ikinci" ve genellikle daha sonra da "üçüncü" Judenräte görevlendiriliyordu.

Yeterli sayıdaki yanıtla göre, Polonya'daki 146 "birinci" Judenräte içindeki Judenräte başkanlarının yüzde 30.9'u sağ kalanlar tarafından "iyi" liderler olarak görülüyordu. Topluluğa yardım edip, Almanların finansal emirlerine uymayı reddettiler, Aktion'un yaklaştığı konusunda uyarıda bulundular. Diğer 37.7'lik bir kısım ya Alman emirlerini

yerine getirme konusunda isteksiz oldukları için istifa etti, ya bu isteksizlikleri nedeniyle Almanlar tarafından görevden alındı ya da Yahudileri Almanlara teslim etmedikleri için öldürüldü. Diğer 9.1'lik kısım intihar etti ya da yer altı şebekesiyle temasa geçti veya göreve başladıktan sonra öldü. Geriye kalan yüzde 9'luk kısmın değerlendirmesi belirsizken yüzde 14.3'lük bir orana olumsuz değerlendirme yapılmıştır. Weiss'a göre liderlerin en az % 86.6'sı yetkililerle sınırlı ve zorunlu bir işbirliğinin ötesine gitmedi ve hayatta kalanlar bunların kendilerini kamu hizmetine adanmış insanlar olduğunu düşünmekteydi. İkinci Judenräte, genellikle Alman yetkililere tabi kaldılar. İkinci Judenräte hakkındaki olumlu değerlendirmeler % 30.6'ya düşmektedir. Üçüncü Judenräte ise çok fazla bir oranda olumsuz olarak değerlendirilmiştir.³⁴

Bulguları değerlendirmek için, Weiss beş tür davranış sıralamıştır ve bunların ortasına kendisinin kıvılcık hat olarak adlandırdığı Yahudilerin Almanların isteğiyle kendilerine teslim edilmelerini sembolize eden bir çizgi belirlemiştir. Eğer bir Judenrat Yahudileri teslim etmeyi reddetmişse ya da başka bir tür sabotaj faaliyetine girişmişse, ya da Alman taleplerine karşı bir direniş göstermişse, kendisi pozitif bir şekilde değerlendirilmektedir. Yahudileri Almanların eline teslim etme ve diğer tür aktif işbirliğinde bulunma faaliyetleri Judenräte'yi kıvılcık hattın altına, olumsuz sütununa atmaktadır.

Fakat bunlar genellemeleri teşkil etmektedir. Çeşitli topluluklar üzerinde uygulanan detaylı çalışmalar, katliam boyunca hiç de kısılanacak bir görev olmayan Yahudi topluluğu liderliği unvanını taşıyan insanların, değişken davranışlar gösterdiğini gözler önüne sermektedir. Weiss'in yaptığı analizler ve ulaştığı bulgular trajedinin bir boyutunu aydınlatsa da diğer noktalarını örtmektedir (Judenräte'nin karşı karşıya kaldıkları, çözülmesi imkansız ikilemler gibi). Bu ikilemlerin mantığını anlayabilmek için, Lodz'a ve Nazi-

lerin değişiyse olanın ünlü “İhtiyar Yahudisi” Mordechai Chaim Rumkowski'ye odaklanan ve varsayıma dayalı bir olaya da gerçekte yaşanmış başka olaylara bakalım.

Rumkowski şüphesiz zalim bir diktatördü. Gettodaki çocukları Almanların eline teslim etmiştir. Yalnızca bu insanların kaderlerini belirlemekle kalmamış, bunu neden yaptığını anlatan bize kadar ulaşan bir açıklama yapmıştır: Eğer çocukları vermeseydi Almanlar hem gençleri hem de yaşlıları da alacaklardı. Eğer gençler yaşamazsa gelecek için hiçbir umut kalmıyordu; yaşamaları soylarını devam ettirecekti.³⁵ Hatırlayacağımız gibi hikayesinde Eyüp, Tanrı ve Şeytanın oynadığı bir oyunda karısı ve çocuğunu kaybetmişti; sebatkarlığını kanıtlayan Eyüp'ü Tanrı bir başka eş ve çocukla ödüllendirmişti.³⁶ Burada öncekiler günahları olmadığı halde ölür. Çocuğu olmayan bekar Rumkowski, diğer insanları Eyüp'ü oynamaya zorlamıştır. Çocukların kitleler halinde öldürülmesinde bir araç olmuştur. Gençlerin ve güçlülerin yaşamasına olanak verdiği iddiasıyla, Gettoyu Almanlara mal üreten bir çalışma kampına çevirmiştir. Bu politikanın savunmasını 3. Bölümdeki Hielscher-Rosenblatt belgesinde incelemiştik

Haziran 1940'ta gettonun nüfusu 160.000 iken Temmuz 1944'te 69.000 civarına düşmüştü. O tarihte Polonya'da ayakta kalan tek getto Lodz'du idi çünkü burası yüksek yerel ve askeri Alman çıkarlarını barındırmaktaydı ve bu nedenle tahrip edilmemişti. Yerel Almanlar –özellikle gettodan sorumlu Alman Hans Biebow— bu gettodan büyük çıkar elde ediyordu. Getto sadece kişisel gelirlerine büyük miktarlar sağlayıp kendilerinin Sovyetlerle savaşmak için cepheye gönderilmelerini engellemekle kalmıyor, aynı zamanda Wehrmacht ve genelde tüm Almanya ekonomisi için çok önemli malların üretilmesine olanak veriyordu. Ayrıca bölgenin Gauleiter'i Artur Greiser'e de iyi bir gelir sağlıyordu. Diğer bir deyişle Rumkowski'nin verdiği tavuk kaz olarak geri dönmeye başlamıştı. Eylül 1944'te yerel yetkililerden

değil, ama Berlin'den, Himmler'den, gettoda yaşayanları öldürme emri geldi. Yaklaşık 7200'ü Haziran ve Temmuz'da Chelmno'da katledildi. Getto sonunda Ağustos ayında tasfiye edildi ve geriye kalan 69.000 kişi Auschwitz'e gönderildi.

Bu sırada Kızıl Ordu Batı Polonya'ya doğru ilerliyordu. 1944 yılında Vistula Nehri'ne vardıklarında orada ordunun toparlanması için ve Yahudiler ya da Lodz ile ilgilisi bulunmayan bazı siyasi nedenlerle durdular. Rus ordusu Ocak 1945'te yeniden saldırıya geçti ve kuş uçuşu yaklaşık 100 km. mesafede bulunan Lodz'a varmaları üç günlerini aldı. Ordu, Ağustos ayında gettuyu tarayıp geride kalan malları Almanya'ya göndermek için bırakılan yüzlerce Yahudi buldu. Bu Yahudilerin hepsi serbest bırakılmıştı çünkü Almanların son üç günde başlarını ağrıtan daha büyük sorunları vardı.

Varsayımsal durum şudur: acaba Sovyetler ilerlemelerini Haziran ayında Vistula'da durdurmayıp 100 km. batıya giderek Halen Lodz'da bulunan bir çok Yahudi'yi kurtaramaz mıydı? Böylece Rumkowski'nin politikaları haklı çıkacak ve gettosunda yaşayanların büyük bölümünü kurtaran tek getto lideri olacaktı. Acaba bu durumda biz de bir Yahudi kahramanı olduğu için anısına bir anıt mı dikerdik, yoksa binlerce Yahudi çocuğun, yaşlının ve hasta insanın ölümüne bile bile neden olduğu için onu ölüm cezasına mı çarptırır-dık? Yargılama hakkına sahip olmasak da bu soru aklımıza gelir gelmez yargıya hemen varabiliyoruz. Samimi olarak söyleyeyim ben anıta değil darağacına oyumu verirdim; fakat madalyonun iki yüzü olduğunun da farkındayım.

Bir çok meslektaşım bu fikre tüm güçleriyle karşı çıkacaktır. Ancak tarihçilerden ne olabilirdi sorusuyla değil gerçekte ne olduğuyla uğraşmaları beklenir. Ben bu determinist metodolojiyi hiç kabul etmedim. Bu metodoloji "bir şey olmalıydı ve oldu" fikrini içinde barındırıyor ve bence bu yaklaşım açık bir şekilde yanlış. Her olay, sınırsız sayıdaki nedene bağlı zincirin birbiriyle etkileşiminin bir sonucudur;

marjinal ve daha merkezi etkiler arasında bir ayrım yapılabilir, ve tarihçinin temel görevlerinden biri, belki de tek görevi, bu ayrımı yapmaya çalışıp bir sonuca varmaktır. Burada önemli nokta zincirlerin sayısının sınırsız olması ve devamlı birbirleriyle etkileşip yer değiştirmeleridir –yaşlı Heraklit haklıydı. Bu da seçeneklerin ve bu seçenekler arasında tercih yapan insanların olduğu anlamına gelmektedir. Eğer tüm nedenleri bilebilseydik tüm sonuçları da bilebilirdik ama bu nedenlerin sınırsız sayıda olması teorik olarak bile her nedeni bilmemizi engellemektedir. Her şey geçmişte olduğundan daha farklı bir şekilde gelişebilirdi.

Daha önce de belirttiğim gibi Batılı müttefikler Haziran 1939 tarihinde Hitler Almanyasına karşı silahlı bir birlik kurmak için Sovyetlerle anlaşmaya varsaydı Yahudi katliamı büyük olasılıkla meydana gelmeyecekti, en azından farklı bir şekilde gelişirdi 1930'lardaki diğer dönüm noktaları da çok açıktır. Hitler'in kişiliği bile önem taşımaktaydı; I. Dünya Savaşı'nda cesur bir Alman NCO'su olduğu için öldürülmüş olsaydı; Yahudi, Romen ve Leh cinayetleri Alman rejimini yönlendiren ırkçı-biyolojik ideolojisi içerisinde temel bir rol oynayamayacaktı. Bir noktadan sonra diğer seçenekler doğal olarak ortadan kalkmaktadır. 1941 yılında Avrupa'nın tümüne yakınının Alman kontrolüne girmesi, Müttefiklerin zayıf durumda olması, Alman Yahudi karşıtı politikalarının kökleşmesi, Yahudi katliamının Batılılar ya da başkaları tarafından önlenmesini imkansızlaştırdı.

Tarihçiler son kararlarına varmadan önce gerçekleşmemiş olasılıkları –durumda gerçekten var olan olasılıkları– göz önüne almalıdırlar yoksa mesleklerinin gereğini tam olarak yerine getirmemiş olurlar. Burada vereceğimiz örnek gerçeğe dayalıdır: Sovyetler batıda Oder'e doğuda Beskide Dağları'na ulaşıncaya dek Polonya üzerine hızlı bir şekilde ilerleyip demoralize olmuş Alman ordusuna karşı hızlı bir zafer kazanma ile ordunun gereksinimleri arttığından ve iletişim çok zorlaştığı için Polonyalıların Ağustos 1920'de

Kızıl Ordu'yu yenilgiye uğrattıkları ve "Vistula'daki mucize" diye adlandırdıkları olaya benzer bir şeye yol açmama arasında tereddüt ettiler. Stalin'in, Londra'dan yönetilen Polonya Vatan Ordusu'nun Almanlara karşı boşu boşuna kalkıştıkları bir isyanda ortadan kalkmasını istemiş olması da Ağustos'un başından itibaren etkili olmaya başladı. Ancak Temmuz ayında yapılan tercih, uygulamaya geçirilen bir tercihti ve daha değişik bir karar da alınmış olabilirdi.

Burada verilen ikilemden başka örnekler de bulunmaktadır. Minsk'te de benzer bir ikilem bulunmaktaydı. Burada Yahudi toplumu yoktu çünkü Sovyetler Bolşevik Devrimi'nden sonra bu toplumu tahrip etmişti, ama yine de gettoda 84.000 Yahudi bulunmaktaydı. Minsk'te bir işçi olan Ilya Mishkin, oluşturulan Judenräte'nin başına lider olarak atandı; başlıca özelliği Almanca bilmesiydi. Fakat dahabirinci günden itibaren komünist yer altı şebekesiyle işbirliği yapmaya başladı ve getto yönetimini Yahudi bir komünist mülteci olan Hersh Smoliar'a bıraktı. Mishkin hem Almanlara uymayı (aksi halde öldürülecekti) hem de yakındaki ormanda bulunan partizanlara sağlık, giysi vs yardımları ulaştırarak ve gettodan ormana 7500 Yahudi'yi kaçırarak komünist şebekeyi desteklemeyi nasıl başarabildi? Bunu başarmıştı ve sözde Nazi karşıtı bir memura güvendiği için öldürüldükten sonra, Vilna'lı bir mülteci olan selefi Moshe Yaffe de benzer bir politika izlemeyi sürdürdü. Yaffe 1942 yılında öldürüldü çünkü gettoda yaşayanları, öldürülecekleri konusunda uyarıyordu. Bir süre sonra Almanlar Smoliar'ın (yalnızca kod adını biliyorlardı) getto yer altı komünist şebekesinin başı olduğunu saptayarak onun kendilerine teslim edilmesini istedi, aksi halde gettoyu ortadan kaldıracaklarını söylediler. Yaffe bu ikilemi, yüzü Yahudi doktorlar tarafından değiştirilmiş ve cebine Smoliar'ın sahte kimlik kartı takılmış bir cesedi Almanlara vererek çözdü.³⁷

Avrupa'daki Judenrätenin çoğu Lodz ile Minsk arasında bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları Almanlara "daha kötü-

sünden” kaçınmak için boyun eğdi. Amsterdam Yahudi Konseyi'nin dediği gibi “tahmini uyum” gösterdiler (Raul Hilberg'in uygun bulduğu deyimle) –buyruklara iletilmeden önce uydular. Diğer bazı Judenräte mensupları silahlı isyanlar düzenlediler (Lachva, Tuczyn, Zdzieciol ['Zhetl]). Genel olarak ikisini de yapmadılar.³⁸ Birçoğu amidah ile hareket etti –itibarlarını olabildiğince korudular, yiyecek elde etmeye çalıştılar, sağlıklarına dikkat ettiler, kadın ve çocukları korumaya çalıştılar, kültürel faaliyetleri desteklediler– ama başarısız oldular. Tipik bir örnek, Kovno'da 16.00 kişilik bir gettoyu Almanlara karşı kişisel cesaretiyle korumaya çalışan Dr. Elkhanan Elkes'tir (çocukları kurtarmak, direnişi desteklemek vs. için gizlice yürütülen çabalara ön ayak oldu). Kovno'dan sağ kurtulan kişiler Dr. Elkes'e tek kelimeyle büyük bir hayranlık duymaktadırlar. O hayatı tasdik etmiştir.³⁹

Bir başka örnek de doğu Galiçya'da Karpatların eteğindeki Kosów Huculski kasabası olayıdır. Burada bulunan 2500 Yahudi toplam nüfusun yüzde 80'ini oluşturmaktaydı. Komşu köylerde de kasabaya göç etmeye zorlanan 1500 Yahudi bulunmaktaydı. Almanya'nın Sovyetlere saldırmasıyla Macar ordusu kasabayı ele geçirdi. Almanlar gelip Judenräte kurdular ve başına Chaim Zwi Steiner'i getirdiler. Bu bölge çevresi duvarla sarılı bir getto değildi. 1941 kışında genel bir Aktion ile 2088 Kosów Yahudisi öldürüldü. Sağ kalanlar kendilerini neyin beklediğini biliyordu. Dost Lehler ve Ukraynalılarla beraber saklanacak yerler kazmaya başladılar. 1942 yılının hamursuz bayramı süresince,

Tüm polisler ayaktaydı, Alman ve Ukraynalı polisler diğer bölgelerden gelmişlerdi. Tüm Yahudiler bir şeyler olacağını anlayarak saklanmaya çalıştılar. Dost köylülerle beraber ormanlara, mahzenlere saklandılar. [Hamursuz bayramının] ikinci günü saklanmak istemeyen dört üye [Judenräte] dışında kasabada in cin top oynuyordu. Haydutlar [Almanlar] gelirse on-

larla konuşacak birilerinin olması gerektiğine inanıyorlardı. Acaba [konuşarak] bir şeyler kurtarılabilir miydi? Eğer kimseyi bulamazlarsa [Almanlar] evleri ateşe verecek içindekiler de yanarak ölecekti. Bu dört kişi bunları aileleriyle konuştu ve ilk kurbanların kendileri olacağını bile bile komite odasında oturup beklemeye başladı. Telefon çaldı. İşçi dairesinde çalışan Leh Zborowski “misafirlerin” geldiğini söyledi. Gestapo’yu kastediyordu. Dört kişiden birinin yüzü soldu. Diğer üçü ona gidip saklanmasını söyledi çünkü çok zayıf görünüyordu. O kalkıp gitti, diğer üçü sessiz bir şekilde beklemeye devam etti çünkü onları neyin beklediğini biliyorlardı.⁴⁰

Yorum yapmak neredeyse imkansız. Kosów'daki üç adam silahlı direnişe başvurmadı –Kosów'da böyle bir olasılık yoktu. Ölmek istiyorlar, ellerinden gelen tek yolla bağlı oldukları toplumu kurtarmaya çalışıyorlardı: Almanları kısa bir süre için bile olsa durdurarak. Belki de kendilerini feda ederek diğerlerini kurtarabilirlerdi. Buna pasif bir direniş demek zordur. Bu daha büyük bir kahramanlık, aktif ve silahsız amidahtır. O duruma dayanamayacak meslektaşlarını bile ailesinin yanına göndermişlerdi (biz yapar mıydık?).

Kosów'daki komite odasında neler olduğunu bilebilir miyiz? Cevap şu cümlede: “Yaklaşık yarım saat sonra telefon tekrar çaldı ve aynı Leh 'misafirlerin' nüfusunun tamamı o gün öldürülecek olan başka bir köy olan Kitov'a gittiğini bildirdi.” Kosów Yahudileri altı ay sonra Eylül 1942'de öldürüldü.

Burada görüyoruz ki “hayatın takdisi” çerçevesinde silahsız Yahudi tepkisi olarak amidah kavramı Hem Doğu'da hem de Batı'da çok sayıdaki Yahudi topluluğu için uygulamaya geçmiştir. Buna kapsamlı bir şekilde değindiğim si-

lahlı direniş de katılmalıdır. Şimdi kısaca günümüze kadarki bulgulara değineceğim.⁴¹

Savaş sonrası dönem ve 1950'lerde inanıldığıının aksine Avrupa'da önemli sayıda Yahudi, silahlı direnişte bulunmuştur. Daha sonraki genel inanışın aksine ise bu direniş kitlesel değil –zaten olamazdı– daha ziyade marjinaldi. Bugünkü genel inanışın aksine nitelik olarak önemli bir olaylar zincirini oluşturmaktaydı ve bu zincir Yahudi ulusunun ortak belleğinde önemli bir yer işgal etmektedir. Doğu Polonya, Belarus ve Kuzey Ukrayna ormanlarında yaklaşık 30.000 Yahudi ellerindeki yetersiz ateş gücüyle Almanlara karşı savaştı. Bir çoğu öldürüldü. Onların hikayelerini ancak yeni açılan Sovyet arşivlerinin yardımıyla yeni yeni tekrar oluşturabiliyoruz.

Belarus'ta çoğu eski Polonya toprağında bulunan ve yer altı Yahudi şebekelerini barındıran 60 küçük getto vardı.⁴² Direnişçiler genellikle ormanlarda savaşmaya çalışıyordu.⁴³ Polonya'da (Bialystok da dahil) on yedi-on sekiz gettoda benzeri silahlı gruplar vardı. Direnişin bazı üyeleri ormana kaçmayı başarıyor, bazıları gettolarda çarpışırken ölüyordu. En ünlü silahlı direniş Varşova gettosunda meydana geldi; diğer benzeri savaşma çabalarına Bilaystok, Cracow, Bedzin, Czestochowa ve başka yerlerde rastlanıyordu. Litvanyada Vilna (Vilnius), Kovno (Kaunas) ve Sviencian (Svencionys) gettolarındaki silahlı direniş girişimleri iyi bilinmektedir. Polonya ve Litvanya'daki gettoların neredeyse tamamında Yahudi toplumunun büyük kısmı direnişçilere katılmamıştır; Varşova'da olduğu gibi Belarus'taki küçük gettolardan çoğundaysa katılım olmuştur. Bunun temel nedeni Polonya ve Litvanya'da yer altıyla beraber çalışmanın gerçek bir kurtulma şansı değil yalnızca başka bir ölüm şekli sunuyor olması gibi görünmektedir. Varşova'daki istisnanın, ki ana nedene dayandığı açıktır, birincisi, daha önce (direniş hareketi etkili bir kuruluş haline gelmeden önce) sınır dışı edilenlerin Treblinka'da toplu olarak katledildiği bilgisi direniş

dışında geçerli bir seçenek bırakmıyordu; ikincisi, yeraltındaki Judenräte'yi ve Yahudi Gestapo ajanlarını öldürmesi onları gettonun başındaki yönetici haline getirmişti. Öte yandan Belarus'ta az da olsa bir yaşam şansının yanı sıra gerçek bir intikam alma olanağı sunan ormanların olması belki de isyancıların yakındaki gettolardaki Yahudilerden aldığı daha geniş desteği açıklamaktadır.

Silahlı direniş Batı ve Güney Avrupa'da, özellikle Yahudi grupların var olduğu ve Yahudilerin genel hareket ve birimlerde hizmetlerde bulunduğu Fransa'da da oluşmuştur. Küçük bir Yahudi birimi Belçika'da faaliyetliydi, ancak burada ve İtalya'da silahlı direniş içerisindeki Yahudilerin büyük kısmı genel Alman karşıtı kuruluşların bünyesinde çalışıyordu. Binlerce Yahudi -başlangıçta bu ülkede bulunan 75.000 Yahudiden kalanların büyük oranı- Tito'nun Yugoslavya'daki ordusunda savaşıyordu. Yüzlerce Yahudi Yunanistan'daki sol kanat ELAS-ELAM güçlerinde hizmet veriyordu.

Özel Yahudi birim ve kuruluşlarını ifade eden Yahudi silahlı direnişi ile temelde Yahudi olmayan birimlerdeki Yahudileri ifade eden Yahudilerin silahlı direnişi arasındaki ayrımı nasıl yapabiliriz? Bu soruya cevap vermek Doğu Avrupa için daha kolaydır çünkü burada etnik farklılar kesin çizgilerle ayrılmıştı. Getto savaşçıları mecburen Yahudi oluyordu, ancak Yahudi Komünistleri ve Bundisleri ulusal farklılıkların kaybolacağı sosyalist bir ütopya umudu içindeydiler. Yahudi partizan birimler vardı. Polonya'da Yahudiler sağ kalmak için yer altındaki Komünist Armia Ludowa'ya katılmak zorunda kalmışlardı çünkü "resmi" yer altı Polonya'sı ve Arimia Krajowa onları kabul etmiyordu. En azından partizan Yahudi birimleri dağıtıp bunları Yahudi olmayanlarla birleştirme amacı taşıyan Sovyet zorunlu asimilasyon politikasına rağmen Sovyetlere ait alanlarda birkaç Yahudi birimi bulunuyordu. Ancak bazı Sovyet birimlerinde de büyük çoğunluk Yahudiydi. Diğer Sovyet

partizan birimleri yalnızca Yahudi karşıtı olmakla kalmıyor, başlarda, özellikle 1941-1942'de Yahudilerin, özellikle sözde aile kamplarındaki silahsız grupların öldürülmesine de katılıyorlardı. Diğer birimler Yahudileri yalnızca silahları varsa kabul ediyor, kadınları reddediyordu. Başkaları Yahudileri kabul ediyordu. Yahudi kadınların durumu belirsizdi ve çoğu birimlerdeki komutanlar ve normal partizanlarla cinsel ilişkiye girerek sağ kalabiliyordu.⁴⁴

Elbette bu binlerce Yahudi partizanın arasında Yahudi etnik topluluğunun sağ kalması için değil de sosyalist Sovyetler Birliği için çalışanlar da vardı. Bu durum özellikle "özgür" Sovyetler Birliği'nde eğitim görüp düşman bölgesine sızan bazı kadrolar için geçerliydi. Ne var ki Sovyet partizanları arasındaki Yahudilerin çoğu Yahudi oldukları için savaşıyordu. Polonya'da Armia Krajowa birimlerindeki birkaç Yahudi, Leh gibi davranıyordu; Armia Ludowa üyeleri arasında bile Yahudiler, Yahudi olduklarının anlaşılmasını istemiyordu. Dolayısıyla kendilerini nasıl görürlerse görsünler Polonya Yahudileri Leh değil Yahudi olarak savaşıyordu ve direnişe katılımlarını büyük ölçüde Yahudi olarak karşılaştıkları kader etkiliyordu.

Buna karşın diğer Avrupa ülkelerinde Almanya'ya karşı savaşan Yahudilerin çoğu, içinde bulundukları ülkenin ulusal hareketi çerçevesinde savaşıyordu. Bu durum Fransa, Belçika, İtalya, Yugoslavya, Slovakya ve Yunanistan için geçerliydi. Ancak savaşa katılmalarının Yahudi olarak karşılaştıkları özel durumdan kaynaklanıp kaynaklanmadığı ve bunun savaş sırasında ve özellikle sonrasında kimlikleri üzerinde bir etki yapıp yapmadığı sorusu akla gelmektedir. Fransa vakası öğreticidir. Başta gelen Yahudi savaşçı kurumu hiç de Yahudilere ait değildi; Fransa'da yaşayan yabancılar için kurulan komünist bir hareket olan main d'Oeuvre Immigré'ydi (MOI). Ama hem komutanlar hem de normal üyeler arasında Yahudi katılımı oldukça belirgindi. Yahudi Komünistleri propagandalarının çoğunu Yiddish dilinde

yayınlıyor ve üyeliği hızlandırmak için Bar Kochba isyanı (135 C.E.) gibi Yahudilere ait simgeler kullanılıyordu. Savaşın sonra kurtulanların büyük kısmı çoğunluğu Komünist olmayan Yahudilere özel gruplara katıldı.⁴⁵

Bu insanların kabul etseler de etmeseler de Yahudilere özgü güdülerle hareket ettiği öne sürülebilir. Aynı şey Belçika, Yugoslavya ve Yunanistan vakaları ve bir yere kadar Yahudilerle Yahudi olmayanlar arasında ayırım yapmayan İtalyan birimlerinde yaşanan 2000 Yahudinin görev yaptığı İtalya vakalarında da geçerlidir. Ancak Yahudiler baskı altında kalmamış olsaydı bu Yahudilerin çoğunun direnişe katılıp katılmayacağı da merak konusudur. Slovakya'da Yahudilere özgü bir birim (Yahudi bir Komünist tarafından yönetiliyordu) olmasına rağmen 1600 kadar Yahudi yeralında savaşmıştır.⁴⁶ Elbette birçok Yahudi birey Yahudilere özgü nedenlerle özdeşleşmek istemiyor ve savaşı Komünist, sosyalist ya da ulusal-yerel genel fikirler adına sürdürülen Nazi karşıtı bir eylem olarak görüyordu. Ancak genel birimlerde hizmet verenler de dahil olmak üzere direnişteki Yahudilerin büyük kısmı büyük oranda ve bilinçli olarak Yahudilikleri tarafından yönlendiriliyorlardı.

Başka bir önemli direniş biçimi toplama ve ölüm kamplarında görüldü. Bu direnişlerin bir kısmı silahsız, bir kısmı silahlıydı. En ünlüleri Sobibor (Ağustos 1943) ve Treblinka (Ekim 1943) direnişleridir.⁴⁷ Sobibor'da isyan Nazilerin kampı kullanmaktan vazgeçmesine neden oldu. Treblinka isyandan sonra birkaç ay daha varlığını sürdürdü ve daha sonra Almanlar tarafından yok edildi. 7 Ekim 1944'te Birkenau'da *Sonderkommando*'lar (gaz odaları ve fırında çalışmaya zorlanan mahkumlar) isyan ettiler, ancak isyan bastırıldı. Gerçek isyancılardan hiçbiri hayatta kalmadı ancak ilk elden görenler arasında yaşayanlar vardır.⁴⁸ Anlaşıldığı kadarıyla isyan Nazilerin cinayet politikalarını etkilememiştir. Daha önceki isyanlar Sachsenhausen'de (silahsız) gerçekleşmiş ve bazı küçük kamplarda organize kaçış teşebbüs-

leri olmuştur. Toplama, köle işçi ve ölüm kamplarındaki isyan ve toplu kaçışların yalnızca Yahudiler tarafından düzenlenmiş olması ilgi çekici ve anlaşılır bir durumdur. Ne de olsa en umutsuz durumda olanlar Yahudilerdi.

Yahudilerin silahlı direnişini öldürülen Almanların sayısına, Alman politikalarındaki etkisine ya da hayatta kalma şansına bakarak değerlendirmek gereksizdir. Benzeri tüm sonuçlar göz ardı edilebilecek seviyededir. Ölçüm bunun yerine direnişin katılanlar ve savaş sonrası Yahudi bilinci üzerinde yaptığı etkiye bakılarak yapılmalıdır. İsyancıların birçok nedeni vardı. Bazı genç isyanlar istikam istiyordu, o kadar basit. En sevdikleri kişiler, çoğunlukla gözlerinin önünde katledilmişti ve hiçbir anlam taşımayan nedenlerle vahşi katillerin elinde ölecekleri için kendilerine bir yaşam kurma şansları olmayacaktı. Diğer isyancılar Belarus'ta veya kuzey Ukrayna'da olduğu gibi kaçmak istiyordu. Başkaları canavarca ve katliam dolu olduğunu düşündükleri bir rejime karşı yapılan savaşta yer almak; ya da ortak anavatanlarının özgürlüğü için yapacakları savaşta Yahudi olmayan komşularıyla özdeşleşmek veya Yahudiler olarak Yahudilerin katillerine karşı silah kuşanıp ahlaki ve politik bir mesaj vermek istiyorlardı. Bu son neden özellikle iyi bilinen getto isyanlarının bazılarında çok önemli rol oynayan Siyonist gençlik hareketlerinin üyeleri arasında çok yaygındır. Bu insanlar direnişlerini halklarının başına gelenlere karşı bir protesto ifadesi olarak görüyorlardı. Aynı zamanda bunu özgür dünyadaki Yahudilere ve insanlığın geneline verilen çok açık bir mesaj olarak da görüyorlardı. Yahudilere verilen mesaj Cracow'daki Siyonist yeraltından Dolek Liebeskind'in ünlü sözlerinde olduğu gibi bazen kendilerinin Yahudi onurunu korudukları düşüncesini de içeriyordu: "Koyun gibi kesilmeyi bekleyeceklerine savaşan bir gençlik hakkında tarihe yazılacak üç satır için bile ölmeye değer."⁴⁹

Direnifçiler bir şeyden emindiler: Çabaları savaşı kazánmaya yetmeyecekti. Tam tersine aralarından hayatta kalabilen olsa bile bunların sayısının çok az olacağı yolundaki görüşlerini tekrar tekrar dile getiriyorlardı. Yahudi nüfusla karşı karşıya kaldıklarında fikirlerini savunamamaları da bundan kaynaklanıyordu; korkmuş ve umutsuzluğa kapılmış Yahudilere pek fazla olmayan ormanlarda sağ kalma şansı dışında hayatta kalmalarını sağlayacak bir seçenek sunamıyorlardı. Zaten Avrupa'da Yahudi nüfusunun yakınlarında çok az orman vardı.

Yerel Yahudiler destek versin ya da vermesin, Doğu Avrupa'daki nüfusların büyük kısmı Yahudi savaşçılara destek vermiyor, hatta çoğu durumda etkin biçimde karşı çıkıyordu. Silahlar Alman işgalindeki ulusların yeraltı örgütleri tarafından düzenlenen Nazi karşıtı etkinlikler için sağlandığı sürece Yahudilerin Yahudi olarak silahlara ulaşabilme şansı yoktu; bu yeraltı örgütleri de Yahudilere silah verme konusunda istekli değildi. Zaten Yahudiler de silahlı mücadele için örgütlenmiş ya da hazırlanmış değildi. Merkezi bir komuta birimi yoktu, deneyimli subay yoktu, tanıdıkları yeraltı örgütlerine erzak ve silah yardımı yapan Müttefikler'den destek yoktu ve hiçbir zaman bir Yahudi yer altı örgütü tanınmamıştı.

Doğu Avrupa ormanlarında bir Sovyet partizan hareketi gelişti. Ama bu hareket 1942 yılının Mayıs ayında işgale uğramamış Sovyet topraklarında kendisi de Yahudileri pek sevmeyen Panteleimon Ponomarenko (Belarus Komünist Partisi'nin genel sekreteri) yönetiminde bir Partizan Yüksek Komutası kurulana kadar, yani 1942'nin ilkbahar ve yaz aylarına kadar etkili olamadı. O zamana kadar dağılan Sovyet askerleri, Komünist kadrolar ve başka maceracı tipler üyeleri kısmen hırsız ve katil kısmen de Alman karşıtı partizan olarak görev yapan küçük birimler oluşturmuştu. Bunlardan bazıları Yahudileri öldürüyor, bazıları öldürmüyordu. Mayıs 1942'den sonra partizan birimlerdeki anti-

semitizmin önüne geçmek için bazı girişimlerde bulunuldu, ama bunlar her zaman başarılı olmadı. Trajedi, Sovyet partizan birlikleri 1942 sonbaharı itibariyle daha düzenli ve disiplinli hale geldiğinde Yahudilerin çoktan katledilmiş olmasındadır. O tarihten önce, Yahudiler daha sonra partizan bölge haline gelecek alanda bu tür birimlerden yardım ararken böyle bir yardım yoktu. Özetlemek gerekirse Sovyet partizanları çok geç kalmıştı.

Normalde Avrupa çapında Yahudi direnişinin görülmemiş olması gerekirdi. Bu direnişin, üstelik oldukça büyük ölçekte gerçekleşmiş olması bir açıklama gerektirmektedir. Raul Hilberg'in Yahudilerin tarihleri nedeniyle geleneksel olarak toplumsal kendini savunmayı terk ettiği ve bu nedenle Soykırım sırasında önemli bir silahlı Yahudi direnişine rastlanmadığı iddiası bir hataya dayanmaktadır: Büyük çapta, beklenenden çok daha büyük ölçekte silahlı Yahudi direnişi vardı. Bu, farklı geleneklerden kaynaklanmış olmalıdır. Ne de olsa premodern çağlarda çok sayıda silahlı Yahudi direnişi örneği vardı. Aynı zamanda belki Yahudilerin on dokuzuncu yüzyılda büyük çağdaş ordularda askere alınmasıyla başlayana benzer daha yeni gelenekler de vardı; veya belki Yahudi geleneklerinde gizli bir fiziksel direniş hazırlığı vardı ama ihtiyaç anına kadar bastırılmıştı. Her durumda çağdaş İsrail tarihi Hilberg'in varsayımlarının yanlış olduğunu göstermektedir. Bu konu hala ciddi araştırma yapılmasını gerektirmektedir.

Nazi baskısına verilen etkin Yahudi tepkilerine ilişkin bu inceleme neredeyse zafer gösteren bir biçimde özetlenebilir: Silahsız direniş vardı, hayatın takdisi vardı, silahlı direniş vardı. Ama bu özet tamamen çarpıtılmış bir tablo yaratacaktır. Soykırım'ın gerçeklerini değil nostaljik, mide bulandıracak kadar tatlı bir düş dünyası sunacaktır. İçinde hainler olmayacak, durumun umutsuz olduğunu anladıktan sonra bile katilleri rüşvet ve tatlı dille kandırmaya çalışan umutsuz

lider grupları olmayacak, umut etmekten vazgeçmeleri yüzünden katiller için kolay av haline gelen şaşkın, kafası karışmış halk kitleleri, uyuşmuş kalabalıklar olmayacaktır. İçinde insanlara umut üstüne umut verdikten sonra kitle katliamı kayalarına çarpıp batan kandırmacalar olmayacaktır. Resmin gerçeğe daha yakın hale gelmesi için diğer gerçekleri de kapsaması gereklidir.

Yedinci Bölüm

Silahsız Direniş ve Diğer Tepkiler

Yahudilerin soykırım sırasındaki tepkilerini açıklayan tarihçiler genellikle kuşatılmış Yahudi topluluklarındaki diğer güç merkezlerini göz ardı etmek pahasına Judenräte üzerinde yoğunlaşmıştır.¹ Elbette Yahudi polisinden bahsedilmektedir. Bu polisler Almanlarla Yahudi kurbanların Nazi cinayet makinesine teslim edilmesinde işbirliği yaptıkları için neredeyse her zaman onlardan Yahudi halkına ihanet eden kişiler olarak söz edilir. Yahudi gettosu polis örgütleri Almanların talimatı ile hemen hemen Doğu Avrupa'daki tüm Yahudi gettolarında kurulmuştur. Bu örgütler sözde Judenräte'nin denetimindeydiler, fakat birçok bölgede Almanlarla işbirliği içerisine giren hain toplulukları haline geldiler. Bununla birlikte on dört Yahudi gettosunda polis örgütleri, Yahudi direnişinin bir parçasıydı.

Yalnızca bazı daha büyük Yahudi gettolarında Judenräte, Almanlara Yahudi kurbanların listesini vermeye ve onları Almanlara teslim ederek işbirliği yapmaya zorlanıyordu. Birçok bölgede bu durum hiç gerçekleşmedi; Almanlar ve onlara yardımcıları kurbanlarını zorla kendileri ele geçirdi-

ler, tabi bunu da muhtemelen en zalimce yöntemlerle gerçekleştirdiler. Zaman zaman polis, Judenräte bunu yapmaya zorlanmasa bile, Almanlarla işbirliği yaptı. Bazen –genellikle– hem polisler hem de Judenräte diğer Yahudilerle aynı muameleyi gördü ve kurbanları toplama işlemine katıldılar. 1942 yazında Varşova Yahudilerinin sınır dışı edilerek Treblinka'ya gönderilmelerinde Varşova Yahudi Ordnungsdienst (Asayiş Birliği, yani Polis)'in rolü farklıydı. Bu birlik Almanların yardımcıları olarak oldukça önemli bir rol oynadı ve bu durum Yisrael Gutman tarafından açıklandı.² Lodz, Cracow ve başka yerlerdeki polis kuvvetlerinin benzer rolü de şu ya da bu şekilde detaylı açıklamalara konu olmuştur.³ Isaiah Trunk, *Judenräte* adlı eserinde bu konuya geniş yer vermiştir. Aharan Weiss'in soykırım sırasında Polonya'daki Yahudi polisi üzerine hazırladığı, sadece Hebrew Üniversitesi'nde İbranice olarak bulunan detaylı ve kapsamlı doktora tezi bu konuda yayımlanması gereken, mevcut bilgileri düzeltici nitelikte değerli bilgiler sunmaktadır.

Weiss'in özeti pek de hoş sahneler içermiyor, ancak kendisi polis kuvvetlerinin çoğu Almanlarla işbirliği yaparken on dört tanesinin bunu yapmadığını ifade ediyor. Örneğin Kovno'da polis kuvvetleri silahlı direniş ve gençlerin partizanların mücadelesine katılmaları için ormanlara kaçırılma girişimlerinin merkezinde yer almıştır. Polis şefi sağ kanada mensup bir Siyonist olan Moshe Levin'di (bununla birlikte, Vilna'da olduğu gibi Komünistlerle kurulmuş olan, Chaim Yelin tarafından yönetilen ve önemli bir rolü olan birleşik bir liderlik de mevcuttu).⁴ Öte yandan yeraltının 1942 yazındaki büyük sınır dışı etme olayından 1943 Nisanında meydana gelen Yahudi Gettosu İsyanı'na kadar geçen süreçte Yahudi gettolarının geri kalanı üzerinde tartışma götürmez bir kontrol sağlamasına olanak tanıyan tek olay polis şeflerine karşı düzenlen suikastlar veya suikast girişimleridir.⁵

Savaş sonrası İsrail'de birçok Yahudi polisi, Nazileri ve Nazi taraftarlarını kınayan bir kanun çerçevesinde mahkemeye çıkarıldılar. Otwock'ta (Varşova yakınlarında) görev yapan Yahudi bir polis olan Calex Perechodnik'in hatıraları önemli ve eşi bulunmaz bilgiler içermektedir.⁶ Perechodnik kendi karısı ve kızını katillere teslim edişinin ve bunun ardından gelen vicdan azabının öyküsünü anlatır. Almanlarla işbirliği yapan Yahudi polisinden nefret edilir ve bunlar aşağılanırdı –var olan birkaç istisna takdir edilmiş ve dikkat çekmiştir– ve bu durumun yansımaları hayatta kalabilen binlerce kişinin ifadesinde görülmektedir. Polis kuvvetlerine katılımın sebepleri ortadadır: Yiyecek bulma umudu, sınır dışı edilmekten muafiyet umudu, statü edinme beklentisi. Sadece burada olmamakla birlikte Varşova'da da polis kuvvetleri avukatların ve hukuk öğrencilerinin de içinde bulunduğu aydınlar arasından seçilirdi.⁷

Her ne kadar Alman zaferine inanan ve bu yüzden Almanlarla işbirliği yapmaya ideolojik olarak hazırlanan Judenräte ve polis şefleri varsa da sayıları oldukça azdı. Polonya'nın güneybatısındaki bölgesel Zagłębie (Sosnowiec-Bedzin) Judenräte'sinin başkanı olan Moshe (Mietek) Merin'in de bunların arasında yer aldığı iddia edilebilir, ancak her ne kadar Merin'in Rumkowski ve iki Hollandalı Yahudi olan David Cohen ve Abraham Asscher'in da mensup olduğu Almanlarla işbirliği yapan Judenräte başkanları kategorisine daimi olduğu belirlense de, bu konudaki deliller yetersizdir. Merin'in görüşleri, çoğunluğu şu an varolan şu ya da bu sorunu çözmek için tasarlanmış olup genel ve özel ifadelerden öte hiçbir güvenilir kanıt ile doğrulanmamıştır. Ama şu da bir gerçektir ki Lodz'daki Rumkowski, Vilna'daki Gens ve diğerleriyle birlikte Merin, kendilerini, mevcut sıkıntılardan daha güçlenmiş ve sertleşmiş olarak çıkacak ve Nazilerin yönetimindeyken öğrendikleri demir yumruk politikalarını gelecekteki güçlü bir Yahudi devletinde kullanacak olan büyük kurtarıcılar olarak görmekteydiler.⁸

Elimizde en az bir grup Nazi işbirlikçisi hakkında detaylı ve güvenilir bilgiler mevcut; bu bilgiler İbranice ve Eskenazice yazılmış kitaplarda incelenmiştir (Yisrael Gutman'ın İngilizce'ye çevrilen kitabındaki kısım hariç). Karargahları Varşova gettosunda 13. Leszno Sokağı'nda olduğu için bu grup Trzynastka (On Üç) olarak bilinmekteydi. Grubun başında Abraham Gancwajch bulunmaktaydı.⁹

Eski bir Siyonist eylemci olan Gancwajch Varşova'ya Lodz'tan gelmişti. Anschluss dönemi süresince Viyana'da bulundu ve doğruluğu kanıtlanmamış söylentilere göre orada Nazilere hizmet etti. Polonya'nın yenilmesinden sonra, Varşova'ya taşındı. 1940 Nisanında Varşova'da ilk ortaya çıkışına kadar olan öyküsü net bir biçimde bilinmemektedir. Geriye bakıldığında, daha sonraki siyasi çizgisinin o zamanlar zaten açıkça ortada olduğu görülmektedir. Nihayet, Gestapo ile temas halinde olan bir muhbir olarak ortaya çıktı. İnanmış görüldüğü bir ideoloji geliştirmişti: Almanlar savaşı kazanacaklardı ve Yahudilerin hayatta kalabilmek için yapabilecekleri tek şey Almanlarla işbirliği yapmak, onlara faydalı olmak ve yavaş yavaş onların bir çeşit alt düzeyde müttefiki olmaktı. Gancwajch, gettoda Judenräte'ninkine paralel olan ve Gestapo'ya hizmet eden bir polis kuvveti kurdu. On Üç'ün kara borsa ile mücadele etmesi bekleniyordu. Gancwajch, gettoda yaşayanların desteğini kazanmak –ve muhtemelen bu şekilde Almanlara işlerine yarayacağını kanıtlamak– için kısmen de olsa Judenräte'ninkilere paralel departmanlar kurdu. Aydın kesimi destekledi; getto sakinlerine hukuki yardım sağladı ve kendisine büyük miktarlarda para ödeyen kimselere önemsiz avantajlar sağlayabilmek için Gestapo'da arabuluculuk yaptı. Almanlara en büyük yararı onlara gettonun içinden, özellikle de tanık olduğu yeraltı ve yasa dışı faaliyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi sağlama-sıydı. Judenräte başkanı Adam Czerniakow ile Gancwajch arasında can sıkıcı bir mücadele ortaya çıkmıştı; Czerniakow gettonun bir Nazi işbirlikçisinin liderliği altına girmesi tehli-

kesinin farkındaydı. Sonunda Gancwajch Gestapo'daki üst-leri (muhtemelen S.D'dekiler –the Sicherheitsdienst, ya da Güvenlik Hizmetleri–) tarafından terk edildi. Bunun nedeni muhtemelen Yahudilerinin kontrolünün Gancwajch gibi bir uşaktansa getto nüfusunun temsilcisi olan Czerniakow gibi birisi yoluyla yapılmasının daha kolay olmasıydı. Ancak tüm bunlar tahminden ibarettir ve Almanların bu konudaki düşüncelerine dair doğruluğu kanıtlanmış herhangi bir belge mevcut değildir.¹⁰

Gancwajch 1942 ilkbaharında gözden kayboldu ve büyük sınır dışı etme operasyonundan sonra Eylül ayında yeniden ortaya çıktı. Ancak, artık Almanların işine yaramıyordu ve söylentilere göre 1943 ilkbaharının başlarında vurularak öldürüldü.

Bu olayın önemi kısmen Varşova gettosundaki Yahudi liderliğinin dürüstlüğünde, verilen üstünlük mücadelesinde ve kısmen de bunun, her ne kadar küçük de olsa, Almanlarla ideolojik bir temelde uzlaşmaya çalışan Yahudi bir gruba dair bilinen tek olay olmasında yatmaktadır. Naziler Avrupa'nın diğer bölgelerinde, Yahudileri aynı şekilde kullanmaya, Yahudi topluluklarını hiziplere ayırmaya ve kendi atadıkları Judenräte başkanlarının ayağını kaydırmaya çalışmışlardır, ancak bu hainler belli bir ideoloji temelinde hareket etmiyorlardı. Bu olaylarda Nazilerin amacının da tam olarak kontrol edebildikleri kişiler vasıtasıyla Yahudilerle doğrudan temas kurabilecekleri bir hat oluşturmak olduğu söylenebilir.¹¹

Bu taktik her zaman işe yaramadı. Praglı Siyonist lider ve Theresienstadt (Terezin) getto idaresinin başkanı Yakov Edelstein ve meslektaşı Richard Friedmann Amsterdam'a, oradaki Yahudilere nasıl etkili bir Judenräte örgütleyebileceklerini öğretmek üzere gönderildiler. Edelstein bunun yerine onları Almanlarla işbirliği yapmamaları konusunda uyardı –fakat bölgedeki Yahudiler bunu dikkate almadı. İki Yahudi de aynı amaçla Fransa'ya gönderildi. Görünüşe göre

onlar da aşağı yukarı benzer bir tavır takındılar. Amsterdam'daki başka bir arabulucu da Nazilerin istediği şekilde davranışlar sergilemedi.¹² Başka yerlerde ise Almanlar Judenräte başkanlarını görevden aldılar (ve genellikle öldürdüler) ve onların yerine daha mülayim olanlarını getirdiler.

On Üç, Nazi İmparatorluğu içinde Almanlarla işbirliği yapan tek gruptu, çünkü üyeleri (her ne kadar bundan hoşnut olmasalar da) Almanların zafer kazanacağına inanıyorlardı. Nazi kontrolündeki Avrupa'nın dışında, yalnızca Filistin'de benzer bir grup vardı: Avraham Stern tarafından yönetilen ve Stern Grubu olarak da bilinen Lohamey Hetur Yisrael (İsrail'in Özgürlüğü Savaşçıları) ya da LHY. Aslında Irgun Zvai Leumi -kısaca Irgun olarak anılan ve resmi olarak Siyonist Revizyonistlerin lideri Ze'ev Vladimir Jabotinsky tarafından yönetilen- Milli Askeri Teşkilatı'ndaki liderlerden biri olan Stern, 1940'ta kendi grubunu kurmak için ana teşkilattan ayrıldı. Irgun Nazi Almanyasına karşı girişilen savaş süresince İngiliz çıkarlarına zarar vermeyeceğini açıklayarak İngiliz yanlısı bir politika izlese de, Stern İngilizleri Yahudi ulusal hareketinin baş düşmanı olarak görmekteydi ve İngiliz İmparatorluğu'na karşı amansız bir mücadele başlatmıştı. Stern'in yandaşları az sayıda kişiden oluşmaktaydı (1941'de yaklaşık 100 belki daha da az kişi) ancak bunlar davalarında kararlı kimselerdi. İsmi Shamir olarak değiştiren ve Stern'in 1942 Şubat'ında İngiliz bir polis memuru tarafından öldürülmesinden sonra LHY'nin kumandanı, yıllar sonra da İsrail başbakanı olan Yitzhak Yezernitzky de bu grubun üyelerindendi. Ocak 1941'de Stern, Otto von Hentig adındaki Alman istihbarat memuru ile görüşüp ona Almanca hazırlanmış iki muhtıra iletmesi için Beyrut'a bir ajan (Naftali Lubenczik) gönderdi. Bu muhtıralarda LHY, Almanya'nın Avrupa Yahudilerinin Filistin'e göç etmesine ve orada LHY'nin kanatları altında LHY ve Naziler tarafından paylaşılan "ortak bir dünya görüşü" temeline dayanan bir Yahudi diktatörlüğü kurulma-

sına izin vermesi halinde, Nazi Almanya'sına Filistin'in İngilizlerden alınması konusunda ortak hareket etmeyi teklif ediyordu.¹³ O dönemde LHY yalnızca İngilizlerin değil aynı zamanda Filistin'deki tüm Yahudilerin –Yishuvlar– peşine düştüğü küçük bir gruptu ve liderlerinin öldürülmesinden sonra etkisiz hale getirilmişti. LHY 1943'te Yishuvlardan ümidin kesilmesinin ve korkunç Soykırım haberlerinin ardından yeniden örgütlendi. Hem On Üç'ün hem de LHY'nin Alman zaferine inancı ve Nazi dünya görüşünü kabul etme konusundaki istekliliği yalnızca taktik amaçlar gereği idi.

Isaiah Trunk Nazi politikalarına gösterilen iki itaatkar Judenräte tepkisi olduğunu söylemektedir. Genellikle Judenräte'nin temsil ettiği insanları korumak için istemeyerek de olsa daha üst düzey bir güce boyun eğmek için Trunk *zorunlu işbirliği* terimini kullanmıştır. *İşbirliği* terimini ise aynı ideolojik temellere ya da Almanların savaşı kazana-acağı inancına dayanan danışıklı dövüşü tanımlamak için kullanmıştır. Varşova'daki On Üç grubu gibi marjinal bir durum haricinde Yahudiler Almanlarla işbirliği yapmıyorlardı; ancak çok sayıda Judenräte'nin sergilediği istemeyerek yapılan zorunlu işbirliği söz konusuydu. Bu tür zorunlu işbirlikleri –ki zaman zaman işbirliğine daha yakın bir hal alıyorlardı– Naziler tarafından kuşatılan bütün ülkelerdeki Yahudi olmayan yerel yetkililer ve belediye yetkilileri tarafından gerçekleştirilmekteydi.

Yahudi polisini bu gruba dahil edemeyiz ; çünkü onlar kendi hayatlarını kurtarmak için Almanlara yardım eden korkaklardı. Yahudi polis kuvvetlerinin üyeleri Almanlara hizmet eden tek grup değildi; Avrupa çapında Gestapo casusları ve ajanları gibi hizmet eden Yahudi gruplar da vardı. Sayıları bilinmiyor; ancak çok fazla olmasalar da oldukça büyük zararlar verdikleri kesin.

Amidah'ın ya da direnişin vurgulanması, gerek tek tek bireyler gerekse topluluklar halinde Yahudilerin soykırım

sırasında yaşadıklarının tam bir cehennem olduğu ve buna katlanmaları için yapılan baskıdan dolayı bazılarının pek de kahramanca davranmadığı gerçeğinin kabul edilmesiyle çelişmemektedir. Hayatta kalma şansını elde edebilmek için en yakın akrabalarına bile ihanet etmeye razı olan Yahudi polislerin ve diğerlerinin davranışlarını kınamak kolay ve doğrudur, geri kalanımız yalnızca benzer bir durumda farklı davranabilmeyi ümit edebiliriz. Ancak Soykırım'ı kurbanların yaşamlarının göklere çıkarılarak anlatıldığı bir öyküye çevirmenin de hiçbir haklı gerekçesi yoktur. Geriye bakarak böylesi bir işkenceden geçmiş birey ve toplulukların mitoloji kahramanları gibi davranmalarını beklemek doğru değildir. Birçoğunun öyle davranmış olmasıysa şaşkınlık yaratacak bir durumdur.

Bundan farklı ancak yine de konuyla bağlantılı bir mesele de amidah'ın yayılmasıdır. Amidah herkesçe benimseniyor muydu? Batı ve Doğu Avrupa'nın her yerinde ya da birçok bölgesinde ortaya çıkmış mıydı? Nazi işkencesine maruz kalan insanların çoğu mertçe mi, inatçı bir şekilde mi yoksa erdemlice mi tepki veriyordu? Bu soruları bir tarihinin kullanabileceği tek yol olan mevcut kanıtları inceleme yolunu kullanarak cevaplamaya çalıştım. Genelde çizilen tablodan önemli ölçüde sapan ve farklılıklar gösteren bir tabloyla karşılaştım.

Bu farklılığı örneklemek için Doğu Avrupa'da bir bölgeye göz atalım: Brest-Litovsk, bugün Belarus'ta bulunan, Bug Nehri kıyısında bir kasabadır. Adının Eskenazi dilinde (İbranice ile karışık bir Alman lehçesi) karşılığı Brisk De-Litta, Leh dilindeki karşılığı ise Brzese nad Bugiem'dir. Brest yaklaşık onuncu yüzyıldan bu yana varolan bir kasabadır ve daima Polonya, Litvanya ve Rusya arasında bir sınır kasabası olmuştur. Kale on ikinci yüzyılda inşa edilmiş ve Brest 1316'da Litvanya'nın olmuştur. Roma piskoposluğuna bağlı ancak Doğu gelenek ve ayinlerini benimseyen Uniate Kilisesi 1594'te Brest'te kuruldu.

Yahudiler en azından on dördüncü yüzyılın ortalarından bu yana Brest'te yaşamaktadırlar. 1388 tarihli bir hoşgörü mektubu varlıklarını kanıtlamaktadır; o dönemde Litvanya Prenslığı'nın ekonomik ve mali işleri büyük ölçüde Yahudilerin elindeydi. 1495'te kasabadan sürüldüler ve sinagogları kiliseye çevrildi. 1503'te geri dönmelerine ve ibadet yerlerini yeniden kurmalarına izin verildi. Yerli bir Yahudi olan Abraham Osipowics Litvanya'nın maliye bakanı oldu, Hristiyanlığı kabul etti ve bir asalet unvanı kazandı. Kardeşleri Michael ve Yitzhak vergi memuruydular ve Yahudi olarak kaldılar. 1514'te Michael "Litvanyalı Musevi Halkının Başkanı" oldu ve din değiştirmek zorunda kalmadan asalet payesi almış oldu.

Brest'teki evler ahşap olduğundan sık sık yangın çıkmaktaydı ve bu nedenle sinagog bir çok kez yeniden inşa edildi. On altıncı yüzyıl sonlarına doğru, büyük bir tüccar ve Padualı Yahuda Wahl'ının oğlu olan Saul vergi tahsildarı oldu ve ilk Talmud akademisini (Musevi Din okulu) Brest'te yaptırdı. Onun neslinden gelenler geleneksel Yahudi topluluğunda yirminci yüzyıla kadar önemli yerler işgal etmişlerdir. Ünlü bir haham olan Shlema Lurie ("Mafharshal") Brest'te faaliyet göstermekteydi. Kasaba 16. ve 17. yy'larda Polonya ve Litvanya'daki Yahudilerin "Dört Toprak Komitesi" denen özerk yönetimlerince temsil edilmekteydiler. 1623'te Litvanyalı Yahudiler komiteden ayrılarak Brest'ten ve diğer iki bölgeden de temsilcileri kapsayan kendi komitelerini kurdular. Brest kırk beş Litvanyalı Yahudi topluluğun Minsk, Slutsk ve Slanim de dahil otuzundan sorumlu idi. Bu açıdan tarihsel açıdan marjinal bir Yahudi merkezi olarak değil, Doğu Avrupa'daki önemli Yahudi yerleşim yerlerinden birini ele almaktayız.

Yahudilerle Katolik Kilisesi arasında özellikle de Brest'te özel bir Cizvit Kilisesi'nin kurulmasından sonra gerginlik yaşandı. 1637'de Yahudilere karşı bir kıyım yapıldı. 1648-1649'da Polonya'ya karşı Bogden Chmelnicki tarafından

yönetilen Kazak isyanı patlak verdi; Brest istila edildi ve yaklaşık 2000 Yahudi Kazaklar tarafından öldürüldü. Chmelnicki'nin yenilgiye uğramasından sonra, Yahudilerin geri dönmesine izin verildi ve 1655'te Yahudilere bir Koruma Mektubu verildi. 1660'ta Polonya-Rus Savaşı'nda Brest Ruslar tarafından geçici olarak işgal edildi ve Yahudiler uzaklaştırıldı. Bunun sonucunda 1672'te Brest'te yalnızca 133 Yahudi hayatta kaldı. Polonya Kralı Jan Sobieski'nin yönetiminde Yahudiler yeniden hükümet koruması altına alındı (1669 ve 1676'da) ve bir yüzyıl sonra, 1776'da Brest'te yaşayan 3175 Yahudi bulunmaktaydı.

Brest Polonya'nın ikinci kez bölüşümünde, 1793'te Rusya'nın eline geçti. 1900'lere gelindiğinde bile kasabadaki 2386 evden yalnızca 81 tanesi taştan yapılmıştı, ve bu yüzden durmaksızın çıkan yangınlar ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. Çarlık hükümeti Brest'in sanayileşmesine karşı çıkmaktaydı, çünkü Brest'i bir garnizon kasabası olarak korumak istiyordu ve fabrika bacaları inşa edilmesini yasaklamıştı. Bunun yerine ve doğal stratejik konumundan ötürü, Brest 19. ve 20. yüzyılın başlarının önemli ticaret merkezlerinden biri konumuna geldi. Brest 1837'de inşa edilen büyük istihkâmıyla aynı zamanda bir garnizon kasabası olma özelliğini de korudu. On dokuzuncu yüzyıl sonunda burada yaklaşık 10.000 Yahudi yaşamaktaydı. Bunların yüzde 40'ı zanaat ve sanayi –daha çok zanaat– sektöründe çalışmaktaydı ve yüzde 35'i de ticaretle uğraşıyordu. (bu da onların dükkan sahibi ve seyyar satıcı olduklarını gösterir.)

Brest hahamlığının ve onunla ilgili öğretilerin merkezlerinden birisi olmaya devam etmekteydi. Bu alandaki en önemli kişilik, 1892-1918 yılları arasında kasabanın hahamlığını yapan, Ortodoks bir anti-siyonist olan Haham Chayim Soloveitchik'tir. Soloveitchik'in neslinden gelenler oradaki Ortodoks topluluğun bilge liderleri olabilmek için Amerika'ya göç etmişlerdir. 1905'te ilk Rus devrimi sırasında bir Yahudi kıyımı gerçekleştirildi; Yahudi meşru müdafaa gru-

bu, askeri bir doktor olan Dr. Xavery Steinberg'in başkanlığında Yahudileri savunmaya çalıştı. Brest'ten iki Yahudi 1897'de Basel'de yapılan ilk Siyonist Kongresi'ne temsilci olarak gönderildi. Brest de Siyonist hareketin merkezi haline geldi: İsraili sağ kanada mensup Menachen Begin ve Ariel Sharon'un aileleri ve İsrail'deki en önemli sol partilerden biri olan Siyonist Mapam Partisi'nin lideri Yakov Chazaan'ın ailesi Brest'liydi. Diğer bütün Siyonist hizipleri gibi Bund (birlik) Partisi'nin önemli bir kolu da Brest'te temsil edilmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Brest zor günler geçirdi. Rus General Lening 1915 Ağustos'unda tüm sivillerin tahliye edilmesini emretti ve kasaba Kazaklar tarafından yakıldı. Almanlar Brest'i işgal ettiler, kasabayı askeri garnizona ve savaş esirleri (POW-prisoner of war) kampına çevirdiler. Savaştan sonra siviller, Yahudiler de dahil, geri döndü. Brest Polonya Cumhuriyeti'nin bir parçası haline geldi. 1926 seçimlerinde Şehir Konseyi'nin 31 temsilcisinden 17'si Yahudi'ydi, bunların 5'i Ortodoks, 4'ü solcu (Siyonist), 5'i zanaatkar ve tüccarların temsilcisi ve geri kalanı da bağımsızlardı. Seçimler Yahudi aleyhtarı Polonyalı yetkililerce fesh edildi, ancak bu seçimler, vatandaşlık ve oy verme haklarından yoksun bırakılan yoksullar dışındaki Yahudi halkının iç yapısını yansıtmaktadır.

Şehirdeki toplam 18.945 Yahudi'den 9588'inin aday seçme hakkı vardı. 1939'a gelindiğinde şehirdeki Yahudi nüfusunun yaklaşık 30.000 olduğu tahmin ediliyordu. Zaman geçtikçe Ortodoks unsur giderek zayıfladı. Bununla birlikte aşırı Ortodoks unsur ile otoriter Polonya rejimi arasında kurulan ittifak nedeniyle, Yahudi topluluğun başkanı her zaman aşırı Ortodoks bir çizgide ilerliyordu. Savaşlar arasındaki dönem süresince başkan yardımcısı da genellikle Yahudiler arasından çıkıyordu. 1931-1932'de Polonyalı yetkililer vergilerin yüzde 80'ini Yahudilerin ödemesine rağ-

men şehirdeki Yahudi kurumlarına verdikleri tüm desteği kestiler.

1935'te Mareşal Jozef Pilsudski'nin ölümünden sonra, Polonya hükümetinin politikası iyice sağ kanada kaydı ve açıkça Yahudi aleyhtarı bir politika izlemeye başladı. 1936-1937'deki Yahudi kıyımı dalgası 13 Mayıs 1937'de Brest'e ulaştı. Polonya polisi bu kıyımı yapanlara yardım etti ve bu zulüm ancak Varşova'ya doğrudan başvurulmasıyla durdurulabildi.

1930'larda ekonomi iyice raydan çıktı. Yahudiler çoğunlukla yine Yahudilerin sahibi olduğu küçük dükkanlarda çalışmaktaydılar (1938'de 892 "tesiste" 1959 işçi istihdam edilmekteydi). Zanaatkarlar güçlükle geçiniyorlardı – JDC'nin verdiği bilgiye göre 1929'da 300 Yahudi ayakkabıcıdan yalnızca 50'si yeterli gelir elde ediyordu– ve bunun üzerine Faizsiz Kredi Bankası kuruldu. Bununla birlikte kültürel ve siyasi yaşam ve eğitim ilerleme kaydetti. Haham Yitzhak Ze'ev Soloveitchik'in yönettiği dini topluluk bir Musevi din okulunu, iki ilkokulu, sayısız küçük ibadet gruplarını (shtiblach) saymazsak 27 ibadethaneyi de içine alan diğer kurumları idare etmekteydi. Dört tane dini olmayan Yahudi okulu ve iki lise vardı. Siyonistlere İbranice, Birlikçilere Eskenazi dilinde eğitim veriliyordu ve her iki dil de Polonya'daki bazı devlet okullarında geçerliydi. Yahudilerin bir hastaneleri ve yerel bir Yahudi gazeteleri bulunmaktaydı. Siyonist siyasi gruplar aktiftiler; sağ kanatta Revizyonistler; sol kanatta da Hechalutz vardı. Sol kanatta Hashomer Hatzair'den sağ kanatta Betar'a kadar her görüşten gençlik hareketi mevcuttu. 1938'de sağ kanada mensup Filistin gizli silahlı örgütünün bir kolu olan Irgun Zvai Leumi kuruldu. 1939'da üyelik ücretlerini ödemiş olan 1532 kişi Revizyonistler tarafından boykot edilen Siyonist Kongresi'ndeki seçimlerde oy kullandı. Brest merkez niteliğindeydi, bu nedenle coşkun bir nüfusu olmasına rağmen yokluk çekiyordu

ama fakir oldukları da söylenemezdi; aktifti ve küçük de sayılmazdı.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk iki yılında Brest'in durumu diğer bölgelerden farksızdı. Şehir daha savaşın ilk gününde Almanlar tarafından bombalanmış ve 15 Eylül 1939'da da işgal edilmişti. Almanlar Yahudi toplulukların liderlerine işkence uyguluyor ve bölge halkı bir kıyım yapılması yönünde tahrik edici davranışlar sergiliyordu. Meşru müdafada bulunmaya çalışan bir Yahudi topluluğu bu girişimi engellemeye çalıştıysa da bu pek işe yaramadı. Ribbentrop-Mototov Paktı uyarınca Brest 22 Eylül'de Sovyetlere bırakıldı ve Almanların Sovyetler Birliğini işgaline kadar Sovyetlerin elinde kaldı. Aralık 1939'da Siyonist liderler ve Birlik (Bund) tutuklanarak Sibirya'ya sürüldü. Daha varlıklı Yahudi vatandaşlar da çok geçmeden onları izledi. Alman işgali altındaki Polonya'dan kaçan Yahudi mülteciler Brest'e geldi, Sovyet vatandaşlığını kabul etmeyen çoğunluk doğuya sürüldü, fakat ilginçtir ki bu durum bir çoğunun hayatını kurtardı; çünkü doğuya sürülenler daha sonra Almanlar tarafından öldürülemediler.

22 Haziran 1941'de Alman ordusu Bug üzerindeki köprünün kontrolünü ele geçirerek şehri kuşattı. Sovyet birlikleri tarafından işgal edilen İstihkam teslim olmayı reddetti ve bazı askerler Alman saflarında direniş gösterdiler. (Kızıl ordu askerleri, rivayete göre, Yahudi bir NCO olan Zalman Stanski adında bir kemancı tarafından yönetilmişti) Sovyet birlikleri sonunda teslim olduğunda hepsi katledildi. Bazıları bu kahramanlık hikayesinin bir tür Sovyet savaş propagandası olduğunu iddia etmektedir.

Şehrin Almanlar tarafından işgalinin hemen ardından düzinelerce Yahudi erkek, çoğunlukla aydınlar, şehirden uzaklaştırılarak öldürüldüler. 13 ve 18 Temmuz arasında önceki gruptan daha fazla sayıda (4435) – Yahudi kaynaklarına göre 4870 – erkek tutuklandı, aynı yere götürüldü ve Asayiş Polisi Einsatzgruppe C'nin Sonderkommando 7b'si-

nin denetimindeki 307. müfreze tarafından öldürüldü.¹⁴ Kontrol bölgesine Brest'in de dahil olduğu Yüksek S.S ve Polis Lideri Erich von dem Bach Zelewski'nin savaş sonrasında verdiği ifadeye göre, kendisi Himmler'den muhtemelen yağmalamaya misilleme olarak, bu adamları öldürme emri almıştı; fakat Bach'ın şahitliğine ve ifadelerine şüpheyle yaklaşmamız gerekiyor. Bu katliamı Einsatzgruppe'ler ve onların işbirlikçileri tarafından başlatılan "Barbarossa" kampanyasının ilk zamanlarında Yahudi erkeklerin (daha sonra kadın ve çocuklar da buna eklenmiştir) topluca öldürülmesi çerçevesinde ele almak daha mantıklı olacaktır.

1941 Ağustosunda başkanlığını bir tüccar olan Hersh Rosenberg'in yaptığı, yirmi kişiden oluşan bir Judenräte oluşturuldu. O dönemde ünlü bir doktor olan Dr. Kagan da bu gruptaydı. Bu topluluğun mensupları arasında savaştan önce orta dereceli yardım görevlileri olmaları dışında çok az şey biliyoruz. Başka bir şehirde oturan (Biala Podlaska) Moshe Feldman'ın başkanlığında, bir Yahudi polis gücü (Ordnungsident) oluşturuldu. Feodman daha önce Polonyalılar için çalışmıştı ve Sovyet rejiminin gelmesiyle tam anlamıyla haince bir tavır takınmaya başlamıştı. Küçük ve adı duyulmamış olan bu polis gücü, çoğunlukla yerel halktan olmayan ve başka yerlerden gelmiş mültecilerden oluşmaktaydı. Savaş sonrasında anılarını anlatan kişiler, bu polislerin çok zalim olduğunu ve yerel Gestapo ile işbirliği yaptıklarını söylemişlerdir. Görüldüğü kadarıyla Judenräte'nin Ordnungsdienst üzerinde hiçbir şekilde kontrol şansı olmamıştır ve sağ kalanların anlattıklarına göre, Almanlar, Feldman'ın polislerini, gettoya Yahudi hainleri ve Gestapo casuslarını sokmak için kullanmıştır. Polis gettoya giriş çıkışları izlemek ve takip etmek için Ukraynalı işbirlikçilerden faydalanıyordu. Kapılarda hiç bir Alman bulunmuyordu. Almanlar Yahudi nüfusunu yok etme konusunda Ukrayna ve Yahudi polislerine güvenebileceklerini biliyorlardı.¹⁵

Yahudi topluluğu, Almanya'ya 2 milyon mark (veya dört milyon ruble) tutarında "katkı" da bulunmaya zorlandı ve bu ödemenin garanti altına alınabilmesi için bazı Judenräte üyeleri rehin alındı. Önemli bir kaynaktan alınan bilgilere göre, Brest'teki Katolik rahiplerin birisi Yahudilere yardım için bir örgüt oluşturmuş ve bu ödemeyi yapabilmeleri için para toplamıştır.¹⁶ Yahudiler ilk önce üzerinde Davud'un mavi yıldızı bulunan beyaz bir bantla, daha sonra da sarı bir arma ile çalışmaya zorlanıyor ve çoğu günde bir kez verilen bir parça ekmek ve sudan farksız bir çorbadan başka hiçbir karşılık alamıyorlardı.

Eylül ayında, Brest, Reichskommissariat'i olan Ukrayna içerisindeki Volniya-Podolya General-Bezirk'inin (kabaca bir ile eşdeğer toprak parçası) bir parçası haline geldi. Bezirk'in General Koomissar'ı (SSCB devlet komiseri) Heinrich Schöne Haziran 1912'de Lutz'a taşınana kadar, Brest'teki görevine devam etti. 15 Kasım 1941'de Yahudiler, şehrin en yoksul kesimini oluşturan, Bug nehri kıyılarındaki Muchavetz'de bulunan gettoya gitmeye zorlandı. Bu getto yerleşim yerlerinden ayrılmıştı ve içinde Judenräte tarafından derme-çatma bir hastane yapılmıştı. (Şehirdeki esas Yahudi hastanesi Almanların eline geçmişti) Tedavi edilen birkaç kişi, burada olağanüstü kötü koşullarda çalışan Yahudi doktorları yere göğe sığdıramıyordu. Judenräte ayrıca, ihtiyacı olanlara, çoğunlukla da Yahudi gettosunda yaşayan insanlara, günde iki öğün aş veren bir halk mutfağı açmıştı. Bunun da ötesinde Judenräte, yoksullukla boğuşan insanlara az miktarda para dağıtmayı başarmıştı. Günlük 150 g (5.3 ons) olarak dağıtılan ekmek, sonraları 100 grama (3.5 ons'a) düştü ve bunun doğal sonucu olarak bir çok insan açlıktan öldü.

O günlere tanıklık eden bir kişinin ifadelerinden seçilen aşağıdaki birkaç satır, açlığın ne büyük boyutta yıkıma yol açtığını kanıtlamaktadır: "Yahudi gettolarında yaşamdan bahsetmek... Aslında buna Yahudi gettosundaki ölümden

bahsetmek demek daha bilgece ve doğru olur... İnsan hayatından, neşesinden ya da yaratıcılığından tek bir eser kalmamıştı... Bunların yerini kayıtsızlık, hissizlik, duyarsızlık almış, hatta intikam duygusu bile kalmamıştı... Hiç irade güçleri kalmamıştı... Gettoda ne bir müzik, ne bir çocuk kahkahası duyulabiliyordu..." Ve esas tüyler ürpertici sözler: "Ölüme mahkum edilen insanlar gülmez." Bu ifade savaş sonrası Almanyasında savaştan sağ çıkan Yahudi ve Alman görgü tanıkları arasında yapılan bir araştırma sonucu elde edilmiştir: "Sadece çalışabilen kişilerin ekmek almaya hakkı vardı, ki bu ekmeğin boyutu da çok küçüktü. Diğerleri...açlıktan ölüme terk edilmişti."¹⁷

İnsanlar hem Yahudi gettosunda, hem fabrikalarda, hem de dışarıda çalışıyordu ve kendilerini her türlü zarar veya kötülükten koruduğu kabul edilen kartlar taşıyorlardı. Dışarıda çalışmak hepsinden daha iyiydi; çünkü burada yiyecek bulunabiliyordu. Hatta bazı fabrika atölyelerinde, Almanlar tarafından insanca diye tanımlanabilecek davranışlar da sergilenebiliyordu. (örneğin, şehir hastanesinin personeli veya tren istasyonlarındaki Alman yetkililer). Savaştan sağ kurtulan bir kadın, gettonun son kez yağmalanmasından önce kendisini, iyi niyetli görünen bir Alman'ın uyardığını söylemişti; hatta Alman asker eğer gettodan çıkarsa, onu koruyacağını bile söylemiş. Kadın bunu kabul etmemiş çünkü orada bulunan ailesini terk etmek istememiş.¹⁸ Bundan başka birkaç Alman daha Yahudileri kurtarmaya çalışmıştı. Bununla birlikte bu çalışmalar genelde çok yorucu, aşağılayıcı ve ezici hikayeler oluşturmaktadır. Alman yetkililer Yahudilere kayıt formları doldurtuyorlardı. Bu formlar mucizevi bir şekilde kurtulmuştur. Bu formları şehirdeki savaş sonrası belediye müzesinde bulunmuş Kudüs'te Yad Vashem'de oluşturulan arşive götürülmüşlerdir. 12260 doldurulmuş kayıt formu ile birlikte, ölüme mahkum olduklarından habersiz insanların zamanın ötesinden baktıkları resimler yapıştırılmış pasaportları bu müzede saklanmaktadır.

Yahudiler direniş amacıyla örgütlenmeye çalışmışlardır. Bu denemelerden biri İbrani ve Leh yüksek okullarının eski öğrencilerinden bir grup çevresinde toplanmıştır ve görünüşte somut bir temeli bulunmamaktadır. Bu grup hakkında, bir zamanlar böyle bir örgütlenmenin olduğundan başka hiçbir bilgimiz yoktur. Görünüşte daha geniş ikinci grup ise Komünist ve Sovyet Yahudilerin oluşturduğu örgütlenmeydi. Bu grup, daha sonraları çoğunluğu genç Siyonistlerle olmak üzere diğer gruplarla birleşti. Bu grubun şehirdeki diğer komünistlerle ve görünüşe göre (Leh gibi davranan bir Yahudi tarafından yönetilen) Polonya asıllı bir yeraltı örgütü ile bağlantısı olduğu sanılmaktadır –bu grubun Armia Krajowa mı Komünist mi olduğunu bilmiyoruz. Grup, İtalyan askerlerinden satın alınan veya Alman cephaneliğinden çalınan silahlarla, donatılmıştır. Rivayete göre bu grubun makineli tüfekleri bile bulunmaktaydı, ya da bu söylenti silahları birbirinden ayıramayan kişiler tarafından çıkarılmıştı. Öyle ya da böyle gettoda beş-altı silah bulunmaktaydı. Bu grubun liderinin adlarını bilmiyoruz.¹⁹

Gruplar, üyelerinden yalnızca bir tanesinin diğer grup başkanlarını tanıdığı, sac ayağı sistemi ile örgütlenmişlerdi. Planları ise Almanlar Gettoyu yok etmeye geldiğinde bir ayaklanma çıkartmak ve Getto'daki insanları öyle ya da böyle, ellerinden geldiğince güneydeki ormana kaçırmaya teşvik etmektir. Bu hazırlıklar yapılırken, grup, Yahudi polislerden bir hain Yahudi'yi öldürdü ve bunun üzerine Judenräte, bu cinayeti örtbas etmek zorunda kaldı.

Planlanan ayaklanma gerçekleştirilemedi. Tanık ifadelerinin ikisinden anlaşıldığı üzere, Almanlar son saldırıların arifesinde şehirden çekilmiş, bu durum saklanmakta olan Yahudiler arasında paniğe yol açmış ve Yahudiler bütün silahlarını sığınaklara geri götürerek dağılmışlardı. 15-16 Ekim gecesini, Getto'nun etrafı sarıldı ve Almanlar ani bir baskınla saklanmakta olan Yahudileri yakaladılar. Almanların bu hareketi, Yahudi direniş gücüne toplanıp direniş

gösterecek vakit bırakmamıştı. Öte yandan, Almanlar bir sokağı kapatarak diğer sokaklarla bağlantısını kesmişler ve güçlü bir direniş başlamasını engellemişlerdi. O döneme ait belgelerde açıkça görülmektedir ki, potansiyel direnişçiler hem tecrübesiz hem de gençti. Üç gün üç gece boyunca, Almanlar aralıksız olarak Getto'yu yağmaladı. Sonraları Almanlar ve şehirde yaşayanlar, kilerlere ve gizli yerlere sığınmış olan Yahudileri bularak öldürdüler. Bir belgede belirtildiği üzere, günde 70-80 Yahudi öldürülmekte ve sahip oldukları mallar da yağmalanmaktaydı.²⁰

Getto'da yaşayanların büyük bir kısmı, tren istasyonuna kadar yürütülüyor, oradan da daha önce kiralanan köylüler tarafından bir dizi derin çukurun kazıldığı Bronnaya Gora adlı yakındaki bir yere naklediliyorlardı. Kimliği belirlenemeyen çok sayıda Alman, her bir vagonu tek tek boşaltıyor ve buradaki Yahudileri giysilerini çıkarttıktan sonra vurulacakları kuyulara yürümeye zorluyorlardı. Gücsüz, zayıf, yaşlı ve hasta Yahudiler ise, Długa Caddesi'nde, yani Getto'da öldürülüyorlardı.²¹ Direniş gruplarından geri kalanlar ise "altın dişli Sashka" adlı bir kişi tarafından örgütlendiği varsayılan ve ormanda bulunan gruba katılmak için uğraş veriyordu. Bu grup daha sonra ormandaki küçük kaçak toplulukların yolunu kesen, öldüren ve mallarını yağmalayan bir eşkıya grubuna dönüşmüştü. Getto'da bulunanlardan çok az bir bölümü Sovyet Partizan Birliği'ne girmeyi başarabilmişti. Brest 12 Temmuz 1942'de Sovyetler tarafından bağımsızlığına kavuşturulduktan sonra, kurtulan toplam 19 Yahudi ormandan şehre geri döndü. Bunlar da farklı yerlere dağıldı; bazıları Sovyetler Birliği'nde kalırken, çoğunluğu Filistin'e, sonra da İsrail'e gitti.

Şimdi asıl konumuzu doğrudan ilgilendirmeyen bazı noktaları açığa kavuşturalım. Bunlardan biri, yağmacıların kimliğinin belirlenmesi konusudur. Brest şehri çok sayıda Alman ile yerel işbirlikçi unsurların, Yahudileri katledişinin iyi bir örneğini teşkil etmektedir. Sovyetler birliği tarafından

ele geçirilen bölgede gerçekleştirilen ilk katliam dalgası, 1941 Temmuzunda, Order Police Battalion 307'nin desteklediği Einsatzgruppen birliği ile başlamıştır. Bu Einsatzgruppen birliği, RSHA'dan (Reichsicherheitshauptamt-Temel Reich Güvenlik Güçleri) oluşmaktaydı ve Reinhard Heydrich tarafından yönetilmekte olup S.S'nin bir parçasıydı. Temmuzdaki katliamları gerçekleştiren Order Police Battalion, Kurt Dalvega komutanlığındaki Order Police'in bir parçasıydı ve yine aynı S.S 'nin farklı bir bölümünü oluşturmaktaydı.

Einsatzgruppen, sabit S.S'nin ve sivil Alman yetkililerin coğrafi bölünmelerine göre örgütlenen polis güçlerinin merkez birimi haline geldi. Bezirk (vilayet) düzeyinde, Rowno'da bir SIPD (Sicherheitspolizei-Güvenlik Polisi) merkezi vardı ve bu birim adli ve siyasi birim (Gestapo) ve S.D. ile S.S istihbarat teşkilatını da kapsamaktaydı. Rowno görevini, Ernst Berger komuta ediyordu ve daha sonraları da bu görevi Dr. Putz devraldı. Rowno'dan sonra gelen Brest'te bir S.S polis komuta merkezi vardı. Buradan yerel polis –SCHUPO Schutzmanschaften–normal polis)– ve Blarus ile Ukrayna Ek polis kuvveti (resmi adı Schutzmannshafen veya Sivil Koruma Birimleri, gayri resmi adı Hiwis [Hilfswillige veya yardımcılar]) komuta ediyordu.

1942 yılında verilen Yahudilerin öldürülmesi emri, Volniya ve Podolya'dan sorumlu S.S. ve polis komutanı Oberführer Willi Günther tarafından, yerel kuvvetler ve polis komutanlığına dahil Bezirk SIPD'ye verilmiştir. Diğer birimler daha sonraları doğal olarak bu birliklere katıldı. Wehrmacht işbirliğinden yanaydı. Sivil Alman yetkililer de –vali, vilayet başkanı ve diğerleri– yardımlarda bulundu.²² Alman ve Amerikalı tarihçilerin üzerinde ısrarla durduğu tartışma –bu girişimin yerel mi yoksa genel mi olduğu– artık oldukça gereksiz bir hale gelmiştir. Çünkü Yahudilerin öldürülmesi gerektiği konusunda varılan fikir birliği, öyle ya da böyle olabildiğince erken davranılması gerektiği düşün-

cesi, çok belirgin bir biçimde görülmektedir. Yerel çıkarlar, bunun tersi bir seyir izlemiş olabilir; ama sonuçta bu fikir birliği doğrultusunda ilerlenmiştir. Geriye kalan tek şey zamanlama meselesiydi. Katliam emrinin Berlin'den gelip gelmediği ya da bunun gerekli olup olmadığı şüphelidir. S.S. ve Ukrayna Polisi komutanı, bölgesinden Yahudilerin "silindiğini" göstermek istiyordu. Yerel S.S., polis, silahlı kuvvetler ve sivil yetkililer bu hareketin bir parçası olmak için can atıyordu. Onlara Yahudi düşmanlığını öğretmeye hiç de gerek yoktu; zaten yukarıda sözünü ettiğimiz fikir birliği, tam anlamıyla bu düşmanlık karakterini içinde barındırıyordu ve ırkçı bir boyut taşıyordu. Bu hareket muhtemelen yukarıdakiler ve hiç şüphesiz Berlin tarafından da memnuniyetle karşılanacaktı. Merkezi ve yerel girişimler, birbirini mükemmel bir biçimde tamamlıyordu.²³

Birçok yerde olduğu gibi Brest'de de, failer arasında muhtemelen kitle katliamına yol açan radikal Yahudi karşıtı politikaları destekleyen merkezi bir isim vardı. Bu kişi Brest'te yaşamıyla ilgili 1893 doğumlu olduğu dışında ayrıntı bulamadığım Vali Friedrich Wilhelm Rohde, "Standortführer" (yerel polis komutanı) idi. Yahudi mahallesi de onun idare alanı içerisindeydi. Hayatı yolsuzluk olan birisiydi; Judenräte, ona çeşitli "hediyeler" vererek ve genç, güzel Yahudi kızları sunarak, her an baskı altında olmaktan kurtulmaya çalışıyordu. Bu iğrenç görev için Judenräte'nin gönüllü aradığı ve dört kızın bunu kabul ettiği çok açık bir gerçektir; anlaşıldığı kadarıyla kızlar tecavüze uğradı (bu durum kaynaklarda açıkça belirtilmemiştir) ve Yahudi mahallesinde kahraman ilan edildiler.²⁴ Rohde, Yahudilere bin bir türlü sözler verdi ; ancak daha sonra bunların hiçbirini yerine getirmede. Son katliam sırasında, Długa Sokağı hareketini bizzat kendisi yönetti. Tek bir Yahudi görgü tanığı bu katliamdan sağ çıkmadı. Gördüklerini anlatabilecek tek kişi o sırada Rohde'nin adını bilmediğini söyleyen bir Alman görgü tanığıydı. Rohde, 1965'te, Alman adli yetkililerinin

yürüttüğü derin bir araştırmanın ardından hiçbir cezaya çarptırılmadan serbest bırakıldı.

Son trajedi, Berger tarafından komuta edildiği ya da yönlendirildiği anlaşılan bir dizi Alman birimi tarafından gerçekleştirildi. Bunların arasında “Nürnberg” denilen özel bir polis teşkilatı da bulunmaktaydı ve bu teşkilat 1941 Ağustos’unda yedek polisler, S.S. elemanları ve diğerleri kullanılarak meydana getirilmişti. Bu teşkilat, daha sonra SCHUPO başkanı olan Josef Eisele tarafından komuta ediliyordu ve Volniya Polis Şefi ile S.S.’e bağlıydı. Bir alt birim, SCHUPO Brest-Litovsk’un Hizmet Kolu (Schutzpolizei-Dienstabteilung Brest-Litovsk), Yüzbaşı Ernst Deuerlein’in komutanlığında bulunan Brest’teki polis merkezi, Hermann Heise’in komutasında bulunan araçlı polis birimi ve muhtemelen diğerleri de buna katılmıştır.²⁵

Açıklığa kavuşturulması gereken bir başka konu ise, Yahudilere herhangi bir şekilde yardım edilip edilmediğidir. Yahudi kaçaklara yapılan yardımlarla ilgili anlatılan birçok hikaye, son tasfiye hareketiyle bağlantılıdır. Bunlardan bir tanesi, Ignacy Kuryanovitch adlı bir Belarus mühendisinin Moshe Smoları, yıkılmış olan gettoda Ekim 1942’den Ocak 1943’e kadar kaçakları saklayarak kurtarmasıdır. Kuryanovitch, yaşlı bir adamdı ve Smolar ile savaştan önce kaçtığı kimsesizler yurdunda tanışıp dost olmuşlardı. Smolar’a Polonyalı bir mühendis olan Kowalsky de yardım etmişti. Kowalsky, onu defalarca içten ve samimi bir şekilde karşılamış ve Almanya’dan Polonyalı bir işçi gibi çıkmasını sağlayacak belgeler bulmuştu; ancak Kuryanovitch, büyük ölçüde dini sebeplere bağlı olarak, onu kendi evinde yaptığı 130’a 80cm’lik bir hücrede saklamayı tercih etmişti. Bu durumda Almanlar tarafından yakalansaydı, hem karısının hem de kendisinin öldürülmesi işten değildi. Daha sonra Smolar’a bir Sovyet işçi kimliği ayarladı ve bu sayede Smolar Almanya’ya bir “Ostarbeiter” (doğulu işçi) gibi girmeyi başardı.²⁶

Bir başka hikaye de Leal Ben-Chorin isimli bir kadına aittir. Ben-Chorin, Willi Friedrichs adlı Hannover'li eski bir Sosyal Demokrat tarafından kurtarılmıştır. Willi, bir Alman askeridir ve Chorin'i, başka bir Yahudi'yi ve onun kızını, muhtemelen siyasi ve insani sebeplerle saklamış ve Brest yakınlarında bir yere (Kobiyn) ve daha sonra da Sovyet partizanlara kaçmasını sağlamıştır.²⁷

Üçüncü bir hikaye ise, yine Belarus Polenia Golovchenko adlı bir kadın hakkındadır. Bu kadınsa, daha önceleri kendisine vücudunda çıkan bir apse için ilaç vermiş olan Yahudi bir kadının küçük oğlunu kurtarmıştır. Yahudi kadın, öldürülmek için götürülürken, oğluna Golovchenko'ya gitmesini söylemişti.²⁸

Bunların arasına, 1960'larda Rodhe'in aleyhine şahitlik eden Oswald Cornelissen'in adını da ekleyebiliriz. Elbette bunlardan başka Yahudilere yardım eden kişiler vardı; ancak sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki bunlar istisnai durumlardı ve Yahudilerin katledilmesine doğrudan karışmayan, ancak buna kayıtsız bir şekilde seyirci kalan ve genel çoğunluğu oluşturan yerel sakinler için durum böyle değildi.²⁹ Yine aynı şekilde, şu ya da bu şekilde Yahudilere yardım eden Almanlara da çok az rastlanıyordu. Bununla birlikte, yukarıda anlatılan Yahudilerin işçi olarak çalıştığı Alman Hastanesi personelinin iyi davranışlarını doğrulayan en az bir tanığın gösterdiği gibi bu istisnai ve inanılmaz güç hikayelerden biridir.³⁰

Brest konusunda önemli olan nokta, onun diğer gettolardan farklı olmasıdır.³¹ Brest gettosunda, 17000, belki daha fazla Yahudi vardı. Vilna'da 20000 civarında, Kovno'da ise 18000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Varşova, Lodz, Lwow (Lviv), Cracow ve Bedzin-Sosnowiec gibi büyük gettolardan farklı bir karakteri olmasına rağmen Brest, Litvanya'daki gettolarla hemen hemen aynı boyutta olup Doğu Polonya'daki birçok gettodan da daha büyüktür. Buradan sağ kurtulanların sayısı oldukça azdı; ancak Brestli

Yahudilerin hikayesi, 1960'larda yapılan Alman araştırmaları ve sağ kalan görgü tanıklarının yardımıyla yeniden yazılabilecekken, cezalandırma bir yana, bu araştırmaların hiçbirine bir davaya konu oldu ne de mahkemeye yansdı.

Bizim açımızdan asıl önemli olan şey, “amidah” diye tanımladığımız şey hakkında direniş örgütleri düzenleme girişimlerinden başka hiçbir iz olmamasıdır –eğitim verme çabası, yeraltı politik yaşamı, hiçbir şeyleri olmayan insanlar için Judenräte'nin çorba dağıtan aşevi dışında hiçbir şey yoktu. Dini duyarlılık konusunda ise daha çok çaba sarf edildiğine dair kanıtlar vardır ki bu da Brest'teki Yahudi toplumunun geçmişini düşünürsek hiç de şaşırtıcı değildir. Judenräte'nin kurduğu aşevine ek olarak, Rabbi Simcha-Selig Dayan'ın (1864'te doğmuştur) da bir aşevi kurduğu da anlaşılmaktadır. Dayan, ayrıca, “sukka” (Sukkat'un geleneksel yeri, Tapınak Festivali) çerçevesinde gizli Yahudi ibadet toplantıları düzenlerdi.³² Onun çabaları, getto sakinlerinin çok az bir kısmını etkileyebilmişti.

Katliamdan sağ kurtulanlar, Judenräte'yi takdir etme ve polisi suçlama konusunda hemfikirdi. Judenräte hakkında Sheindel Winograd şunları yazmıştır: “Vilna, Lodz gibi diğer gettolarla karşılaştırılınca, Judenräte'nin üyeleri iyi çalışmış ve o diğer gettolarda olduğu gibi Yahudilere ihanet etmemiştir. Zorunlu vergi yüzünden (Almanlar tarafından konulan) para bulmak zorunda kaldıklarında bunu dürüstçe ve hilesiz yapmışlardır.” Judenräte başkanı ve yardımcısı (Rosenberg ve Landam) birçok doktorun yaptığı gibi, gettonun dışında yaşayabilirlerdi (çünkü Almanların işine yarıyorlardı); ancak bunu kabul etmedi ve diğer Yahudilerle birlikte gettoda kaldılar. Rosenberg'in ayrıcalıklı bir statüye sahip olması, onu Almanların acımasız davranışlarına maruz kalmaktan kurtaramıyordu.³³ Brest, Judenräte'nin Yahudi toplumuna yardım etme ve onu korumada başarısız olduğu ancak aynı zamanda çaba gösterdiği için topluluğun büyük saygı duyduğu bir örnekti.³⁴

Yenilgi, yavaş yavaş yerini umutsuzluğa bıraktı. İlk önceleri inanılmaz ölçüde bir tecrübesizlik gözleniyordu. Son anda direniş grubuna katılan birinin anlattığına göre, Temmuz 1941 katliamında yaklaşık 5000 kişi öldürülmüştü. Bu görgü tanığı ve onun bir arkadaşı, bu insanların kamyonlarla bir yerlere götürüldüklerini görmüş. “Arabaların arkasından koştuk, Almanlar bağırdı: Nereye koşuyorsunuz? Geri dönün, geri dönün!”³⁵ İlk büyük katliam hareketinde, genç erkeklerin birçoğu öldüğü için, aktif, silahlı veya silahsız direniş engellenmiştir. Direniş hareketi –Vilna ve Czystochowa gibi yerlerde olduğu gibi– işin boyutunun farkında olan getto sakinleri tarafından olumsuz karşılandı.³⁶ Erkeklerin birçoğunun katledilmesinden sonra geriye kalan aileler paramparça ve ruhsuz bir haldeydi ve tam anlamıyla açlıkla karşı karşıyaydı. Amidah, bu durumda gerçekleştirilmesi imkansız bir hayaldi ve silahlı direnişin buna kalkışması şaşılacak bir olay özelliğini hep koruyacaktı.

Asıl sorun şuydu: Brest bir istisna mıydı yoksa bazı açılardan tipik miydi? Hebrew Üniversitesi’nde o dönem üzerine düzenlenen bir seminerde yapılan araştırmada, savaş sonrası Polonya’sının şu şehirleri üzerinde odaklanılmıştı: Rokitno, Tarnow, Przemyśl, Kolomyja, Hrubieszow ve Baranowicze. Bu araştırmaya göre, amidah konusu düşünüldüğünde bu şehirlerle Brest-Litowsk arasında belirgin biçimde benzerlikler olduğu gözlenmiştir. Silahsız direniş örgütlenmesinde oldukça başarılı olan Baranowicze halkı veya gençleri örgütlü bir yaşam oluşturmaya çalışan Tarnow ve Hrubieszow halkı gibi, farklı özellikler gösteren şehirler de vardı. Ne var ki genel anlamda düşünersek önceki bölümde sözü geçen bazı dikkat çekici durumlarda haklı biçimde amidah olarak tanımlanan olgunun incelenen şehirlerde var olmadığı ya da yalnızca gelişmemiş biçimlerde bulunduğunu öne sürebilirim.

Peki bu çelişkilerin nedeni ne olabilir? Bunlardan bir tanesi, Sovyetlerin 1939-40 yıllarında Yahudi yerleşim bölge-

lerini ele geçirerek ortadan kaldırmaları olabilir. Bu durum, Baranowicze ve Brest'te yaşanmıştır. Ancak Vilna, Kovno ve Shavli de Sovyetlerin elindeydi ve bu şehirlerde amidah faaliyeti gerçekleştiriliyordu. Bununla birlikte görünen o ki, farklı tepkilerin oluşmasının asıl sebebi, Alman yöneticilerin bölgelere farklı derecelerde eziyet etmeleridir. Brest'teki direniş gücünün kaynağı, ilk Alman istilas sırasında 5000'e yakın insanını öldürülmesi ve daha sonra da insanları oldukça olumsuz etkileyen bir açlığın baş göstermesiydi. Bazı yerlerde Judenräte polisi suçlanabilir ancak Brest, fedakarlığı ve ısrarlı çalışmalarından dolayı Judenräte'nin büyük sempati topladığı bir şehirdi. Bir önceki bölümde bahsi geçen Kosow Huculski ise, ne tam bir amidah faaliyetinin görüldüğü ne de Judenräte'nin çoğunluğun sempatisini kazandığı bir yere örnektir.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Yahudi tepkilerini, zalim Alman politikaları karşısında çizilen portre çerçevesinde değerlendirmek çok önemlidir; benim daha önce yayınlanan yazılarım da buna dahildir. Sorun, amidah'ın gerçekleşmemesi ya da Nazi politikalarına ve bunun sonucu ortaya çıkan yaşamı tehdit edici durumlara karşı gösterilen Yahudi tepkilerinde merkezi konumda olmaması değildir. Asıl anlaşılması gereken şudur: İnsanların moralini bir derece yüksek tutabilen ve yıkıcı Nazi politikaları altında yarı-anlamalı bir yaşam sürdürmelerini sağlayan bir çabanın varlığı olasıydı. Bu, en azından Varşova, Vilna ve Kovno gibi yerlerde bile belli koşullar altında bir ölçüde görülebiliyordu. Varşova'da açlığın da varolduğu çok açık ve doğrudu; ancak Varşova gettosunun üçte biri açlık çekerken, diğerleri ya çekmiyor ya da çekenlere göre daha iyi besleniyordu. Lodz'da yaşayanlar da ciddi bir açlık tehlikesiyle karşı karşıyaydılar; ancak buradaki getto çok daha geniş olduğu için, tepkiler yine çeşitlilik gösteriyordu. Amidah faaliyetlerinin kesinlikle görüldüğü gettolarda geleneksel siyasi ve toplumsal liderlik gruplarının olmasının yardımcı bir etken olduğu görülmektedir –gerçi bu gruplar Brest'te de yok

değildi. Yine Amidah'ın azalmasındaki en önemli faktör yerel Alman yönetimi idi. Alman yönetiminin bu şehirleri ele geçirdiği ilk günlerde gerçekleştirilen zalimce sömürünün, açlık ve katliamlarla birleşmesinin Brest gibi şehirleri diğerlerinden ayıran ölümcül karışım olduğu anlaşılmaktadır. Brest gettosu ile diğer gettolar arasındaki paralelliklerin halihazırda aydınlatılması gereken yönleri vardır.

Polonya, Baltık devletleri ve eski SSCB ile Batı ve Doğu Avrupa arasında nitelik bakımından farklılıklar bulunuyor muydu? Bu ülkelerde de amidah evrensel bir biçimde yaygın olma özelliği gösteriyor muydu? Elbette ki farklı yerler birbirinden farklı koşullara sahipti; bununla birlikte Fransa, Yunanistan, İtalya, Benelux Ülkeleri, Macaristan ve Slovakya, Doğudakilerin tam tersine, Nazi saldırılarının benzer biçimde gerçekleştiği yerlerdir. Buralarda, Lodz, Varşova ve Brest'tekine benzer bir açlık yaşanmıyordu. Aslında Yahudiler hepsi gettolarda toplanmamıştı. Almanların 1944 baharında Macaristan'da kısa bir süreliğine kurduğu gettolar, Yahudilerin Auschwitz'e gönderilmeden önce tutulduğu kamplardı; Budapeşte'deki getto ise, Macaristan Nazilerinin izledikleri radikal Yahudi düşmanlığı politikasının o yılın sonlarında görülen son hareketiydi. Doğu Avrupa'nın dışındaki diğer getto ise, getto ile toplama kampının birleştirildiği tek örnek olan Theresienstadt'tı. Bunların dışında başka hiçbir yerde getto yoktu. Romanya gettoları ise, Romanyalılar tarafından ele geçirilmiş olan Sovyet toprağı Transnistria'dır. Kuşatma altındaki Budapeşte ya da Yunanistan'da Saloniki dışında baş gösteren ve genel nüfusu etkileyen açlık tehlikesi, Yahudileri de etkilemiştir ancak bu, savaşın genel Alman politikalarının bir sonucudur, özellikle alınmış Yahudi karşıtı bir önlem değildir. Tüm bu ülkelerde Yahudi halkı arasında kısmi olarak amidah olarak adlandırığımız bir kavram vardı; karşılıklı yardım çabaları, moral verici kültürel faaliyetler, gizlenme operasyonları, dini yaşam, sosyal yollarla daha çok yiyecek bulma çabaları gibi. Romanya, burada ayrı bir durum oluşturmaktadır. Wilhelm

Filderman'ın başkanlık ettiği Romanya Musevi halkının liderleri, imkansız koşullar altında bile amidah örnekleri sergiledikleri ve Transnistria koşullarında en az iki gettoda amidah gerçekleştirdikleri halde, Berezovka, Acmeceetka ve Vapniarka'nın Transnistrian ölüm kaplarında ya da toplama kampları ve Romanyalı Yahudi nüfustan geri kalanların hayatta kalmaya çalıştığı Ukrayna köylerinde, amidahın gerçekleştirilmesi kesinlikle imkansızdı.³⁷

Soykırımında Yahudilerin kaderi hakkında gerçekçi olmayan bir portre çizilmektedir ve bu durumun düzeltilmesinde yarar vardır; çünkü çarpıtılmış ve büyük ölçüde nostaljik bir yaklaşımın doğmasına neden olma riski taşımaktadır. Bu arada amidah bir efsane de değildir. Gerçekleştirildiği koşullar konusunda cevaplanması gereken bir soru vardır: Amidah, nasıl mümkün olmuştur? Çok önceden benimsenmiş insancıl gelenekleri toptan terk etmiş bir güç tarafından; ya da geleneksel, dini bir yaşam tarzı ya da bir çok durumda olduğu gibi modern hümanizm, liberalizm ya da sosyalizmle yaşama çabasıyla belirlenmiş şartlar altında medeni bir yaşam sürebilmek amacıyla kalkışıldığı söylenebilir. Yahudilerin dağınık ve plansız bir çaba gösterdiği de iddia edilebilir ki bu da tartışmaya açık bir konudur. Bu içten gelen hayatta kalma çabası, kişilerin ve grupların amidahı örgütleyebilmesini mümkün kılmalarını sağlamıştır. Amidahın gerçekleştirilebildiği yerlerdeki Yahudi halkı zulme dayanabilmişti; ancak amidah'ın gerçekleştirilemediği yerlerde bu mümkün olmamıştı.

Son olarak Raul Hilberg'in Yahudiler direniş geleneğine sahip olmadığı için Yahudi silahlı direnişinin olmadığı savı en azından iki nedenle hatalıdır: birincisi, silahlı direniş vardı üstelik şaşırtıcı çaptaydı; ve ikincisi zamanda biraz ileri gelirsek haklı olması halinde İsrail Devleti'nin yükselişi açıklanamayacaktı.

Silahsız direniş konusunda yaptığım açıklama, silahlı direniş için de geçerlidir: olabilmesi ihtimali çok küçük olan

yerlerde bile gerçekleşmiştir; ancak bu çok sık karşılaşılan bir durum değildir. Ancak Hilberg'in girişimlerin çoğunluğunun başarısız olmasının temel nedeninin Yahudiler'in askeri geleneği olmamasından kaynaklandığı savında bir derece gerçeklik payı vardır. Birçok olayda da görülmüştür ki Yahudilerin askeri gelenekten yoksunluğu başarısızlığa neden olan birçok etkenden biridir. Bir başka etken ise direnişçilerin tecrübesiz olması ve Alman politikasının kusursuz bir istihbarat çalışmasına dayandığının farkına varamamış olmalarıdır. Bir ikinci etken de ölümün başka bir şeklini sergilemekten başka bir şey yapamayan direnişçilerin, Yahudi halkının tepkisiyle karşılaşmasıdır. Kadın, çocuk ve yaşlılara, umutsuzluktan başka bir şey sunamamışlardır; çünkü bu gruplar, her durumda düşman tarafından öldürülmeye bırakılması gereken insanlardır. Üçüncü etken ise tekrar tekrar altını çizdiğimiz bir konu olan, direnişçilerin silahtan yoksun olması ve nasıl silah kullanılacağını bilmemesidir. Dördüncü etken, bir çok Doğu Avrupa ulusunun Yahudi direnişine ılımlı bakmamasıdır. Beşinci etken, Nazi Avrupasındaki Yahudi grupları arasında iletişim kopukluğu olması ve Brest'teki direnişi destekleyecek bir Müttefik hükümetinin olmamasının yanı sıra, Almanların Yahudilerden daha çabuk hareket edebilmeleri ve daha deneyimli ve bilgili olmalarıdır. Baranowicze ve Czestochowa, bu anlamda daha az bilinen örneklerdir.

Soykırım sırasında Yahudilerin bir dönem, kahramanlara tapar derecede saygı duymaları ile her türlü amidah hareketini bastırılmaya çalışılması olguları arasında mantıklı bir denge kurulması çok önemlidir. Diğer şeylerin yanı sıra, gelecekte başka soykırımlar olmasını engellemeye yönelik uzak da olsa bir fırsat yaratabilecek eğitim sürecini geliştirme amacıyla kurbanların tepkilerini doğru bir biçimde inceleyebilme gereksinimine önem verilmelidir. Raul Hilberg'in de defalarca dediği gibi: "Biz tarihçiler, gerçeğin peşindeyiz ve kendimizi bu standartla değerlendirmeliyiz."

Sekizinci Bölüm

Cinsiyet Sorunu: Gisi Fleischmann Örneği

Soykırım literatüründe en az bahsedilen konulardan birisi de Yahudi kadınlarının yazgısı ve karşılaştıkları problemlerdir. Bu güne kadar yapılan araştırmalardan ortaya çıkan sonuç gerçekten de Yahudi kadınlarının yazgılarının ve sorunlarının Yahudi erkeklerininkilerden bazı yönlerden farklı olduğunu göstermiştir. Kadın araştırmalarının da bize gösterdiği gibi eğer bütün insanlık deneyiminin bir cinsiyet gündemi varsa Soykırımı bundan ayrı tutmak mümkün değildir. Gerçekten de, benim görüşüm, kadınların kadın oldukları için erkeklerin de erkek oldukları için Soykırım gibi en uç noktada yer alan bir olay sırasında karşı karşıya kaldıkları sorunların özellikle büyük acılara yol açtığı yönündedir. Kadınların rolü ile ilgili olarak somut bir şeyler söylemek istiyorsak suçlular, kurbanlar ve belki masum izleyiciler olarak tanımlanan kişiler arasında bir takım ayrımlar yapmamız gerekecek. Bu bölümde Yahudi kadınlarının Soykırım sırasında oynadıkları rolü ve yazgılarını özel bir olayı inceleyerek ele almak istiyorum.

Diğer araştırmacılar Aydınlanmadan bu yana kadının Yahudi ailesi içinde oynadığı geleneksel rolü, gösterdiği gelişmeleri ve krizleri kapsayacak şekilde ele almışlardır. Bu nedenle, kadının geleneksel Orta ve Doğu Avrupa Yahudi Ortodoks aile yapısı içindeki yerinin kesinlikle kocasının, babasının ve erkek kardeşlerinin altında olduğu gerçeğinin altını çizirken yeni bir şey söylemediğimin farkındayım. Avrupa aydınlanmasının bu ailelerin yapısına sızması on dokuzuncu yüzyılda başlayarak yirminci yüzyılın ilk dönemlerinde de devam etmiş ve oldukça güçlü sosyal, ideolojik ve cinsiyet bağlantılı krizlere yol açmıştır. Özellikle kocaları zamanlarını Torah'ı hatmetmeğe harcarken eve ekmek getirmekle yükümlü olanları Ortodoks Yahudi kadınlar bazı alanlarda ekonomik açıdan aktif olmakla beraber sosyal ve politik hayattaki rolleri en iyi ihtimalle ya ikinci sıradaydı ya da hiç yoktu. Siyasi hayattaki yoklukları sadece bu Ortodoks dünya ile sınırlı değildi: siyonizm, bundizm ve otonomizm gibi hiç bir önemli Yahudi politik hareket içinde dikkat çekici bir kadın lidere rastlanmamaktadır. Sadece önce sosyalistler daha sonra da Komünistler gibi bir takım devrimci çevrelerde, bu genel kuralın birkaç istisnası vardır. Aydınlanma döneminin başlarında, Almanya'da ve bir ölçüde Avusturya'da, varlıklı Yahudi kadınları entelektüel ve sanat alanlarında aktif durumdaydı, birkaç kadın yazar da edebiyat alanına el atmıştı. Ama bütün bu örnekler, benim görüşüme göre, Avrupa'da ve özellikle ataerkil Yahudi toplum yapısındaki açıkları iyi değerlendiren öne çıkmayı ve varlıklarını hissettirmeyi başaran bazı bireylerin oluşturduğu istisnai örneklerdir.

Yahudi toplumunun özellikle geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan kısmı değil kadınların liderliğine, kadının anlamlı olabilecek herhangi bir katılımına bile toplumun genelinden çok daha sert bir biçimde karşı çıkmaktadır. Kadınlar, hepimizin bildiği gibi, kız evlat, eş ve anne rolleri ile sınırlandırılmış olduğundan sosyal ve siyasi alanlarda alınacak kararlara katılmaları bu sınırların dışında kalmaktadır. Talmud kanunlarına (halakhah) göre kadınların mahkemelerde tanıklık

yapması, dinsel yaşam içinde herhangi resmi bir görevi (Torah'ı okumak için çağırılması, hahamlık görevini üstlenmek gibi) icra etmesi mümkün değildi, kadın sesi (İbrani'ce ifadesi *erva* olan sözcük kadın cinsel organı anlamına gelmektedir) tiksinti verici olarak nitelendirilmekteydi. Tüm bu örnekler temelde kadına karşı bir düşmanlığın göstergeleridir.

Yirminci asrın ilk otuz yılında bu yaklaşımda bazı değişiklikler meydana geldi. Batı Avrupa'da yaşayan herkese oy hakkını savunan hareket ilk başarılarını kazanmaya başladı ve kadınlar yavaş ve acı veren bir süreçle kamun alanına girmeye başladılar. Yahudi toplumunda genellikle önemli kabul edilen bir takım erkeklerin dul eşleri ile çevreleri tarafından "delidir ne yapsa yeridir" muamelesi gören evlenmemiş varlıklı kadınlar sosyal refahı sağlamakla görevli bir takım gruplar içerisinde etkinlik göstermeye başladılar. Kendilerini bir takım alanlarda devrimci olarak niteleyen toplumlarda kadınların sosyal yaşama katkıları çok daha hızlı olmuştur. Rusya'daki devrimci çevrelerde ve Filistin'deki bazı öncü Siyonist gruplar içinde kadınların rolü çok daha belirgin olarak görülmektedir. Bu gruplar içinde Mania Shochat, Rachel Yanait-Ben Zvi, Rachel Katznelson ve Beba Idelson ilk akla gelen isimler arasındadır.¹ Ama yine de bunlar ve diğer kadınlar Yahudi Filistini içinde bile istisna durumundadırlar.

Kadınlar Avrupa'daki Siyonist hareketi içinde sosyal refahı ilgilendiren etkinliklerde gittikçe daha çok göze çarpmaya başladılar. Bu hareketin çerçevesi Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişmekte olan Hadassah Örgütü ile paralellik gösteren Kadınlar Siyonist Örgütü (WIZO –Women's Zionist Organisation) ve benzeri gruplar tarafından sağlanmıştır. 1930'lara gelindiğinde Hadassah oldukça güçlü bir politik örgüt olmuştu ama liderleri halen erkeklerin başını çektiği siyasi yönetimin bir parçasıydı. Filistin'de Amerika'daki Hadassah'ın başında bulunan Henrietta Szold Gençlik Aliyah'ın başına geçti ama Yahudi Temsilciliğinin yöneticisi olmadı.² Avrupa'da da WIZO'nun siyasi bir gücü yoktu.

1930'ların başlarında mülteciler sorununa acilen çözüm aranmaya başlandığında WIZO ve benzeri gruplarda çalışmakta olan kadınların önemi sosyal refah alanındaki tecrübelerine paralel olarak artmaya başladı. Hollanda'da Gertrude Van Tijn (Cohen) oldukça tartışılan bir kişi oldu. Van Tijn ağırlıklı olarak Almanya'dan gelen göçmenlerle ilgilenen komitenin sekreterliğini yürütmekteydi. Komitenin başında bulunan David Cohen daha sonra Amsterdam Judenräte'sinin (Amsterdam Yahudi Komitesi) yardımcı başkanlığını üstlenecekti. Uygulamaya yönelik bütün işlerden Van Tijn sorumluydu.³ Berlin'de Recha Freier, Filistin'de Szold'un liderliğini yürüttüğü Gençlik Aliyahını kuran kişiydi. Cora Berliner ise Alman Yahudilerinin liderleri arasında önemli bir yere sahipti.⁴ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Çekoslovakya'da birbirlerini oldukça iyi tanımakta olan bir grup kadın bir araya gelerek mültecilerle ilişkili sorunlarla ilgilenmeyi üstlendiler. Marie Schmolka, Irma Polak ve Hannah Steiner gibi isimlerin hepsinin WIZO'yla ve Prag'daki Yahudi göçmenler konusu ile ilişkileri vardı.⁵ Bratislava'da Gisi (Gisela) Fleischmann ismi ön plandaydı.

Tahmin edilebileceği gibi Polonya'daki Yahudi toplumu içinde Soykırım öncesi kadının rolü tam anlamıyla bir hiçti. Kadınlar öğretmenlik yapabilir ya da toplumsal refahla ilgili konularda kendilerini gösterebilirlerdi ama toplum içindeki rolleri, genellikle gerekli gördüklerinde ve eğer kocaları da kendilerini dinlemeye istekliyse kocalarını etkilemeye çalışmaktı. Birkaç istisna dışında liderlik görevi erkekler tarafından yerine getirilmekteydi. Yahudi geleneklerinin gücü ve etkisi dindar olmayan Yahudi çevrelerinde bile, özellikle de gelenekselleşmiş kadın/erkek rolleri söz konusu olduğunda, hissedilmekteydi.

Polonya'yı işgal eden Naziler beraberlerinde Alman kadınlarını temelde üç şeye bağlayan anti-feminist bir ideolojiyi de getirdiler: *Kinder*, *Küche*, *Kirche* (çocuk, mutfak, kilise). Ama Nazi liderliği bu ideolojiyi Almanya'da pratiğe dökmüş

değildi. Jeffrey Herf'in terminolojisinden ödünç alarak belirtmek gerekirse, bu gerici modernlik uygulamasında kadının evinde kalması ve iş gücüne dahil olmaması gerekmektedir.⁶ Ama modern Alman ekonomisi kadının ekonomiye katılmasını talep etmekte, aile ekonomisi kadının çalışmasını gerekli kılmakta ve özellikle savaş sırasında Alman savaş makinesinin dönebilmesi için kadının gücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Sonuçta, çok büyük sayıda Alman kadını iş gücüne katılırken Alman tıp dünyası içindeki ikincil rollerinde bir değişiklik olmamasına rağmen kadın doktorların ve diğer meslek dallarında çalışmakta olan kadınların sayısında herhangi bir azalma olmadı.⁷

Tebaa, örneğin Polonya, ya da Yahudiler gibi düşman olarak algılanan gruplar söz konusu olduğunda kadın iş gücü Naziler için herhangi bir ideolojik sorun oluşturmuyordu. Yahudiler ve gittikçe artan bir oranda Polonyalıların köle işçiler olarak kullanılması Almanların fetihlerinin hemen ardından ortaya çıkan bir süreçti. Önce sadece erkeklerin alınmasıyla başlayan süreç zaman içinde kadınların da köle işçiler olarak toplanmasıyla devam etti. Köle işçiler genellikle fazla yaşamıyordu ve genellikle ölenlerin erkekler olması nedeniyle kadınlar, geçmiştekinden oldukça farklı nedenlerle aileleri için ekmek parası kazanan kişiler haline geldiler.

Nazilerin emirlerine göre Judenräte veya Altestenrate olarak adlandırılan zorunlu liderlik grupları sadece Yahudi erkeklerinden oluşabilirdi. Bu yaklaşım sonucu bir küçük istisna dışında Yahudi kadınları bu tür kurullara katılmadılar. Polonya, Beyaz Rusya ve Baltık gettolarında bulunan kadınların işlevleri, fırsatını bulduklarında, geleneksel olarak sosyal konular ve eğitimle ilgilenmek ya da izin mümkün olduğunda sanat hayatına katkıda bulunmaktı. Bir taraftan yaşamını yitiren ya da ortadan kaybolan aile reislerinin yerine aileyi çekip çeviren kadın sayısında dikkat çekici bir artış gözlemlenirken diğer taraftan grup liderliği düzeyinde hiçbir

katkılarının ol(a)mayışı ortada çelişkili bir durum olduğunu göstermektedir.

Kadın toplama ve çalışma kamplarında bulunan mahkumlar arası hiyerarşi içinde bazı ikincil görevler Yahudi kadınlarınca yerine getirilmekteydi. Bu durumun tek istisnasını Skarzysko-Kamienna'daki zorunlu çalışma kampı Kamp C'nin başında bulunan Fela Markowiczowa isimli ahlaktan yana hiç nasibini almamış bir kişidir.⁸

Kadın liderliği ancak gayri resmi alanlar ve isyancıların bulunduğu oluşumlarda gerçekleşebilmekteydi. Polonya Yahudilerinin temel sosyal refah örgütü sadece erkeklerden oluşan Varşova merkezli JDC bürosuydu.⁹ Ama Emmanuel Ringelblum'un liderliğindeki Oneg Shabbath grubu, oldukça etkili bir isim olan Rachel Auerbach'ın da aralarında bulunduğu bir takım kadınlarla da işbirliği yapmaktaydı. Bunlardan da önemli olan gruplar, özellikle sol kanattan bir takım yeraltı siyasi partileriydi. Sol kanattan Poaler Zion'un gerçekten olağanüstü bazı kadın liderleri olmuştu. Ama kadınların grup düzeyindeki esas katkıları yeraltı direnişi çerçevesinde ve muhtemelen komünistler ve Bundistlerden çok Şiyonist solda olmuştur.¹⁰

Kadın-erkek eşitliği problemi, aralarında kadınların varlığını doğal karşılayan –ya da ilk bakışta öyle bir izlenim veren– aşağıda adlarını verdiğimiz gruplar içinde herhangi bir sorun yaratmamıştır. Polonya'da Dror içerisinde Zivia Lubetkin, Frumka Plotnicka ve daha bir çok kadını barındırmaktaydı; Hashomer Hatzair Tosia Altmann, Ruzha Korczak, Vitka Kempner, Chaika Grossmann, Haika Klinger ve diğer isimleri çatısı altında bulundurmaktaydı. Krakov'da Akiva örgütü Gusta Davidson ve Mira Gola'nın liderleri olduğu bir grup komünistle çalışmaktaydı.¹¹ Örnekler çoğaltılabilir. Vilna'da, komünist lideri Itzik Wittenberg'in trajik ölümünden sonra, komünist yeraltı hareketi başını Chaine Borowska'nın çektiği kadınlar tarafından yürütülmüştür.¹² Sünnetli olmalarından dolayı kolaylıkla ayırt edilebilen Yahudi

erkeklerinin aksine Yahudi kadınları işgal altındaki Polonya'da daha rahat bir şekilde hareket edebiliyor ve Bund'daki Vladka Peltel-Meed, Tosia Altmann ve Siyonistlerin Frumka Plotnica gettoları arasında çok büyük önem taşıyan casusluk görevlerini yerine getirebiliyorlardı.¹³ Bu olağandışı şartlar ve yeni koşulların bastırmasıyla eski tabular bir kenara bırakıldı ve kadınların liderliği hatta kısmi askeri alanlardaki öncülüğü bile kabul edilir hale geldi.

İşte Gisi Fleischmann böylesi bir fonda ortaya çıktı.

Gisi Fleischmann Bratislava'daki eski Yahudi semtinde bir otel ve restoran işleten Julius ve Jetty Fischer çiftinin kızıydı.¹⁴ Jetty Fischer Nitra kasabasında mevkisi olan Slovak Yahudi ultra-ortodokslarının lider olarak kabul ettikleri haham Shmuel David Halevi Ungar'ın teyzesiydi. Gisi Ortodoks bir ortamda yetişmişti ve tanınmış bir hahamın ilk kuzeni olması Soykırım esnasındaki eylemlerinde önemli rol oynamıştı.

Gisi ve iki erkek kardeşi, Desider ve Gustav, ilk gençlik yıllarında Siyonist oldular. Gisi yirmili yaşlarını sürerken Alice (1917) ve Judith (1920) adında iki çocuk sahibi olacağı, tüccar Josef Fleischmann'la evlendi. Aile restoranı muhtemelen daha erken bir tarihte Siyonistler için bir çeşit buluşma yeri halini almıştı. Bu toplantılarda kullanılan dil ya Almanca ya da Macarca olmalıydı çünkü söz konusu diller Yahudi entelektüellerinin kullandığı diller olarak kabul edilirken, Slovakça köylülerin kullandığı bir "lehçe" olarak görülmekteydi. Bratislava halen bir Habsburg şehri olan Pressburg ya da eski bir Macar kalesi olan adıyla, Poszonyi, olarak tanınmaktaydı. Gisi'nin Siyonist arkadaşı Viyena'nın yerlilerinden Oskar Neumann da Slovakça bilmiyordu. Gisi'nin Soykırım sırasında birlikte çalıştığı, haham Ungar'ın damadı olan haham Michael Dov Ber Weissmandel'in Slovakçasının da minimum düzeyin üstünde olduğu pek söylenemez. Çekoslovakya cumhuriyetinin kurulması ve iki etnik grubu, Çekler ve

Slovakları, birleştirmesi ile Yahudi liderlik gruplarının dil sorunlarının arttığını söylemek mümkündür.

Slovaklar on dokuzuncu yüzyılın ortalarından beri ulusal bir bilinç geliştirmektedirler. Bu bilinç seçkinciliğe doğru kayan bir Avrupa nasyonalizmi şeklinde oluşmaktaydı. Diğer bir çok doğu Avrupa Yahudi grubu gibi, Slovak Yahudileri de hüküm sürmekte olan gücün –söz konusu durumda Avusturya-Macaristan monarşisi– şehir kültürünü benimsemeye meyilliydiler. Slovak komşuları için onlar Almanlaştırıcı, hatta Macarlaştırıcı unsurlar olarak görülmektedirler. 1930’ların sonlarına doğru 2,5 milyon Slovak nüfusunun 136.000’i oluşturan Yahudiler ayrıca tüccar kesimin, sanayileşmiş orta sınıfın ve zanaatkarların da büyük bir bölümünü temsil etmekteydi. Zaman içinde Alman, Macar ve Yahudilerle rekabet içine girebilen bir Slovak entelektüel sınıfı ortaya çıkmaya başladı ve iki savaş arasındaki dönemde gelişen radikal nasyonalist öğeler Slovak toplumunun kırılğan yapısını ortaya koydu.

Siyonizm ilk başlarda Slovakya içinde pek güçlü değildi ama 1920 ve 30’ların sonlarına doğru güçlenmeye başladı. Slovak Yahudilerin çoğu, en azından ismen Ortodokstu. Slovakya’daki Ortodoksluk birden fazla biçimde kendini göstermekteydi. Ultra Ortodoksluğun kaleleri olan Nitra, Topolcany ve birkaç başka şehir sahip oldukları yeshivotlarla (haham olmak için dini eğitim verilen kurumlar) veya güçlü Ortodoks topluluklarla övünmekteydiler. Ama Ortodoksluk bir çok yerde Siyonist yanlısı eğilimlerle herhangi bir sorun çıkmadan birlikte yaşayabiliyordu. Kabaca günümüz Amerikan muhafazakarlarına benzetebileceğimiz bu yenilikçi azınlık gittikçe daha çok Siyonist olmaya başlamıştı. Siyonist gençlik hareketleri 1930’larda komşuları Polonya’daki gençlik hareketlerinin de etkisiyle gelişmeye başladı. Hareketin en uçlarında aşırı özümsemeci gruplar ve küçük ama önemli sayılacak sayıda Hristiyanlığa döndürülenler bulunmaktaydı. Komünistler Slovakya’da, yerel liderlerin öncülüğünde, güçlü

bir hareket oluşturmışlar ve çok sayıda Yahudi genç de 1930'larda ya bu harekete katılmış ya da o yöne doğru eğilim göstermeye başlamıştı. En tepede yer alan komünist liderler arasında Yahudi bulunmamaktaydı. Ortodoks kurumlar, asimilasyon ve komünizm arasında sıkışıp kalan Siyonist hareket için işler pek de kolay yürümüyordu.

Gisi Fleischmann 1920'lerin ortalarında artık genç bir anneydi, ama her zaman dinsel geleneğine saygısını korumakla beraber, artık Ortodoks ya da dini ibadetleri yerine getiren bir Yahudi değildi. WIZO'nun Bratislava kolunun kurucuları arasında yer alarak örgütün ikinci başkanı oldu. Siyonist yaşama yaptığı siyasi katkı gittikçe artmaktaydı. İsviçre'de 1937'de yapılan 20. Siyonist kongresine katıldı. 1938'de Filistin dışındaki ülkelere yapılan göçle ilgilenmekte olan HICEM'in Bratislava şubesinin başına geçti. Bu durum, her ne kadar Avrupalı Siyonistler Filistin'e göç konusu ile ilgiliyseler de bu amaca yönelik çalışmaların sadece onların tekelinde olan bir konu olmadığını göstermektedir.

1938-39 arasında Fleischmann resmi olarak liderlik sıfatını kullanabileceği konumlara ulaştı. Ortak Komitenin bir üyesi ve JDC'nin yerel temsilcisi olan Joseph Blum'a (Yehuda Blum'un babası, İsrail'in Birleşmiş Milletler elçisi ve Hebrew Üniversitesinde uluslar arası hukuk profesörü) öneriler getiren Slovak Merkezi Göçmenlik Komitesinin üyesi oldu. Blum ve Fleischmann arasındaki sevgi ve saygıda herhangi bir azalma olmadı fakat Blum 1939 ya da 1940 yılında Budapeşte'ye geçti ama (aynı zamanda Romanya'da da aktif olarak çalışan Amerikalı meslektaşı S. Bertrand Jacobson'la birlikte) Slovakya'daki JDC operasyonlarına devam etti. Blum'un ayrılışıyla Fleischmann neredeyse her bakımdan Bratislava'daki JDC'nin tek sorumlusu haline geldi.

1939 baharında Fleischmann, Yahudi göçmenleri Slovakya'dan çıkarabilme konusunda Britanya'yı ikna etmek için, Siyonist Örgütte görevli Oskar Neumann ve Merkez Göçmenlik komitesi başkanı Robert Furedi ile beraber

Londra'ya gitti. Ama görevleri başarısızlıkla sonuçlandı. Yaz geldiğinde, Paris'te düzenlenen, JDC'nin Avrupa başkanı Morris Troper'in oturum başkanlığını üstlendiği ve Avrupa'nın dört bir yanından gelen delegelerin mülteci sorununu tartıştıkları JDC konferansına katıldı. Ortaya çıkan sonuçlar olumsuzdu. Konferansın sona erdiği gün Almanya'nın Polonya'yı istila etmesiyle Avrupa'da savaş patlak verdi. Fleischmann dolambaçlı bir rota kullanarak Bratislava'ya döndü. Kendisine Londra'da kalması teklifinde bulunulmuştu ama ailesini ve ait olduğu halkı bırakmak istemiyordu.¹⁵

Özel hayatında da bir takım radikal değişiklikler olmaktaydı. Kızları Judith ve Alice'ı (önce Judith ve savaşın çıkmasından hemen önce de Alice'ı) Filistin'e gidecek olan çocuklar ve öncü göçmenler için verilen göçmenlik sertifikaları ile Filistin'e göndermişti. Kocasının sağlık sorunları vardı ve babasının ölümünden sonra, güçten düşen annesine de bakmak zorunda kalmıştı. Sanırım Fleischmann'ın Bratislava'yı terk etmemesinin arkasında halkının içinde bulunduğu durumdan ziyade kocasına ve annesine karşı duyduğu sorumluluk bulunmaktaydı. Bratislava'daki ailesinin bu durumu söz konusu olmasa kızlarının peşinden gitme şansını geri çevireceğini sanmıyorum.

1939 sonları ile 1940 başlarında önceleri Mossad ve Revizyonistlerin Avusturya'daki temsilcileri daha sonra da Eichmann tarafından Filistin'e yapılan yasa dışı göçü artırmak amacıyla işe alınmış bir Yahudi olan Bernard Storfer tarafından organize edilen yasa dışı göç yolculuklarına katıldı. Bratislava'nın dışında terkedilmiş bir cephane fabrikası ve yakınlardaki bir başka yerde toplanan yüzlerce mülteci kendilerini Tuna nehri üzerinden Karadeniz'e götürecek olan gemileri beklemekteydiler. Ama ana mülteci grubunu alacak gemiler 1940'ın Eylül başlarına kadar ortalıkta görünmediler. O tarihe kadar JDC'den alınan ufak tefek yardımlar hariç mültecilerle sadece başında Gisi Fleischmann'ın bulunduğu Merkez Mülteci Komitesi ilgilenmek durumundaydı. Bu du-

rum, gün geçtikçe yoksullaşmakta olan Yahudi toplumundan daha çok bağış toplamak ve mültecilere dağıtmak anlamına gelmekteydi.¹⁶ Joan Campion'nun Gisi Fleischmann'ın yaşam öyküsü *In The Lion's Mouth'u* (Aslanın Ağzında) yazmak için topladığı görgü tanıklarının ifadelerine göre Fleischmann gıda maddelerinin getirilmesi ve dağıtılması işlemlerini bizzat yapmış, çocukların durumları ile ilgilenmiş ve mülteciler için çeşitli kültürel faaliyetler düzenlemiştir. Gisi Fleischmann'nın kişiliğini böylesine eşsiz kılan da organizasyon kabiliyeti, entelektüel yeteneği ve büyük ölçüde siyasi bir beceri ile bütünleyebildiği duygusal düzeyde ilgisi- dir.

Slovakya 1938 Ekiminde özerk hale geldi ve 1939 Mart'ında da Nazi Almanyasının buyruğu ile bağımsızlığını ilan etti. Artık Almanya'nın koruması altında olan bir ülkenin bürokratik-faşist hükümeti Katolik papaz Jozef Tiso'nun liderliğindeki faşist Hlinka partisi tarafından yönetilmekteydi. Gisi Fleischmann'nın erkek kardeşinin de önce yaralandığı ve kısa bir süre sonra da yaşamını yitirdiği Yahudilere karşı düzenlenen kıyım hareketleri sürdürüldü. Sözde Arileştirmeye yönelik, uygulanışı sırasında Yahudilerin varlıklarının elle- rinden alındığı bir program başlatıldı. Liderleri arasında artık Gisi Fleischmann'nın da bulunduğu Siyonistler Slovakya'da Yahudileri koruyacak bir organizasyon oluşturmaya çalıştı- larsa da ultra-ortodoksların muhalefeti ile bu girişim durdu- ruldu. 1940 yılının Eylül ayında Adolf Eichman tarafından Slovak hükümetinin kurulmasından hemen önce Yahudilerle ilgili konularda danışmanlık yapması için gönderilen Dieter Wisliceny'nin önerisi üzerine bir Slovak Yahudi Konseyi kuruldu.

Ustredna Zidov (UZ) ya da Yahudi Merkez Ofisi adlı bu Slovak Judenräte'si, Almanya ve Polonya dışındaki ilk Judenräte'dir. Slovaklar bu kurulun başına geçmesi için Heinrich Schwartz isminde saygı duyulan bir Ortodoks me- muru aday olarak gösterdiler. Bir duraklamanın ardından

Siyonistler kurula katılmaya karar verdiler ama Schwartz'a itiraz ettiler. Bu durum karşısında Budapeşte'de bulunan Blum JDC'nin Amerika'daki ana merkezine Bratislava'daki Siyonist liderliğinin güvenilirmezliği ile ilgili olarak şikayette bulundu. Ama adı geçenlerden biri, Dr. Ernst Abeles, Blum gibi aynı siyasi inançlara yani Siyonist ortodoksluğa bağlıydı. Blum Fleischmann'ı güvenilirmez Siyonistler listesine dahil etti. Ama Amerika'daki JDC'nin bu türden yerel anlaşmazlıklara, arzu etse bile pek karışmaya niyeti yoktu, zaten zamanla Gisi yerel JDC temsilcisi olarak tanınmaya başladı. Amerika'dan gelen yardım pek önemli bir şey değildi ve 1941 yılı sonunda Amerika'nın Japon saldırısı sonucu savaşa girmesiyle tamamen eriyip bitti.

Nihai Çözüm 1941 yılı boyunca adım adım geliştirilen bir planın sonucu hayata geçirilmiştir. Temmuz 1941'de yeni ele geçirilen Sovyet topraklarında bulunan Yahudilerin toplu kıyımı S.S'ler ve Alman düzenli ordusu tarafından başlatılmıştır. 20 Ocak 1942 Wannsee konferansında bu toplu kıyımın yönetsel sorunları masaya yatırılmış olup toplantı tutanaklarında konu ile ilgili Nazi liderleri arasında geçen tartışmaları görmek mümkündür. Slovak rejiminden Yahudilerin öldürülmesi ile ilgili herhangi bir engelleme beklenmemektedir. Hatta, Avrupa ülkeleri arasında Slovakya yerel kukla hükümeti Nazilerden Yahudileri sınır dışı etmesini talep eden tek ülkeydi. Kendilerinden istenen iş gücünü bulamayan Slovaklar onun yerine Almanlara 20.000 Yahudiyi sınır dışı etmeyi önerdiler. Ama bu tür bir sınır dışı etme işleminden sonra gidenlerin geride kalan ailelerinin kendileri için sorun oluşturacağını gören Slovaklar Almanlara aileleri de kabul etmelerini istediler. Eichmann ilk başta aileleri de almayı pek istemedi -1942 başlarında sadece bir imha kampı (Chelmo) çalışmaktaydı o da tam kapasite ilhak edilmiş olan batı Polonya'dan getirilen Yahudileri öldürmekle meşguldü. Ama sonunda Eichmann bu riski almayı kabul etti ve ailelerin büyük kısmını Polonya'daki Lubin bölgesine naklettirirken gençleri ve geri kalan aileleri de Auschwitz'e gönderdi.

Gençler kampın inşasında kullanılırken özellikle kadınlar Birkenau'daki kadın kampının inşasında çalıştırıldılar.¹⁷

Slovak Yahudileri gittikçe yaklaşan sınır dışı etme olaylarından haberdardı. Hem ultra-ortodokslar hem neolog-Siyonistler Tiso'nun da dahil olduğu hükümet yetkililerinden topluluklarını sınır dışı etme planından vazgeçilmesi için ricada bulundular. Benzer ricalar araya girmesi için Vatikan'a da iletildi. Vatikan 14 Mart 1942 tarihinde araya girdi ama başarılı olamadı. 26 Mart'ta sınır dışı etme işlemleri genç kız ve kadınlarla başladı. Bu tarihten Ekim ayına kadar 90.000 kişilik bir topluluktan 58.000 civarında Yahudi Polonya'ya sürülmüştü.¹⁸

Gisi Fleischmann, Slovak Yahudi Judenräte'si ÚŽ'a başlangıcından beri üye idi. Bildiğim kadarı ile, belki Almanya'da Cora Berliner haricinde, Avrupa'daki önemli bir Judenräte'ye üye olan tek kadındı. Daha önce HICEM ve JDC ile olan bağlantılarının doğal bir uzantısı olarak Göçmenlik Dairesi'nin başında bulunmaktaydı. Sınır dışı edilmelerin başladığı tarihe kadar geçen süre içinde Fleischmann'nin ne düşündüğü ve yaptığı hakkında elimizde somut kanıt bulunmamakla beraber, ümitsiz bir şekilde gücünün yettiği kadar Yahudiyi Slovakya dışına kaçırmaya çalıştığını biliyoruz. ÚŽ içerisinde Schwartz'a karşı çalışan –ama daha sonra Konsey başkanının rüşvetçi Slovak yetkililerinin isteklerine karşı koyabilmek için elinden geleni yapmış olduğu gerçeğini gören– Fleischmann'ın Siyonist liderler grubuna dahil olmuş olması gerektiğini düşünüyorum.

Sınır dışı edilme tehdidi karşısında Neumann bazı genç çalışma arkadaşlarını trenle Slovak kasaba ve topluluklarına göndererek halkı yaşamsal bir tehdit oluşturan Polonya'ya sürgün konusunda uyarmalarını istedi –bu uyarılar olası kıyımlara karşı değildi çünkü o konu hakkında henüz bir şey bilmiyorlardı. Genel olarak cemaat liderleri, gençler ve diğer bireyler bu uyarılara kulak asmadılar ve ailelerine karşı herhangi bir misillemeye yol açmamak için en çok bir zorunlu

işçilik olarak gördükleri bu duruma hazır olduklarını belirtmeye karar verdiler.¹⁹ Sınır dışı etmeler çoğaldıkça hatırı sayılır bir azınlık kaçmanın daha iyi bir seçenek olduğuna kanaat getirdi. Çok sayıda sıradan, düzensiz insanın katılımıyla toplam Yahudilerin yaklaşık yüzde 8'ini oluşturan en az 7000 kişi, Haham Ungar etrafındaki Ortodoks liderlik ve Siyonist gençlik gruplarının önderliğinde büyük zorluklara karşı Macaristan'a kaçmayı başardı.²⁰

Bahar ayları sürerken ÚŽ içinde bir yer altı liderliği netleşmeye başladı. Grubun üyeleri Fleischmann'ın bürosunda buluşuyorlardı. Hepsi de (Schwarz'ın Macaristan'a kaçışından sonra görevi devralan) ürkek ve etkisiz bir öğretmen olan ikinci başkan Arpad Sebestyen'e karşıydılar. Grup farklı kişilerden oluşmaktaydı ama çekirdeğini Gisi Fleischmann, Oskar Neumann, grubun para işlerinden sorumlu banker Wilhelm Fuerst, bir asimilasyoncu olan Tibor Kovac, savaş öncesi Sosyal Demokratlarla belli belirsiz bir ilişkisi olan bir mühendis Andrej Steiner ve ÚŽ'de çalışmış ya da onun sınırlarında bazı ilişkilerde bulunmuş bir takım kişilerden oluşturmaktaydı. Gruba kısa bir süre sonra haham Ungar'ın damadı ve Gisi'nin evliliğinden ikinci kuzeni olan, ÚŽ örgütünün dışında kalan ve öyle de kalmaya devam eden haham Michael Dov Ber Weissmandel'de katıldı. Grup kendisini ya "Çalışma Grubu" (Pracovna Skupina) ya "Paralel Hükümet" (Vedlejsi Vlada) olarak ya da Weissmandel'in hahamların kullandığı yazılarla hazırladığı raporlarda belirttiği gibi "Gizli Komite" (ha-Va'ad Hamistater) olarak adlandırmaktaydı.

Elimizde bulunan tüm dokümanlardan, özellikle Weissmandel'in savaştan sonra yazdığı kitap, Steiner, Kovac ve Neumann'nın ifadeleri ve Fleischmann'ın mektuplarından anladığımız kadarı ile Çalışma Grubunu yöneten kişi Fleischmann'dı. Weissmandel gibi ultra-ortodoks bir kişinin, üyesi bulunduğu grubun bir kadın, hem de Siyonist bir kadın, tarafından yönetilmesine rıza göstermesi gerçekten radikal bir değişimdir. Weissmandel bu durumu Fleischmann'ın güçlü

kişiliği, sorumluluk duygusu ve böylesine heterojen bir grubu idare etmekte gösterdiği başarıyla açıklıyor ve özellikle kadın olduğu için normal şartlarda birbirleriyle tartışıp duracak olan diğerlerinin onun liderliğini kabul ettiklerini söylüyor. Sanırım Weissmandel'in açıklamaları kendisinin gerçek duyguları ile mantıksal bir açıklama bulma çabasının bir bileşimi. Bize Yahudilik kanunlarına göre yaşayan bir Yahudiye kesin bir karara götürenin ne olduğunu söylemiyor: Gisi herhangi bir kadın değil bir akraba, o yüzden de kadınlara karşı duyulan geleneksel korku ve kendini beğenmiş tavır etkisiz hale geliyor. Dahası, Weissmandel haham Ungar'a hemen her konuda akıl danıştığı için söz konusu liderlik konusunda da kendisine danışmış olduğunu ve Ungar'ın da ona grubun başına geçmek için en uygun kişinin kuzeni Fleischmann olduğunu söylediğini kuvvetle tahmin ediyoruz. Diğerlerinin tanıklıklarından Fleischmann'ın kararlılığına, cesaretine ve özgeciliğine ama hepsinden öte keskin zekasına ve genel olarak sahip olduğu liderlik vasıflarına büyük hayranlık duyduklarını anlıyoruz.

Grup, ilk başlarda işlerini, söz konusu kişilerin Slovakya ekonomisi için önemli olduklarını ispatlamaya yarayacak belgeler hazırlayarak yasal kurtarma yolları kullanmaya çalıştı. Daha sonra, anlaşıldığı kadarıyla Haziran sonlarında, Weissmandel Eichmann'ın adına sınır dışı etme işlemlerini denetlemekte olan Wisliceny'e rüşvet vermeyi teklif etti. Wisliceny'le teması olan tek Yahudi, ÚŽ bünyesinde özel görevler dairesinin başında bulunan ve hem Wisliceny'e hem de faşistlere sürgüne gönderilecek Yahudilerle ilgili teknik konularda yardım eden ve bilgi veren, (ama son listenin hazırlanmasından başında bulunduğu daire sorumlu değildi) Karel isminde bir haindi. Bir tereddüt dönemi geçiren grup sonunda Hochberg vasıtasıyla Wisliceny'e yaklaşmaya karar verdi. Bu buluşmanın 1942 Temmuz'unda gerçekleştiğini tahmin ediyoruz. Bir miktar para –Weissmandel'in iddiasına göre 25.000 dolar– 17 Ağustos'ta kalan kısmı ise Eylül sonlarına doğru (o yıl 21 Eylülle denk gelen) Yom Kippur (Tövbe Günü-genellikle Ekim sonlarında kutlanır) Hochberg'e teslim

edildi. Bu teslimatlardan sonra Polonya'ya sadece iki sınır dışı etme olayı yaşandığını gören grup –sınır dışı etmeler 1944 Eylülüne kadar yaşanmadı– verilen rüşvetin işe yaradığına ikna oldu.

Wisliceny'e rüşvet yedirme girişimi bir takım yoz Slovak görevlileri de aynı çarkın içine almaya yönelik kararlı girişimlerle beraber yürütülmekteydi. Kovac, Steiner ve Fleischmann bu konuda oldukça aktiftiler. Ellerindeki kaynağın bir kısmı İsviçre'deki JDC'den sağlanmaktaydı. Fleischmann hem oradaki JDC temsilcisi olan Saly Mayer'le hem de merkezi Filistin'de bulunan bir solcu öncü gençlik örgütü olan Hechalutz'un özel görevlilerinden birisi olan Nathan Schwalb'la ilişki halindeydi. Yukarıda sözünü ettiğim konulara daha önce geniş bir şekilde değinmiştim o nedenle aynı şeyleri burada tekrarlamak istemiyorum.²¹ Burada bizi ilgilendiren Gisi Fleischmann'nin bireysel olarak işin içinde olması. Görevliler vasıtası ile mektuplar gönderen, telefon eden, Macaristan'a bizzat giderek özellikle varlıklı olan yerel Yahudi liderlerini Slovak din kardeşlerini kurtarmak için ikna etmeye çalışan hep Fleischmann olmuştu. Ama oldukça acı bir şekilde başarısızlığa uğradı –Macar Yahudi liderlerinin esas derdi kendi yasal konumları ile ilgili gelişmeler olduğu için belki de yasal olmayacak bir takım hareketlerin içinde olmak istemiyorlardı.

Sınır dışı edilmelerin ardında sadece Yahudilere büyük acılar çektirilmesi ve toplu ölüm olayları değil aynı zamanda yaşayan bütün Yahudilerin öldürülmesi planı olduğu gerçeği yavaş yavaş Çalışma Grubu tarafından görülmekteydi. Yahudi olmayanları zaman kendilerine sınır dışı edilenlerden kartların gönderildiği Lublin bölgesine göndermeye çalıştılar. Aynı bölgeye koliler gönderilmesini de sağladılar ama yaz geldiğinde orada bulunanların “Bug nehrinin ötesine” gönderildikleri haberi geldi. Gidenlerden bir daha haber alınamadı. Ağustos sonlarına doğru İsviçre'ye gönderdiği bir mektupta Fleischmann duygularını “arkadaşlarımızı bir daha

göremeyecek olduğumuz düşüncesi beni kahrediyor” şeklinde ifade ediyor. Bunu özellikle belirtiyorum çünkü Kanada’da saygıdeğer bir meslektaşım, John S. Conway, Çalışma Grubunu Wisliceny’le anlaşmalar yapan ve halkına ihanet eden işbirlikçiler olmakla, daha da önemlisi kendi postlarını kurtarmak için önceden bildikleri halde toplumlarını yaklaştırmakta olan toplu kıyımdan haberdar etmemekle suçlamaktadır. Hiçbir şey gerçeğe bu kadar uzak olamaz. Grup, toplumlarını daha Alman planları ortaya çıkmadan aylar önce sürgün için adlarını listelere koymamaları yönünde uyarmıştı. Macaristan’a kaçmaları için insanları cesaretlendirmişler ve sürgünleri durdurabilmek için pazarlık masasına oturmuşlardı. Dahası, bizim Nihai Çözüm olarak bildiğimiz şeyden Ağustos ayına değin haberleri olmamış, olduktan sonrada sürgünlerin durdurulması yönündeki gayretlerine hız kazandırmışlardır.²²

Artık bu gün yanılmış olduklarını biliyoruz. Sürgünleri durduran Hochberg’in Wisliceny’e verdiği değil Slovak görevlilere verilen rüşvetti. Buna ek olarak, bir çoğu çeşitli belge ve dokümanlarla koruma altına alındığı için oldukça az sayıda Yahudi daha sonraki nakillerle sürgüne gönderilmişti. Bu arada Vatikan Temmuz’da yine devreye girdi ve Berlin’den gelen bir direktifle, son durum göz önüne alındığında kalan Yahudilerin sürülmesi konusunda baskı uygulamanın artık gerekmediği bildirildi. Sürgüne göndermeler son bulduğunda Slovakya’da 24.000-25.000 civarında Yahudi sağ kalmıştı.

Kendi gayretleri sonucu Wisliceny’e rüşvet yedirerek sürgünleri durdurduğuna inanan Çalışma Grubu bu kez çok daha kapsamlı bir programı uygulamaya koydu: Wisliceny vasıtası ile Himmler’in kendisine ulaşmak ve bütün canilere rüşvet yedirerek Avrupa’nın dört bir yanından ölüm kamplarına Yahudileri taşıyan trenleri durdurmak, hatta mümkünse bütün kıyıma bir son vermek. Görülen o ki grup içinde sadece Fleischmann ve Weissmandel bu yönde harekete geçilmesi

için bastırdılar. Diğerleri bu planın pek başarılı olacağını düşünmüyordu. Yine de 1942 Kasımında ilk bağlantı kuruldu. Wisclieny'le defalarca konuşuldu ve gerekli para yurt dışından, JDC ve İstanbul'da yerleşmiş bulunan Filistin Yishuv delegasyonundan, talep edildi. Aksini iddia eden büyük oranda yanlış bilgilere rağmen, 1943 yılı baharında ve yaz başlarında kanun dışı yollardan Bratislava'ya aktarılan 200.000 dolarlık peşinatın büyük kısmı Weissmandel kaynaklıdır. Ama artık, koşulların ve istenen paranın miktarının Wisclieny tarafından uydurulmuş olduğunu biliyoruz. Himmler'den kasım ayında görüşmeleri sürdürmesi için gerekli onayı almış olmasına rağmen daha sonra herhangi bir talimat alamayınca ortada görüşmelerin üzerine oturtulabileceği bir temel kalmamış oluyordu. Himmler'in ilk başta anlaşılmaya niyetli görünmesinin arkasında ileride Hitler'in arzu etmesi durumunda şimdiden Amerikalılarla bir anlaşma zeminini hazırlama ya da söz konusu ortamı işe yarayabilecek herhangi bir durumda koz olarak kullanma isteği yatmaktaydı. Yahudiler, onun bakış açısına göre, böylesi durumlarda kullanılabilecek araçlardı. Himmler 1943 yazında Wisclieny'ye görüşmeleri durdurmasını emretti. Belki de Amerikalılarla anlaşabilmek için daha başka seçenekleri olduğunu düşünmüştü.²³

Bu hikayenin şaşırtıcı olan tarafı bir kukla ülkedeki Yahudi topluluğundan kalanların yeraltından liderliğini yapan grubun yalnızca kendisini değil, canilerle yapılan cesur fidye pazarlıkları ile Nazi işgalindeki Avrupa'da bulunan tüm Yahudileri kurtarmaya çalışmış olmasıdır. Geleneksel görüşlerin ışığı altında, bu girişimi yönlendiren ve içinde günümüzün birbirinden farklı hemen hemen bütün Yahudi eğilimlerini temsil edenlerin bulunduğu böylesi bir grubun başında bir kadının olması hem ilginç hem de önemli bir olgudur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Avrupa Planı üzerine görüşmeler devam ederken, özellikle 1943 Martından sonra, ve Almanların Sovakya'da halen Yahudilerin yaşamakta oldu-

ğunu hatırlamasıyla alevlenen Slovak anti-semitizmi sonucu sürgünler yine gündeme geldi. Çalışma Grubu bu tehlikeyi de bertaraf edebilmek amacıyla elindeki tüm gücü seferber etti, çok büyük bir rüşvet kampanyası düzenleyerek bir kez daha amacına ulaştı. Fleischmann'ın yönetimindeki grup geride kalan Slovak Yahudileri için sorumluluklarının bilincinde olan bir liderlik sağlamaktaydı.

1943 yılının sonuna gelindiğinde, Neumann ÚŽ'nin başına geçti ve böylece Çalışma Grubu da yasal olarak Slovak Yahudilerinin resmi başkanlığı haline geldi. Fleischmann 1943 sonunda tutuklandı çünkü oldukça önemli bir Alman memuruna rüşvet verme girişimi suya düşmüş ve Almanlar rüşvetin kaynağını tespit etmeyi başarmışlardı. Hapiste geçirdiği dört ay boyunca arkadaşları Fleischmann'ı kurtarmak için akla gelen her yolu denediler. Sonunda başarıya ulaştılar ve Slovakya'yı terk edebilmesi için gerekli şartları hazırladılar. Fleischmann daha önce savaş başlamak üzereyken ülkeye dışına çıkışını ve Filistine girişini sağlayacak belgeleri almayı kabul etmemişti. Bu kez de öyle davrandı. Kocası 1942'de doğal nedenlerle yaşamını yitirmişti ama bakması gereken hasta bir annesi vardı ve anlaşılan halkına duyduğu sorumluluk duygusu ve annesinin durumu onun bu teklifi kabul etmesini engellemişti.

Geride kalan mektuplarından ve hayatta kalan grup üyelerinin anılarından herkes özgürlüğüne kavuşmadan önce Slovakya'da ya bir Alman geri çekilişi sırasında ortaya çıkabilecek yıkımdan, ya da Slovakya'da meydana gelecek bir başkaldırının Alman istilasına yol açacağından endişe ettiklerini anlıyoruz. Sonunda gerçekleşen ikinci şık oldu. Ordu içindeki bazı unsurlar, yer altı örgütlerinden Londra'da sürgünde bulunan Çek hükümetine sadık bazı gruplar ve dağlık bölgelerde mücadelesini sürdürmekte olan partizan komünist yer altı grupları bir ayaklanma için bastırmaya başladı. Çekoslovakya'nın yeniden kurulmasını isteyen Slovaklar, özellikle Slovak ordusu subayları, Slovakya'yı İttifak güçlerinin

gözünde eski güvenilir haline getirmek istiyordu; komünistler ise Sovyet akıl hocalarına yardım etme taraftarıydı –liderleri Gustav Husak ülkenin Sovyetlere bağlanması için propaganda yapmaktaydı. Ama hazırlıklar istenildiği biçimde yapılamadı ve isyan 29 Ağustos 1944'te, yanlış bir zamanlamayla başladı. Alman birlikleri hiç zaman kaybetmeden isyanı bastırmak amacıyla Slovakya'ya girdiler. Onlarla birlikte Yahudilere karşı önlemler almak için SS'e bağlı Einsatzkommando'ları da ülkeye girdi. Kısa bir süre sonra, Slovakya'daki Yahudi sorununun Nihai Çözümünü yerinde izlemek için, Eichmann'ın en acımasız dalkavuklarından ve şu anda Suriye'de huzur ve güven dolu bir yaşam sürmekte olan Alois Bruner, ülkeye geldi.

Çalışma Grubu, Fleischmann'nın önderliğinde, bu yeni gelişmelere rüşvetle çözüm getirmeye çalıştı. Grup, ülkenin batısında yaşamakta olan Yahudilerin isyancıların elindeki bölgelere kaçmalarını istemiyordu. Onun yerine Nazilere Sered'de bulunan kampa Yahudileri doldurmamaları karşılığında –çünkü bu işlem hali hazırda sürdürülmekteydi– çeşitli mallar önerdiler. O sırada Macaristan'da Reszoe Kastner ile görüşmelerini sürdürmekte olan bazı SS yetkilileri grubu Brunner'le herhangi bir görüşme yapmamaları konusunda uyardı, ama Fleischmann ve meslektaşları bu uyarıya kulak asmadılar. Gruptan, Bratislava Yahudilerine Sered'e gönderilmek üzere ispatı vücut etmeleri istendiğinde herhangi bir itirazda bulunmadılar. Polis cemaat listelerini toplamaya başladığında durumu SS'lere şikayet ettiler, ama kaçıp saklanabilmeleri için durumu insanlara iletmediler. Bunun sonucunda, 1944 Eylül'ünün sonlarına gelindiğinde Çalışma Grubu üyelerinin büyük bir kısmı tutuklanmış ve Sered'e gönderilmişlerdi. Fleischmann Ekim başlarında tutuklanarak gönderildiği Sered'de Brunner tarafından oldukça acımasız bir biçimde sorgulandı. Söylendiği kadarıyla Fleischmann pes etti ve hayatının bağışlanması için yalvardı ama bu bir işe yaramadı. 17 Ekimde Fleischmann, Brunner'in SS'lere ellerine geçtiğinde kendisini yok etmelerini iletmediği bir mektupla

Auschwitz'e gönderildi. 18 Ekimde Fleischmann diğerlerinden ayrıldı ve bir daha kendisini gören olmadı. Nasıl öldüğünü bilen ya da gören yoktur.

Çalışma Grubunun ortadan kalkmasından hemen önce Eylül ayı içinde yaptığı faaliyetler hem grubun hem de liderleri Fleischmann'ın üzerine kara bir gölge düşmesine neden olmuştur. Durumu biliyorlardı, uyarılmışlardı ve bu nedenle de kendilerini aldatacak durumda değillerdi. Buna rağmen aynen diğer bazı Yahudi konseyleri gibi davranmayı seçtiler: Uyarılarda bulunabilirlerdi ama bulunmadılar, Nazilerin isteklerini reddedebilirlerdi –nasıl olsa bir şeyi değiştirmeyecekti– ama yapmadılar. Fakat biz onların yerinde değildik ve aynı durumda kaldığımızda nasıl davranacağımızı kestirmek pek de mümkün değil.²⁴

Peki sonuç olarak ne söyleyebiliriz? Cinsiyet çalışmaları çıkışlı bir yaklaşım böylesi bir olayı incelerken bize herhangi bir açılım sağlayabilir mi? Direnmiş, hayatın değerini davranışlarıyla kutsamaya çalışmış bir kadının öyküsü bize cinsiyet sorunu ile benzeri az bulunacak bir ilişkisi bulunan Soykırımın yarattığı sorunları açıklamada yardımcı olabilir mi? Bu iki sorunun yanıtının da evet olduğu kanısındayım. Feminist perspektif hiç şüphesiz ikincil bir perspektif; esas perspektif Yahudilere karşı kadınların ve erkeklerin yazgısı arasında herhangi bir ayırım yapmamış ve Almanların Yahudi karşıtı politikaları altında faşist Slovakya'da yaşamakta olan Yahudileri kurtarmak için faaliyetlerde bulunmuş bir yer altı örgütünün hikayesidir.

Bununla beraber, Yahudilerin sosyal tarihleri bağlamında, bu hikaye oldukça büyük önem taşımaktadır: Hem bir kadın hem de lider kimliğini taşımakta olan birisi Yahudilerin sosyal refahı ve göçü konularında Yahudi toplumun geleneksel yapısı içinde kadına biçilen rolün dışına çıkmış, basamakları tırmanarak ülkedeki tek Yahudi yeraltı hareketinin (tüm Avrupa içinde de tek olma özelliğini de taşımaktadır) liderliğine yükselmiş, ülkedeki bütün siyasi klikleri (komünistler hari-

cinde) bir araya getirebilmiş ve Avrupa genelinde sadece kendisini değil diğer ülkelerdeki Yahudileri de kurtarmaya çalışan tek grubun sorumluluğunu taşımıştır. Gisi Fleischmann örneği Yahudi toplumunun gelişimini ve bu gelişimde kadının oynadığı rolü göstermesi açısından önemli bir kanıt olarak değerlendirilmelidir. Cesur bir kadın, cesur bir lider, mutlu bir aileye sahip ve hayattan zevk alan bir kişi bir toplumu kurtarmayı hedefleyen bir grubun başında yer almayı tercih etmiştir. Soykırım esnasında ya da öncesinde buna benzer bir şeye kalkışan başka bir kadın tanımıyorum.

Paradoksal olarak, Gisi Fleischmann örneği o kadar istisnai bir durum ki bize kadınların sahip oldukları liderlik yetilerini gösterme şanslarının neredeyse hiç olmadığını ispatlıyor. Dönemin sınırlamalarını göz önüne aldığımızda Yahudilere liderlik etmek sadece erkeklere mahsus bir görevdi. Fleischmann'ın ultra-ortodokslar tarafından kabul edilmesi, ülkesi dışındaki yardım örgütleri ile kurduğu bağlar, karşı siyasi ve ideolojik görüşteki kişileri büyük bir ustalikle kendi amaçları doğrultusunda kullanabilme ve ikna edebilmekteki benzersiz yeteneği kolay kolay bir başka yer ve zamanda tekrarlanabilecek şeyler değildir.

Unutulmaması gereken bir başka nokta da liderliğini yüklediği grubun, diğer bazı kadın direnişçilerde olduğu gibi toplumun ufak bir bölümünü değil, bütün toplumu temsil etmekte olduğudur. Bazı direniş gruplarının kadınlar tarafından yönetilmesi ya da kadınların liderliği diğer genç erkeklerle paylaşması bile bize Fleischmann'ın durumunun ne kadar kendine has olduğunu göstermektedir çünkü, bir çok durumda da görüldüğü gibi, direniş gruplarını oluşturanlar genç insanlardı ve genellikle yetişkinlerin isteklerine karşı çıkarak hareketlerini sürdürmekteydiler.

Kadının toplumda bugünkü rolü hakkında konuşurken görüşlerimizi Soykırım dönemine aktarırsak tarihi dikkate almamış oluruz. Yahudi kadınlarının o dönemdeki yiğitçe davranışlarından, liderlik vasıflarından ya da oynadıkları trajik

ama özel rollerinden bahsettiğimizde, onlara aslında sahip olmadıkları bir bilinç ve farkında olmadıkları bir rol yüklemiş oluyoruz. Onlar erkek-egemen bir toplumdaki konumlarını değiştirmekten çok ait oldukları grubun hayatta kalması, intikam, Yahudilerin onuru ve kendi yaşamlarını korumak için mücadele vermekteydiler. Bunu becerebildiler çünkü geleneksel Yahudi ataerkil toplumu Nazilerin darbeleri altında çökmeye başlamıştı. Yahudi toplumu barış zamanında kadınların böylesi statü edinmesine izin vermez ve geleneksel rollerinin çizdiği sınırların içine geri iterdi. Böylesi bir duruma hoşgörüyüyle yaklaşacak sadece küçük bir azınlık vardı. Soykırım erkekler için olduğu gibi Yahudi kadınları için de farklı bir yazgı hazırlamıştı. Bu olgunun incelenmesi gerekmektedir çünkü içinde bu gün de bize söyleyebileceği bir takım şeyler barındırmaktadır. Bu açıdan Gisi Fleischmann'ın hikayesi önem taşımaktadır. Mektuplarını okurken insan onun kişiliğinden, zekasından, girişimciliğinden ve liderlik vasıflarından fazlasıyla etkilenmektedir. Bana göre o üzerine düşeni yerine getirmiş birisi olup sonlara doğru yaptığı o büyük hata hariç, davranışları açısından bir örnek olarak gösterilmelidir. O, yaşam kurtarmak için mücadele etmiş cesur, becerikli, fedakar ve cömert bir kadındı.

Dokuzuncu Bölüm

Teoloji veya Tanrı Cerrahin Kendisidir

Yahudi teolojisi Soykırım konusunda Tanrı'nın olay sırasında yaptıklarını ve yapmadıklarının nedenlerini belirten (*tzidduk ha'din*– “[Tanrı'nın] hükümlerinin nedeni) ve belli bir ölçüde Yahudi geleneğine dayanan çeşitli açıklamalar sunmaktadır. Geleneksel anlayışa göre insanoğlu Tanrı'nın dünyadaki liderliğini (*hanhaga*) anlayamayacak kadar acizdir ve bu nedenle Tanrı'dan yaptıklarını açıklaması istenemez. Tanrı'nın yolu bizim yolumuzdan farklıdır. Tanrı, Eyüp'ün Büyük Güç ile verdiği mücadele sonunda teslim olması hatırlanarak tartışmadan tamamen çıkartılabilir. Eyüp, Tanrı'nın sonsuzluğunu ve kendi kapasitesinin bunu anlamak için yeterli olmadığını kabul eder. Gerçekten de Eyüp'e göre Tanrı insan ahlakının sınırlarının dışında hareket eder; diğer bir deyişle Tanrı iyinin ve kötünün ötesinde kozmik bir güçtür. Söz konusu olan Soykırım olduğunda böylesi bir anlayış sorunun çözümüne ışık tutabilir.

Ortodoks yorumcuların çoğu (Ortodoks olmayanların da bir çoğu için de geçerli olmak üzere) bu durumda şu karşı soruyu sormakta haklı görünüyor: “Tanrı'nın nerede olduğunu sorma. Çünkü sen onun işlerini anlayamazsın. Bunun

yerine İnsanoğlu nerede diye sor.” Bir benzetme yapmak gerekirse top Tanrı’nın değil İnsanoğlunun sahasındadır. Elbette böyle bir anlayışla Tanrı’nın hareketlerinin nedenlerini anlayamayız. İşte bu yüzden Yahudi din büyükleri Tanrı’nın hareketlerini anlamak için büyük bir çaba sarf etmektedir. İkinci bir argümana göre tüm kötülüklerin kaynağı Tanrı’nın insana iyi ile kötü arasında bir seçim yapmak için verdiği özgürlükte yatmaktadır. Mezmurlar’da kötülük yapanların mutlaka cezaya çarptırılacağı sözü verildi. Daha sonra bu ceza diğer dünyaya bırakıldı. Her iki durumda da kötülük Yüce Yaratıcı’nın değil insanın seçimidir. Bu iki argüman arasında bir gerginlik, hatta bir çelişki bulunmaktadır. Birincisi, Tanrı’nın dünyadaki hakimiyetini sorgulayamayacağımızı (çünkü bunu yapamayacak kadar aciz olduğumuzu), ikincisi ise bunun sorgulamanın gereksiz olduğunu (çünkü Tanrı’nın insana iyi ve kötü arasında seçim yapma hakkını vermeye çok önceden karar verdiğini ve daha sonra onları bu seçimlerinden dolayı cezalandıracağını ya da ödüllendireceğini) öne sürmektedir.

Ancak ikinci argüman bir sorun yaratmaktadır. Eğer insana iyi ve kötü arasında seçim yapma hakkı verildiyse (ve Tanrı’dan korkan bir Yahudi neyin iyi olduğunu, yani yapması gerekenin Yahudiliğin 613 kuralına –halakhah– uymak olduğunu biliyorsa) aynı seçim hakkı Naziler için de geçerli idi. Onlar da seçimlerini yaptılar ve kötüyü seçtiler. Peki kurbanların seçme şansı var mıydı? Hem de hiç yoktu. Eğer onlar kabul edilmiş standartlara göre “iyi” olanı seçselerdi, hayatları kurtulabilir miydi? Eğer onlar itaatkar Yahudiler olsalardı ve kurallara uysalardı, hayatta kalabilirler miydi? Peki Yahudiliğin kurallarına itaat etmeyen insanlar olsalardı kurtulabilirler miydi? Soykırımdan kurtulmayı başaranların oranı bu dini argümanların tam tersini ortaya koyuyor. Batı Avrupa’daki –Fransa, Belçika, İtalya ve Danimarka– Ortodoks olmayan Yahudiler hayatta kalan Yahudilerin büyük bir çoğunluğunu oluştururken, hayatta kalan Polonyalı Yahudilerin küçük bir kısmı Ortodokstur. “*Vehadra kushia*

le'dukhta Vahedra kushia le'dukhta" (Soru yine başına dönüyor.) Bu cümle talmudik söyleminde sıkça kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle itiraza cevap verilmemektedir.

Birinci argümana ilişkin olarak, Ortodoks düşünürler kendi görüşlerine ters düşse de, (insanoğlu acizdir argümanı) yine de Tanrı'nın amacının ne olduğunu merak etmekte ve dünyayı yöneten o olduğuna göre Soykırım'ın yaşanmasına karar verenin de o olduğunu düşünmektedir. Zaten geleneğe göre Tanrı insanlara yaptıklarının nedenlerini arada bir anlatır. Yahudi geleneğinin tümü Tanrı'dan vahiyle geldiği savına dayanmakta değil midir ve eğer gelenekteki ahlaki emirler Tanrı'dan gelmişse Tanrı tarafsız bir kozmik güçten fazla bir şey haline gelmez mi –kendi bildirdiği ahlak kurallarına uyması gerekmez mi? Aşırıya kaçan Ultra-Ortodoks düşünürleri ya da kendi deyimleriyle *haredi* düşünürleri ("[Tanrı'dan] korkan" anlamına gelir) de bu soruya cevap aramış ve Soykırımdan sonra şunları söylemişlerdir.¹

Bu argüman bir döngü içinde gelişmektedir. Eğer insanoğlunun eylemde bulunma özgürlüğü varsa, eğer insanoğlu dünyadaki kötülüklerden tek başına sorumlu ise, Tanrı'nın tüm bu olanlarla bir ilgisi olabilir mi? Eğer top insanoğlunun sahasındaysa, o zaman Tanrı'ya niçin ihtiyacımız var? Eğer her şeyin sorumlusu insansa ötesinde Tanrı'ya dua etmenin ve dini vecibeleri yerine getirmenin kendini ikna etmenin ne anlamı var?

Yahudi dini geleneğinin bir başka önemli ve çelişkili noktası her şeyin hem iyinin hem de kötünün, Tanrı tarafından tasarlandığı inancıdır. Bu durumda kötülük Tanrı'nın planlarının bir parçasını oluşturur, Tanrı'nın nihai hedefi her zaman "iyi" olandır, bu da kötülüğün, şanssızlığın ve korkuların (her ne kadar kötüymüş gibi görünseler de) kişiyi iyiye götürdüğü anlamına gelmektedir. Bu cevabın diğerlerine ters düşmesi hiç bir şey ifade etmemektedir. Ortodoks Yahudiler bu çelişkili düşünce biçimleri ile yaşamakta ve bunları farklı argümanlar aracılığıyla bütünleştirir-

mektedir. Geleneksel Yahudilikte Tanrıya inanma anlaşılır ama bu vecibelerin yerine getirilmesinden daha az önemlidir. Önemli olan kişinin neye inandığı ya da inandığını belirttiği şey değil, ne yaptığıdır.

Bu tür çelişkilerden kaçma yönünde çabalar da mevcuttur. Çağdaş din felsefesinde iyi bilinen bir argümanın güçlendirildiği görülmektedir: "Theodicy" (en büyük iyiliğin ortaya çıkabilmesi için kötülüğün gerekli olduğunu öne sürerek, Tanrının davranışlarını haklı çıkartan felsefe) ile ilgili sorular sormak sadece Soykırım için geçerli olan bir şey değildir. Sokakta ezilmiş bir çocuk Soykırımın dünyadaki kötülükle ilgili olarak uyandırdığı soruları uyandırır. Milyonlarca insanın nedensiz yere öldürülmesi elbette sorunu daha belirgin bir hale getirmektedir ama prensip olarak bu iki örnek arasında her hangi bir fark yoktur. Diğer bir deyişle Soykırım "theodicy" açısından bir sorun yaratmıyor. Çünkü bu sorun her şeyden bağımsız görünüyor. Teolojik sorun günlük ibadetler hakkındadır: Bir Yahudi Soykırım'dan sonra dini hayatına devam edebilir mi?²

Bu argüman felsefi bir bakış açısından ikna edici görünse de, Tanrı'nın her zaman ve her yerde bulunan ve her şeye gücünün yeten iyi bir güç olduğuna inanan sıradan bir kişinin bakış açısından bu, büyük bir soru oluşturmaktadır. Olayın büyüklüğü insanları günlük hayatlarında görmezden gelebilecekleri ya da açıklayabilecekleri bir takım soruları sormaya zorlamaktadır.

Bir başka açıklayıcı strateji de Martin Buber gibi düzenli dinlere karşı gelen düşünürleri içeren mistik ve kabalistik geleneğe dayanmaktadır. Bu düşünürler, temel olarak, *tzimtzum* (çelişki) yani Tanrı'nın varlığının evrenden gönüllü bir şekilde çıkartılması taraftarıdır. Bazı yorumlara göre Tanrı dünyanın var olmasına izin vermek için dünyadan uzaklaştı çünkü eğer Tanrı'nın varlığı dünyayı kaplasaydı, dünya işlevlerini yerine getiremezdi. Tanrı kendini dünyadan çekerek insanoğlunun özgür iradesini iyiyi ya da kötüyü

seçip kendisini ifade edebilmesini sağladı. Yahudi dünya görüşü dünya odaklıdır, çünkü uçsuz bucaksız evren içinde bir toplu iğne başı olan dünyamızı trilyon kere trilyon sayıdaki güneşlerin, gezegenlerin ve diğer oluşumların en önemlisi olarak görür ve yeryüzünü evrensel Tanrı'nın çekim merkezi olarak kabul eder. Bu görüş aynı zamanda insan odaklıdır, çünkü insanlığı Tanrının dikkatinin ve ilgisinin merkezi olarak görür. Bu görüş bugün sayıları bir kaç milyar insan arasında 13 milyon olan Yahudileri evrensel Tanrı'nın ilgi odağı haline getirdiği için Yahudi odaklıdır. Tüm bu görüşler tzimtzum ile çelişir, çünkü dünyayı kendi varlığının dışında tutan bir Tanrı'nın nasıl olup da Yahudilerin öğle yemeğinde ne yediğiyle ilgilendiğini anlamak gerçekten çok güçtür. Buna rağmen ortodoks Yahudiler Tanrının Yahudilerin günlük dini yaşamının ince ayrıntılarıyla ilgilendiğine inanmaktadır. Eğer Tanrı bizim atalarımızın da –İbrahim, Yakup, ve İshak- Tanrısı ise ve eğer Tanrı adilse, her an her yerde bulunabiliyor ve her şeye gücü yetiyorsa, ama yine de Soykırım meydana geldiyse, bu ancak tzimtzum ile açıklanabilir. Tanrı insanları, özellikle de Yahudileri, dinin kurallarına uymadıkları için cezalandırmak amacıyla yüzünü saklamaktadır.

Tanrı'nın yüzünü saklaması gücünden vazgeçtiği anlamına gelmez, çünkü bunun için Tanrı'nın Tanrı olmaktan vazgeçmesi gerekir. Buna karşılık tüm güçlere sahip olması onun bu gücü kullanmamasına da olanak verir ama güçlerinin hepsini kullanmayan Tanrı bu gücünden vazgeçmiş olmaz. Tanrı *deus absconditus* (kaçan Tanrı) olabilir, ama tahından vazgeçmez. Yüzünü saklaması müdahale edebileceği anlamına gelir, ama insanların, özellikle de Yahudilerin seçimlerini onaylamadığında bile, genellikle müdahale etmez. Geri çekilmesi, yüzünü saklaması aslında bir cezadır; çünkü bu şekilde Tanrı'nın insanı yaratarak dünyaya gönderdiği kötülük güçleri saklanmadan serbestçe hareket etme özgürlüğüne ulaşır.

Bu teolojik açıklamanın farklı versiyonları haredi dünyasındaki önemli isimlerin çoğu tarafından değil, sadece Elizier Berkovitz ve Emil Fackenheim gibi haredi olmayan düşünürler tarafından kullanılmıştır.³ Bu teorilerin derinlemesine analizlerine girmeden, sadece bizi konumuza yaklaştıracak olan iki noktayı belirtmek istiyorum: Birincisi bu kuramlar diğer kuramsal tahminler gibi, sadece tahminden ibarettir –bunlar yalnızca kestirmelerden, birinci argümana (“Tanrı’yı anlayamayacak kadar aciziz”) ve Tanrı yüzünü saklıyorsa bir mucize olup Tanrı dinbilimcileri ilahi gerçekten haberdar etmek için, ki bu pek mümkün görünmüyor, yüzünü “göstermediği” sürece bu tür kestirimlerin Tanrı kaynaklı olamayacağı şeklindeki mantıksal kestirmeye uymayan *insani* kestirmelerden ibarettir. İkinci olarak eğer Tanrı yüzünü saklıyorsa Tanrı’nın insanları ne kadar ilgilendirdiği sorusu yeniden ortaya çıkmaktadır. Mevcut olmayan bir Tanrı mevcut olmamayı seçmiş olan bir Tanrıdır ve bu Tanrı büyük bir ihtimalle duaları dinlemez ve eğer dinlerse bunlara tepki vermez. Mevcut olmayan bir Tanrı katıdır ve insanlarla ilgilenmekten vazgeçmiştir, bu nedenle ö-nemsizdir. Ama yine de güçlüdür; müdahale etmesi *mümkündür* çünkü onun gücü her şeye yeter ve dolayısıyla insanların ne yaptığını bilir; bu nedenle sorumluluğu azalmış değildir. Mevcut olmamayı *seçerek* yaşanmasına izin verdiği kötülüklerden dolayı sorumlu tutulabilir, Yine Tanrı tarafından koyulan ahlaki standartlara göre Tanrıyı “kötü” olarak tanımlayabiliriz.

Büyük çağdaş bir Yahudi düşünürü olan Haham Irving “Yitz” Greenberg bu sorunu özgün ve yenilikçi bir biçimde modern bir Ortodoks bakış açısından ele almaktadır. Greenberg eğer Tanrı adil ve tüm güçlere sahip ise Soykırım dini terimler ile açıklanamaz, çünkü Tanrı’nın yüzünü saklaması her şeyi bilmesini engellemez ikilemiyle karşı karşıya kalmıştır. Eğer Tanrı tüm güçlere sahip ise ve her an her yerde bulunabiliyorsa, adil değildir, çünkü kendi ahlaki standartlarına göre soykırımı engellemesi gerekirdi, ama

bunu yapmadı ve yüzünü gizlemesi mazeret olarak kabul edilemez; eğer adılse, tüm güçlere sahip değildir, çünkü eğer öyle olsaydı Soykırımı engellerdi. Greenberg, bu açıklamalar arasında seçim yapmak zorunda kalır ve ikincisini seçer: Yahudilerin adil Tanrı kavramını kurtarır ve Tanrının Yahudileri kurtaramadığını, çünkü artık eskisi kadar güçlü olmadığını iddia eder. Eskiden bu güçlere sahip olsa da olmasa da, artık güçlü olmadığı çok açıktır. O zaman Tanrı güçsüz bir Tanrıdır ve dünyanın hastalıklarını iyileştirebilmek için insanların işbirliğine ihtiyaç duyar. Bu da eski bir Yahudi geleneğidir: İnsanoğlu dünyaya iyilik getirmek için Tanrı ile işbirliği yapar. Greenberg'e göre Soykırım, Yahudilerin varlığını etkileyerek, Tanrı ile Yahudiler arasındaki Büyük Sözleşmeyi bozmuştur. Tek çıkış yolu Büyük Sözleşmenin Yahudiler ve Tanrı arasında, Yahudilerin şu an olduklarından daha aktif olmalarına olanak veren gerçek bir ortaklık kurulmasını sağlayacak şekilde yeniden yorumlanmasıdır. Bu, daha önce de belirtildiği gibi Yahudi geleneğinde ortaya çıkan yeni bir fikir değildir ve "yüzünün saklanması" argümanının farklı bir yorumudur.⁴

Bu açıklamanın diğerleri gibi bir varsayım olmasının dışındaki sorunu şudur: eğer Tanrı güçsüzse, ona kriz ve tehlike zamanında kimin ihtiyacı olur? Dua etmenin ya da dini kurallara uymanın anlamı nedir? On Emir yalnızca on öneri midir veya bunlar –ne tuhaf bir fikir!– yalnızca insani bir bakış açısından yaklaşabileceğimiz insani kurallar olabilir mi? Greenberg tüm bu ayrıntılı açıklamaların da ötesine geçerek, Soykırımın Musevilik, Hristiyanlık ve hatta din dışı düşüncedeki kırıklığı da ortaya çıkardığını iddia etmektedir. Bu argüman kabalistik kırık gemi kavramını yani Yahudilerin sürgün edilmesi ile Tanrının ruhunun sürgün edildiği fikrini yansıtmaktadır. Aslında dünyanın kendisi kırıktır, maddi dünyanın sert kabuğu üzerinden ışık parçalarını toplamak ve bunlardan anlamlı bir dünya yaratmak Yahudilerin işidir. Greenberg'e göre dini dünyanın parçalanmışlığı tüm bu ideolojilere nihai olmayan bir biçimde yaklaşı-

masına, yani kendi deyişiiyle düşünce ve eylemde çoğulcu bir açıklık sağlanmasına neden olmalıdır. Kişi istediğı şeye inandırabilir, ama başkalarının düşündüklerinin, hattâ kendininkilerle çelişen düşüncelerin bile geçerliliğini kabul etmelidir. Bu sonuç geleneksel Yahudi düşünce tarzında gerçekleşen bir atılımı simgelemektedir. Ama birçok Ortodoks – ve diğer Yahudiler – Greenberg’i izlememektedir. Onun fikirlerinin kabul edilmesi, Yahudilerin kendi içlerindeki çatışmaları iyileştirebilir, hattâ “theodicy” (fiziksel ve ahlaki kötülüklerden dolayı edilen isyanlar karşısında Tanrı’nın niteliklerini savunan teoloji dalı) sorununun tarafsızlaştırılması için bir yol bile bulabilir.⁵

Soykırım sırasında Tanrı’nın ve İnsanın nerede olduğunu açıklamak için yapılan bu ve benzeri girişimlerin ötesinde, Yahudi geleneğinde peygamberler zamanından bu yana devam eden bir başka sorun daha bulunmaktadır: Yahudilerin başına gelen bütün felaketlerin nedeni Tanrı’nın emirlerine karşı gelmeleri miydi? Eskiden Tanrı kabilelerin ilahıydı. Mısırlıların, Asurluların, Babillilerin Yahudilerden daha güçlü olduğu ortaya çıktığında Tanrıların da Yahudilerin Tanrısından daha güçlü olduğu düşünüldü. Peygamberler bu duruma mükemmel bir açıklama getirdi: Tanrı evrenseldi ve emirlerine karşı gelen insanların cezalandırmak için öteki imparatorlukları kullanıyordu. İnsanlar tapınaklara getirdikleri kurbanlar konusunda oldukça cömert davranışlar da, Tanrının koyduğu sosyal ve kişisel ahlaki kurallara pek uymuyorlardı. *Mipnei khata einu* –“günahlarımız yüzünden”– ifadesi Yahudi tarihindeki felaketlerin genel bir açıklaması haline geldi. Bu evrenin mucizeler bağlamında yorumlanmasıdır: Eğer Yahudiler Tanrı’ya itaat ederlerse, onu ve onun aracılığıyla tarihi etkileyeceklerdi, çünkü Tanrı onlar için en iyi olanı yapacaktı. İşte bu nedenle kendi kaderleri üzerinde güç sahibi olacaklardı. Eğer Tanrı’nın emirlerine uyarlarsa, onlar da birer peygamber olacaklar. Temelde Hristiyanlık ve İslam, Yahudilerin büyü konusundaki bu zaaflarını devralmıştır.

Bu tür bir açıklama, çoğunluk tarafından sürekli tehdit altında bulunan, gerçek ve sürekli acı çeken bir azınlık grubu için büyük anlam taşımaktadır. Bu büyümlü açıklama baskı altındaki gruba gücünü geri vermektedir: Aslında katledilenler katledenlerden daha güçlüydüler; çünkü onlar kendi davranışlarıyla tarihi değiştirmeyi başarmışlardı ve Tanrı'nın istediği davranışın ne olduğunu biliyorlardı. Büyü gerçektir, çaresizliği engelliyor ve azınlık grubunu oluşturan Yahudilerin felaketlerin üstesinden gelmesini sağlıyordu.

İşte bu açıklama Soykırım için geliştirilen Ortodoks yorumun temelini oluşturmaktadır. Bu yorum temel klasik Yahudi yazınında ve bunlar hakkında ortaçağda, modern çağın başlarında ve modern çağlarda yapılan yorumlarda yatmaktadır. Bu, Hitler'i Tanrı tarafından insanları cezalandırmak için gönderilen bir başka Nabukadnazar mı yapmaktadır? Ortodoks geleneği insanları buna inanmaya zorlamaktadır ve bu sonuca varmak neredeyse kaçınılmazdır. Aslında, 30 Kasım 1942'de Filistin'de bulunan Yahudi nüfusunun Büyük Hahamı Yitzhak Halevi Herzog, Yishuv Büyük Meclisinin Soykırım haberlerini aldıktan sonra yaptığı protesto toplantısında yaptığı bir konuşmada felaketin Yahudilerin günahlarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Zaman içinde bu tür açıklamalar farklı biçimlerde hep tekrarlandı. Bu açıklamaya göre Yahudilerin günahları öylesine büyüktü ki, bu en az bir milyonu bar mitzvah (çocukluktan yetişkinliğe geçiş ayini –yalnızca erkekler için, çünkü kızlar önemli sayılmıyordu) yaşı olan on üçün altındaki çocuklar olmak üzere, yaklaşık altı milyon Yahudinin öldürülmesini sağladı. Şunu sorabiliriz: Hangi günah ya da günahlar bu kadar korkunçtu?

Bugünün Yahudi dünyasında her geçen gün daha güçlü ve daha artan bir öfkeyle, somut bir günahkar arayışı söz konusudur. Bu nedenle Orta Avrupa'daki reform hareketleri ile bazı haredi hahamları Yahudilerin dini itaatkarlığın dar yollarından ayrılmasına neden olmuştur. Soykırımdan

kurtulmayı başaran biri olan Reb Yoel ("Yoelish") Teitelbaum, Satmarlı Rebbe (Romanya'daki Satu Mare'dendi –buranın Yiddish dilinde adı Satmar'dır) lanetlenmiş Siyonistleri suçlamıştır. Diğerleri Bundist sosyalistlerini veya Siyonist laikleri, Reformu veya Liberal sinagogları ya da diğer sorumluları suçlamıştır. Bazıları ise Aydınlanmanın Yahudileri geleneklerinden saptırdığını ve bunun da ölümcül sonuçlara yol açtığını düşünmektedir. Bir çoğu ise modernizmi asıl suçlu olarak görmektedir: Dindar olmayan Yahudiler modernliğin yollarını izleyerek günahkar oldular. Farklı otoriteler Ortodoks olmayan çeşitli diğer akımlara farklı derecelerde sorumluluk yüklemektedir.⁶

Bu konuda en önemli sorun başlıca Nazi kurbanlarının Doğu Avrupalı Yahudiler olmasıdır. Doğu Avrupalı bu Yahudilerin büyük bir kısmının Ortodoks ve Ultra-Ortodoks olduğu kabul edilmiş ama yanlış bir inancın bir parçasıdır. Aslında 1939'lara kadar "Tanrının emirlerine uyanlar"ın sayısı Batı ve Doğu Avrupalı Yahudilerin arasında çok daha fazlaydı. Daha önce de belirttiğim gibi öldürülen Doğu Avrupalı Yahudilerin sayısı Batı ve Orta Avrupalı Yahudilerin sayısından çok daha fazlaydı: Polonyalı Yahudilerin yüzde 90'ı öldürülürken, hayatta kalan yüzde 10 içinde Ortodoksların çok küçük bir bölümü oluşturunuyordu. Bu arada beş yüz bin civarında Alman Yahudisinin çoğu hayatta kalmayı başardı. Fransadaki Yahudilerin üçte ikisi, Belçika'daki Yahudilerin yüzde 60'ı ve Danimarkalı Yahudilerin neredeyse tümü ölümden kurtuldu. Haredi düşünürlerinin çoğu çalışmalarının büyük bir bölümünde neden Tanrı'nın emirlerine uyan "masum" insanları cezalandırdığı ve Tanrı'ya itaat etmeyen "günahkarlar"ı kurtardığı ya da kurtulmalarını kolaylaştırdığı sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır.

Daha ciddi Ortodoks düşünürlerinin bazıları, özellikle de modern olanlar ve aynı zamanda koyu Haredi düşünürleri mipnei khata'einu – yani "günahlarımız yüzünden" – ifadesi karşısında isyan etmektedir. Adil bir Tanrı adaletsizlikle

suçlanamazdı. Aslında böylesi bir suçlama Tanrı'ya küfretmek (khillul hashem) anlamına gelebilir. Eski Britanya hahamı olan Lord Immanual Jacobovits, Yahudilerin günahları ve Tanrı'nın eylemleri arasındaki neden-sonuç ilişkisinin sadece İsrail topraklarında yaşananlar için geçerli olduğunu iddia etmiş, ama başka yorumlar da yayınlamıştır.⁷

Bu ikilemden çıkmanın yolu "bizler çok aciziz" argümanına geri dönmektir. Piaseczna kasidik (Chassidim Polonyada 1750'de kurulmuş olan bir Yahudilik tarikatıdır) hahamı ve Varşovada 1940-1942 yılları arasında Sebat (Yahudiler için kutsal olan ve çalışılmayan gün, Cumartesi) günlerinde verilen vaazların yazarı olan Kalman Klonymus Shapira'nın kendisi de katliamdan kurtulamadı.⁸ Kalman'a göre Yahudilerin acı çekmesi Tanrı'nın acı çekmesidir ve elbette bu acıya neden olan onların günahları değildi (ki günahkar oldukları kesindi). Bu acıların nedeni Tanrı'nın genel olarak tüm insanlık için ama özel olarak Yahudiler için yaptığı planlardı. Burada hahama sorulması gereken soru, çekilen acının Tanrının insanlarını yok ederek Tanrı'nın büyük planını engelleyecek kadar büyük olup olmadığıdır. Oysa bu acının mucizevi bir müdahale için yeterli olması gerekirdi, ama öyle olmadı. Miphnei khata'einu bu noktada reddedildi. Ama Piaseczna, diğer büyük düşünürler ve ahlak otoriteleri Soykırım sonrası nesillerin haredi düşüncülerinin öğretilerini temsil etmemektedir. Aksine Yoel Teitelboym ve daha sonra göreceğimiz gibi Habad lideri gibi insanlar daha tipik ve çok daha ünlüydü.

Bu ikilemle baş etmenin bir diğer yolu ise bazı ortodoks düşünür ve hocalar (Auschwitz'den kurtulmayı başaran Walter Zvi Bacharach gibi) tarafından kullanılmıştır. Bu kişiler Tanrı'ya kızgın olduklarını, hatta onunla tartışabileceklerini, ama yine de ona inandıklarını, çünkü Sinai'nin bir tanrısı olması gerektiğini iddia etmiştir. Bu argümanın kökeni Yahudi geleneğine uzanır ve Soykırım dinileştirilmesine karşı çıkar.

En hızlı gelişen Yahudi mezheplerinden biri Habad'tır. İbranicede *khokhma*, *binah*, *da'at* (akıl, anlayış ve bilgi) anlamına gelen Hadad on sekizinci yüzyılın sonlarıyla on dokuzuncu yüzyılın başlarında bilge Shneur Zalman tarafından kurulmuştur. Habad ayrıca Lubavitch hareketi olarak, Rebbesi (kasidik hahamı) ise Lubavitcher olarak da bilinir. Bu isim akımın Rebbelerinin on dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşadığı yer olan Ukrayna'daki bir köyden gelmektedir. Yahudiliğin bir tarikatı olan Habad agresif nitelikte bir misyonerlik hareketidir. Koşullara göre gelişen ve değişen dinamik ve messinik bir ideolojiye sahiptir. Habad tarikatı Kutsal topraklara yerleşmeyi savundu, ama Yahudi rüyasının laikliğe dayanan bir şekilde saptırılması olarak gördüğü Siyonizme karşı çıktı. İsrail'in üçüncü cumhurbaşkanı olan laik İşçi Partisi lideri Zalman Shazar da bu tarikatın bir üyesiydi.

Vefat eden Menachem Mendel Shneersohn'un önderliğinde Habad bir devrim geçirdi. Daha çok propaganda amaçlı olmak üzere modern teknoloji kullanıldı. Bugün Torah çalışmaları büyük bir coşkuyla yürütülmekte ve misyonerlik etkinliklerine büyük önem verilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki koyu Protestanlardan örnek alınan ultra modern teknikler tarikata yeni üyeler kazandırmak için kullanılmaktadır. Son Rebbe (haham) zamanında disiplin çok katı, itaat diğer kasidik tarikatlarına göre (ki bu tarikatlar da genellikle disiplinli ve hiyerarşik olarak düzenlenmişti) daha hiyerarşıktı. Rebbe, kişisel meselelerden kamu politikalarına kadar her türlü konuda son sözü söyleyen otorite idi. Kısa bir süre öncesine kadar habad aşırı sağın çıkarlarını korumak üzere İsrail siyasi yaşamına da müdahale ediyordu. Mayıs 1996'da Benjamin Netanyahu'nun başbakan olarak seçilmesinde de etkili oldu. Haredi kampındaki en önemli karşıtları Rabbi Eliezer Shach önderliğindeki Litvanyalı Yeshivotlardı (talmudik okulları). Bir söylentiye göre, Shach, Yahudiliğe en yakın dinin ne olduğu soruldu-

ğunda “Efsher [“muhtemelen”] Lubavitch” cevabını vermiştir.

1995’de ölen Rebbe özellikle İsrail’deki Yahudileri Habad’a (Hristiyanlıktaki yeniden doğuşa eşit) döndürmeye çalıştı. İsrail’e gitmeyi, Yahudilik Kitabına göre oraya bir kez giderse hep orda kalması gerekeceğini söyleyerek reddetti (Ne olur yani? diye sorası geliyor insanın)

Habad ideolojisinde belirtildiği gibi misyonerliğin bir amacı vardı: Kutsal emirlere uymak, başka bir felaketi engelleyecek ve bir sonraki peygamberin gelişiyi zirve noktasına ulaşacak olan kutsal müdahale mucizesini güvence altına alacaktı. Rebbe adının İbranice karşılığı *Mamash*, yani “gerçekten” sözcüğüdür; *yañ* anlamı ise “şu an”dır. Habad üyelerinin çoğu Menachem Mendel Shneersohn’da vaat edilen Peygamberi görmüştür ya da görecektir. Arabaların üzerindeki çıkartmalarda “Peygamberi şimdi istiyoruz” ya da “Mamash’ı şimdi istiyoruz” yazılıdır. Ölmüş olmasına rağmen, Habad üyelerinin büyük kısmı onu, dünyanın (neslin) onu kabul etmeye hazır olmaması nedeniyle, kendini saklayan peygamber olarak görüyor. Çoğu kişi ileride bir gün onun yeniden dirileceğine ve kendini Peygamber olarak ilan edeceğine inanıyor.

Yeni bir Lubavitcher Rebbe’si olmayacağı tahmininde bulunmak tehlikeli olmayacaktır –Peygamberden sonra bir Rebbe gelemaz. Tüm bunlar Habad’ın Hristology niteliğinde (İsa’nın kişiliği ve nitelikleri ile ilgilenen dinbilim dalı) bir akıma dönüşmesine neden olmaktadır. Kökenini Yahudi geleneklerinden alan bu akıma göre İsa kendi neslinin din-dar Yahudileri tarafından Peygamber ilan edilmiştir. İncil’e göre, İsa Mesih olup olmadığı sorusuyla karşılaşınca bunu ne inkar etmiş, ne de açıkça kabul etmiştir. Menachem Mendel Shneersohn da aynı şekilde davranmıştır. Diğer yandan Habad’ta yanlış Peygamberlere inanma geleneğinin bir devamını görmek mümkündür. Bu geleneğin Yahudilik tarihinde bir çok örneği bulunmaktadır. Bunların en ünlüsü

on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Müslüman olmadan önce Yahudilik dünyasını alt üst eden Shabbatai Zvi'dir.

Habad'ın Mesihciliğinin şaşırtıcı bir özelliği de Soykırım ile arasındaki ilişkidir. Kasidik haredi düşünce tarzı modern çağı, özellikle de yirminci yüzyılı Mesih Çağının başlangıcı olarak görmektedir. Bu çağı, bir çırpınma devresi (Hristiyan tutuculuğuna paralel olarak) izleyecektir ve 1940 ve 1950'lerin kasidik haredi dünyası için Soykırım haberi verilmiş olan felaketlerin benzersiz zirvesidir. Bunun ilk sonucu Mesih'in gelmesi olacaktır. Bu durumda Shneersohn hem kişisel olarak hem de beklentilerin giderilmesi açısından mantıklı bir seçim değil midir? Bu kronoloji Rebbe'nin neden Mesih olarak genel kabul gördüğünü daha anlaşılır kılmaktadır. Soykırımın ardından Tanrı'nın mesihini göndermesi *gerekliyordu* ve Habad içindeki bazı çevrelerin inandığı ve inanmaya devam ettiği gibi gönderdi de

Rabbi Shneersohn uzun yıllar Soykırımdan doğrudan bahsetmedi. Kendisi, bir önceki Rebbe'nin oğlu olarak, işgal altındaki Fransa'dan kaçmıştı. 1971 ve 1973'de geleneksel *shut* (*she'elot ve'tshuvot*'la eşanlamlı bir sözcük) veya responsa (bir Yahudi otoritesinin kendilerine iletilen bir soruya yazılı olarak verdiği cevap) Yiddish dilinde inananlara seslendi. Responsaları oldukça ünlü oldu ve Torah eğitimi almış elit kesime hitap etmiyordu. Bunlar 1980'de İsrail'de Kfar Habad'ta bir yayınevi tarafından *Mada Ve'emunah* (Bilim ve İnanç) adında bir kitapçık halinde yayınlandı.

Kitapçıktaki 115-124 arasındaki sayfaları incelemeye başlamadan önce, Habad propagandacılarının (Rebbe hariçinde) bunların Rebbe'nin sözleri olduğunu inkar ettiğinin altını çizmemiz gerekmektedir. Önceleri, Habad yayınevinin Habad metinlerinin resmi veya meşru yayınevi olmadığı iddia edildi. Bu, habad onayı ile ve Habad hareketinin İsrail'deki merkezi olan Kfar Habad'da yayınlanan bir eser için garip bir argümandı. Daha sonra Yahudi Almancası ile konuştuğu için Rebbe'nin sözlerinin yanlış anlaşıldığı söylendi.

Bu da aynı ölçüde garip bir argümandır çünkü Rebbe'nin kendisinden kaynaklanan özellikle bu responsa kitapçığı gibi dinbilimsel açıdan önemli bir eserdeki tüm metinleri –so-
kaktaki halka yönelik olsa bile hatta aslında tam da bu ne-
denden– şahsen denetlemiş olması gereklidir.

Bazıları bu yalanların Rebbe'yi, bu yönde bir ifade kul-
lanmaksızın, söylediklerinden uzaklaştırmak için bir yol ola-
rak kullanıldığını düşünebilir. Ancak bu Rebbe gibi düşün-
celerini açıkça söyleyen biri için tipik bir davranış olmazdı.
Aslında Rebbe, 22 Ağustos 1980'de İsrail sağıcı gazetesi olan
Al Hamishmar'da yayınlanan ve İsraili Knesset üyesi olan
Chaika Grossman tarafından yazılan bir makaleye verdiği
yazılı bir cevapta kitapçıkta yazdıklarını savunmuştu. Rebbe
ona hem imzasını taşıyan hem de el yazısında bazı düzelt-
meler yaptığı bir mektup yolladı. Grossman kitapçıkta yaz-
dıklarından dolayı ona sözlü saldırıda bulundu ve bundan
rahatsız olan Rebbe cevap verdi. Grossman Soykırım sıra-
sında Bialystok'taki getto ayaklanmasının elebaşısıydı ve yine
Soykırım sırasında silahlı Yahudilerin bir sembolü haline
geldi. İşte bu nedenle Grossman'ın saldırısı Rebbe'yi etkile-
di.⁹ Shneersohn yazdığı mektupta kitapçıkta kullandığı ifa-
deleri savundu, ama kitapçığın dilinin kendi kullandığı söz-
cüklerin bir adaptasyonu olduğu belirtti. (bu konu için aşı-
ğya bakınız)

Rebbenin yayınladığı “responsum” Habad'ın 1940'lardan
beri süren popülerleşme sürecinin bir parçasıydı.
Menachem Mendel Shneersohn klasik Yahudi mirasının ö-
nemli bir bilim adamıydı ve bir kaç dilde yazabiliyor ve ko-
nuşabiliyordu ve sağlam bir genel kültürü vardı (Amerika'ya
gelmeden önce Pariste teknik bir fakültede öğrenciydi).
Ahlaki değerlerinin güçlülüğü ve içtenliği ile de tanınıyor-
du. Özgün bir düşünür ve lider olan Yossef Yitzhok
Shneersohn'un ardından giden dindar bir Yahudiydi.
(Menachem Mendel'in uzun ve acı verici ölüm yolculuğunu

başlatan Yossef Yitzhok'un mezarını ziyaret ederken gelen inmeydi.)

Soykırım sırasında Habad'ı yöneten Yossef Yitzhok'tu. Haredi ideolojisine inanan diğer kişiler gibi, Yossef de o günlerde yaşanan acılarda, Mesih gelmeden önce yaşanan acıları ve Yahudilerin nihai kurtuluşunu gördü. Avrupa'daki katliamların Amerika'daki günahkar Yahudiler yüzünden gelecekte yaşanacak çok daha ciddi katliamların habercisi olduğuna inandı. Ama bu gerçekleşmediğinde bile yine de İsraillilerin dini kökenlerine geri dönmeleri kaydıyla, Mesih'in geleceğine inanmaya devam etti. Tanrı varlığını yeniden hissettirmek için Yahudilerin geri dönüşünü (tshuvah), yani radikal, ani ve popüler bir hareketin gerçekleşmesini bekliyordu. Menachem Mendel selefinin görüşünü hayata geçirmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Habad'ın fikirlerinin popüler bir biçimde yayılması merkezi bir stratejiydi.¹⁰

Responsumdaki ilk ifade Tanrı'nın işlenen günahların oranında bir ceza belirlediği şeklindeki önermedir. Burada sorulan soru "Böylesine büyük ve şiddetli cezaları içeren" Soykırım ve diğer katliamların nasıl açıklanabileceğidir. (Tüm çeviriler bana aittir.) Rebbe bu sorunun birinci olarak Tanrı'nın tüm güçlere sahip ve adil olduğunu, ikinci olarak her an her yerde bulunduğunu ve işlenen tüm günahlardan haberdar olduğunu; üçüncü olarak Tanrı'nın en büyük hakim olduğunu adaletinin mutlak olduğunu, cezaları işlenen günahların boyutuna göre verdiğini; ve dördüncü olarak Soykırımın tek örnek olmadığını –Rebbe Soykırımı Yahudilerin çektiği diğer eziyetlerle aynı çerçevede değerlendirir-kendiliğinden ispatladığını öne sürmektedir. Uzun yıllardır yapılan ve Soykırım'ın –Nazilerin toplu katliam amaçları, ırksal tanımlaması ve din değiştirmeye kurtulmanın mümkün olmaması nedeniyle– benzersiz olduğunu ortaya koyan araştırmalar göz ardı edilmiştir.

Rebbe responsumda soruyu soran kişinin Tanrı'nın hem evrenin yaratıcısı hem de son kararı veren hakimi olduğunu anlamış olduğunu, eğer böyle olmasaydı, bu soruların sorulamayacağını, çünkü o zaman itiraz edilecek bir varlık olmayacağını iddia etmektedir. Rebbe Tanrı'yı bu şekilde tanımayan kişilerin ormana benzeyen ve Yahudi olmayan bir çığının (Hitler) insanları katledebildiği bir dünyada yaşamaktan memnun olmak zorunda olduğunu" belirtir.

Yahudi kaynaklarından tam anlamıyla haberdar olan Shneersohn, büyük Yahudi mürtelerinden olan, talmutik zamanların tabularına karşı çıkan, Yahudilik geleneği konusunda edindiği bilgiler sonucu ateist olmaya karar veren ve "*Leit Din Veleit Dayan*" –" Kanun da yok, Hakim de"– diyen Elisha ben Avuya (Acher ya da "Öteki" olarak da bilinir) geleneğini de iyi biliyordu. Rebbe Acher'in fikirlerini kabul etmenin hiç bir anlamı olmadığını vurgular. Eğer Tanrı yoksa deli gavuru kim salıverdi? Eğer Acher gibi dünyanın insandışı bir hakimi olmadığını varsayarsak, o zaman deli adamı (Hitler) yollayacak kimse kalmıyor geriye ve insanlar başlarına gelenlerin tek sorumlusu durumuna düşüyor. Ama Lubavitcher Rebbe'nin izinden gittiğimizde ortaya kaçınılmaz olarak şu sonuç çıkıyor: Hitler Tanrı tarafından yollandı –ki bu hiç de hoş bir düşünce değil. Aynı sonuç yukarıda da gördüğümüz gibi daha 1942'de Rabbi Herzog ve diğer ortodoks otoriteleri tarafından kullanılan ifadelerden de çıkartılabilir. Rebbe'yle konuşan bir ateist ya da kuşkuçunun Tanrı'nın adaletini sorgulamak yerine onun varlığını ya da gerekliliğini reddedeceğini ve bu durumda Rebbe'nin deli gavur hakkındaki yanıtının alakasız bir hal alacağı da eklenebilir.

Rebbe Grossman'a yazdığı mektupta şöyle demektedir: "[Kitapçığın Grossman'ın alıntı yaptığı] İçerik genelde doğrudur. Ve Tanrı korusun ben, makalenizde [ondan] yaptığınız alıntılarda hata yaptığınızdan şikayet etmiyorum." Tanrı "Shoah zamanında da tüm yaratıkların da lideri." idi

Rebbenin responsumdaki cevabı bizi “biz çok aciz varlıklarız” argümanına geri götürüyor. Tanrı her zaman her yerdedir, her şeye gücü yeter ve adildir, ve “yaklaşık dört milyar insanla ilgili... her şeyi yönetir. O zaman onun doğruluğundan şüphe etmek ve ‘Adil davranmıyor çünkü yaptıkları benim düşündüklerime uymuyor’ demek doğru mudur? Yaratılanların Yaratanı anlaması mümkün müdür?”

Eğer Shneersohn, diğer Ortodoks düşünürler gibi, bu noktada durmuş olsaydı, argümanı inandırıcı olabilirdi: biz anlayamayız, dolayısıyla açıklanması mümkün değil. Ama devam etti. Bunun açıklanmasının mümkün olduğunu inkar ederek, cevap bulmaya, daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse, “belki yine de bir açıklaması vardır” sorusuna cevap bulmaya çalışmaktaydı.

Yahudi geleneğinde, Rabbi’ler bazen soruların sorulmasını beklemez. Bilge kendine sorduğu soruları responsumda cevaplar. Burada da böyle bir durum söz konusudur. Metot önceki ile aynıdır. Rebbe aksiyomatik ifadelerle başlar. Öncelikle şu kesin ki “Kötülük yukarılardan başlamaz” ve şöyle devam eder: “En büyük sancılarda ve acılarda bile yüce ve tinsel bir iyilik vardır.” Bu ifadesinin yaratacağı şiddetli muhalefetin farkında olduğu için, “insanoğlu bunu anlayamayacak olsa bile..” diye ekler. Çözüm ise şöyle ifade edilir: “Fiziksel felaketlerde [“felaket” anlamına gelen Shoah terimini kullanır] tinsel bir hayır vardır; çünkü bedenle ve ruhun sınırlarının yan yana olması gerekli değildir. Beden ve ruh çelişen özelliklere sahiptir.”

Shenersohn’un varsayımı Yahudi tutuculuğununki ile benzerlik gösterir: Tanrı mutlak olarak iyi ve adildir. Bu nedenle en büyük kötülüğün kaynağı olamaz. Peki o zaman nedir bunun kaynağı? Shneersohn buna doğrudan bir cevap veremiyor. Ama belki de bu cevap yukarıda belirtilen tzimtzum (çelişki) kuramında yatıyor. Tanrı özgür iradenin etkin olabilmesi için dünyadan çekildi ve özgür irade kötülüğü seçme olanağını yarattı. Bu argümanın ortodoksideki

(Yalnızca Yahudi ortodoksisi değil) uzantısı (bazı İncil kaynakları bunun tam tersini iddia etse de) adil kişinin ödülünün bu dünyada değil, öbür dünyada verileceğidir. Argümanda bu noktaya ulaşmak için Shneersohn beden ve ruh arasındaki farkı açıklamaya çalışır. Bedenle kastettiği fiziksel dünyadaki fiziksel varlıktır. Bu varlık elbette insanlarda ebedi bir özellik olan ve tek başına bile olsa kurtarılmaya değer olan ruhtan daha düşük bir seviyede bulunmaktadır. İşte bu nedenle beden için iyi olan ruh için iyi olmayabilir. Bu ayrımdan Soykırıma ilişkin olarak çıkarılması gereken sonuç şudur: Soykırım aslında iyi bir şeydir, çünkü Tanrı iyidir ve Tanrı Soykırımı bedenlerini kurban ederek ruhları kurtarmak için gerçekleştirmiştir.

Bu argüman Rebbe Yossef Yitzhok'un hem beden ve ruh, hem de hayvan ruhu ile insan ruhu arasında yaptığı ayrımın popülerleştirilmesidir. Bir başka büyük düşünür de aynı şeyi söylemişti. Rabbi Avraham Hachohen Kook, Habad'inkine benzer çözümleri savunmamasına rağmen, 1935'de ölümüne kadar Filistin'in Baş Hahamı olarak saygı gördü. Kook da Yahudi ruhlar (tek Tanrılı dinlerin anti-feminist yapısına uygun olarak sadece erkekleri kastediyor gibi görünüyor) ile Yahudi olmayan ruhlar arasındaki farkın, Yahudi olmayanların ruhları ile hayvanların ruhları arasındaki farktan çok daha büyük olduğunu iddia ederek, iki tür ruh arasında bir ayrım yapmıştır. "Hayvan ruhu" (Yahudi olmayan) dünyevi işlerle ilgili iken, insan ruhu (Yahudi ruhu) Tanrıya ve onun buyruklarına yönelmiştir.

Bu genellemeyle tatmin olmayan Rebbe kitapçıktan alınıp kullanılmaya değer kasidik bir mesele icat ederek devam etmiştir.

Her hangi bir nedenle hastanede olan bir kişinin, ameliyat odasına girdiğini hayal edin. Nasıl da korkunç bir görüntü ile karşılaşır: ameliyat masasına bağlanmış birinin etrafında yüzlerinde maske, ellerinde bıçak olan on kişi. Bir kolunu kesmek üzereler. Eğer ziyaretçi

medikal uygulamalarla ilgili hiç bir şey bilmiyorsa, yamyamları hatırlatan bir olaya şahit olduğundan emin olacak ve mutlaka çılgılık atmaya başlayıp “canilerin” elinden “kurbanı” kurtarmak için yardım bulmaya çalışacak. Bu tepkilerinin nedeni tıbbın ve hastanın geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki durumu hakkında bilgi sahibi olmamasıdır. Hastanın hayatının kurtarılabilmesi için kangren olmuş kolunun kesilmesi gerektiğini ve doktorların bu ameliyatı yapıp, kolu kesmek zorunda olduğunu bilseydi, daha farklı davranırdı... Tanrı da aynı cerrah gibi durumu anlıyor ve İsrail için neyin daha doğru olduğunu biliyor. İşte bu yüzden her ne olduysa, bunda bir hayır vardı. Eğer bu bir ölümlünün davranışı olsaydı, şüpheler ve itirazlar söz konusu olabilirdi. Ancak “uzman cerrah” Tanrı olunca, sorgulamaya yer olamaz.

Bu meselde hem yeterince açık hem de suçlayıcıdır. Tanrıyı Kral olarak (“çünkü o kralların kralıdır” –*melekh malkhei hamlakhim*) yansıtan klasik kasidik mesellerin tersine, burada Tanrı profesör, ya da uzman bir cerrahtır. “Kimsenin canı acımadı” diye ekler Shneersohn, çünkü acı ruhsal değil fizikseldi.

Grossman’a yazdığı mektupta Shneersohn hikayeyi tekrarlayarak doğrulamış olur: “‘Ameliyat’ konusuna gelince – kimsenin bir hastayı ameliyat etmenin onu cezalandırmak olduğunu söylediğini duymadım; hatta bunun tam tersi doğrudur. Elbette kişiye yapılan ameliyat onun iyiliği içindir. Ve makalenizde yer alan cerrahın kim olduğu sorusuna gelince... elbette bunu açıklamaya bile gerek yok; balta kendisini kullanana tepeden bakmamalıdır.” Bu ifadeyi şöyle yorumlayabiliriz: Hitler (Cerrah Tanrının elindeki balta) sadece bir araç olarak görülmelidir. Aslında bu Grossman’ın bu pasajdan çıkardığı anlamdır. Shneersohn şöyle devam eder: “Ama şu açık ki insan ne bir keski, ne de bir baltadır.

İnsan seçim yapabilen ve davranışlarından dolayı sorumlu olan bir varlıktır. Hitlerin görevine gelince, ismi hatırlanmaz olsun, bu konuda söylediklerim bana aittir, kökeni Torah'a dayanmaktadır ve İlk Tapınağın yıkılmasıyla ilgilidir." Shneersohn "*Nebuchadnezzar My Slave*" (Kölem Nabukadnazar) konusunda Jeremiah'den (25:9) ve Asurluları Tanrının ceza sopası olarak gören İsaiah'tan (10:5) alıntı yapar. Daha Shneersohn cerrah öreneğine geri dönerek sunları yazar: "söylemeliyim ki bizim neslimiz işin bu bir 'ameliyat' yani *tikkun* ["düzeltme"; birey, toplum ve dünyanın ilahi düzene geri dönüşü] meselesidir, ve *tikkun*un ameliyata giren kişinin iyiliği için yapıldığı ve *tikkun*un çekilen acı ile elde edilen *tikkuna* eşit olmayacağı vurgulanmalıdır." Ölüm gerçeği önemli değildir, çünkü dindar bir Yahudi dirilişe inanır.

Shneersohn'un mektubundaki önemli nokta, cerrah ve ameliyat benzetmesinin kendisine ait olduğunu, bu benzetmeyi Soykırımın Tanrı'nın *tikkuna* ulaşmak için yaptığı bir iş olduğunu ya da daha modern ifadeyle, Tanrı'nın yarattığı insanlar rolüne geri dönebilmeleri için İsraililerin zayıflıklarını yok edip, günahlarını vurgulayarak İsrail'i kurtarmak için yaptığı bir iş olduğunu göstermek için kullandığını kabul etmesidir. (ki Rebbe'nin istediği, Rebbe'nin Tanrının istediğini düşündüğü şey buydu)

Elbette yaklaşımla ilgili sorular da mevcuttur. Hitler bir Nabukadnazar, yani Tanrı'nın kılıcı haline geliyor (keşke Hitler de Nabukadnazar kadar düşünceli olsaydı). Bu da Tanrı'nın Soykırımdan doğrudan sorumlu olduğunu ve Lubavitcher Rebbe'nin bu sonucu çıkarmaktan kaçınmadığını doğrulayan bir ifadedir. Soykırım İsrailileri kurtardı; çünkü kangren olmuş kolu kesti. Böylece yine *mipnei khata'einu* argümanına geri döndük. Yine de Lubavitcher günahların ne olduğunu, kangrenin nerede oluştuğunu tam olarak söylemiyor. Bunlar korkunç günahlar olsa gerek;

yoksa ameliyatın aralarında çocukların da bulunduğu yaklaşık altı milyon insan üzerinde yapılması gerekmezdi.

Rebbe'ye göre çekilen acı bazılarının düşündüğü kadar da büyük değildi. Shneersohn kitapçıkta "o saf ve kutsal bedenlerdeki sızı ve acı geçiciydi ve ruhun ebediliğiyle karşılaştırıldığında bedenin çektiği geçici bir acının değeri olmazdı" diye yazmaktadır. Bu kulağa Yahudi bir Monroe Doktrini gibi geliyor: öbür dünyada bu dünyada olanlar telifi edilecektir. Bu görüş öteki yaşam konusundaki kestirimlere dayanmaktadır. Tüm acıların geçici olduğunu ve eğer ruh kurtulursa, cennete yükseleceğini düşünmek bağnazlıktır. İspanya Engizisyon Mahkemesi Reisi Tomás Torquemada her halde büyük bir coşkuyla bu görüşe katılırdı: bu argüman ölüme gönderilen kurbanı sakinleştirmek için mükemmel bir yoldur.

Shneersohn bu yaklaşımı daha da ileriye götürmüştür. Dindar bir Yahudi için şehit olup Tanrı'nın Adını (*Kiddush Hashem*) kutsamak en büyük ibadettir, ve şehit olan kişi Yüce Tanrı'ya kendisine böyle bir ayrıcalık bahsettiği için teşekkür edecektir. Shneersohn Soykırım'da ölen Yahudileri bir ayrıcalık olarak *Kiddush Hashem*'de ölmüş kabul eder. Bu tür ifade, en azından kısmen, responsumda daha dile getirilmiş olmasa da doğabilecek bir itiraza cevap vermek amacıyla kasıtlı olarak kullanılmış gibi görünüyor. Onlar kurban değildi. Onlar *Kiddush Hashem*'de öldüler ve bu bir ayrıcalıktı. Bu cihatta ölen Müslümanları şehit olarak gören İslam inancına benziyor; ama adı geçen Müslüman şehitler silahlı savaşçılardı. Her iki durumda da, yeniden dünyaya gelme inancı söz konusudur.

Ortodoksi genellikle hem soykırımında ölen Ortodoks kurbanları hem de ölen tüm Yahudileri, hepsinin *Kiddush Hashem*'de ölen dindar Yahudiler olduklarını varsayarak, kendine mal etmektedir. Bu kullanılan kavramda kasıtlı bir değişikliği temsil etmektedir. Klasik örnekler –inançları yüzünden Romalı askerler tarafından öldürülen büyük bilge

haham Akive ve daha sonraki Yahudi karşıtı eziyetler sırasında din değiştirmek veya benzeri büyük günahları işlemektense ölmeyi tercih eden diğer birçok dindar Yahudi-Soykırım için geçerli değildir. Soykırımda Yahudiler inandıkları ya da inanmadıkları şeyler için öldürülmemişti ve din değiştirmekle, irtidat ya da daideoloji değişikliği ile ölümden kaçamıyorlardı. Yahudi oldukları için, yani büyükbaba ve büyükannelerinden üç ya da dört tanesi Yahudi olduğu için öldürülmüşlerdi. Kişisel kararlarında kaderleri üzerinde hiçbir şekilde etkili değildi: doğdukları için öldürüldüler. Ataları da Yahudi oldukları için öldürülmüştü, ama gelecekteki Yahudi şahadetinde Soykırımda olmayan önemli bir ahlaki öğe vardı –gönüllülük. Hristiyanlığı ve Komünizmi seçenler de topluluk ve ülkelerine bağlı, yasalara uyan insanlar da Yahudi suçlular da dahil tüm Yahudiler öldürüldü. Eğer Kiddush Hashem olarak öldülerse, eğer şehit olsalardı gönülsüz şehitler olmuşlardır. Ama şehitlik tanımı gereği gönüllü olmalıdır. Şehit olmak istememesine rağmen öldürülen bir kişi cinayet kurbanıdır, şehit değil. Bu nedenle Soykırımda öldürülen tüm Yahudilerin Kiddush Hashem üzerine öldükleri için *kdoshim* (kutsal insanlar) olduğunu söyleyen değerli arkadaşım Emil Fackenheim'a katılmıyorum. Bu fikir Ortodoks savına benzemektedir ve ben bunu kabul edilemez buluyorum.

Burada Shneersohn bir ikileme düşer. Bir tarafta Ortodoks olmayan Yahudilerin cerrah Tanrının Yahudileri cezalandırma sebebi olmaları gerekmektedir ama öte yandan bu insanlar Kiddush Hashem üzerine ölmüştür.

Sorunun bir kısmını yanıtlayan Shneersohn şunu sorar: Bu kadar çok dindar Yahudi'nin ölümü nasıl açıklanabilir? Buna yanıt verebilmek için Ortodoks çevrelerde bilinen bir mesele başvurur.

Bir insan yaptığı yanlış bir iş için yüzüne bir tokat yiyebilir, ama işi eliyle yapmıştır. Bunun böyle olması-

nın nedeni cezanın –Tanrı korusun– bir intikam şekli değil onu doğru yola getirmek için bir yol olmasındandır. Cezanın etkili olması ve kişinin kendisini düzeltmesini sağlaması için tokat bir insanın en önemli yeri olan yüze atılır. İsrail’in [Yahudi halkının] başına gelen de budur. Nicel bakımdan ağır bir cezaya çarptırılmış olmasının yanı sıra (altı milyon kişi) bu ceza o neslin gururu olan gruba [yani genelde Ortodoks gruba, özelde bu gruptaki bilgelere] verilerek etkisi bir kaç kat artırılmıştır.

Ultra-Ortodoksluğun (ve aşırı solcu Yahudi düşünce biçiminin) tipik bir özelliği olan seçkinci düşünce tarzı hemen göze çarpmaktadır. Hahamlar ve çırakları (yeshivot) “o neslin yüzü” idiler. İnsanlar Tanrı’nın ya da İnsanın gözünde aslında eşit değildir. Orwell’in de dediği gibi bazıları daha eşittir. Ve elbette responsumda kadınların hiç sözü geçmez, onlar gazabın, cinayetin ve günahın aptal nesneleridir. Dil baştan sonra erildir. Shneersohn’un düşünce biçiminde kadınlar erkekler için gerekli bir ektir ve bir neslin kaderinden bahsederken bazen yardımcı-kurbanlar olmanın dışında onlardan söz edilmesine gerek yoktur. Pragmatik olarak da kabul edilen halakik kurallara göre de alimler öğrencilerinden önce, öğrenciler de ailelerinden önce kurtarılmalıdır.¹¹

Shneersohn’un savının bir başka yönü daha vardır. Başkalarının günahları nedeniyle “yüze” tokat atıldığını öne sürer. Diğer bir deyişle Ortodoks olmayanlar Soykırımın ve özellikle de Ortodoks olanların öldürülmesinin sorumlusu olmakla kalmıyordu, günahkar davranışları nedeniyle benzer bir felakete daha yol açmaları da mümkündü; sırf var olmaları yüzünden Mesih’in gelişi engelleniyordu. Shneersohn’un söylemindeki tüm diğer noktalarda olduğu gibi bu konuda da diğer haredi kaynaklardan benzer alıntılar yapılabilir. Dolayısıyla hepsi birincil önceliğin Ortodoks olmayanları Ortodoks hale getirmek olduğunda birleşiyordu –bunun soyut ideolojik bir nedeni değil, birbirleriyle ilişkili

nun soyut ideolojik bir nedeni değil, birbirleriyle ilişkili iki pratik nedeni vardı: birincisi inanmamakla geri kalan herkesin yaşamını tehlikeye soktukları için ve ikincisi Ortodoks olmaları Mesih'in gelişini hızlandıracak için. Elbette Tanrı'nın istediği de budur ve Shneersohn Tanrı'nın ne istediğini tam olarak bilmektedir.

Rebbe şimdiye kadar açıkladıklarıyla yetinmez. Ultra-Ortodokslukta ve özellikle Habad versiyonunda gerçekliğe diyalektik bir yaklaşım vardır. Bir tarafta Mesih'in her zaman gelmesini bekler ve ölümden sonra yaşama inanır. Öte yandan bu dünyaya aittir. Duanın ve emirlere uymanın sihirli bir gücü olduğuna dair derin bir inanç vardır. Shneersohn Tanrı'nın İncil'de söylediklerinden alıntı yaparak bu konuya değinir: "Benim kanunlarıma uyarsanız yağmuru size zamanında göndereceğim." Gerekli dini davranışların sonucu bu dünyada iyi ve uzun bir yaşam sürmektir.

Soykırımı bu tabloya oturtmak kolay değildir. Ancak bir çıkış yolu vardır. Rebbe *Pirkei Avot*'tan (Ataların Sözleri) alıntı yapar: "Bu dünyadaki bir saatlik pişmanlık ve iyi amel sonraki dünyadaki tüm yaşamdan daha değerlidir." Shneersohn bunu kelime anlamıyla değil sanatsal açıdan yorumlayarak kişinin bu dünyada emirlere uygun yaşayarak sonraki yaşamda bir yer kazandığını iddia eder. Tam aksine örneğin *tefillin** bağlamayarak emirlerin aksine her davranışta bulunan kişi (her zaman erkekler kastedilir) sonraki yaşama borçlanmaktadır. Habad tipindeki Yahudi köktencilüğünün Hristiyanlıktakine benzediği görülmektedir. Shneersohn için sonraki yaşam için biriktirilen bu yerler ve borçlar önemliydi, çünkü yalnızca Yahudilere karşı görevini şüpheye karşı koruması değil temel girişim olan ortadokslastırma programını da yürütmesi gerekiyordu –burada bunu Hristiyanlıkta çok popüler olan ateş ve kükürt stratejisini kulla-

* İçlerinde İncil'den bazı ayetler barındıran ve bazı Yahudi ayinlerinde kayışlarla alna ve sol kola bağlanan deri küpler. (ç.n.)

narak yapmıştır. Buna uygun olarak Habad misyonerlerini sokak köşelerine, evlere, havaalanlarına göndererek Yahudileri birazcık, yalnız bir kez tefillin takmaya ikna etmeye çalışmaktadır çünkü böylece kişi sonraki yaşama daha az borçlanacak ve misyoner de daha büyük bir yer kazanacaktır.

Tam da kendilerini içinde buldukları korkunç durum nedeniyle Nazilerle dolu Avrupa'daki kasidik Yahudilerin yapmak istediği tek şey emirlere uygun davranmaktı ama Soykırım onları bunu yapmaktan alıkoymuştur. Tanrıyı memnun etmek istiyorlardı ama genellikle başaramıyorlardı. Shneersohn yaşam kurtarma ihtimali varsa –elbette Yahudi olmayan bir yaşam değil– Sabbath'ı terk etmenin emirlerden biri olduğunu okuyucularına hatırlatarak dinsel Yahudi insancılığının en büyük örneklerinden birini vermektedir.

Ama eğer bu Tanrı'nın emriyse ve yüksek hahamlar bir Yahudi'nin hayatını kurtarmak için Sebati bozabiliyorlarsa, Tanrı neden milyonlarca yaşamı kurtarmamıştır? Shneersohn'un cevabı başladığı ve sonra terk ettiği “çok aciziz” argümanına dönmek olmuştur. Tanrının bu olayda niye böyle davrandığını bilmiyoruz der Rebbe. Bunun yerine başka bir önemli insancıl dinsel geleneğe, yani “bizi eziyetten koruması için Tanrı'ya yalvarmak hepimizin görevidir” düşüncesine döner. İtiraz etmemiz teşvik edilir çünkü itiraz Tanrı'nın kanunlarını izlemek istediğimizi gösterir. Buna en iyi örnekler on dokuzuncu yüzyılın başında yaşayan ve cemaatindeki fakir ve düşkünler için Tanrıyla tartıştığı söylenen Berdichev'li ünlü Haham Levi Yitzhak hakkındaki hikayelerdir. Bu arabuluculuk girişimlerinin işe yarayıp yaramadığı belli değildir, ama Shneersohn işe yaramasa da açıklanamaz bir kadere karşı yapılan bir itirazın psikolojik değerini anlayacak kadar kurnaz bir pedagoğdur.

Rebbe daha sonra ilk meseline dönerek bunun kesin bir benzetme değil bir mesel olduğunu söyler. Bir cerrah bir

organı kesmek zorunda kalabilir; ama eğer isteseydi Tanrı Soykırımı engelleyebilir ve Shneersohn gibi o dehşeti yaşatmadan Yahudilerin ruhsal sağlıklarını kazanmasını sağlayabilirdi. Shneersohn'un Tanrının neden böyle yapmadığı sorusuna yanıtı yoktur; tüm önerebildiği Tanrı'ya itiraz etmemek ve emirlere uymaktır; emirlerde çelişki olmadığını söyler.

Bu savın bir iç mantığı yok değildir: Tanrı'nın her şeye gücü yeter, cinayeti önleyebilirdi ve Tanrı'nın ne istediğini bilmediğimiz dışında bir açıklama yoktur –tabii Shneersohn az önce Tanrı'nın bunu neden yaptığını açıklamış ve suçu Ortodoks olmayan Yahudilerin üzerine atmıştır.

Responsumun son bölümünde Rebbe inançsızın Tanrı'ya isyanıyla ilgilenir. Habad öykülerinden alıntılar yaparak isyankar birinin hikayesini anlatır. İsyankarla karşılaşan Rebbe ona Acher gibi Yahudi dinsel geleneği hakkında her şeyi öğrendikten sonra geleneği reddettiye gerçekte de isyankar olacağını çünkü neye isyan ettiğini bileceğini söyler. Ama Shneersohn'a göre günümüzdeki isyankarların çoğu cahillerden oluşmaktadır ve onları tetikleyen şey isyankarlık değil (çünkü neye isyan ettiklerini bilmemektedirler) tembellik, günahkar arzulardır. Bu sav da mükemmeldir ve kısmen doğrudur; her Katolik, Protestan ve Müslüman köktenci vaiz de aynı savı ileri sürmektedir.

Yine Rebbe'nin savının gidişinde bir hata vardır. Bir din felsefesini ya da karmaşık bir fikirler ve inançlar bütünü reddetmek için bu yapıların derinliklerini bilmek gerekli değildir. Temel ilkeleri ve genel dünya görüşünü iyice anlayanın yeterli olacağı anlaşılmaktadır. Aslında Rebbe'nin düşünce çizgisinin tam aksi de savunulabilir: Eğer kişi bu tür bir inanç sisteminin geçerliliğine, en azından ilk bakışta ikna olmuşsa ancak ve ancak o zaman kabul etmeden önce onu dikkatle ve derinlemesine incelemek zorundadır. Yoksa bu tür bir yapının ince noktaları önemli değildir, çünkü ilkeler kabul edilebilir durumda değildir.

Benzer şekilde daha önce de bahsedildiği gibi bir kafir Shneerson'un sandığı gibi Tanrının nasıl çalıştığını sorgulamaz; Tanrı'nın varlığını toptan reddeder ya da, alternatif olarak, adil ve her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın varlığına inanmaz. Shneersohn bu olasılığa değinmemiştir.

Bütün bunlardan ne çıkarabiliriz? İlki ve önemlisi Ortodoks ve Ultra-Ortodoks Yahudiler, özellikle de kasisik Yahudiler arasında Soykırımın sonunda ortaya çıkan derin duygusal ve entelektüel dalgalanmaları anlayışla karşılamalıyız. Bu açıdan dindar olsun olmasın tüm Yahudiler aynı durumdaydı. Travmayla başa çıkma için bir çok çaba vardı ve kişisel inanç sorgulamalarıyla başa çıkma çabaları da çok fazlaydı. Her okuyucu Shneersohn'un genellikle acılı ve çelişkili, ama yine de sahici ruhsal arayışlarında imkansız ve cevapsız sorulara yanıt bulmaya çalışan dürüst bir inananın şaşkınlığını ve zihinsel acısını görebilir. Yine de temelde kendini suçlayıcı olduğu için responsum Yahudi köktencilğinde seyrek rastlanan bir bildiridir. Shneersohn'un sözleri yalnızca Habad akımının köktenci dünya (ve Yahudi ve İsrail politikaları) içindeki merkezi yeri nedeniyle değil Rebbe'nin diğer Haredi liderlerinin söylemeye korktuğu şeyi söylediği ya da ima ettiği için önemlidir: Soykırım adil bir Tanrı'nın işiydi, Yahudilerin günahları yüzünden gerçekleşmişti, Hitler Tanrı'nın maşası, tanrının kulunun bir uzantısı ya da başka bir deyişle habercisiydi. Bu tür bir ideolojinin kabul edilmesi tüm Soykırım araştırmacılarını ve olanları açıklama için yapılan tüm çabalarını gereksiz hale getirecektir.

Tanrı'nın planını anlamaktan aciz miyiz? Bu savın iler tutar bir yanı var mıdır? Soykırımda on üç yaşın altında en azından bir milyon çocuk öldü ve kimse onların iyi ya da kötü amellerinden sorumlu olduklarını ya da, en azından günahın Yahudi tanımı uyarınca günah işlediklerini iddia edemez. Evet, bir gelenek babaların (anneler ne olacak?) günahlarını oğullarının (kızlar ne olacak?) çekeceğini söyler,

ama daha kesin olan gelenek herkesin kendi hareketlerinden ve dolayısıyla kendi suçlarından sorumlu olduğunu belirtmektedir.

En zor sorulardan biri çocukların neden öldürüldüğüdür. Haredi yorumu Tanrı müdahale etmediği için öldürüldükleri şeklindedir ama hiç şüphesiz müdahale edebilirdi ve elbette öleceklerini biliyordu. Eğer cevap Tanrı'nın niyetini hiçbir zaman anlayamayacağımız ise açık ve basmakalıp –ve muhtemelen doğru– yanıt, anlayabilecek olalım ya da olmayalım, Tanrı'nın niyetini ve nedenlerini bilmek istemediğimiz çünkü bu cinayeti önleme şansı varken bir milyon çocuğun katledilmesini durdurmamaya yönelik *tüm* nedenlerin kötü olduğudur. Sözde ilahi vahiyle gelen ahlak kurallarının kendisi bu durumu kanıtlamaktadır. Aksi halde Tanrı Şeytan olur ve Yahudiler Şeytan'a inanmak istememektedirler.

Çocukların neden öldürüldüğü sorusuna ne menachem Mendel Shneersohn ne de haredi dünyasındaki çok zeki ve birçok durumda mükemmel ahlaka sahip diğer kişiler bir yanıt verebilmektedir. Biri daha doyurucu bir yanıt verene kadar belki de Walter Zvi Bacharach'ın yanıtı o kadar da kötü değildir: Tanrı'ya kızın ama yine de ona inanın. Ortodoks olmayan ya da dinsel olmayan bir bakış açısından teoloji Soykırıma cevap verebilmiş gibi görünmemektedir. Tarihsel, toplumbilimsel, psikolojik hatta belki felsefi açıklamalar daha yaratıcı olmuştur. Bazıları dinbilimsel cevapların gerekliliğinden bile şüpheye düşmeye başlamıştır. Aslında benim düşüncem de bu. Soykırımın dinbilimi büyüleyicidir, ama bir çıkmaz sokaktır.

Onuncu Bölüm

Kurtarma Girişimleri: Auschwitz Tutanakları

Soykırım sırasında katledilen Yahudiler kurtarılabilir miydi? Bu soru geçmişte sayısız uykusuz geceye mal oldu, olmaya da devam edecek. Olası yanıtların son derece büyük bir dikkatle hazırlanması gerekiyor. Tarihçilerin “eğer...” ile başlayan soruları sormayacakları varsayılrsa da, birçoğu bu soruyu sorar.¹

Eğer Büyük Güçler, Nazi Almanyası’nı henüz tam olarak güçlenmemişken durdurmuş olsaydı Soykırım için gerekli şartların oluşmasını sağlayan İkinci Dünya Savaşı çıkmayacak ve Soykırım meydana gelmeyecekti. Ama hiç kimse bir Soykırım olabileceğini düşünmemişti. Dahası, hiç kimse bir Soykırımın mümkün olabileceğini de düşünmemişti çünkü, Almanlar 1930’lu yıllarda uygulamaya koymaya karar verene kadar, Soykırımın ne olduğunu bilen de yoktu. Geleceğin Müttefik Güçleri Nazi Almanyasını engellemeyince çok büyük miktarda kayıplar verdiler. Batılı Müttefikler Orta Avrupa’dan olabildiğince az Yahudi mülteciye kapılarını açtı, çünkü bu rahatsızlık verici ve geleneksel olarak pek de popüler olmayan azınlık, ekonomik bir krizin ortasında iş-

sizlik sonucu altüst durumda bulunan iş pazarlarında kendilerine bir yer edinebilme çabasıındaydı.

Savaş başladıığında, yenik ve Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bölünmüş durumda bulunan Polonya hem Fransa'nın hem de Britanya'nın kendisine ulaşamayacağı bir noktada bulunmaktaydı. Fransa'nın yenilgisinden sonra Britanya Almanlara karşı varlığını muhafaza edebilmek için tek başına mücadele vermek durumunda kalmıştı. Bu koşullar altında hiç kimsenin bir diğerine, hele Yahudilere, yardım edecek durumu kalmamıştı. Tek istisna eğer Britanya kaçanlara kalma izni vermiş olsaydı Filistin olabilirdi. Üzerinde çok fazla durulmuş bir konu olduğu için burada Filistin'in Yahudi göçmenlere kapatılması üzerinde durmayacağım.² Britanya hükümeti giriş izni vermiş olduklarına bile engel oldu: beş yıllık bir dönem içinde tam 75.000 Yahudi. Yahudi Örgütü Yönetimi (JAE) Avrupa Yahudilerinin kıyım haberleri 1942 Kasım ayı içinde Filistin'e ulaştığında, toplam 29.000 çocuk için giriş izni almaya çalışmış ve son derece sınırlı sayıda giriş belgesi elde edebilmiştir. Bu uygulamanın nedeni olarak, Britanya resmi belgelerinde defalarca belirtildiği şekliyle, Yahudilerin Filistin'e gelmesi durumunda Arapların Mihver Devletleri ile birleşmeye gitme ve Britanya'nın da Orta Doğu'daki etkisini yitirmesi olasılığı gösterilmiştir.³ Britanyalı siyasetçiler Hindu Müslümanların, özellikle imparatorluk güçleri içerisinde bulunanların, bu olaylar sonucunda kontrolden çıkabileceği ve savaşın Britanya için çok kötü sonuçlanabileceği yönünde tartışmalar yapmaktaydılar. Tarihçiler, bu yaklaşımların fikirlerin samimi ifadeleri mi yoksa Yahudi aleyhtarı düşüncelerin yansımaları mı olduğu konusunda araştırmalarını sürdürmektedirler. İkinci bir soru da söz konusu tehditlerin gerçek olup olmadığıdır.⁴

Ben bu fikirlerin, tartışmaya değer olup olmadıkları konusu bir yana, içten bir biçimde ortaya konuldukları inancındayım. Ama bu durum Londra hükümetinin Yahudilere

karşı sevgi duyguları içinde olduğunu da göstermez. Aslında tam tersi bir durum söz konusudur. Bir çoğu, belki de tamamına yakını, en azından ılımlı bir düzeyde genel olarak bütün Yahudilere ve özelde de Siyonistlere karşıydılar. Ama ben bu durumun, tutumlarını ve politikalarını etkilemediğini düşünüyorum. Daha ziyade, söylediklerini inanarak söylüyorlardı diyebiliriz.

Arapların memnuniyetsizliğinin arkasında yatan neden, esas olarak Britanya'nın bölgenin büyük bölümünde kontrolü elinde tutuyor olması ve Arap milliyetçilerinin kendilerinden kurtulmak istemesiydi. Filistin'deki Siyonist yerleşimi ateşe körükle gitme etkisi yarattı, çünkü Yahudiler bu bölgeye Britanya tarafından yerleştirilmiş yabancı bir nüfus olarak görülmektedir.⁵ Ama Arap tehdidi kısa değil uzun vadeli bir tehditti. Britanya'ya karşı tek Arap isyanı -1941 baharında Alman yanlısı Raşid Ali el-Ghailani'nin Irak'ı ele geçirmesi- küçük bir Britanya kuvveti tarafından şaşkınlık uyandıracak kadar kolay bir şekilde bastırıldı.⁶ Savaş süresince Britanya'ya karşı faaliyetlerde bulunan herhangi bir ciddi Arap yeraltı örgütüne rastlanmamıştır. Bir takım Britanya karşıtı propaganda hareketleri ve özellikle Mısır'da bulunan bazı subayların bir Mihver zaferi beklentisi içinde olmaları dışında Britanya'nın bölgedeki varlığına ciddi sayılabilecek herhangi bir tehdit oluşmamıştır. Burada, Nazilerin hevesli bir destekleyicisi olan, Nihai Çözümün uygulanışında katkısı bulunan ve bir çok Filistinli Arap tarafından meşrû lider olarak kabul edilen Kudüs müftüsü Hacı Emin el-Hüseyn'in önemini belirtmeliyiz. Ama protestolarının pek etkili olduğu söylenemez çünkü o esnada Filistinli Araplar 1936-1939 tarihleri arasında Britanya'ya karşı ayaklanmalarının çok sert bir şekilde bastırılmasının etkilerinden sıyrılmaya çalışmaktaydılar.⁷

Uzun vadeli politikaların değerlendirilmesi daha farklı bir bakış sunmaktadır. Britanya sadece Mihver güçlerine karşı değil, sırtında komünist Rusya tehdidi hiç eksik olma-

dan, hem Birleşik Devletler'e hem de Fransa'ya karşı da üstün konumunu korumaya çalışmaktaydı. Savaştan sonra Britanya Orta Doğu'da sadece sınırlı bir güç bulundurmakla yetinecek ve Arapların dostluğuna güvenmek durumunda kalacaktı. Ortadaki problem, halen imparatorluğunu kaybetmeye niyeti olmayan savaş dönemi Britanya'sından bakıldığında, olabildiğince gerçektir. Araplara karşı kendilerini savunmaktan aciz oldukları ve bu yüzden Britanya'nın yardımını isteyecekleri farz edilen Siyonistlerin ülkenin başına bela oldukları düşünülmektedir. İçerisinde haklarının imparatorlukça güvence altına alınmış olduğu Yahudi bir azınlığın yer aldığı –çevrede ne kadar az Yahudi olursa o kadar iyiydi– bir Arap Filistinli en ideal çözüm olarak görülmektedir. Bundan dolayı ya çok sınırlı bir Yahudi göçü istenmektedir ya da hiç istenmemektedir. Dolayısıyla Soykırımdan bir kurtarma çabası da söz konusu olmayacaktır.

Yahudilerin perspektifinden bakıldığında durum daha değişik görülmektedir. Filistin'e göçün on binlerce Yahudi için tek umut haline gelmesinin hemen ardından Britanya, vermiş olduğu sözleri bir anda unutarak sırtını Yahudilere dönuverdi ve Filistin'e ulaşarak kurtulabilecek onca kişiyi ölüme mahkum etmiş oldu. Daha sonra, Yahudi askeri gücünün ustalığı ve çeşitli Arap topluluklarından çok daha üstün olduğu gerçeği ortaya çıktı ama bunun için İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üç yıl beklemek gerekti. Bundan önce, Britanya askeri güç bakımından Yahudilerin zayıf, Arapların ise ya potansiyelde ya da her halükarda Yahudilerden daha güçlü olduklarını tahmin etmekteydi.⁸

Soykırım esnasında Filistin'de bulunan Yahudilerin Avrupa'daki Yahudilere karşı tutumu konusunda oldukça hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Yeni çalışmaların, bana göre oldukça ikna edici bir şekilde gösterdiği gibi Yahudi Örgütü Yönetimi, David Ben Gurion'nun liderliği ve iki yakın çalışma arkadaşının, Siyasi Daire başkanı Moshe Sharet (Shertok) ve mali işler sorumlusu Elizer Kaplan'nın katkıla-

rı ile, kurtarma operasyonları ile çok yakından ilgilenmiştir. Ama bu girişimlerin hemen hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştı çünkü Filistin’de bulunan Yahudiler sayıca yetersizdiler –yaklaşık yarım milyon kadar– ve ülkeyi savaş sırasında çok büyük bir garnizonun bulunduğu bir askeri üs olarak görmekte olan Britanya’nın yönetimi altında bulunmaktaydılar. Londra ve New York ile direkt bir bağlantıları bulunmamaktaydı. Filistin’deki Yahudi nüfusunun –Yisvuh– kullanabileceği bir ordusu bulunmamaktaydı ve Avrupa’daki yeraltı grupları ancak Müttefiklerin yardımı ile, ki ufukta görünen bir şey yoktu, çalışabiliyorlardı. Hiç şüphesiz çok daha fazla şey yapılabilirdi ama Müttefiklerin onayı olmaksızın Avrupa’daki Yahudileri Filistin’deki kardeşlerinden ayıran duvarları yıkmak imkansızdı.⁹ Görünüşe göre, savaş sırasında çoğunluğunu Balkanlar, Macaristan ve Sovyetler Birliği’nden gelenlerin oluşturduğu 50.000 civarında Yahudi, ki bu durum hepsinin Nazi işgali altındaki Avrupa’dan gelmediğini göstermekte, Filistin’e gitmeyi başarabilmiştir.¹⁰

Gelin şimdi de kurtarma çabalarının iç karartıcı kronolojisine bir göz atalım. Almanya 1941 Haziranında Sovyetler birliğini işgal etti ve ele geçirilen bölgelerde ki Yahudilerin toplu imhası başladı. Sovyetler tam bir ricat halindeydiler ve Almanların ilerlemesi ancak Leningrad (St. Petersburg), Moskova ve Stalingrad kapılarında Sovyetlere çok büyük insan kaybına mal olan direnişlerle durdurulabildi. Batı neler olduğunun farkında mıydı? Aslına bakarsanız tarihçiler, özellikle Richard Breitman, Britanyalı şifre kırıcılarının işgal altındaki Sovyet topraklarında bulunan Alman Düzen Polisinin 1941’in Temmuz-Eylül ayları arasındaki mesajlarını ele geçirdiğini ortaya çıkarmıştır. Deşifre edilen dokümanlarda öldürülen çok sayıda kişiden ve birkaç olayda da Yahudilerden açıkça bahsedildiği görülmektedir. Bu mesajların Churchill’in masasına kadar ulaştığı yönünde deliller bulunmaktadır. Örneğin, raporları analiz eden bir görevli Yahudi kıyımının halen devam etmekte olduğu sonucuna varmıştır: “Alman polisinin eline geçirdiği bütün Ya-

hudileri öldürmekte olduğu olgusu artık net bir biçimde görülmektedir.”¹¹ 1941 Eylülünün ortalarına gelindiğinde, Berlin’in hassas konuların radyo mesajları ile gönderilmesi hususunda göndermiş olduğu emirlere uyulması sonucu, artık mesajlar kesilmişti.

Burada karşımıza iki soru çıkmakta. Birincisi, Britanya şifresi kırılmış mesajları incelemeye devam etti mi ya da inceleme sonuçlarını ciddiye aldı mı? Britanya’nın elindeki malzemedan Avrupa genelinde bir Yahudi kıyımının sürmekte olduğu sonucunu çıkarmak mümkün olabilir mi? Almanların yakın tarihli araştırmalarından çıkan sonuç 1941 yazında tüm Avrupa Yahudilerini öldürme kararının henüz alınmadığını göstermekte.¹² Britanya nasıl oldu da Almanya’nın daha sonra böyle bir karar alacağı yönünde kehanette bulunabildi? Breitman, söz konusu mesajları okuyan bir takım analizcilerin Sovyet Yahudilerinin yok edilmekte olduğu sonucuna vardıklarını söylemektedir. Burada sorun, bu sonuçların dışışlerine ulaşmamış olması ve birkaç kişi dışında kimse tarafından bilinmemesi nedeniyle Britanya politikası üzerinde gözlemlenebilir herhangi bir etkisinin görülmeyişidir. Breitman’nın gösterdiği gibi, söz konusu bilgiyi sadece Churchill, 24 Ağustos 1941’de yaptığı bir konuşmada propaganda amacı ile kullanmıştır.¹³

İKİNCİ soru öncekinden de ciddi. Eğer birkaç analistin değil de Britanya hükümeti gözlerinin önünde cereyan etmekte olan şeyin bir genosit olduğunu (terim daha kullanıma girmemişti) anlamış olsalardı milyonlarca kurbanı kurtarmak için ne yapabilirdi? 1941 yazında Sovyetler hızla geri çekilirken, Yunanistan ve Girit’te Britanya güçleri tam anlamıyla yenilgiye uğruyor, Atlantik’teki savaş da kendileri için pek de iyiye gitmiyordu. Birleşik Devletler tarafsızlığını korumaktaydı. Britanya Avrupa’daki Yahudileri yok olmaktan kurtarmak istese bile bir şey yapacak durumda değildi, ama zaten böyle bir şey istemedikleri de açıktı. Ama yine de kıyısından köşesinden bir şeyler yapabilirlerdi: Daha

çok Yahudinin Balkanlardan Filistin'e kaçmalarına izin verebilirlerdi –ama bunu yapmayı reddettiler. Politikalarını kamuoyuna açık bir şekilde duyurabilirlerdi. Bir yıl sonra gerekli paranın yasadışı yollara İsviçre'den Batı Avrupa ülkelerine transferini sağlayabilirlerdi. Aslına bakılırsa Britanya'nın seçenekleri, daha sonra anladığımız gibi o subayın analizleri sonucunda daha çok sezgileriyle çıkardığı sonuç, neler olup bittiğini ne kadar kavradılsa; sınırlıydı

Britanya 1941 sonbaharında Yahudileri uyabilir miydi? Sovyet bölgelerinde yaşayan Yahudilerin Londra'yı çekecek radyo alıcıları yoktu –Sovyet yönetiminde bu tür alıcılara izin verilmiyordu ellerinde bulunduranların da radyolarına Alman işgalinde el konuldu. Toplu kıyım vakit kaybetmeden başladı; önce erkekler katledildi ve hemen ardından da sıra kadınlara ve çocuklara geldi; artık Yahudileri uyarmanın bir anlamı kalmamıştı çünkü büyük bir kısmı zaten kurbanlar arasına katılmıştı bile, sağ kalanlar ise Almanların ne yaptığına kendi gözleri ile şahit olmuşlardı. Britanya'nın elindeki bilgiyi Almanların ileride Batı ve Orta Avrupa'da nasıl bir politika izleyeceklerini tahmin etmekte kullanıp kullanamayacağı ise cevaplanacak bir başka sorudur. Bunu düşündüklerini varsaysak bile, ki bu çok büyük bir varsayım olacaktır, acaba inandırıcı olabilecekler miydi? Bu gün, Yahudilerin ve Yahudi olmayanların Alman politikalarına karşı tutumlarını bilmenin verdiği avantajla söyleyebiliriz ki bu çok zayıf bir olasılık.

Öte yandan, eğer sadece rasgele bir istihbarat görevlisi değil diğer Britanya yetkilileri de okuduklarına inansaydı şifre kırma operasyonlarını tehlikeye atmaksızın ellerindeki bilgiyi kamuya açıklamanın bir yolunu bulabilirlerdi. Eğer bu gerçekleşmiş olsaydı –bu durumdan kaynaklandığı düşünülen bir ikilem sonraki üç yıl içinde sık sık gündeme gelmiştir– en azından durumun umurlarında olduğunu göstermiş olacaktı. Öyleyse pratik değil ahlaki bir soru var önümüzde. Erdem konusunu bir kenara bırakırsak, ben

bir çok kez bilginin görülür bir biçimde ortada duruyor olmasının o bilginin ne anlama geldiğini sezmeye yarayacak bir anlayış olmadan bir işe yaramayacağı görüşünü savundum. Yukarıda aktardığımız durumda da belki de en çok bir avuç insan o bilgiye sahipti ama diğerlerini ikna etmeyi beceremediler.

Aylar geçtikçe bilgi akışı da hızlandı. 1941 Kasımında Cenevre'deki JAE temsilcisi Richard Lichtheim Filistin'e gönderdiği mesajda olayların geniş çaplı bir toplu kıyım olduğunu, durumun gelecekte daha da kötüleşebileceğini belirtti.¹⁴ 27 Mart 1942 tarihinde Fransa'daki Alman ordu komutanlarının önerisiyle ilk parti Fransız Yahudileri "doğuya," bugün artık Auschwitz olduğunu bildiğimiz, bir milyondan fazla Yahudi'yi öldürecek olan bir makinenin yapımının ilk adımlarının atılmakta olduğu yere doğru yola çıkarıldı. Sınır dışı edilmelerle ilgili bilgiler İsviçre'ye sızdı. Ama İsviçre hükümetinin bu bilgilere ihtiyacı olduğu söylenemezdi: Yahudilerin toplu halde öldürülmeleri ile ilgili bilgiler onlara Almanya'ya bir iyi niyet gösterisi yapmak için 1941 Kasımında doğu cephesindeki Alman hastanelerine gönderdikleri tıp görevlileri tarafından aktarılmıştı. Doktorlara gördüklerinden hiç kimseye bahsetmemeleri emre dildi.¹⁵

1942 Haziranında Polonya'daki (önemli bir sosyalist, anti-siyonist, anti komünist ve din karşıtı) bir Yahudi Partisi olan Bund'dan gönderilen bir mesaj Londra'ya ulaştı ve Haziran sonu ile Temmuz başında yayınlandı. BBC'nin radyo yayını bilgiyi Avrupa'ya aktardı: Polonya'da, bir kısmı gazlanarak, 700.000 Yahudi öldürülmüştü. Ölüm kamplarından (aralarında Auschwitz yoktu) bahsedildi. Uyandırılmak istenen izlenim hedefin sadece Polonya Yahudileri olduğu ne Avrupa'daki ne de dünyaya yayılmış durumdaki diğer bütün Yahudilerin bu işlerle ilgisi olduğu yönündeydi. Bu haberlere ne Amerikalı ve Filistinli Yahudiler ne de yayınlayan Britanya yetkileri inanmıştı.¹⁶

Ağustos ayının sekizinde, Dünya Yahudi Kongresi (WJC) Cenevre temsilcisi genç Dr. Gerhard Riegner "Doğuda" yarım ile dört milyon arası Yahudinin çok yakın bir gelecekte ölüm tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu, bu ölümlerin bir kısmının prusik asit kullanımı ile (Auschwitz'te kullanılan Zyklon B adı ile tanınan gaz da bir prusik asit türeviydi) gerçekleşeceğini belirten ünlü telgrafını Londra ve New York'daki WJC temsilciliklerine gönderdi. Bu bilgi kendisine Silesia'da katıldığı bir toplantıda görüştüğü yüksek düzeydeki bir takım Nazi subaylarının son derece rahat bir biçimde Yahudileri nasıl öldüreceklerini anlattığına şahit olan Nazi karşıtı bir Alman işadamı Eduard Schulte tarafından aktarılmıştı. Bilinen bir şey varsa o da Riegner'in isteğine rağmen Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı resmen tanımakta oldukları Amerika'daki Siyonistlerin başkanı Stephen S. Wise'ı bu telgraftan haberdar etmek istemedikleridir. Wise telgrafi Londra vasıtasıyla ele geçirdiğinde kendisinden içindeki bilgilerin doğruluğu onaylanıncaya kadar bir açıklama yapmaması istendi.

Riegner'in telgrafi Soykırım konusunda bir dönüm noktası olmuştur: dış dünya ilk kez Almanların birkaç bölgede gerçekleştirmiş oldukları toplu kıyımların çok ötesine geçmeyi ve Avrupa'da yaşamakta olan bütün Yahudileri yok etmeyi planladıkları yönünde açık ve net bir işaret görme fırsatını bulmuşlardı. Özellikle Amerikan Yahudi tarih yazımında Wise Yahudileri ve Yahudi olmayanları tehlikeye karşı uyarması gerekirken hükümetin emirlerine uymakla suçlanmaktaydı. Burada konunun öneminden dolayı iki yorum yapmamız gerekiyor. Birincisi, Riegner'in telgrafında Cenevre'deki yerel Dünya Yahudi Kongresinde kendisinin üstü durumunda bulunan Paul Guggenheim tarafından dikte ettirilmiş iki cümle bulunmaktaydı. Cümleler şunlardı: "Geçtiğimiz bu bilginin kesinliği ile ilgili bütün çekincelerimizi korumaktayız. Adı geçen bilgi kaynağı üst düzey Alman yetkililerle yakın ilişkiler içinde olup şimdiye kadar vermiş olduğu bilgiler genellikle doğru çıkmıştır."¹⁷

Telgraf bile kesin bir ifade taşımazken ve bilginin doğruluğu teyit edilene kadar beklemesi istenen Wise nasıl davranmalıydı? Ya bilgide bir yanlışlık söz konusu idiyse? Rieger bir şeylerden şüphelenmekte olsa da hükümetin konuyu incelemesi gerekmiyor muydu?

İkinci yorumumuz ise Wise'ın konumunun pek de rahat olmadığı yönünde. Anti-semitizm Amerika'da yükseliş halindeydi. Yahudi gençleri, gittikçe artan bir oranda, toplumun diğer kesimlerinden gençlerle birlikte, orduda askerlik görevlerini yapmaktaydılar ve Yahudi ailelerinin en büyük endişesi kocalarının, oğullarının ve kardeşlerinin durumlarıydı. Roosevelt yönetimi bir taraftan Hitler ile Yahudiler arasında diğer taraftan da yerel anti-semitizm ile Amerikan Yahudileri arasında durmaktaydı. Toplumu bu konuda harekete geçirmek kolay bir iş değildi ve hükümet Yahudilere en büyük yardımı savaşı kazanarak yapabileceği kanısındaydı. Peki Amerika eğer isteseydi, ki istemedi, Yahudilere 1942 yazında yardım edebilir miydi? O sırada, Almanya Rusya cephesinde Stalingard ve Kafkasya'ya, Kuzey Afrika'da ise Kahire'ye doğru (1942 Temmuz) ilerlerken Amerikan güçleri de Pasifik okyanusunda Midway'de (4-7 Temmuz 1942) çarpışmaktaydı. Amerika Almanların Yahudileri katletmesini önleyebilir miydi? Bu sorunun yanıtı 'hayır' dır. Ama buna rağmen Wise, Amerikan Yahudi liderliğini telgrafın içeriğinden haberdar etmiş ve elindeki bilgiyi başkana iletmeye çalışmıştır.

Wise acaba daha farklı bir şekilde mi davranmalıydı? Dışişlerinin ellerindeki kesinleşmiş bilgiyi Kasım ayında Wise'a aktarmasından sonra Amerika'nın büyük bir propaganda atağı başlatarak konuya verdiği önemi gösterebilecek olması gerektiği yönündeki yaklaşımın üstünde durulmaya değer. Amerika'nın Avrupa'daki Yahudilerin safında yer almaktan neden kaçındığına yönelik açıklamalar geçen zaman içinde sayısız kez ortaya konmuştur: Acımasız ve korkunç bir biçimde sürmekte olan bir savaşın içinde oluşu; haber akışı ile

bilgi arasında, haber yerine ulaştığında bile, oluşan boşluk ve Yahudiler yüzünden savaşı kızıştırmakla suçlanabileceği olasılığı, Anglo-Sakson Amerikalıların bir kısmında gözlenen geleneksel Yahudi karşıtı duyarlılıklar, belki de düşmanca bir duygu olarak nitelendirilebilecek olan ve – bir çok siyasetçinin paylaştığı bir görüşle – Yahudileri başkaları da aynı biçimde acı çekerken kendilerine ayrıcalıklı yaklaşılmasını isteyen ve rahatsızlık veren bir azınlık grubu olarak görme eğilimi.

Sesini iyiden iyiye duyurmaya başlayan ve hükümetin Yahudilere yardım elini uzatmasını isteyen Britanya kamuoyu ve Birleşik Devletler'deki Yahudilerin baskısı üzerine Anglo-Amerikan liderleri yalanlar üzerine kurdukları bir bahane hazırlamaya soyundular: “mülteciler” sorununu (kesinlikle Yahudiler değil, Tanrı yazdıysa bozsun) tartışmak üzere gözden olabildiğince uzak olan Bermuda'da bir konferans düzenlendiler. Bu trajikomik yalanın Varşova'daki getto ayaklanması ile aynı güne (19 Nisan 1943) rastlaması rastlantıdan başka bir şey değildir. Ama katılımcıların, kimlerden oluştuğu göz önüne alındığında, yapılacak bir şey olmadığı sonucuna varmalarının bir rastlantı olmadığını söyleyebiliriz. Alınan kararların sözde güvenlik nedenleri ile açıklanmayacağı açıklanırken Yahudilere ve diğer mültecilere yardım edebilmek için son derece önemli kararlar alındığı yolunda verilen demeçler durumun üstünü örtmek için uydurulmuş bir yalan ağının parçalarıydı sadece. “Yahudiler konusunda sizi rahatsız etmek istemezdim” diye yazıyordu 18 Mart 1943'deki toplantıdan önce Britanya'nın Bermuda'daki en üst düzeydeki görevlisi Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a. “Ne kadar can sıkıcı bir konu olduğunun farkındayım.”¹⁸

1943'e gelindiğinde Batılı Müttefiklerin yardım etmeleri mümkündü. Ama ne milyonlarca yaşamı kurtarabilecek ne de Polonya'daki ölüm kamplarını bombalayabilecek durumdaydılar çünkü o bölgelere ulaşmalarını sağlayacak havaa-

lanlarına sahip değillerdi. Bu durum aynı yılın Kasım ayında İtalya Foggia'da bulunan üsleri ele geçirip Polonya'yı bombalayabilecek duruma gelinceye kadar devam etmişti. Ama Müttefikler, Yahudi örgütlerinin kendilerinden istedikleri şeyi yerine getirebilecek durumdaydılar: Tarafsız ülkelere kendilerine ulaşmayı başarmış Yahudilerle ilgilenebilecekleri garantisi verebilirler, Britanya sınırlayıcı kanunlarına göre Filistin'e gelmeye hakkı olan Yahudileri kabul edebilirler; işgal altındaki Avrupa'da bulunan yeraltı Yahudi topluluklarına para transferinde bulunabilirler ve Almanya'da sürdürmekte oldukları propaganda savaşına devam edebilirlerdi. Breitman, Britanya'nın Almanların Avrupa'daki Yahudileri katletmekte olduğunu kabul eden Müttefiklerin 17 Aralık 1942 tarihli deklarasyonunu gösteren el ilanlarını Alman şehirlerine atmış olduğunu göstermiştir. Eğer bunu yaptıysalar, devamını da getirmeliydiler. Amerikalılar da aynı şekilde davranmaydılar.¹⁹

Bu önlemler alınmış olsaydı bile milyonları kurtarmaya yetmeyecekti ama belki de daha fazla insanın kurtulmasını sağlayabilecekti. Yahudi geleneği bir yaşam kurtaranın bütün bir dünyayı kurtardığını söyler bize. Kaç dünya daha kurtarılabilirdi acaba –yüzlerce, belki binlerce ya da daha fazla. Kim bilebilir ki bunu? Ama yine de hiç kimse bu trajedinin varacağı sınırları tahmin edememişti. Yine de durumun öneminin kavranması uygulanmakta olan politikada bir değişikliğe yol açabilir miydi konusu sorgulanmaya açık bırakılmalıdır kanısındayım. Sonuca baktığımızda durumun Müttefiklerin pek de umurunda olmadığını, olsaydı da, çok sayıda Yahudiyi kurtarmanın mümkün olup olamayacağı sorusunun kesin bir yanıtı bulunmadığını görmek mümkündür. Böylece önümüzdeki soru bir ahlaki soru haline geliyor. (Bir tarihçi ahlaki bir soru mu soruyor? Kaşların kalktığını görebiliyorum.)

Öyleyse Soykırım esnasındaki kurtarma sorunsalının temelinde yatan soru bilgi sorusudur: Katliam haberleri batıya

ne zaman ulaşmıştı ve bu bilgilere ne ölçüde güvenilmişti? Eğer bu bilgilere inanıldıysa kimler inanmıştı ve bu kişiler siyasi bir hareketi başlatabilecek ölçüde etkili miydiler? Bütün bunların yanıtı evet bile olsa her aşamada askeri durumun ne ölçüde uygun olduğu ve atılacak adımların uygulanabilirliği sorusu yanıtızsız kalmıştır.

Breitman, kendisinden önceki tarihçilerin öne sürmüş oldukları görüşlerin tersine, Auschwitz ile ilgili temel olguların 1944'ten önce de bilinmekte olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuştur. Tadeusz Chciuk isimli bir Polonyalı muhabir, 1942 sonbaharında Auschwitz'deki toplu kıyımı ve kampın kurban kapasitesi ile ilgili bir yazı yayınlamıştı.²⁰ Sürgünde bulunan Polonya hükümeti 27 Kasım 1942 Kasımında ulaşan bilgiye göre binlerce Polonyalı ve Rus savaş esirinin Auschwitz'e "ulaşır ulaşmaz gaz odalarında imhası amacıyla" gönderilmiş olduklarını açıklıyordu. 23 Mart 1943'te sürgündeki Polonya hükümetinin Polonya'daki yeraltı (Delegatura) temsilcisi Auschwitz'de Yahudileri katletmek amacıyla günde 3000 kurbanı yok edebilecek yeni bir krematoryum inşasına başladığını rapor ediyordu. Breitman bu ayrıntıyı David Engel'in önemli bir çalışmasından aktarmaktadır.²¹ 1943 Mayısında Londra'da bulunan Polonya haber alma örgütü Auschwitz'de 520.000 Yahudinin öldürüldüğünü, Aralık ayında da Temmuz ayından önce katledilen Yahudi sayısının 645.000'e ulaştığını açıkladı.²² Polonya istihbaratının Auschwitz'te olup bitenler hakkında ayrıntılı detaylara sahip olduğuna ve bildiklerini Londra'ya aktardığına şüphe yok ama bu bilgilerde öncelik Polonyalı esirlerin durumuna veriliyordu ve Yahudiler ikinci planda yer almaktaydılar.

Neden 1944 baharına değin Auschwitz ile ilgili hiçbir şey bilinmediği yönünde bir izlenim var acaba? Aslında bunda garip bir taraf yok: Yahudilerin toplu kıyımına uğramakta oldukları yönündeki raporlara itimat edilmemişti. Hatta Britanya hükümetine bağlı Ortak İstihbarat Komitesi Baş-

kanı Victor Cavendish-Bentinck gibi konu ile ilgili yeterince bilgi sahibi olan kişiler bile söz konusu raporları ciddiye almamışlardı. “Bu ‘gaz odası’ hikayesi”ne inanmamalıyız” diye buyurmuştu kendisi. “Polonyalılar ve Yahudiler, özellikle de Yahudiler, bizi gaza getirmeye çalışıyorlar.”²³ Britanya elindeki bilgilere güvenmiyordu ve bunun nedenlerinden birisi de Breitman’ın ileri sürdüğü –benim de katıldığım– Birinci Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerin yaydığı dehşet hikayelerinin daha sonra propaganda amacıyla uydurulmuş olduklarının ortaya çıkmış olması diğer nedeni de, paradoksal bir şekilde, kendilerine ulaşmakta olan bilgilerin o güne kadar eşini benzerini görmemiş olmaları –ki bu değerlendirmelerinde haklıydılar– ve içeriklerinin doğru olabileceğine inanmakta güçlük çekmeleri idi. Burada hak yememek lazım. İtiraf etmek gerekirse Auschwitz’e gönderilen Yahudiler bile gözlerinin önünde cereyan etmekte olan şeylere inanmakta güçlük çekmişlerdi. Yahudilere sağ kalmayı başarsalar bile söyleyeceklerine hiç kimsenin inanmayacağını söyleyen S.S muhafızları da haklıydılar. Deborah Lipstadt’ın kitabına verdiği ismin de gösterdiği gibi bir ölüm fabrikası fikri “inanılmaz ötesi” bir şeydi.²⁴ Breitman’ın gösterdiği gibi Auschwitz hakkında ki istihbarat, en azından ana hatları ile ve bazı durumlarda detayları ile mevcuttu –ben de kendisine bu konudaki fikrimi düzeltme şansını vermiş olduğu için minnettarım çünkü ben de Auschwitz’in 1944 yılına kadar kimsenin duymadığı bir şey olduğu kanısındayım ve yanılmaktaydım. Ama söz konusu istihbarat bilgi haline dönüşmedi ve birçokları – hükümet görevlileri, ordu ve kamuoyu, Yahudiler ve Yahudi olmayanlar– tarafından saçma ve akla-mantığa sığmayan bir şey olarak reddedildi.

Bu noktada, 1944 baharının sonlarına doğru Macar Yahudilerini kurtarma girişimlerinin öyküsü olan Auschwitz tutanakları sorununu dikkatlerinize sunmak istiyorum. Bu öykü bizim amaçlarımıza oldukça uygun çünkü içinde bilgi, istihbarat ve uygulama var. Bu hikayenin bir bölümünü bir

başka kitabımda anlatmıştım.²⁵ Burada ise hikayenin içinde yer aldığı bağlamı ortaya koymak istiyorum.

1944 yılında Macaristan'ın Nuremberg kanunları olarak bilinen kanunlarına göre Yahudi olarak tanımlanan Hristiyanlığı kabul etmiş olanlar dahil, Macaristan toprakları üzerinde yaşamakta olan 800.000 civarında Yahudi, Almanların Macaristan'ı 1944 Martında işgallerinden önce Avrupa'da yaşamakta olan en büyük Yahudi topluluğunu oluşturmaktaydılar. Ama bu durum Macar Yahudilerinin, bazı yazarların iddia ettikleri gibi, bu olaydan önce oldukça sert bir darbeye maruz kalmadıkları anlamına gelmez. Hükümet, başında kralın yerine naibi Amiral Miklos Horthy'nin bulunduğu bir aristokratik oligarşinin elindeydi (Macar yöneticiler bir taraftan Habsburgların dönmesini istemiyorlar ama diğer taraftan da bir krallığın sağladığı görkemi bırakmak istemiyorlardı). Oligarşi ağırlıklı olarak anti-semitik bir tutum içindeydi ama Nazilerin tutumundan farklılıklar göstermekteydi. Macar milliyetçilik ideolojisi ile iç içe geçmiş olan bu yaklaşım az sayıdaki varlıklı sanayici, bankacı ve toprak sahibi, kendi sosyal statülerindeki Macarlarla evlilikler yapmış ve Hristiyanlığı kabul etmiş Yahudi ailelerinin varlığını hatta etkilerini kabul etmekteydi. Macaristan, sanayi ve ticaret altyapısının büyük kısmının Yahudi ya da Hristiyanlığı kabul etmiş Yahudiler ve ailelerinin elinde toplandığı tek ülke durumundaydı. Orta-üst sınıftan Yahudilere tolerans gösteriliyordu ve Yahudiler ülkenin kültürel yaşamında oldukça etkili olmaktaydılar. Anti-semitik hareketler genellikle Yahudi nüfusun büyük kısmını oluşturmakta olan alt sınıftan Yahudilere, ufak çaplı ticaret erbabına, yazmanlara, zanaat sahiplerine ve çiftçilikle uğraşanlara (Macaristan'da çiftçilik yapan küçük bir Yahudi nüfusu bulunmaktaydı) karşı uygulanmaktaydı. 1938, 1939 ve 1941 yılları içinde birbiri ardına çıkarılan üç kanunla Yahudiler meslek seçimleri, kültürel yaşama katkıları ve tüccar olarak ticaret yapma şansları açısından çok ciddi biçimde sekteye uğratıldılar. Getirilen engellemelerin bazılarından kaçınmak

mümkün olduğu için bir çok Yahudi geçimlerini sağlamak için başka alternatifler bulma yoluna gittiler.

1941'de Macaristan Almanya ile birlikte Sovyetler Birliği'ne karşı (ve doğal olarak Batıya karşı da) savaşa girdiğinde şu ya da bu nedenle o ana kadar Macaristan vatandaşı olmamış 16.000 civarında Yahudi, Macarlar tarafından sınır dışı edildi ve Ukrayna'da Kamenets Podolsk yakınlarında S.S.'in SIPO (güvenlik) birimleri, Düzen Polis birimleri (ORPO) ve Macar birlikleri tarafından öldürüldüler. 2000 civarında bir başka sürgün grubunun kaçmayı başararak Macaristan'a geri dönüşü ile Yahudilerin Sovyetlerin elindeki bölgelerde toplu kıyıma kurban gittiği yönündeki bilgiler Macar Yahudileri arasında yayılmıştı. Yahudiler ayrıca Ukrayna'dakinden daha az sayıda olmak üzere eski Yugoslavya'da (Novi Sad) 1941'de Macaristan'ın eline geçmiş bulunan bazı bölgelerde esasen Sırları hedef alan katliamlar sırasında öldürülmüşlerdir. Macar Yahudilerine bir başka önemli darbe de, askerlik çağındaki 50.000 Yahudi erkeğini ordudaki zorunlu çalışma taburlarına alıp yiyecek ve barınma koşullarını yeterice sağlamadan 1941-42 Rus kışı sırasında Ukrayna'da mayın tarlalarını temizleme ve lağım kazma işlerinde görevlendirilmesiyle vurulmuştur. 1943 yılında, hayatta kalmayı başararak Macaristan'a dönebilen 5000 civarındaki Yahudi, başlarından geçenleri ailelerine ve arkadaşlarına anlattılar. Her ne kadar Macar Yahudilerinin Alman işgaline değin hiçbir zarar görmeden yaşadıklarını söylemek ne kadar gerçeği yansıtmıyor olsa da topluluğun büyük bir kısmının, hükümetin yürüttüğü politika sonucu, işgale kadar hayatta kaldığı da bir gerçektir. 1942-44 yılları arası başbakanlık yapan Miklos Kallay'ın Horthy hükümeti Almanlara tam bir teslimiyeti ellerinden geldiğince geciktirmeye çalışarak kendilerini Yahudilerle daha sert davranmaları için ikna etmeye çalışan Almanları ve Macaristan'da onların bu görüşlerini destekleyen bazı önemli grupları defalarca reddetmişti. Almanya'nın kendisini desteklemekte olan Macarların Sovyetlere karşı savaşmakta olan birlikleri-

nin tam anlamıyla bozguna uğraması ve Stalingrad yenilgisiyle şansının dönmesi Yahudilere karşı bir tavır alınması yolundaki isteksizliği arttırdı.

Polonya ile eskiye dayanan dostluğu nedeniyle Macaristan yenilgiye uğramış olan Polonya güçlerinden geri kalanlara 1939 Eylülünde sınırlarını açmış ve Polonya sınırı geçerek ülkeye girmek isteyen diğer göçmenlere destek verebilmek için bir Polonya örgütüne izin vermişti. Böylece Polonya'dan kaçmayı başaran çok sayıda Yahudi'ye yardım sağlanmıştı. Macaristan'da bulunan bir takım Yahudi örgütleri, zaman zaman oldukça gönülsüz bir biçimde olsa da, bu Yahudi göçmenlere destek olmuşlardır. 1942-1944 arasında 2000-2500 civarında Yahudi'nin Macaristan'a kaçtığı tahmin edilmekte. Bir çoğu ülkenin değişik yerlerine dağıtılan bu insanlar başlarından geçenleri kendilerini dinleyen herkese anlattılar ama çoğunluk bunları duymak istemiyordu. Daha önce de belirtmiş olduğum gibi bu isteksizlik yaşamı tehdit eden haberlere karşı duyulan doğal bir tepkiydi. Ayrıca bir ümitsizlik ifadesiydi de; potansiyel kurbanlar için hiçbir çıkış yolu gözükmemekteydi. Köpek balıklarının çevresinde cirit attığı bir adada kullanabilecekleri bir botları olmaksızın mahsur kalmışlardı. Eğer ada sular altında kalırsa onların da sonu gelmiş olacaktı. İşte bu yüzden bir çoğu gözlerini tehlikelere kapamayı seçti. Burada şunu da ekleyebiliriz: Macaristan BBC yayınları çekebiliyordu ve bu yayınlar çoğunluk tarafından dinlenmekteydi. Amerikan haber alma kaynaklarına göre ülkede 800.000 radyo alıcısı yabancı yayınları alabilmekteydi.²⁶ BBC ise dinleyicilerine her ne kadar Yahudilerin başlarına gelenlerle ilgili pek fazla bilgi vermiyor idiyse de toplu kıyımlarla ilgili gerçekleri sıklıkla Macarca olarak yayınlamaktaydı. İzinlerini kullanmak üzere ülkelerinde bulunan Macar askerleri ve subayları da kulaktan kulağa yayılacak olan deneyimlerini aktarmaktaydılar sohbetlerinde. Zaman zaman tarafsız gazeteleri de takip etmek mümkün olabiliyordu. Macar Yahudilerinin Polonya'da ve

diğer bölgelerde neler olduğunun farkında olmadıklarını söylemek tam anlamıyla safdillik olacaktır.

19 Mart 1944'te gerçekleşen Alman harekatı ile birlikte Horthy hükümeti tarafından etkin görevlere getirilmiş olan Nazi yanlısı Macarların da yardımı ile taşradan 437.000 civarında Yahudi'yi toplayarak sürgüne gönderen Eichmann'ın *Sondereinsatzkommando*'su (özel hareket komandosu) sahneye çıktı. Horthy ne bu işlere karıştı ne de böyle bir şeyi denedi. İlgisiz bakışları altında Macar vatandaşları ölümlerine doğru sürgün yolculuklarına başladılar. Sürgünün ölüm anlamına geldiğini biliyor muydu? Eğer bilmiyorduyse bunun nedeni bilmek istememesiydi, gerekli bilgi önünde durmaktaydı. Peki sürgünleri önleyebilir miydi? Aslında önledi ama her şey için artık çok geç kalındığında; yani 1944 Temmuzunun ilk günlerinde taşradaki bütün Yahudiler toplandıktan ve geride sadece 200.000 civarında Budapeşte Yahudisi ve Macar ordusunun işlerine yaradığı için Almanlara teslim etmek istemediği zorunlu işçi taburlarındakiler kaldıktan sonra. Ama bu müdahalesi geride kalanları Auschwitz'den kurtarmıştı.

Macaristan'da herhangi bir Yahudi cemaatı bulunmaktaydı. Macaristan'da yaşamakta olan Yahudiler birbirlerine karşılıklı düşmanlık beslemekte olan gruplar şeklinde organize olmuşlardı. Macar Yahudilerinin yaklaşık üçte biri Ortodoks üçte ikisi de günümüz Amerikan Muhafazakarlarına yakın inançları olan neologlara bir çeşit bağlılık duymaktaydı. Ama neolog toplulukların üyelerinin büyük bir kısmı dinsel Yahudilikten oldukça uzaklaşmış bulunmaktaydılar. Çoklukla Yahudi aristokratların oluşturduğu liderler topluluğu neolog kliğe bağlı bulunmaktaydı. Ama hem Ortodokslar hem de neologlar Macaristan'a öylesine gönülden bağlı ateşli yurtseverlerdi ki Macaristan dışındaki Yahudilerle herhangi bir örgütsel ilişki içine girmeyi reddetmekteydiler. Macaristan'daki Siyonist hareket yüzde beşlik bir azınlıktan ibaretti.

1938-1941 yılları arasında Macaristan Nazi Almanyası ile ittifakının sonucu güney Slovakia, Aşağı Karpátya (Çekoslovakya'nın eski güney ucu), kuzey Transilvanya ve Yugoslavya Banat'ı gibi 1918 yılına değin Macaristan krallığına ait olan toprakları ilhak etti. Bu bölgelerdeki Yahudi nüfusunun tamamına yakınında Yahudi nüfusun büyük kısmı ortodoks Yahudilerden oluşmaktaydı. Bu nedenle ilhaklar Macar Yahudileri arasındaki Ortodoks unsurları güçlendirmeye yaradı. Bu arada, özellikle Transilvanya'da, güçlü bir Siyonist unsur artık Macarlaşmıştı. Cluj'da (Macaristan'da bulunan Kolozsvár) içerisinde hem bir İşçi Siyonist eylemci hem de Bükreş'te bulunan Romanya parlamentosundaki Yahudi parlamenterlerin sekreterliğini üstlenen genç bir gazeteci olan Reszoe (Rudolf) Kastner'ın da bulunduğu, güçlü bir Siyonist hareket bulunmaktaydı. 1941'e gelindiğinde, Kastner Budapeşte'ye geçti ve orada bulunan son derece küçük bir İşçi Siyonist kliğinin önderi durumuna yükseldi. Zayıf durumdaki Macar sosyal-demokratlarıyla iyi ilişkiler içine girmişti ama küçük bir entelektüel grubun dışında tanınmamaktaydı.

Siyonist hareketin en enerjik lideri Otto Komoloy isminde, Birinci Dünya Savaşı kahramanı bir Macar mühendisti. 1943 başlarında Komoloy, Kastner ve aynı düşünceyi paylaştığı küçük bir grubun desteği ile, Va'adah olarak tanınacak olan (İbranice *komite* anlamında) bir Yardım ve Kurtarma Komitesi kurdu. Va'adah tarafsız İstanbul'da bulunan bir grup Filistinli Yahudi ajan ile ilişkiye geçerek bir miktar para, manevi destek ve bazı talimatlar aldı. Söz konusu ilişki Alman askeri haber alma örgütünde, Abwerh, görevli Almanlar ve diğer (iki Yahudi ve birkaç "yarım-Yahudi) bir takım ikili çalışan ajanlar sayesinde kurulmuştu. Va'adah silahlı direnişe hazırlıklı olmak amacıyla çalışıyordu ama bulabildikleri üç-beş silah ve değersiz bir takım malzemeden ibaretti. Nacak Macaristan Yahudileri böylesi bir maceraya atılmak için uygun değillerdi. Onlar yasalara saygılı vatandaşlar ve Macar vatanseverleri olarak bir Macaristan hükü-

metine ve polis gücüne karşı silahlarına sarılmayı hayal bile edemezlerdi. Zaten birkaç Siyonist dışında organize olmuş bir Yahudi cemaatinden ya da yeraltı hareketinden bahsetmek de mümkün değildi.

Ama silahlı direnişi gerçekten değerlendiren bir grubun varlığından söz etmek mümkün. 1943 yılının son günü Slovakya'nın Nove Mesto nad Vahom kasabasında sol kesime mensup Siyonist Hashomer Hatzair yeraltı örgütünün liderleri içlerinden bir grubun Budapeşte'ye giderek bir ayaklanma yerine kurtarma hareketi organize etmelerine karar verdiler. Budapeşte gibi bir şehirde kalkışılacak silahlı bir ayaklanmanın pek de başarılı olamayacağı, bir kurtarma operasyonun daha fazla şansı olacağı kanısı daha ağır basmaktaydı. Charles Lutz ve Raoul Wallenberg gibi tarafsızlar ile Macaristan'nın başkentindeki Siyonist gençlik hareketinin büyük desteği yukarıda sözünü ettiğimiz toplantı sayesinde sağlanmıştır. Budapeşte'deki Siyonist gençlik hareketleri ile Va'adah arasında önemli sayılabilecek bir bağ bulunmamaktaydı ama bu gruplar bağımsızlıklarını korumaya ve kendileri ile Kastner ve arkadaşları arasına bir mesafe koymaya gayret ettilerse de ilişkilerini hiçbir zaman tam olarak koparmadılar.²⁷ Çeşitli gençlik hareketlerinin –Dror, Maccabi Hatzair, Noar Tzioni, Bnei Akiva, Hashomer Hatzair– sayısı birkaç yüzü geçmiyordu ve üyeleri de Macar meslektaşlarıyla zorunlu iş taburlarında bir arada yaşamaları nedeniyle Macarca konuşan genç Slovak Yahudileriydi.

Tutanakların öyküsünü anlamanın yolu daha önce sekizinci bölümde anlatılan Slovak geçmişini anlamaktan geçmektedir. Slovak Çalışma Grubu Yahudilerin katledilmekte olduğunu bilmekteydi ama Auschwitz'den ve orada kullanılan yöntemlerden haberleri yoktu.

Peki neyin nesiydi bu Auschwitz tutanakları? Yedi Nisan tarihinde iki Auschwitz mahkumu, Slovak Yahudileri Rudolf Vrba (Walter Rosenberg) ve Alfred Wetzler, Birkenau kampının inşaatı henüz bitmemiş bir bölümünde saklanmaya

başladılar ve üç gün süren arama çalışmalarından sonra ayın onunda Slovakya sınırına doğru yola koyuldular. Bir dizi maceradan sonra 21 nisanda Slovakya'ya girmeyi başardılar. Bu tarihten 27 Nisana kadar iki kaçak Auschwitz hakkında tüm bildiklerini Çalışma Grubu içindeki bir Yahudi eylemci olan Oskar Krasniansky'e anlattılar. Slovakça kaleme alınan orijinal rapor Auschwitz'de sürmekte olan uygulamalarla – gaz odaları, yoksun bırakılmalar, eziyetler, kampın organizasyonu, kampın kaçakların hatırladıklarından yaralanarak çizilen kaba bir planı ve kurbanların sayısını gösteren (abartılmış) bir istatistik.²⁸

İki kaçak, hiç şüphe yok ki, dünyayı Auschwitz'den ve orada yaşananlardan haberdar etmek için yanıp tutuşmaktaydılar. Yürüttükleri mantık basitti: insanlık tarihi içinde daha önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan bir olaya şahit olmuşlardı ve eğer haberdar edebilirlerse “dış dünya” bu dehşetin devam etmesine izin vermeyecekti. Yani görevleri dünyayı bu konuda bilgilendirmekti.

27 Mayıs 1944'te iki Yahudi mahkum daha, Arnost Rosin ve Czeslaw Mordowicz, Auschwitz'ten kaçmayı başararak Normandiya Çıkarmasının yapıldığı gün olan 6 Haziran'da Slovakya'ya varmayı başardılar. Bu iki kaçak, taşradan toplanan Macar Yahudilerinin yok edilisinin ilk aşamalarına tanıklık etmişlerdi ve tanıklıklarıyla hazırlanan ek rapor daha sonra Vrba ve Wetzler Liptovsky Svaty Mikulas isimli küçük bir kasabada saklanmaya devam ederlerken ikinci versiyonu hazırlanan Vrba-Wetzler raporunun içine dahil edilecekti. 20 Haziranda Vrba ve Mordowicz, Krasniansky ile beraber, İsviçre'deki papalık temsilcisi Monsenyör Mario Martilotti'yle buluştular. Martilotti (hangi versiyonu okuduğu konusu kesinlik kazanmış değil) raporu okuduğunu ve ertesi gün İsviçre'ye doğru yola çıkacağını belirtti.²⁹ 25 Haziranda Papa Horthy'e gönderdiği mesajda Yahudilerin daha fazla acı çekmesini önlemesini rica etti. Vatikan'ın, bu yazının yazıldığı ana kadar, arşivlerinin Nazi dönemine ait

kısmını açmayı halen reddetmesi Papa'nın araya girmesinde Auschwitz tutanaklarının herhangi bir etkisi olup olmadığını anlamamızı zorlaştırmaktadır. Vrba ve arkadaşları haham Weissmandel ile de görüşmüşlerdi ve Vrba Savaşın sonra yaptığı bir açıklamada hahamın en iyi olasılıkla Nazilerin elinde bir palyaço olduğunu söylemişti.³⁰ Weissmandel, en kötü olasılıkla, Avrupa Yahudilerini kurtarmak için giriştiği görüşmelerden dolayı, bir işbirlikçiydi (bkz. bölüm 8). Vrba'nın bu mantık dışı suçlaması acılar içindeki bir Auschwitz kurbanından geldiği için anlaşılabilir. Ama aynı suçlamanın diğerleri tarafından kabul görmesi pek o kadar da anlaşılabilir bir şey değildir.

Burada hayati önem taşıyan nokta tutanakların kaderi: Budapeşte'ye ve İsviçre'ye nasıl ve ne zaman ulaştıklarını izlemek zorundayız. Bunu öğrendiğimizde güvenilir bilgilerin işlerin yürütülmesinde nasıl etkili olduğunu ve kurtarma girişimlerinin söz konusu bilgilerden etkilenip etkilenmediğini görmemiz mümkün olabilecektir.

Macaristan Yahudilerinin Nisan sonlarında gerçekleştirilen ilk toplu sürgünlerinin ardından nakil işlemleri 14 Mayıs 1944'te başladı. Yukarıda alıntılarımız Almanca denemede Vrba tutanakların kopyalarını Bratislava'da bulunan Josef Weiss adlı arkadaşı vasıtası ile Macaristan'a gönderdiğini söylemekte. Weiss bu iş için "1942'de aileleri ile bir araya gelebilmek için sınırı geçerek Macaristan'a gelen çok sayıda genç Slovak Yahudisini" kullanmıştır.³¹ Vrba'nın bu açıklamasına güvenmek pek de mümkün değildir, çünkü Yahudilerin Macaristanda'ki gettolarda toplanılmasına Nisan ayında başlanmıştı bile ve mülteci akını diğer yönde, Macaristan'dan Slovakya'ya, doğru gerçekleşmekteydi. Ama buna rağmen Vrba'nın tarif ettiği gibi bir grubun varlığı ve tutanakların kopyalarını gizlice Macaristan'a sokmuş olmaları mümkündür, ancak Vrba bize bunun ne zaman gerçekleştiğini ve kopyalara ne olduğunu ya da kimlerin eline geçtiğini söyleyememekte. Olaya mantık çerçevesi içinde

yaklaştığımızda, böylesi bir grup raporu ancak Bratislava'daki Çalışma Grubundan almış olabilir –Vrba Haziran sonuna kadar Bratislava yakınlarındaki Liptovsky Svätý Mikulas'da kaldığını söylüyor, ama yanında tutanakların bir kopyası olup olmadığını belirtmiyor. Tutanakları dışarıya sızdıran kişi, ilk başta onları düzenleyen Krasniansky olabilir. Savaştan sonra, Krasniansky tutanakları yurt dışına nasıl çıkardığı konusunda birbirinden farklı üç çelişkili ifadede vermiştir.³²

Bu ifadelerden birine göre, Reszoe Kastner tutanakların bir kopyasını 26 Nisan tarihinde Bratislava'da teslim almış. Ama tutanaklar ayın 27'sine kadar hazır olmadığına göre Kastner en iyi ihtimalle ya henüz bitmemiş versiyonu görüp okuyarak belli başlı noktaları belleğine kaydetmiştir ya da bu noktalardan Çalışma Grubundaki bağlantıları vasıtasıyla haberdar olmuştur. Bir başka beyanına göreyse Kastner 28 Nisan günü Bratislava'da bulunmaktaydı.³³ Ama meslektaşı (ve sevgilisi) Hansi Brand Kastner'in Nisan ayı sonlarında Bratislava'da bulunduğunu yalanlamakta.³⁴ Hansi Brand, Kastner'in Bratislava'yı yalnızca Ağustos ayında ziyaret ettiği yönünde tanıklık etmiştir. Bununla birlikte Kastner'in söz konusu tutanaklardaki bilginin ana noktalarını, büyük bir olasılıkla Çalışma Grubundaki bilgi kaynakları yoluyla, Nisan sonlarında ya da Mayıs başlarında edindiği kesindir. Çalışma Grubunun tutanakların asıllarını hiç bir garantisi olmayan bir rotayı kullanarak göndermek istemesi mümkün görünmemektedir.

Peki Kastner'in tutanaklardaki bilgi ile ilgili en azından genel bir fikri olduğu sonucuna nasıl varıyoruz? Savaş sonrası raporunda Kastner içinde "Auschwitz, Treblinka ve Lemberg hakkında (Lwow, bugünkü Lviv) tutanakların bulunduğu bir bavuldan ("Koffer") bahsetmekte ve bu bavulu bir Abwehr ajanı olan ve İstanbul'daki Siyonist temsilcileri ile kontağı sağlayan Josef Winninger'e teslim ettiğinden bahsetmektedir. Kastner'a göre, S.S. tarafından tutuklanma-

sına rağmen Winninger dokümanları imha etmeyi başarmıştı. Randolph Brendan dokümanların 10 Mayıs tarihinde imha edildiğini tahmin ediyor, çünkü Winninger 11 Mayıs'ta tutuklanmıştı. Ama Kastner'ın metni bu konuda yeterince açık: Winniger olayından Almanların 19 Mart tarihinde Budapeşte'yi işgal etmeleri ile bağlantılı olarak bahsediyor ve bagajın Winninger'e geçişi de aynı tarih. Bu yüzden Auschwitz tutanakları içinde olamaz çünkü Vrba ve Wetzler o tarihte henüz Auschwitz'den kaçmamışlardı.³⁵ Budapeşte Yahudi Konseyinin hayatta kalan üyeleri daha orijinallerini görmeden tutanakların ana iletilsinin ne olduğunu bildiklerini iddia ettikleri göz önüne alınırsa ve Mayıs ayı başlarında durumdan haberdar edildikleri varsayılırsa, ki bu konuda başvurulacak sağlam bir kaynak bulunmamakta, Kastner'ın söz konusu bilginin kaynağı olabileceği sonucuna varabiliriz. Görünen o ki Kastner, savaştan sonra, Auschwitz, Treblinka ve Lviv'de (Belzec'le karıştırmış olabilir) meydana gelmiş olan toplu kıyımlarla ilgili bilgileri çok sonraları eline geçen tutanaklarla birbirine karıştırmıştır. Böylesi bir karışıklık olasılığı bize bir başka önemli noktayı göstermekte: Kastner gibi kişiler Vrba ve Wetzler'in raporlarından çok daha önce Auschwitz hakkında bir takım çok genel bilgilere sahiptiler.

Mayıs ayının ilk günlerinde Weissmandel demiryollarında çalışmakta olan Nazi karşıtı bir görevliden Almanların Macaristan'daki Yahudileri (söylentiye göre bu iş için ayrılmış bulunan 120 tren vasıtasıyla) sınır dışı etme hazırlıkları içinde olduğu yönünde istihbarat aldı. Bu bilgi Vrba ve Wetzler'in göndermiş olduğu olası bir sınır dışı etme operasyonu ile ilgili bilginin üstüne gelince Weissmandel elindeki bilgiyi 10 ya da 11 Mayıs tarihinde Macaristan'daki Ortodoks Yahudilerin baş temsilcisi Fülöp von Freudiger'e ilette. Aralarındaki mesaj alışverişinde tutanaklar konusuna değinilmemiş olmasına Vrba bir anlam verememektedir. Nedenleri oldukça basit: tutanakları ve onlar vasıtasıyla yazarlarını Nazi uydusu durumundaki bir ülkeden Nazi işgali

altındaki diğer bir ülkeye yasa dışı yollarla gönderilen bir mektupta söz etmek tam bir delilik olurdu.

1972'de Frediger Braham'a tutanakların asıllarının Haziranın 5'i ile 10'u arasında eline geçtiğini ama içerikleri ile ilgili temel bilgilerin daha önceden kendisine ulaştırılmış olduğunu belirtti.³⁶ Braham'a göre Komite bilgiyi Freudiger'den o da anlaşıldığı kadarı ile Weissmandel'den almıştı. Freudiger'e tutanakları daha sonra kimin ulaştırdığı sorusuna henüz bir yanıt bulunabilmiş değil. Tabii ki, Haziranın ilk haftası bitip tutanaklar Freudiger'e ulaştığında 310.000 Yahudi ülke dışına sürülmüş bulunmaktaydı. Freudiger Ağustosta Romanya'ya kaçtı ve Batıya ulaşmayı başaran bir memorandum yazdı. Memorandumda sözünü etmese de Temmuz ayı içerisinde tutanakları görmüş olması ihtimali var. Doğruluğuna güvendiğimiz kaynaklardan edinmiş olduğumuz bilgilere göre Komitenin belli başlı üyelerinden birisi olan Ernö Petö, tutanakları Haziran ayı başında Horty ailesine iletmış, bu da bize Freudiger'in, ki o da bir Komite üyesiydi, aynı tarihlerde içerisinde belgeleri görmüş olabileceğini göstermektedir.³⁷ Aynı zaman dilimi içerisinde Komite, Braham'ın da belirttiği gibi, biraz beceriksizce diyebileceğimiz bir şekilde tutanakları Vatikan'a göndermeye hazırlanıyordu –ama biz Vatikan'ın söz konusu bilgiye zaten sahip olduğunu biliyoruz.

Kesinlikle emin olduğumuz şey tutanakların ana içeriği Budapeşte'ye Yahudi olmayan ve dolayısıyla sınır geçişlerinde fazla sorun yaşamayacak kişilerce Nisan sonu ya da Mayıs başlarında ulaştırıldığıdır. Tutanakların aslı Slovakya-Macaristan sınırına büyük bir olasılıkla Mayıs sonlarında getirilmiş ve orada küçük bir Luther'ci direniş grubu olan Jo Pasztor'un (İyi Cohan) üyelerinden birisi olan Geza Soos tarafından teslim alınarak Budapeşte'ye ulaştırılmıştır. Tutanakların Almanca yazmış olan bu versiyonu daha sonra aynı grubun diğer bir üyesi olan Maria Szekely tarafından, kendi ifadesine göre, sekiz günde Macarca'ya tercüme edil-

miştir. Hazırlanan beş kopyadan dördü Katolik, Lutherci ve Calvinist kiliselerinin dini liderlerine iletildi.

Beşinci kopyanın Lutherci direniş grubunun diğer bir üyesi olan Profesör Geza Karpathy tarafından Macaristan İaki Siyonist grubun lideri Otto Komoly'e verildiği sanılmakta.³⁸ Ama, Komoly'nin kızı Leah Komoly-Fuerst'in tutanakları babası için Almanca'dan Macarca'ya tercüme ettiği yönündeki ifadesi ve Komoly'nin güncesinde 14 Haziran tarihinde düştüğü kızının Bratislava'dan gelmiş olan materyali tercüme etmekle meşgul olduğu yönündeki not eğer Macarca versiyon Komoly'e Lutherciler tarafından verildiyse hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Bu durum Kastner'ın Mayıs ayı başlarında tutanaklara değil bilgisine sahip olduğunu ve tutanakların Budapeşte'ye sınır dışı etme kararı, 14 Mayısta başladığını bir kez daha hatırlatmama izin verin, üzerinde herhangi bir etkide bulunabilmeleri açısından oldukça geç bir tarihte, Haziran başlarında, ulaşmış olduğu yönündeki teoriyi güçlendirdiğini belirtelim.

Bu analiz bize, hiç şüphesiz Yahudiler açısından, Soykırımın temel olaylarını belgelemenin ne derece zor olduğunu göstermektedir. Öyleyse, tutanakların iki kopyası Budapeşte'ye tahminen Haziran başında ulaşmış; birisi, Komitenin eline geçmiş olan ve Lutherci direniş grubundan Jo Pasztor aracılığı ile gönderilen diğeri ise muhtemelen Kastner vasıtasıyla gönderilmiş olan kopya. Komoly'nin güncesi, kızının ifadesi ve Maria Szekely'nin tanıklığına göre ortada hemen hemen aynı zaman diliminde, iki farklı kopyadan yola çıkarak yapılmış iki farklı çeviri bulunmakta. Aynı zamanda, elimizde bulunan bütün olgular Kastner ve diğerlerinin Mayıs ayı başlarında genel bilgileri edinmiş olduklarını göstermekte.

Weissmandel 16 ya da 18 Mayıs tarihinde yazdığı ve sık sık alıntı yapılan mektubunda Batıyı Macaristan'da gerçekleşmek üzere olan sürgünler hakkında uyararak demiryollarının bombalanmasını ister.³⁹ Mektup İsviçre'ye ve Anglo-

Amerikalılara ulaşır ve Yahudi örgütlerinin demiryolları ve Auschwitz'in bombalanması yönündeki isteklerinin temelini oluşturur.⁴⁰ Burada, yukarıda anlatılanlara benzer bir şekilde, mektubun İsviçre'ye ne zaman ve nasıl ulaştığı pek açık değildir. Ama her durumda, yerine ulaşmış olması Slovak Çalışma Grubunun tutanakları İsviçre'ye ulaştırmak için çabaladığını ve sonuçta bunu başardığını göstermektedir. Freudiger'e göndermiş olduğu mesaj gibi, Weissmandel'in mektubu tutanaklardan bahsetmemektedir ama bize yazarının tutanaklardaki bilgiler ile ilgili ana noktaları bildiğini göstermektedir.

Tutanakların asıllarının İsviçre'ye 10 Temmuzdan önce ulaşmamış olduğu anlaşılmaktadır. Aynı gün, İsviçre'deki Çekoslovakya temsilcisi Jaromir Kopecky, Bratislava'daki Çekoslovak yeraltı örgütü tarafından ülke dışına çıkartılan, tutanakları elinde tuttuğunu söylemekte.⁴¹ Bir diğer kopya da İsveç ortaelçiliğinde gizlenmekte olan Macaristan'daki Yahudi Acentasının Filistin bürosunun sekreteri olan Mosze Krausz tarafından Budapeşte'den İsviçre'ye ulaştırılmıştı. Krausz'un ifadesine göre tutanakları 18 Haziran tarihinde Romanya elçiliğinde görevli Florian Manoliu'ya vermiş o da belgeleri ertesi gün İsviçre'ye getirmişti.⁴² 4 Haziran günü tutanaklar, kendisi bir Macar Yahudisi olan ve San Salvador'un İsviçre'deki fahri temsilcisi konumunda bulunan George Mantello (Gyorgy Mandel) tarafından İsviçre'de dağıtılmaya başlandı.⁴³ Bir üçüncü kopyanın da Montrö'de bulunan – Weissmandel'in iletişim kurmak isteyeceği kişiler olarak – İsviçre'deki Ortodoks temsilciler Recha ve Isaac Sternbuch tarafından basına ulaştırılmış olması oldukça yüksek bir olasılıktır. Ortaya çıkan sonuç, Çalışma Grubunun tutanakları Budapeşte ve İsviçre'ye ulaştırmak için elinden geleni yaptığı yönündedir. Ama ne yazık ki bunu gerçekleştirdiklerinde sınır dışı edilmelerin yarısından fazlası tamamlanmış durumdaydı.

Sorulması gereken ilk soru tutanakların sınır dışı edilmeleri önleyip önleyemeyeceği sorusudur. Kastner ve muhtemelen liderlik pozisyonunda bulunan diğerleri Polonya'ya gönderilecek kişilerin ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bilgisine sahiptiler. Bu bilgi, daha öncede görmüş olduğumuz gibi, oldukça geniş bir çevrede bilinmekteydi ve doğruluğunu kabul etmeye hazır olan kişilerin ikna olmak için tutanakları görmeye ihtiyaçları yoktu, bu kişiler dışında kalan herkes inanmayı reddetmişti zaten. Ama her durumda, Nisan sonuna gelindiğinde taşrada bulunan bütün Yahudiler gettolara toplanmış, nüfusun geri kalanından izole edilmiş ve açlığa, aşağılanmaya ve soyguncuların insafına terk edilmişlerdi. Macar halkı bu duruma hem tepkisizdi hem de düşmanca bir davranış sergilemekteydiler: Onurlu ve saygın örnekler ne yazık ki acınacak kadar azdı. Katolik kilisesi, başında bulunan Kardinal Jusztinian kanalıyla, aşırı anti-semitik görüşlerini ifade ederken sınır dışı etmeler sürerken endişe duydukları tek şey Katolikliği seçmiş olan Yahudilerin durumuydu. Katolik olmayan diğer iki kilisenin tutumu biraz daha iyiydi denilebilir, ama sempatilerini ifade ettikleri etkisiz birkaç mesaj ve gönülsüz itiraz dışında herhangi bir eylemde bulunmadılar. Yahudiler ellerindeki bilgilere inanıp Almanların mümkün olabildiğince sessiz ve sorunsuz bir imhayı sağlamak için attıkları palavralara inanmasalardı acaba tam olarak ne yapabilirlerdi? Saklanırlar mıydı? Kendilerine düşmanlık besleyen bir toplum içinde bu mümkün olabilir miydi acaba? Karşı mı koyarlardı? Silahsız ve yerel destek olmaksızın? Kaçarlar mıydı? Nereye? Aslına bakılırsa, Ortodoks ve sol kesim Siyonist yeraltı gruplarının yardımıyla birkaç bin Yahudi Romanya'ya, bir grup Slovak Yahudisi de Slovakya'ya dönmeyi başarmışlardı. Ama taşrada yaşamakta olan yüz binlerce Yahudi için kaçış bir çözüm olmaktan uzaktı.

Anlaşılabilir nedenlerle üzgün ve kızgın bir tonda kaleme aldığı bir denemede Vrba tutanakları ciddiye almadıkları ve diğerlerini yaklaşan tehlikeden haberdar etmedikleri için

Slovak ve Macar Yahudi liderlerini soydaşlarına ihanet etmekle suçlar.⁴⁴ Gördükleri ve yaşadıklarını anlattığında Vrba'ya güvenebiliriz. Ama yorumlarını, tıpkı her belgeye ve ifadeye/tanıklığa yaptığımız gibi, bir analizden geçirmemiz gerekmektedir. Vrba'nın hareket noktası oldukça basit: kendisi ve üç arkadaşı ellerindeki bilgileri harekete geçmesini bekledikleri, ama ona göre geçmeyen, liderlere vermişlerdi. Bu hareketsizlik sonucu eğer uyarılmış olsalardı binmeyecekleri trenlere binen yüz binlerce Macar Yahudisi ölümle bitecek yolculuklarına başlamışlardı.

Kurtulanların pek çoğu bu görüşü paylaşmakta ama bu tamamen yanlış bir görüş. Çok sayıda Macar Yahudisi, Almanların Yahudileri Auschwitz'de hangi yöntemlerle öldürdüğünü bilmeseler bile, Polonya'daki toplu kıyımlardan haberdardı. Tutanaklarda yer alan ayrıntıları biliyor olsalardı, trenlere binmezlerdi, yönündeki varsayım pek gerçekçi değildir, çünkü öylesi bir durumda Macar jandarmaları tarafından zor kullanılarak bindirileceklerdi. Bununla beraber, çok sayıda Polonya Yahudisi Belzec, Treblinka ve Auscgvitz'de kendilerini nelerin beklediğini biliyor ve köpeklerle desteklenmiş tepeden turnağa silahlı Ukraynalı ve Alman muhafızların zorlamasıyla trenlere binmekten başka bir seçenek görmüyorlardı.

Kastner ve grubu, gençlik hareketi de dahil olmak üzere, yaklaşımları açısından Komite'den farklılıklar göstermekteydi. Kastner hiçbir zaman Komite'nin bir üyesi olmamıştı ama gençlik hareketi için Komite'de bir büro ayarlamış ve oradan önemli gettolara gönderdiği ajanlar vasıtasıyla bölge sakinlerini trenlere binmemeleri yolunda uyarmıştı. Gettolara kapatılmış Yahudilerin durumlarındaki ümitsizlik grup liderlerinin bu genç insanları provokatör ajanlar olarak nitelendirip kovmalarına yol açtı. Hemen hemen hiç kimse onlara inanmak istememişti.⁴⁵ Ama bu gençlik grupları Macar Yahudilerini tutanaklardan henüz haberdar değilken uyarmaya çalışmışlardır.

Vrba'nın Slovak Yahudilerinin liderlerine karşı yönelttiği şiddetli eleştiriler de aynı derecede yersizdir. Alıntılardığı ve yanlış tarihlendirdiği Weissmandel'in 16 Mayıs tarihli mektubunda yazarın tutanaklardan tam anlamıyla haberdar olduğu ve, kaynağını ifşa etmeksizin, bu bilgiyi dış dünyayı harekete geçirme ve sınır dışı etme hareketini durdurmak ve demiryollarını bombalamaya ikna etmek için kullandığı görülmektedir. Freudiger'e yaptığı uyarı da bu biçimde değerlendirilmelidir. Diğer bir olay da bize Weissmandel'in politikalarını (tabii bu terimi Çalışma Grubunun ve grubun bir parçası olan Weissmandel'in yaptıklarını ifade etmek için kullanabilirsek) göstermektedir: Ungvar'daki (Çekçe: Uzhorod; Rutenya/Ukrayna: Uzhgorod) Yahudi cemaatine gönderdiği mektupta onları hiç kimsenin hiçbir şekilde trenlere binmemesi yönünde uyardı. Dr. Julius Laszlo tarafından yönetilmekte olan Yerel Komite mektubu gizli tutmak istediye de başarılı olamadı. Laszlo, mektuba yanıt vermeden önce Gestapo'ya kendisine ulaşan bilgilerin doğru olup olmadığını sordu! Laszlo karısı ile birlikte tutuklandı ve idam edildi. Uyarı iki şehre daha, Chuszt ve Munkacz, gönderilmişti ama Yahudilerin çoğu bu uyarılara kulak asmadı.⁴⁶ Çalışma Grubunun ve özellikle Weissmandel'in insanları uyarmaya gayret gösterdiğini görebiliyoruz.

Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, benzer uyarılar Macaristan'a ve İsviçre'ye de gönderilmişti. Ama ortada açıklanamayan bir nokta daha var: Tutanaklar 27 Nisandan önce hazırlanmıştı, ama Budapeşte'ye ve İsviçre'ye ulaşmaları Haziranın başlarını bulmuştu. Aradaki bir aylık boşluğun nedeni neydi acaba? Çalışma Grubunun materyali Bratislava'dan çıkartmak için büyük gayret sarf ettiğini biliyoruz ama neden bu işin başarılması için bir aylık zaman gerekmişti? Bu soruya verilebilecek tatmin edici bir yanıt yok ama tutanakların temel noktalarının önemli noktalarda bulunan kişilere Mayıs başlarında, İsviçre'ye de Weissmandel'in gönderdiği mektupla ulaştırıldığını bilmekteyiz. Daha sonra kaçmayı başaran iki mahkumun sağladığı ek

bilgileri tutanakların son haline katabilmek için dağıtım bir süreliğine ertelenmiş olabilir mi? Kaç mektubun yazılıp yerine ulaşmadığını ya da tutanakların güvenilir ajanlarla gönderme çabalarının kaç kere başarısızlıkla sonuçlandığı konularında bilgimiz bulunmuyor. Açık olan bir şey varsa o da Vrba'nın suçlamalarının temelsiz olduğudur.

Şimdi izninizle bir adım geri çekilelim. Kastner ve anlaşıldığı kadarı ile diğerleri sınır dışı edilme hareketının içerdiği ölümcül sonuçtan haberdardılar. Peki, halkı uyarmak için bir girişimde bulundular mı? Siyonist gençlik hareketleri vasıtasıyla yapılan girişimlerden daha önce söz etmiştim. Eski Yahudi aristokrasisine mensup üyeler tarafından idare edilmekte olan Komite halkı uyarmamıştır. Ama Auschwitz tutanakları ellerine geçtiğinde Petö aracılığı ile harekete geçerek materyali Horthy'nin ailesine gönderdiler. Yani iki grup da eylemde bulunmaktaydı.

1944 Mayıs'ında Komoly'nin çevresindeki grubun en aktif üyesi olan Kastner gibi biri ne yapabilirdi acaba? Kendi şehri Cluj ve Budapeşte'deki ufak bir grup dışında tanınmayan Transilvanyalı bir "yabancı" gazeteciydi. Yahudilerin tren yolculuğu yapmaları yasak olduğundan Kastner'ın düzinelerce gettuyu ziyaret etmesi, ki gençler bu işe kanunsuz bir şekilde kalkışmış ve başarısız olmuşlardı, mümkün değildi. Peki Macaristan Yahudilerini başka bir yol kullanarak uyarması mümkün müydü? Mesela radyo ile. Ya da basın yoluyla? Ya da konuşmalar yaparak? Bu sorular öylesine saçma ki yanıt vermeye bile değmez. Diğer olasılıkları bir tarafa bırakacak olursak bu işe kalkışacak birisinin sınır dışı edilmelerin başlamasından önce taşrada yaşayan Yahudileri uyarabilmesi için iki hafta kadar zamanı vardı, yani Kastner ve/ya Komite tarafından hazırlanmış olan tutanaklardaki bilginin Nisan sonu ya da Mayıs başındaki olası kabulü ile Mayısın 14'ünde başlayan sınır dışı işlemleri arasındaki zaman dilimiydi bu. O dönemdeki şartlar göz önüne aldığımızda bu konuda herhangi bir şeyin yapılabileceğini dü-

şünmek pek de kolay değil. Horthy dışında. Ama o sessiz kalmayı seçmişti.

Horthy burada anahtar öge. Almanlar Macaristan'ı işgal etmişlerdi ama silahlı güçleri sayıca azdı. Horthy, kral naibi olarak, bazı aşırı-sağ radikallerin hükümetinde yüksek mevkilere getirilmesine ses çıkarmadı ve sınır dışı etmelere herhangi bir itirazda bulunmadı. Ama güç halen onun elindeydi ve ordu kendisine sadıktı. Harekete geçebilirdi. Ama geçmedi. Ama tutanakların eline geçmesinden iki hafta sonra, 26 Haziran 1944 de yapılan bir kabine toplantısı sırasında, Horthy sınır dışı edilmelere vermiş olduğu oluru geri almak için hazırlıklara başladı. 9 Temmuz'da, taşradaki bütün Yahudiler sürüldükten sonra, Horthy işlemlerin devam etmesini yasakladı ve geri kalanları – başkentte bulunan yaklaşık 200.000 Yahudiyi – Auschwitz'den kurtarmış oldu. Peki bu dönüşün nedeni neydi? Bazı nedenler oldukça açık: Almanya savaşı kaybetmekteydi ve Yahudileri ölümlerine göndererek Batı ile ayrı bir barış anlaşması imzalamak (Haziran-Temmuz ayları boyunca Horthy nefret ettiği Bolşeviklerle barış antlaşması imzalamaya karşı çıkmaya devam etti) pek de iyi bir fikir sayılmazdı. Burada anlaşılması gereken, Horthy'nin tutanaklar vasıtası ile aslında genel hatları ile bildiği bir konunun detaylarını öğrenmiş olmasıdır -yani göz yummasından dolayı Macaristan vatandaşlarının toplu katliama kurban gitmekte olduğu gerçeğini görmesidir. Tabii kendisindeki bu ani değişiklikte İsviçre kralı, Papa, Uluslararası Kızılhaç Örgütünün artık iyi bilinmekte olan müdahaleleri ve Roosevelt tarafından gönderilen uyarının da etkisi olduğu gerçeğini göz ardı etmemek lazım.⁴⁷

Braham tarafından yayınlanan belgeler Horthy ile Almanlar arasındaki ilişkinin niteliği ile ilgili ana kaynaklarımızı oluşturmaktadır. Horthy Almanlara, Amerika'nın Budapeşte'ye uyguladığı büyük bombardımandan sonra, bombalanma tehdidinden dolayı sınır dışı etmeleri durdurdu-

ğunu söylemektedir. Weissmandel 16 Mayıs tarihli mektubu İsviçre’de bulunan Macar istihbarat örgütü elemanları tarafından – ya da onlara teslim edilerek – ele geçirildiğinde Horthy mektupta talep edilen bombalamanın Budapeşte ile başladığını sanmıştı, ama biz arada herhangi bir bağlantı olmadığını biliyoruz.⁴⁸

Tutanakların sınır dışı edilmelerin durmasında önemli bir faktör olduğunu düşünmekteyim. İlk olarak tutanakların, artık toplu kıyımlardan haberdar olduğunu sakla(ya)mayan, Horthy’nin sınır dışı edilmeleri önlemesinde, savaş koşulları da dikkate alındığında, direkt etkisi olduğu gerçeğini belirtmek gerekiyor. İkinci olarak, Weissmandel’in mektubu sayesinde, tutanaklar Müttefiklerin sınır dışı olaylarına kayıtsız kalmayacakları ve sıradan protestolarla yetinmeyerek bombalamaya başvuracakları yolunda yanlış bir izlenim verdi. Kastner’in de – sadece Vrba tarafından değil Tom Segev ve diğer İsrailli yazarlar ve gazeteciler tarafından da haksız yere suçlanmış olan – dahil olduğu Slovak liderlik grubu ellerindeki bilgileri kurtarma girişimlerinde kullanmak isteyen kişiler olarak öne çıkmışlardır.⁴⁹ Her şey aleyhlerine işliyordu ama bu, daha önce de belirttiğim gibi, onların bir noktaya kadar başarılı olmalarını engelleyemedi.⁵⁰ Hatta denilebilir ki Kastner ve grubu 200.000 Budapeşte Yahudisinin büyük kısmının kurtulmalarında oldukça önemli rol oynamışlardır. Ayrıca Auschwitz yerine Viyana yakınlarındaki bir bölgeye (Strasshof) gönderilmiş olan 10.000 ’i aşkın Yahudinin kurtarılmasında da parmakları olduğu yönünde kuvvetli ip uçları bulunmaktadır. Kesin olan diğer bir olay da Kastner’ın, ailesi ve arkadaşları dahil, Bergen-Belsen’e getirilmiş olan 1684 kişiyi iki grup halinde, Ağustos ve Aralık 1944’de, Kastner treni olarak bilinen bir trenle İsviçre’ye kaçırmış olmasıdır.

Vrba’nın Macaristan komitesi hakkındaki şikayetlerinin de gözden geçirilmesinde fayda var: Horthy’e tutanakları

teslim eden ve etkilenmesini sağlayarak sınır dışı etmeleri durdurmasına yol açanlar Komite üyeleridir.

Paradoksal olarak Vrba'nın umutsuzluğu ve acısı abartılıdır. Söylediklerinin tersine, kendisin ve arkadaşlarının insanları kurtarmak için hazırlamış olduğu tutanaklar oldukça etkili olmuş ve hem kendisinin hem de arkadaşlarının kendilerini feda etmeye hazır oluşları-sınırsız kahramanlıkları-kesinlikle boşa gitmiş değildir. Ama Vrba ve diğerleri daha fazlasını yapmak istemişlerdi. Daha fazlasına nasıl ulaşılabilirdi kestirmek zor. Her ne kadar dış dünya onları dinlemeye pek gönüllü değildiyse de sonuç almışlardı.

Tutanakları neden Soykırım esnasında girişilen kurtarma çalışmalarına örnek olarak gösterdik?

Herhangi bir kurtarma teşebbüsünün olmazsa olmaz ilk şartı bilgidir. Auschwitz hakkında bilgi edinilmesi bir kurtarma girişiminde bulunulabilmesi için hayati önem taşımaktaydı. İkinci şart bu bilgiye inanılmasıdır. Daha önce Polonya kaynaklarının ortaya koyduğu bilgi parçaları Batı tarafından inandırıcı-Sovyetler zaten Yahudilerin öldürölüp öldürölmediği konusu ile ilgilenmiyorlardı- bulunmamıştı ama tutanaklar gerçektir ve Mantello ve diğerlerinin girişimi ile İsviçre'de dağıtılmaları sonucu oluşan kamuoyunun baskısı göz ardı edilemeyecek hale gelmişti. Ama kurtarma çalışmalarının savaş sonrasında da devam eden bir hikayesi daha var. Geleneksel bir Yahudi geleneği olarak adlandırabileceğimiz gelişmeler sonucu yargıçlar, savaş sonrası yorumcuları, politikacılar, tarihçiler ve kurgu yazarları hep birlikte yardım etmeye çalışmış olanları suçlamaya ve karalamaya başladılar. Tabii ki Kastner, Weissmandel, Petö, Krasniansky ve JDC'nin İsviçre temsilcisi Saly Mayer kelimenin tam anlamıyla mükemmel insanlar değildiler. Bazıları ideolojik fanatik, bazıları gereğinden fazla düşünen ve süper hırslı politik tipler, bazıları esnemek nedir bilmeyen, her şeyi kitabına göre yapma meraklısı insanlardı bunlar. Ama hepsi de yardım etmeyi denemişlerdi ki sadece bu bile

kendilerinden sonra gelen kötüleyicilerinden çok daha fazlasını yapmış oldukları anlamına gelir. Ultra-Ortodoks fanatikler kendisi de bir Ultra-Ortodoks fanatik olan Weissmandel haricinde herkesi ihanetle suçlamaktadırlar. Sağcı yorumcular Yahudileri kurtarmayı denemiş olan solcu Siyonistlere saldırırlarken sol kesim fanatikler Soykırım döneminin ılımlı sol kanadını Komite ile işbirliği içinde olmakla suçlamaktadır. Amos Elon ve Tom Segev gibi yazarlar da bir noktayı ispatlamak için tarihsel kanıtları çarpıtmaktadır: Yani bu liste uzar gider.⁵¹

Bana göre bu saldırıların arkasındaki temel neden Yahudilerin İkinci Dünya Savaşı sırasında içinde bulundukları şartları kabul etmeyi reddetmekte yatmaktadır: yani hemen hemen hiçbir yardım görmeyen insanlardı. Amerikan Yahudilerinin sunabileceği yardım minimal düzeydeydi; Britanya Yahudileri hiçbir şey sunamıyorlardı; Filistin Yahudileri ise yarım milyon civarındaki nüfusları ile kalabalık bir Britanya gücünün işgali altındaki Filistin'de yaşamak durumundaydılar. Günümüz İsrail'inde çağdaş bir liseyi ziyaret ettiğimde konuyla ilgili olarak büyük bir ihtimalle muhatap olacağım soru şu: "Neden İsrail Hava Kuvvetleri duruma müdahale etmedi?" Soykırım bütün Yahudi dünyasını ve içinde yer alan İsrail Yahudilerini etkileyen devasa ölçülerde bir sosyal travmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum onların gerçeklere bakmalarını engellemekte çünkü 1940'ların gerçek dünyası bu günün Yahudisinin kaldıramayacağı kadar feci ve aşağılayıcı bir dünya. En iyisi bu gün hayatta olmayan bir Yahudi neslini vatandaşlarını kurtarmayı beceremediği için suçlamak. İşte bu sosyal travma Yahudilerin birbirlerini Nazizim'le suçlamalarına, Weimar ve Nazi dönemlerine ait konuyla hiçbir ilgisi olmayan uygunsuz benzetmeleri kullanmalarına yol açmakta. Dış dünya Soykırım esnasında Yahudilerin zengin ve güçlü olduklarını ve öteki Yahudilere yardım etmedilerse bunun yardım etmek istemedikleri anlamına geleceğini ya da bir komplonun parçası oldukları anlamına gelen imajları emip

yutmaktadır. Sonuçta, bu tür imajların yardımıyla Yahudilerin katledilmelerinin sorumlusu olarak kendileri gösterilmektedir. Ultra-Ortodoks ve azımsanmayacak sayıda Ortodoks Yahudiye göre Tanrı Yahudileri Yahudi dininde reform yapmayı ya da muhafazakar/liberal yorumlar getirmeyi düşündükleri için cezalandırdığını ileri sürmektedirler.⁵² Bazı laik yorumcular ve İsrail anti-siyonistleri de savaş dönemi Siyonist liderlerinin kabiliyetsiz, her şeyi eline yüzüne buluştıran kişilerden oluştuğunu iddia ederek Soykırım kurbanı Yahudileri kurtarmayı beceremediklerini ileri sürmektedirler.

Ama kurtarmaya çalışıldı. Bu girişimlerin bir çoğu başarısızlıkla sonuçlandı – ama bunun nedeni girişimde bulunanların beceriksiz olmaları değil son derece korkunç bir dönemde yaşamakta olmaları ve kendilerini eleştirenlerin o zaman dilimini anlayamamalarıdır. Burada da, paradoksal olarak, tıpkı Soykırım sırasında olduğu gibi bilgi ile anlaşılması arasında bir boşluk ortaya çıkmaktadır. Şimdi de, o zaman olduğu gibi, eksik olan şey bilgi değil anlayış.

On Birinci Bölüm

Soykırımdan İsrail Devleti'ne

Bu kitapta amacım Soykırımı anıtlıştırmak değil. Yaptığım şey nelerin niçin olduğunu anlamaya yönelik sorular sormak.¹ Genel olarak savaş sırasında olup bitenlerle ilgileniyorum. Ancak meslektaşlarımla Soykırımın savaş sırasında meydana geldiği, ama kapladığı dönemin 1933'te yükselişe geçen Nazi rejiminden başlayıp savaş sonrasında Orta Avrupa'daki sürgün edilmiş insanların toplandığı kampların işlevlerinin sona erdirildiği tarihe kadar geçen süreyi kapsadığı yolundaki görüşlerine katılıyorum. Hayatta kalmayı başarabilenler bu kamplarda 1948'e değin yaşamlarını sürdürdüler. Daha sonra bir çoğu ya Batıya ya da İsrail'e göç ederek yaşamlarına güçleri ölçüsünde yeniden başladılar.

Sadece tarihçiler tarafından değil politikacılar, gazeteciler ve her kanattan ideologlar tarafından da sorulan en temel sorulardan birisi Soykırımın, eğer böyle bir şey varsa, İsrail'in kuruluşuna herhangi bir etkisi olup olmadığıdır. Gerçek anlamda, geçmişte kalmış ve tam olarak aydınlığa çıkarılamamış bir trajedi ile ölümcül yaralar almış bir halkın yeniden dirilme çabaları arasında bu soru bir nevi köprü işlevi görmektedir.

İşte bu nedenle İsrail Devleti'nin kuruluşunun gerisinde neler olduğu sorusuyla ilgilenilmesi hem bir gereklilik oluşturmakta hem de bu noktada bir soru sorulabilmesini sağlamaktadır: İsrail'in kurulmasını Soykırım'ın sonuçlarından birisi olarak görmenin mantıklı bir tarafı var mıdır? Burada size önce 1945 ile 1948 yılları arasındaki kısa dönemde ortaya çıkan bazı önemli dönüm noktalarını ve Yahudi halkının bunlarla nasıl mücadele ettiğini göstermek amacıyla kısa bir genel bakış sunacağım.²

Tarihsel söylem içerisinde sıklıkla görüldüğü gibi Shoah'ın sona ermesiyle 1948 yılında İsrail'in bağımsızlığını ilan ettiği dönem arasındaki süre ile ilgili birbirinden farklı yorumlar getiren ekoller ortaya çıkmıştır.³ Bir yoruma göre, bağımsızlık büyük ölçüde Yahudi Filistin'indeki yeraltı örgütlerinin Britanya'ya karşı mücadelesiyle kazanılmıştır. Bu yorumda ağırlık Filistin Yahudi Örgütünün kontrolünde bulunan 36.000 civarındaki aktif üyesi ile önemli bir güç oluşturan ana yeraltı hareketi Hagana'nın üstünde değil, Yahudi Örgütüne silahlı direnişte bulunan 1944 yılında aktif ve pasif 1500 üyeye sahip bağımsız sağ kanat muhalefetinden Irgun Zvai Leumi ve yaklaşık 120 üyeli aşırı görüşlü Lohamey Herut Yisrael (LHY) üzerindeydi. Bu yaklaşımın nedeni adı geçen bütün örgütlerin 1945 sonbaharında Britanya'ya karşı ortak mücadele kararı almaları ve 1946 Temmuzuna değin belli bir düzeyde yardımlaşma içinde bulunmalarına karşılık, Hagana'nın Britanya'ya karşı silahlı mücadeleyi bırakarak işbirliğini sona erdirmesi ve o tarihten sonra faaliyetlerini yasa dışı göçle sınırlandırmasıdır. Bu olaydan sonra, Filistin'deki Britanya güçlerine silahlı saldırılarda bulunabilenler sadece bu iki sağcı silahlı grupla sınırlı kalmıştır.

Filistin'deki Yahudi çoğunluk –Yishuv– Hagana'yı destekliyordu ama Irgun ve LHY'e karşı tavır almaktan çekinmekteydiler. Bu militan örgütlerin taktiklerine, stratejilerine ve zaman zaman Britanya ile yaptıkları işbirliğine karşın (ki

bu işbirliği çoğunluğu özellikle LHY üyelerinden oluşan bir çok militanın Britanya'ya teslim edilmesine yol açmıştı) Yishuv, Irgun ve LHY'ni arkasında faaliyetlerine devam edebilecekleri bir kalkan sağlamıştı. İşçi Partisi'nin kontrolü altındaki Britanya güçleri hem dünyanın hem de Britanya kamuoyunun olası tepkisi yüzünden Tel Aviv'in ortasına ağır makineli tüfeklerini kolay kolay yerleştiremiyorlardı. Bu grupların Britanya güçlerine karşı yürüttükleri inceden inceye planlanmış saldırılarının Britanya hükümetinin açık bir biçimde daha güçlü olan kuvvetlerini 1947 başlarında ülkeden çekme kararı vermelerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Neredeyse tamamı Hagana tarafından yürütülmekte olan sözde yasa dışı göç hareketi Britanya'nın üzerindeki bir başka siyasi külfetti. Almanya, Avusturya ve İtalya'daki sürgün kamplarından kurtulmuşlar da mevcudiyetlerinden kaynaklanan bir takım baskıların altında kalmışlardı. Britanya'nın bakış açısına göre gittikçe içinden çıkılmaz bir hal alan bu durumdan kurtulmanın tek yolu Filistin'i terk etmekten geçmekteydi. Soykırım, bu yoruma göre, hem Filistin'deki yeraltı hareketlerini hem de Avrupa'da bulunan hayatta kalanları motive edici bir işlev üstlenmiştir.

İsrailli post-Siyonist entelektüellerin ileri sürdüğü yoruma göre tartışmalara konu olan dönem, Arap-Yahudi çatışmalarıyla şekillenmiştir. Neo-Marksizm ve post modernizme olabildiğince yaslanan bu yoruma göre Siyonist hareket doğal olarak atalarından kendilerine kalmış olan toprakların haklarını ve yeni şekillenmeye başlamış olan bir devlet kurma isteklerini savunmakta olan, yerel halkın çıkarlarıyla çatışma içindeki sömürgeci bir harekettir. 1930'lu yıllara kadar Britanya'dan yardım alan, ama eski ilgiyi artık bulamayan Siyonistler destek için yüzlerini gittikçe daha fazla Birleşik Devletlere doğru çevirmeye başlamıştı. Soykırım deneyimini bir araç olarak kullanma yoluna giden Siyonistlerin elinde artık Filistin'de, ya da en azından önemli noktalarında, kontrolü ele geçirmek ve yerleşik durumdaki Arap nüfusu sürmek için gerekli güç bulunmaktaydı. Böylece

silahlı yeraltı güçleri kolonici ve milliyetçi siyasi hareketin araçları olarak değerlendirilmekteydi. Yasadışı göç de çaresiz durumdaki Soykırım kurbanlarının Siyonistler tarafından Filistin üzerindeki siyasi amaçlarına ulaşabilmek için bir sömürü aracı olarak kullanılmıştır. Bu yorum İsrail üniversitelerinde genel kabul görmekte olup Amerika ve Britanya'daki bazı akademisyenler tarafından desteklenmektedir.⁴

Diğer tarihçiler tarafından sunulan bir grup yorum ise daha az ideolojik ve daha geleneksel bir tarihsel çerçeve içerisinde çok sayıda faktörü bir araya getirmeye çalışmaktadır. Ama bu değişik yorumların bir çoğu Britanya arşivlerinin 80'li yılların sonunda açılmasıyla değişmiştir. Artık ilk görüşün geçerli tarafları olduğu bilinmektedir. Yahudi yeraltı örgütlerinin, özellikle Irgun'un, Britanya İşçi Partisinin düşüncelerini değiştirmesinde önceden düşünülenenden çok daha fazla etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

1947'ye değin Britanya Genelkurmayı Filistin'i, Mısır ya da Süveyş Kanalı'ndan çekilmek durumunda kaldıklarında kullanacakları bir üs olarak değerlendirmekteydi. Yahudi yeraltı örgütlerinin etkinlikleri genelkurmay içinde bazı askerlerin Filistin'in bir üs olarak kullanılmaya belki de pek uygun olmayacağı yönünde ikna olmalarını sağlamıştı. Ama sadece silahlı Yahudi direniş örgütlerinin durumuna dayanılarak yapılan değerlendirmelerin son kertede ikna edici olması beklenemezdi. Temmuz 1945'te iktidara gelmiş olan Britanya İşçi Partisi hükümetinin politikası önce Hindistan sonra da Burma ve Sri Lanka'dan çekilmek ama Filistin'de varlığını sürdürmek şeklindeydi. Hindistan'ı ellerinden çıkarmaları halinde Filistin'in stratejik öneminin daha da azalacağı gerçeğini kavramışlardı. Yahudilerle ilişkilerini bozmadan ekonomik açıdan Batı ittifakı için az nüfuslu Filistin'den daha önemli olan Araplar lehine bir ittifak oluşturmak arzusundaydılar. Amerikalıların da benzer bir tavır alması için hem Dış İşleri Bakanlığı'nı hem de Roosevelt/Truman idaresindeki Beyaz Saray'ı ikna etmeyi

başardılar. Başka bir deyişle, dünya ölçeğindeki politikaların etkisi ve Amerika ile olan ilişkileri Britanya açısından Irgun gibi yerel bir problemden çok daha önemliydi.⁵

Bu genel yorumda göze çarpan bir diğer önemli unsur da Truman politikalarına getirdiği yeni açılımlardır. Truman'ın bir Yahudi devletinin kuruluşunu desteklemiş olduğu yönündeki kanının yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Truman Yahudilerin kamplardan Filistin'e göçünü destekliyordu ama bağımsız bir devlet kurma fikrine pek sıcak baktığı söylenemezdi. Bu konuya ileride tekrar döneceğim.

Bu noktada benim ve bazı tarihçilerin bağımsızlığa giden yolda önemli bir kilometre taşı olarak gördüğümüz bir şeyi açıklayabilmem için biraz geçmişe dönmeme izin verin: Yani özel olarak yerlerinden edilmişlerin bulunduğu kamplarda kalanlar ve genel olarak Soykırımdan sağ kurtulanlara.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Nazilerin toplama ve işçi kamplarından ve ölüm yürüyüşünden yaklaşık 200.000 Yahudi'nin kurtulduğunu tahmin ediyorum. Bu 200.000 kişinin 70.000'den fazlası Macaristan'a, Slovakya'ya ve Romanya'ya geri dönen Macar Yahudileriydi, sadece küçük bir azınlık 1945 yazından sonra da Almanya ve Avusturya'daki yerlerinden edilmişler kamplarında kalmaya devam etti. Polonya ve Litvanya'dan kurtulanların bir kısmı akrabalarını aramak için geri döndü, fakat yerli halkın aşırı Yahudi düşmanlığıyla karşılaştıktan –akrabalarını, komşularını ve cemaatlarını bulamadıklarını belirtmeye bile gerek yok– sonra, Orta Avrupa'da Batı'nın işgalindeki bölgelere geri döndüler. Batı Avrupa'da yaşamakta olanlar evlerine geri döndüler. Geride, çoğunluğunu Litvanyalı ve Polonyalıların oluşturduğu, yaklaşık 55.000 kişilik bir grup kalmıştı.

Bu insanların çoğu ilk başlarda Yahudi olmayanlarla birlikte yerlerinden edilmişlerin kamplarında tutuldu çünkü Müttefikler Yahudileri ayrı muamele edilmesi gereken bir grup olarak tanımayı reddetmekteydi. İlk başta, savaşın sonunda Almanya ve Avusturya'da bulunan 11.000.000 mah-

kumun ülkelerine geri gönderilmelerinden sonra Doğu Avrupa'daki "yerlerinden edilmişler kamplarında," geriye kalan 800.000 civarındaki kişi arasında Yahudiler küçük bir azınlık durumundaydı. Kurtulan Yahudilere daha sonra Polonya'da terhis edilen komünist Polonya ordusundaki Yahudi askerler ve Polonya'daki Yahudi partizanlar tarafından saklanmış olan Yahudiler de katıldı. 1945 sonlarında ve 1946'da bu sayı giderek daha da artmıştır. 1941'de Sovyet Orta Asya'sına kaçmış ya da Sovyet Gulag'larından serbest bırakılmış yaklaşık 176.000 Yahudi, komünist yanlısı Polonya hükümeti ile Sovyetler arasında yapılan anlaşmalar sonucu Polonya'ya geri döndü. Bölgedeki Yahudi düşmanlığından dolayı Polonya'da kalmalarını isteyen Yahudi komünistlerin ve Bundistlerin ikna çabaları sonuç vermedi ve hemen hepsi başta Amerikan kontrolündeki bölgeler olmak üzere Almanya ve Avusturya'daki "yerlerinden edilmişler kamplarına" gittiler. Silesia'daki Polonyalı Yahudilerin geri dönmelerini engellemek için Polonya hükümeti ve Yahudi taraftarları tarafından yapılan girişim başarılı olmuş gibi görünüyordu. Bu girişim JDC aracılığıyla Amerikan Yahudi camiasından sağlanmış olan önemli ölçüde yardım sayesinde gerçekleştirilmiştir ama 1947'de bu Yahudiler de Batıya doğru sürmekte olan göçe katılmıştır. 1947'lerin ortalarına doğru çoğunluğu yerlerinden edilmişler kamplarında olmak üzere Almanya, Avusturya ve İtalya'da 250.000; Fransa ve Kuzey Denizi bölgesindeki ülkelerde de zamanında kaçak olarak girmiş ya da yasa dışı yollarla çoktan Filistin'e doğru yola çıkmış yaklaşık 50.000 Yahudi vardı.

Kamplardan kurtulabilenler Amerika ya da Filistin'den görevlilerin gelmesini beklemediler. JDC temsilcilerinin ilk grubu özgürlüklerine kavuşmalarından üç ay sonra Haziran 1945'te "yerlerinden edilmişler kamplarına" ulaştığında yanlarında ne yiyecek ne ilaç ne de giysileri vardı. Amerikalı Yahudilerin yardımı o yılın sonbaharına kadar etkisini gösteremedi. Filistin'den gelen Yahudi askerlerin hayatta kalanlar arasında Almanya'da bulunmakta olanlar üzerinde

önemli bir etkisi oldu, fakat bu askerler birlikleri Belçika'ya gittiği için orada kalamadı. Filistin'den gelen Yahudi görevliler Polonya'ya sonbahar başlarında kanunlara uygun olmayan bir şekilde ulaştı ve hiçbir resmi Yahudi Temsilci grubu Kasım ayına kadar Almanya'ya gelmedi. Bu gelişlerin kanunlara aykırı bir şekilde yapılmasının nedeni Birleşik Devletler ordusunun bu tür grupların gelmesine karşı olmasıydı. Burada Askeri hahamların rolü belirleyici olmuştur. Hahamlar, çoğunlukla geleneksel olmayan araçlarla bazı boşlukları doldurmuş, kurtulanlara toparlanmaları için yardımcı olmuş ve ordu yetkililerine bu kişilere barınak ve ilaç sağlama konusunda baskı yapmışlardır.

Bununla beraber, kurtulanların organizasyonunun büyük bölümünün yine sadece kendileri tarafından gerçekleştirildiğinin, dışarıdan herhangi bir destek alınmadığının ve en başından beri ideolojik yönelimlerinin ağırlıklı olarak Siyonist olduğu gerçeğinin altını çizmek gerekmektedir. Aslına bakılırsa ilk Siyonist gazetenin el yazısıyla yazılarak çoğaltılan nüshaları özgürlük hareketinden bile önce Bavaria'daki toplama kamplarında Yahudi mahkumlar arasında dağıtılmıştı. Yakın tarihte İsrail'de bir post-Siyonist aydın – Noam Chomsky'nin filoloji öğrencilerinden– tarafından yayınlanan bir kitap kamplardaki güçlü Bundist varlığın fiziksel güçle bastırıldığını, daha sonra bu gücün benzer bir biçimde genç insanları Hagana ve daha sonra da İsrail ordusu için “gönüllü” olmaya zorladığını ileri sürmektedir.⁶

Kurtulanlar arasında Siyonizm'i destekleyenler tarafından –kurtulanların çoğu Siyonizm yanlısıydı ve Bundistlere karşı kibar davrandıkları pek söylenemezdi– güç kullanıldığına yönelik iddialarda doğruluk payı vardır. Ayrıca, diğer bazı olaylarda da, yerlerinden edilmişler kamplarındaki gençlere Filistin'deki Yahudi birliklerine katılmaları için baskı uygulandığı bir gerçektir. Bununla beraber, bu tür olayların istisnai olduğu söylenebilir. Yerlerinden edilmişler

kamplarının büyük çoğunluğu Siyonist yanlılarından oluşmaktaydı. Polonya'ya geri dönmüş akrabalarını aramaya giden Yahudiler arasında, Polonya'da giderek etkisini arttıran anti-semitik tavrın da etkisiyle Bund, en başından beri giderek popülaritesini yitirmekteydi. 1945 sonbaharından sonra, Polonya'daki Yahudiler üzerinde fiziksel baskının giderek artması ve özellikle 1946 Temmuzunda meydana gelen Kielce'deki Yahudi kırımından sonra, kamplardaki Bund tamamen ortadan kalktı. Kamp sakinlerine sunabileceği tek şey Polonyalılarla Yahudilerin dostluk ilişkileri temelinde işbirliği yaparak sosyalist bir devlet kuracakları Polonya'ya dönüş imkanıydı. Ama sosyalist bir Polonya, sürmekte olan Yahudi düşmanlığı ve bir komünist diktatörlüğünün gelişmekte olması gibi koşullar tam da Yahudilerin uzak durmak istedikleri şeylerdi. Bund, Polonya'dan ayrılmak isteyenlere Filistin hariç diğer ülkelere gitme teklifini getirdi ama Yahudilerin Amerika ya da diğer ülke vizeleri için Bund'un onayına gereksinimleri yoktu.⁷

Genel olarak baktığımızda, Siyonizm bugün, yerlerinden edilenler kamplarının sivil dini olarak adlandırabileceğimiz bir duruma gelmişti. Kamp ve merkez komitelerini seçmek için ilk olarak Almanya'daki Birleşik Devletler daha sonra da Avusturya'daki İngiliz ve Fransız bölgelerinde üst üste seçimler yapılmaktaydı. Bu komiteler, yerlerinden edilmiş kişilerin kamplardan ayrılımlarına izin verilmesini ve Filistin'e göç etmelerinin sağlanmasını talep etmekteydi.

Birleşik Devletler politikası birçok pragmatik ve ahlaki noktalar çerçevesinde belirlenmekteydi. Yerlerinden edilmiş insanları beslemek ve kontrol etmek, askerlere düşen bir sorumluluktan (tayınlar Almanya ekonomisinden el konulanlarla sağlanmaktaydı), fakat Senato tarafından onaylanması gereken bütçe hiç de cömert değildi. Bu yüzden, bahar sonlarında gerçekleşen, insanların ülkelerine gönderilmesi operasyonundan sonra ordu, geriye kalan 800.000 civarında yerlerinden edilmiş insandan kurtulmaya çalışmaktaydı.

Ordu özellikle Yahudi grubuyla ilgilenmekte zorluk çekmekteydi. Diğer taraftan, General Dwight Eisenhower ve o zamanlar henüz açığa çıkmamış Yahudi aile bağları olan personel amiri Walter Beddell-Smith savaşın sonunda özgürlüklerine kavuşturdukları Nazi kamplarında gördüklerinden dolayı Yahudilere karşı anlayışlıydılar. David Ben Gurion Ekim 1945'de Frankfurt'u ziyaret etti ve yiyecek sıkıntısına ve Yahudilere pek de dostça davranmayan yerel Alman nüfusla ilişkileri normale döndürmekle uğraşan birçok subayın isteksizliğine rağmen, Amerikalıları doğudan kaçarak gelmekte olan Yahudilere sınırlarını kapamamaları konusunda ikna etti. Amerika'nın kararı ile Amerikan bölgesinin kapıları Yahudi mültecilere açıldı ve artan nüfusları ile tam anlamıyla gerçek bir politik güç olmalarına yardım etti.⁸

Birleşik Devletler politikasını belirleyen bir başka unsur da Beyaz Saray'dı. Truman, Earl Harrison adında Philadelphialı bir hukuk profesörünü kamplardaki durumu, ağırlığı Yahudilerin durumu üstüne verecek şekilde araştırması için kampların olduğu bölgeye gitmekle görevlendirdi. 1945 Ağustosunun sonlarına doğru sunduğu raporda Harrison, Yahudi kamplarının kurulmasına izin vermeyen ve Yahudilere yeterli yiyecek ve barınak sağlamayan ordu politikasını sert bir dille kınamaktaydı. Hiç şüphesiz her şeyden önce insani ve ahlaki faktörlerle harekete geçen Truman'ın, daha sonra da Eisenhower'ın sert tepkileri Yahudilerin içinde bulundukları durumun radikal bir biçimde iyileştirilmesini sağlamıştı. Bu yaklaşımın sonucu ayrı Yahudi kampları kuruldu. Zaman geçtikçe insani ve ahlaki faktörler kadar önem kazanan başka bir nedenin de Truman'ın politik durumunun zayıf olması sonucu 1946'daki kongre seçimleri ve 1948'deki başkanlık seçimlerinde New York, Pennsylvania, Illinois ve California'daki Yahudi oylarına olan gereksinimi olduğu ortaya çıktı. İngiliz Dış İşleri Bakanlığı sekreteri Ernest Bevin, Truman'ı New York'taki Yahudi oylarından yararlanmakla suçlarken haklıydı. Truman, Siyonist politikanın Filistin'deki niyetlerine sempati duymu-

yordu; desteklediği ve İngilizleri kabul etmeleri için ikna etmeye çalıştığı şey Harrison'un 100.000 Yahudi'nin Filistin'e göçü önerisiydi. Yahudilerin Filistin'e girmelerine izin vermek gerçekten insani bir hareket olacaktı ve bu durum hem ordunun Almanya'daki işlerini kolaylaştıracak hem de başkanın kendi ülkesindeki politik çıkarlarına hizmet edecekti.⁹

Eğer İngilizler, Truman'ın 100.000 kişinin göçüne ilişkin isteğini kabul etseydi, İsrail hiçbir zaman ortaya çıkmayabilirdi. Böylesi bir gelişme yerlerinden edilmişlerin isteklerinin altını bütünüyle oyabilir ve Britanya'ya sadece nüfusu 100.000 daha artmış bir Filistin'i Araplara teslim etmekten başka yapacak bir şey kalmayabilirdi. Sonuçta nüfusunun üçte ikisi Arap üçte biri Yahudi bir Arap Filistin devleti oluşabilirdi. Neyse ki Yahudilerin şansına Britanya hiçbir zaman Filistin'e büyük miktarda Yahudi göçü teklifine karşı oluşturduğu muhalefetine geri adım atmadı.

İki Batılı güç tarafından Filistin'de bulunan Yahudi yerlerinden edilmişlerin durumunu ve siyasi koşullarını incelemek için ortak bir kararla atanan ve 1946 baharında açıklanan 100.000 yerlerinden edilmiş Yahudinin Filistin'e gönderilmesine izin verilmesini tavsiye eden Anglo-Amerikan Soruşturma Komisyonu'nun raporuna rağmen Britanya geri adım atmamıştır.

Britanya, 100.000 Yahudi'yi kabul etmesi durumunda, Amerika'nın tam desteğine sahip olabilecek ve olası bir silahlı Yahudi ayaklanmasını rahatlıkla bastırabilecekti. Böylesi bir yardım olmaksızın gerekli kamuoyu desteğinden de yoksun kalabilirlerdi. Ama Britanya'nın ret kararı Amerika'yı da iki arada bir dereye bırakmıştı. Elllerinde kendilerine yaşayacak yeni bir yer bulmak isteyen ama hiçbir yere gidemeyen yüz binlerce Yahudi vardı. Birleşik Devletler'in kapısı kapalıydı, zaten Kongre de olası bir Yahudi göçüne son derece soğuk bakmaktaydı. Amerika ancak 1948'e gelindiğinde, daha sonra da 1950'de, yerlerinden edilmiş olan

insanlara kapılarını açmayı kabul edecekti ama Kongrenin isteği doğrultusunda Yahudiler mümkün olduğunca ülkeye girenlerin dışında tutuldu. Eğer bu Kongre'nin kararı tam anlamıyla uygulanabilseydi çok az sayıda Yahudi Amerika'ya göçmen olarak gelebilirdi. Ama konuyla ilgili bazı devlet dairelerinde görev yapmakta olan bir takım Yahudi olmayan görevlilerin yardımıyla, yasalardaki boşluklardan faydalanılarak, Kongre'nin niyet ettiğinden çok daha fazla sayıda Yahudi göçmenin ülkeye girmesi sağlanmıştır.¹⁰

Yahudi Örgütü 1946 yazında ve sonbahar başlarında Paris'te toplandığında siyasi durumun değişmiş olmasının nedeni, Britanya'nın yerlerinden edilmiş Yahudileri Filistin'de istememiş olmasıdır. O tarihe değin Filistin'in herhangi bir biçimde paylaşılmasına kesinlikle karşı çıkmış olan ve 1942'de New York'daki Biltmore otelinde oluşturulan Siyonist planın –yani bütün Filistin'nin bir Yahudi devleti haline dönüştürülmesi– uygulanmasında ısrarcı olan Yahudi Örgütü'nün önde gelen üyeleri kamplardaki yaşam koşullarının dayanılmaz hale gelmiş olduğunu, Almanya ile Avusturya'da bulunan kamplardaki yaşamdan kurtulmanın pek mümkün olamayacağını ve insanların bu yüzden içine düşmüş oldukları ümitsizliği ve bunalımı gördükleri için artık bir uzlaşmaya gitmeleri gerektiğini kavramışlardı. İşte bu yüzden sürekli Amerika'da oturma izni olan Siyonist lider Nahum Goldman'ı Amerika'nın bir paylaşma programı sunması olasılığına karşı durumu değerlendirmesi için Washington'a gönderme kararı aldılar.

Truman'nın paylaşım fikrini desteklemeye hiç niyeti yoktu aslında ama Filistin sorununun çözümüne katkıda bulunmaya zorlandı. Eğer bu konu çözülemezse elindeki 100.000 Yahudiyi gönderecek bir yer kalmayacak ve Amerikan Yahudilerinin son derece sert suçlamalarına hedef olacaktı. Bu yüzden 4 Ekim 1946'da, Yom Kippur gecesini bir bildiri yayınlarak Britanya ile Yahudi Örgütü'nün planları arasında sağlanacak bir uzlaşmanın destekçisi olacağını du-

yurdu. Amerikan medyası bu girişimi yanlış yorumladı ve Truman'a hiç de meraklısı olmadığı bir rol yükledi: Yahudi devletinin destekçisi.

Britanya Truman'nın bu açıklamasını bir ihanet ve Yahudi oyları için yapılmış onursuzca bir girişim olarak değerlendirdi. Amerika'nın desteğinden yoksun olmasına, Filistin'de Irgun tarafından şiddeti gittikçe arttırılan olaylara, Hindistan'dan tüm hızıyla devam eden geri çekilişe ve ülkede sürmekte olan kötü ekonomik şartlara rağmen Britanya 1946 sonlarına gelindiğinde halen hem Araplar hem de Yahudiler tarafından kabul edilebilecek ve kendisinin de Filistin'de varlığını sürdürmesine yardımcı olacak bir uzlaşmanın peşindeydi. Ama aynı tarihlerde Britanya ordusu bölgede kalmak için artık ısrarcı davranmıyordu.

Senaryoyu daha da karışık hale sokan şey deniz yoluyla gerçekleşmekte olan Yahudi göçüydü. Hagana tarafından organize edilmiş denize açılması uygun olmayan bir dizi gemi Doğu ve Batı Avrupa ülkelerinin anlayışlı bakışları altında Filistin'e ulaşmaya çabalamaktaydı. İnsanlar bu gemilere binmeye zorlanmıyordu, tam tersi onlar listelere dahil olmak için umutsuzca mücadele veriyorlardı. Bu olayda Siyonist bir güdümlemenin işaretlerini arayan post-Siyonist yaklaşımın tamamen gerçeklere aykırı olduğu ortaya çıkmıştır. Yerlerinden edilmişlerin Filistin'e göç edenlere katılmasını önlemeye çalışan Britanya bu kişileri 1946 Ağustosundan başlayarak Kıbrıs'ta berbat şartlarda yönetilen kamplarda tutmaya başladı. Ama göçmek isteyenlerin Kıbrıs'ta tutulacakları haberi kararlarını çoktan vermiş olan binlerce insanı hiç etkilemedi. 1945-1948 arası çoğunluğunu, 1948 başlarında hatırı sayılır sayıda Romanya Yahudileri ve daha sonra da idare edecek sayıda Kuzey Afrika Yahudilerinin de dahil olduğu yerlerinden edilmişlerden oluşan 69.000 civarında Yahudi Filistin'e ulaşmaya çalıştı. Bu insanların tamamı İsrail'in ortaya çıkışından sonra amaçlarına ulaştılar.

Britanya'nın yasadışı göçe karşı sürdürdüğü politika 1947 Temmuzunda meydana gelen *Exodus* olayı ile çöktü. Adı *Exodus 1947* olarak değiştirilmiş olan *President Garfield* adlı bir Amerikan gemisi Filistin yolunda Britanya güçleri tarafından çevrildi ve içindeki yerlerinden edilmiş yolcular, gemilerle hareket noktaları olan Fransız limanına zor kullanılarak geri gönderildiler. Britanya hükümeti bu insanların direnmekten vazgeçeceklerini ve Fransa'da gemileri terk edeceklerini düşünmüştü ama yolcular berbat koşullarda seyahat etmelerine rağmen bunu yapmayı reddedince halen Britanya kontrolünde olan Almanya'nın kuzeyindeki ilk hareket noktası olan Hamburg'daki yerlerinden edilmişler kamplarına gönderildiler. Britanya bu başlanan noktaya dönüşün yerlerinden edilmişlerle onlara yardımcı olan organizasyonlara bir ders olduğunu düşünmekteydi. Ama Britanya Dış İşleri yanlış hesap yapmıştı. *Exodus*'taki yerlerinden edilmişler, nefret ettikleri Almanya'ya geri gönderildiklerinde bile, inatla Siyonist kaldılar ve çektikleri acılar hem Avrupa'da hem de Amerika'da Siyonist dava için verilen desteğin artmasına yol açtı.¹¹

Tüm bu Göç-Filistin gösterisinin arka planında sürmekte olan şey Doğu Avrupa'daki Yahudilerin Orta ve Batı Avrupa'ya yasa dışı yollardan kaçışlarıydı. Brichah adıyla bilinen organizasyon büyük olasılıkla yirminci yüzyılın en büyük yasa dışı toplu göç olayını ayarlayarak çeyrek milyon Yahudinin yerlerinden edilmişler kamplarına ve diğer noktalara gidebilmesini sağlayan organizasyondur. Brichah yaşamına Filistin'den idare edilen bir organizasyon olarak değil, Siyonist gençlik hareketinden kalanlar ve savaş sırasında Sovyetler Birliğinde kalan arkadaşlarının inisiyatiflerini kullanmaları sonucu başlamıştı. 1945 sonlarında organizasyonun başındaki orijinal kurucular Polonya'dan, Baltık ülkelerinden ve Romanya-Macaristan'dan ayrıldıklarında Filistin'den gönderilen Yahudi görevliler yönetimi devraldılar. Bu kitlesel hareketin organizasyonu örnek gösterilecek kadar düzgündü ve mali sorumluluklarının da bilincin-

deydi: Brichah için çalışanlar kaçaklara ait para ve mücevherleri yurtdışına kaçırmakta ve daha sonra bunları son kuruşuna kadar sahiplerine iade etmekteydiler. Bu kişiler son derece basit bir yaşam sürdürmekte, JDC'den gelen parayı görevlilere ve sınır muhafızlarına rüşvet vermek ve mülteciler için gerekli yiyeceği ve yolculuk şartlarını sağlamak için kullanmaktaydılar.

Brichah Doğu Avrupa'dan gelen göçmenlerin yerlerinden edilmişler kamplarına yerleşmelerine, oradan Akdeniz kıyılarına ve Filistin'e ulaşmalarına yardımcı olan bir organizasyondur. Ben She'erith Hapletah, yani yerlerinden edilmiş Yahudilere verilen adları ile Hayatta Kalanlar'ın, kendi siyasi organizasyonlarını oluşturarak Amerikan ordusu ve hükümeti üzerinde bir baskı kurmuş olduğunu, bu baskı sonucu Birleşik Devletler'in Britanya'ya en azından bir kısım Yahudiyi Filistin'e kabul etmesi yönünde ısrara başladığını ve -Filistin'deki Yahudi yer altı örgütlerinin faaliyetleri ve yasadışı göçü önleme yönünde bir türlü hayata geçiremediği uygulamaları yüzünden öfkeli olan - Britanya'nın bu ısrarı cevapsız bırakması sonuçta Filistin'de sürdürmeyi düşündükleri varlıklarına son vermelerine yol açtığını düşünüyorum. İmparatorluk etkisinin Hindistan ve Uzak Doğuda gittikçe zayıflamakta olması Birleşik Krallık'ta sürmekte olan ekonomik krizle birleşince Süveyş Kanalı'nın hayati önemini giderek azaltmış ve buna bağılı olarak Filistin de önemini yitirmiştir. Bütün bu faktörler ve özellikle Birleşik Devletlerin bitmek bilmeyen baskısı, Şubat 1947'de Britanya'nın Filistin sorununu Birleşmiş Milletlere devretmesiyle sonuçlandı.

Peki bu gelişmelerin arkasında Britanya'nın Birleşmiş Devletler'in Filistin Mandasını istediğı gibi kullanabilmek üzere kendisine teslim etmesini sağlayacak bir manevrası mı vardı? Pek öyle sayılmaz. Britanya politikası daha çok Birleşmiş Milletler'in bölgede içinde kalıcı bir Yahudi azınlığın bulunacağı bir Arap devleti kurulmasına yeşil ışık yakmasını

sağlamaya yönelikti. Böylesi bir devlet *iki Batılı güce* bağlı emanet bir bölge haline gelecekti. Her şey böylesi bir oluşuma işaret etmekteydi. Birleşik Devletlerin –en azından Dışişleri Bakanlığı’nın– bir Yahudi devletinin kurulması fikrine sıcak baktığını söylemek pek mümkün değildi. Vatikan Kudüs ve diğer kutsal yerlerin Yahudilerin eline geçeceğinden korkmaktaydı. Latin Amerika’daki Katolik devletler ise Siyonist bir politika sonucu gerçekleşebilecek bir paylaşıma hiç destek çıkacak gibi gözüküyorlardı. Sovyet bloğu anti-siyonist bir tavır içindeydi ve Arapları destekleme eğiliminde olduğu görülüyordu. Dominyonların ve diğer Batı Avrupa ülkelerinin de Britanya’nın politikalarını desteklemeye niyetli olduğunu söylemek mümkündü.

İşte tam bu noktada bir başka önemli faktörü belirtmek gerekte: Amerikan Yahudiliği. Diğer Amerikan siyasi oluşumlarının hareket tarzlarına uygun bir biçimde Yahudi olan ve olmayanları kendi hedefleri doğrultusunda harekete geçirmeyi başarmış olan radikal sağ kanata mensup Siyonist Bergson-Kook grubuna benzer bir biçimde Siyonistler de 1943 başlarından itibaren haham Abba Hillel Silver’in yönetimi altında temel olgular açısından tipik bir Amerikan siyasi hareketini başlattılar. Bu yaşamsal önemde bir gelişmeydi. Böylece hem Amerikan Yahudilerinin harekete geçmesini hem de Siyonist amaçları için çok büyük ölçüde kamuoyu desteği sağlamış oldular.

Amerikan Yahudilerinin yaptıkları, benim görüşüme göre, büyük ölçüde Soykırım hakkında edindikleri bilgiler ve cinayetler sürerken sergilemiş oldukları davranışlarından dolayı hissettikleri –bu duyguların haklılığı ya da haksızlığı konumuzun dışında– suçluluk duygusundan kaynaklanmaktaydı. Siyonizm daha önce bir çok Amerikan Yahudisi arasında bir moda haline gelmiş durumdaydı ama yine de bir azınlık hareketi olmaktan öteye gidememişti. Artık Amerikan Yahudileri Siyonist partilere katılmak zorunda kalmaksızın Siyonist mücadeleyi destekleyebileceklerdi. Savaş

bittiğinde Birleşik Devletler ordusunun Avrupa'da elinde bulundurduğu bölgelerde görev yapmakta olan Yahudi askerlerden gelen mektuplar ve haham vaizlerin gönderdiği raporlar yardımcı olma isteğinin artmasına katkıda bulunmuşlardır. Üstelik yerlerinden edilmiş Yahudilerin Orta Avrupa'da ki durumlarının somut bir biçimde gözler önünde oluşu ve Filistin dışında diğer ülkelere göç etme şansının olmayışı (1948 öncesi) tek gidilebilecek ülke olarak Filistin'i alternatifsiz hale getirmekteydi. Bu konuda, ayrıca Amerikan kamuoyunun tutumu hakkında da, detaylı araştırmalar yapmak gerekmektedir. Benim burada belirttiklerim böylesi bir araştırmaya değil genel kapsamlı bir hipoteze dayanmaktadır.

Amerikan kamuoyunun Haham Silver'ın girişimlerine verdiği desteğin arkasında bir takım Yahudi olmayan kaynaklar bulunmaktaydı. Yahudilerin Kutsal Toprakların meşru sahipleri olduğu yolundaki Hristiyanlık yaklaşımının olağanüstü etkisini göz ardı etmek pek akıllıca bir davranış olmayacaktır. Bu düşüncede olanlar sadece köktenciler ve Evanjelistler değildi. Daha alt düzeyde bazı liberal Hristiyanlar da benzer görüşleri paylaşılmaktaydılar. Birçok Demokrat ve Cumhuriyetçi eski-yeni bir ulusun bağımsız olma isteğini ve Araplarla Yahudiler arasındaki anlaşmazlıkların uzlaşma yoluyla halledilmesi fikrini desteklemekteydiler. Belki siyasete daha yatkın olanlar gibi pek de yatkın olmayanların Siyonistlerin davasını desteklemelerinin arkasında Yahudiler Filistin'e giderse Birleşik Devletler'e gelmeyecekleri düşüncesi yatmakta olabilir. New York ve diğer bölgelerdeki Yahudi oyları, daha öncede belirtmiş olduğum gibi, hükümet için büyük önem taşımaktaydı. Bütün bu faktörlerin bir araya gelmesi ile ortaya, büyük petrol şirketleri ve profesyonel bürokrasi gibi Birleşik Devletler'in, önemli ekonomik ve siyasi çıkarlarını temsil eden güçlere karşı başarı şansı yüksek olan bir güç çıkmıştı. Anti-siyonistlerin argümanları ayağı yere sağlam basan argümanlardı, öyle ki bir takım ahlaki ve politik nedenlerden

dolayı Truman yönetimi Yahudileri destekleyerek Birleşik Devletler'in ekonomik ve stratejik çıkarlarına aykırı davranmak zorunda kalmıştı. Ama bütün bu olguları bir köşeye koyduğumuzda Amerikan Yahudiliğinin bu konudaki katkısının son derece önemli olduğunu görüyoruz.

Britanya'nın beklentileri Birleşmiş Milletler'de de gerçekleşmedi. Gelişmeler sırasında meydana gelen en önemli olay Nisan 1947'de Filistin hakkında sürmekte olan tartışmalar sırasında Sovyet temsilcisi Andrei Gromyko'nun yaptığı konuşmaydı. Gromyko Sovyetler Birliği'nin başka bir seçenek kalmaması durumunda paylaşımı kabul edeceğini ilan ettikten sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında başlarına gelenlerden sonra Yahudilerin bağımsız bir devlete sahip olmayı hakkettiklerini açıklayarak bir sansasyona neden oldu. Sovyetlerin sergilediği bu yüz seksen derece geri dönüşün, sonradan anladığımız kadarıyla, nedenini açıklamak çok da zor olmasa gerek. Sovyetler, Britanya'yı Orta Doğu'dan söküp atmak istiyorlardı ve bu fırsatı bölgede kurulmasına yardımcı olacakları bir mini Yahudi devleti ve bu devletin içinde kendilerine destek olacak komünistlerin yardımıyla oluşturacakları bir anti-emperyalist cephe ile daha iyi yakalayacakları planlamaktaydılar. Artık Sovyet egemenliğine geçmiş bulunan Doğu Avrupa ülkelerinden topluca göç etmekte olan Yahudiler potansiyel olarak bölgedeki dengeyi bozabilecek bu ögenin ortadan kalkmasına yardımcı olabilecekti. Örneğin artık biliyoruz ki, Sovyetler 1946 yılında Yahudileri yığınlar halinde kontrolleri altındaki kuzey Bukovina ve başkenti Czernowitz'den (Cernauti) Romanya'ya sürmüşler ama Sovyet vatandaşı olan Yahudilerin göç etmelerine genellikle radikal bir biçimde karşı çıkmışlardır. Ama Polonya, Çekoslovakya ve Avusturya arasındaki sınırların açılmasını desteklemişler ve Yahudi göçmenlerin, olabildiğince büyük bir oranda, Avusturya'nın kendi kontrolleri altında bulunan bölgesinden geçmelerine izin vermişlerdir. Peşin Amerikan dolarları karşılığında Çek yapımı silahları önce Filistin'de Hagana'ya daha sonra da İsrail ordusuna

gönderme konusunda herhangi bir tereddütleri olmamıştır. Savaş sırasında Yahudilerin uğradığı Soykırım ile ilgileri bir vitrin görüntüsünden ibaretken Polonyalı ve Çekoslovak komünistlerin Yahudilerle özdeşleşmesi, bazıları için sadece siyasi kaynaklı değil gerçekten bu insanlara duyulan şefkatten kaynaklanmaktaydı. Bu durumu ispatlayabilecek dokümanlara sahibiz.¹²

Şu ya da bu nedenle Sovyetler, Birleşmiş Milletlerde Siyonistleri desteklemişlerdir. Britanya'yı şaşırtan bir biçimde bir çok Latin Amerika ülkesi de, biraz davaya duydukları sempatiden biraz da Filistin'li Moshe Sharet (Shertok), Amerika'daki Siyonistlerin başı olarak tanınan ateşli hatip Haham Silver ile çalışma arkadaşlarından oluşan Yahudi delegasyonu tarafından Flushing Meadows'ta toplanan Yahudi arabulucuların bitmek bilmeyen baskıları sayesinde, benzer biçimde Yahudileri desteklemişlerdir. Truman tedbirli davranmaya karar vererek, Dışişleri'nin de uygun gördüğü şekilde, müdahaleci olmayan tarafsız bir yaklaşımı benimsedi ve sonunda ya Britanya'nın istediği biçimde bir uzlaşmaya varılacağını ya da hiçbir sonuca varılamayacağını ve Filistin'in geleceği hakkındaki karar vermenin sadece Anglo-Sakson Amerikalılara kalacağını umduğu süreci izlemeye koyuldu. Ama gittikçe artmaya başlayan Yahudi baskısı sonucu B.M.'in Filistin hakkındaki kararını açıklamasından hemen önce (29 Kasım) bu politikasını terk ederek Amerikan delegasyonuna paylaşma önerisini desteklemeleri yolunda talimat verdi. Aynı baskı daha sonra Truman'ın, Dış İşleri'nin ve Dış İşleri Bakanı George Marshall'ın itirazlarına rağmen, 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devletini resmen tanımasını sağlayacaktı.

B.M.'in paylaşım kararı Yahudi devletinin kurulmasını sağlamadı. Bunu Hagana'dan ortaya çıkan Yishuv ve silahlı gücü gerçekleştirdi. Irgun ancak dışarıdan destek verebiliyordu ve LHY etkili olabilecek kadar büyüyememişti. Yahudi-Arap savaşı kaybedilmişti ama bu durum gerçeği bilen

İsraili tarihçilerin oluşturduğu küçük grup dışında kalanlar tarafından da bilinmelidir. Post-Siyonist yorumcuların argümanlarının aksine Yahudiler, Arap Filistinliler ve onlara katılan diğer Araplara kıyasla sayı ve teçhizat yönlerinden zayıf durumdaydılar. 1948 Martına gelindiğinde Filistin'deki Yahudilerin durumu pek parlak gözüküyordu. Yollar kesilmişti, Yahudi Kudus'ü işgal altındaydı ve gerekli modern silahlar bir türlü gelmiyordu. O tarihte ve daha sonra Mayıs ayında gerçekleşen Arap topraklarının istilası – yine bir takım yorumcuların yakın tarihlerde ileri sürdüklerinin aksine– aslında David'in zayıf bir Golyat'a karşı verdiği bir mücadeleydi ama Bağımsızlık Savaşının başlarında hiç kimse Arapların bu zayıflığından haberdar değildi. Gerekli yardım komünist Çekoslovakya'dan geldi. Ulaştırılan Çek silahları durumu tersine çevirdi ve Filistin Yahudileri o savaşta kazandılar.

Savaş bittiğinde Avrupa'dan sağ kurtulanların İsrail ordusu içindeki oranı hemen hemen üçte bir civarındaydı ve bunların bir çoğu olayların başlamasından epey sonra orduya katılmışlardı ama ellerinden gelen buydu çünkü ülkeye göç etmek oldukça zorlaşmıştı. Yine de ulaşmayı başaranlar hiç vakit kaybetmeden görevlerinin başına koşuyorlardı. Savaşın başlarındaki o belirleyici evrelerin yükü Yishuv'un Yahudi gençleri tarafından sırtlanmıştı. Tel Aviv tarihçisi Anita Shapira'nın da göstermiş olduğu gibi, çok sayıda hazırlıksız Avrupa göçmeninin başarısızlıkla sonuçlanacak bir hücum için Kudüs yakınlarındaki Latrun üzerine gönderildikleri yönünde yaygın olarak anlatılan hikaye kesinlikle doğru değildir.¹³ Söz konusu çarpışmadaki kayıpların büyük kısmını İsrail doğumlu askerler oluşturmaktaydı, Avrupa'dan gelerek savaşa katılanların verdiği kayıp yirmi üç kişiydi. Savaşın daha sonraki dönemlerinde Avrupalı göçmenlerin rolü giderek artmaya başladı ve bazı çarpışmalar-daki kayıp sayısı da aynı oranda arttı.

Burada söylediklerimden bu bölümün başında ifade ettiğim alternatif yorumlardan herhangi birini desteklemediğim sanırım net bir biçimde anlaşılmaktadır. İsrail Devleti'nin daha önceden belirlenmiş bir plan neticesinde kurulmuş olduğuna inanmıyorum. Neredeyse başarısızlığa uğrayacak bir girişimdi ve bir çok kez uçurumun kıyısından geri dönüldü. Öncelikle Avrupa'daki toplama kamplarından sağ kurtulanlarla savaş süresince Orta Asya'da saklananların yardımları sayesinde bir oluşum başladı. Bu insanlar Orta Avrupa'da yerlerinden edilmişleri oluşturdular ve varlıklarını organizasyonları ile birleştirerek Britanya ve Amerika için bitmez tükenmez sorunlar yaratmaya başladılar. Onlar yüzünden Amerika Britanya üzerinde baskı oluşturdu ve Filistin sorununu B.M.'ye devretmesini sağladı. Sağ kalanlar aynı zamanda Amerikan Yahudilerinin Siyonistler tarafından harekete geçirilmelerinin arkasındaki nedeni oluşturmaktaydılar. Bu baskı Filistin'deki silahlı yerlerinden edilmişler yeraltı hareketinin faaliyetleri ve Hagana tarafından organize edilen yasadışı göçlerle desteklenmiştir. Sağ kalanların bütün bu faaliyetler üstündeki bir başka bitirici etkisi de kendileri ve Filistinli Yahudiler tarafından organize edilen devasa Brichah hareketi ile ifadesini bulmuştur. Eğer Birleşik Devletler kapılarını Yahudi göçmenlere açmış olsaydı ya da Kongre 1948 ve 1950 yıllarında isteksizce aldığı tedbirleri daha önce almış olsaydı, benim görüşüme göre, ulaşmayı başaranlardan çok daha fazla sayıda yerlerinden edilmiş Amerika'ya ulaşabilecekti. Bunun yerine üçte ikisi Filistin-İsrail'e üçte biri de çoğu Kuzey Amerika olmak üzere farklı yerlere dağıldılar. Varsayımsal olarak, farklı bir Amerikan politikası bu oranları değiştirebilirdi. Sovyetlerin B.M.'de sona yaklaşılırken sağladıkları yardım çok önemliydi. Amerikan politikasının kararsız tutumu Amerikan Siyonistleri tarafından yönlendirilen genel bir kampanya ile yeniden rayına sokulmuş ve en gereksinim duyulduğu anlarda Beyaz Saray üzerinde baskı oluşturabilmiştir.

Son olarak tartışmalı bir konuya değinmek istiyorum, yani İsrail'in Soykırım sonucu ortaya çıkan bir devlet olduğu konusuna. Ben böyle olduğunu düşünmüyorum. Tam tersine, eğer Alman Reich'ı birkaç sene daha dayanabilseydi ortada yeni bir devlet kuracak kadar bile insan bulunmayacaktı. Daha fazla Soykırım bir Yahudi devletinin ortaya çıkma şansını o ölçüde azaltacaktı. Soykırım katledilen milyonlarca Yahudi ile bağlantılı olarak bir İsrail devletinin ortaya çıkma şansını iyice azaltmıştı. Gerçekten de, Soykırım yüzünden, bir devlet kurma teşebbüsü az kalsın başarısızlıkla sonuçlanacaktı çünkü bu devlet için savaşacak yeterli sayıda Yahudi kalmamıştı. Soykırım'dan sağ olarak kurtulmayı başaranların yeni bir devletin kurulmasında oynadıkları rolün önemi hakkında hiçbir kuşkuyla yer yoktur. Ayrıca eğer sayıları daha fazla olsaydı sonuca hem daha kolay varılacak hem daha fazla emin olunacaktı. Bu yüzden benim yanıtlım daha net olacak: İsrail'in Soykırım sonucu yaratıldığı görüşü yanlıştır. Tam tersi bir durum söz konusudur. Ama hayatta kalan Avrupa Yahudilerinin, özellikle yerlerinden edilmişler kamplarında bulunanların, Filistinli Yahudilerin bağımsızlık savaşı vermelerine yol açan gelişmelerde çok önemli bir rol oynadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Soykırımı İsrail ile bağlayan bir diğer görüşe göre İsrail'in ortaya çıkışı esrarengiz bir şekilde Soykırım'a bir yanıt niteliği taşımaktadır. Böylesine çirkin bir akıl yürütmeye karşılık vermeyi dahi gereksiz buluyorum. Sanırım bir çok Yahudi Soykırım'da yaşamlarını kaybeden Yahudileri kurtarmayı yeni bir devlet kurmaya tercih ederdi.

Bu yaklaşımın bir diğer versiyonuna göre Soykırım konusunda duyulan vicdan azabı yüzünden B.M. Filistin'in bölüşülmesine onay vermişti. Böylesi bir davranışın arkasında yatabilecek nedenlerle ilgili kanıtlara ne Birleşik Devletler ne de Britanya için ulaşabilmiş değilim. Bu fikrin Sovyetler tarafından kullanılmış olması tamamen yardımcı olma

amacına yöneliktir. Bazı Latin Amerika ve küçük Avrupa ülkelerinin bu tip bir ahlaksal yaklaşımdan etkilendiklerini göstermek mümkündür, ama söz konusu olan herhangi bir şekilde izine rastlayamadığımız bir suçluluk kompleksi değildir. Genel olarak baktığımızda çözümü destekleyenlerin büyük çoğunluğunu paylaşma yönünde oy vermeye iten nedenlerin bütünüyle siyasi olduğunu görmekteyiz. Yahudiler belki de öteki türlü olmasını isterlerdi ama dün olduğu gibi bu gün de uluslar arası politikalar Yahudi duyarlılıklarına göre şekillendirilmemekte.

Peki öyleyse Soykırım ile İsrail arasındaki bağlantı nedir? Bence ortada dolaylı bir bağlantı söz konusudur. Sağ kalanlar bağımsızlığın kazanılmasında çok büyük rol oynamışlardı ama Soykırım öylesine büyük bir felaketti ki, diğer etkilerini bir tarafa koyduğumuzda bağımsızlık için verilmekte olan mücadeleyi de tehlikeye sokmaktaydı. Hangi görüşü ve çizgiyi savunursa savunsun bütün İsrailli politikacıların eğer 1939'da ortada bir İsrail devleti olsaydı Soykırımın meydana gelmeyeceği yolundaki ifadelerini sayısız kereler dile getirdiğine şahit olduk. İki ya da üç tünden oluşan bir ufak ülkenin bütün Avrupa'yı ele geçirmiş olan Alman ordusunu durdurabileceği şeklindeki görüşün tümüyle saçma olduğu ortadadır. Aynı derecede saçma olan bir diğer görüş ise 1939'da, bölüşülmüş bir Filistin'de bulunan (tek gerçekçi olasılık buydu) bir İsrail devletinin o tarihte sürmekte olan bir ekonomik krizin ortasında hali hazırda sınırları içinde yaşamakta olan yarım milyonun biraz altındaki Yahudi nüfusuna Avrupa'dan akacak olan milyonlarca Yahudi göçmeni ekleyecek olmasıdır. Ciddiyetinden şüphe edilmeyecek kişilerin böylesi çılgın fikirleri tartışması bize Soykırım'a yönelik yaklaşımların çok derin bir sosyal travma ile şekillendiğini göstermektedir. Derin düşünebilen ve bilgili insanların gerçekten neler olduğunu anlayabilmeleri için daha fazla zamana gereksinim vardır. İsrail devleti, her şeyden önce, Soykırım'dan önceki nesillerin Filistin'de bağımsızlık mücadelesi için gerekli temeli atmaları neticesinde ortaya çıkmış-

tır. Bu temel sayesinde sağ kalanlar gerekli etkiyi sağlayabildiler. Yine de acı bir savaş sonunda, bir olasılık olarak görülen İsrail devletinin bir gerçek olarak ortaya çıkabilmesi için, Filistin'de bulunan Yahudi nüfusunun yüzde biri yaşamını yitirmek durumunda kalmıştı. Birleşik Devletler'in nüfusu 250 milyon civarındadır. Bu sayının yüzde biri 2,5 milyon ediyor. Daha fazla konuşmaya gerek yok sanırım.

Başlangıçta da söylediğim gibi, Soykırım bir dünya sorunu haline gelmiştir. Çağdaş uygarlık üzerinde kalıcı bir etkisi olmuştur ve dolaylı yollardan bile olsa, ulusların kaderlerini etkilemeye devam etmektedir. Soykırım'ın, yaygın bir barışa ve genosidlere karşı etkin, geniş çaplı bir direniş gösterme yolunda oluşturacağımız ortak anlayışımıza nasıl etki edebileceğini görebilmemiz için geçmişte neler olduğu konusunda tekrar düşünmemizde yarar var. Ben, bu kitapta bunu yapmaya çalıştım.

Ek Bundestag Konuşması

Alman Soykırımı Anma Günü olan 27 Ocak 1998 tarihinde, Almanya Temsilciler Meclisi Bundestag'da bir konuşma yaptım. Orada söylediklerim aslında bu kitapta anlatmaya çalıştığım şeylerden çıkardığım sonuçtur.

Sayın Bundestag Başkanı; Sayın Almanya Cumhurbaşkanı; Sayın Bundesrat [Parlamentonun Üst Kanadı] Başkanı; Sayın Şansölye; Hanımefendiler ve Beyefendiler; Sevgili Dostlar. Sovyet Ordusu 27 Ocak 1945 tarihinde, Auschwitz kamplarını ele geçirmişti. Ne var ki sadece S.S. tarafından mucizevi şekilde hayatları bağışlanmış olan hastalardan oluşan 7000–8000 civarında insan özgürlüğüne kavuşabildi. Diğer 58.000 kişi birkaç gün önce ölüme gitmişti bile.

Bunlara, savaşın son dört ayında, dünyanın gördüğü en vahşi ve en zalim rejimin izlerini taşıyan ve hemen tamamı toplama kamplarından gelen yüz binlerce insan eklenmişti. 27 Ocak'ta Auschwitz artık katillerin elinde değildi ama dehşet henüz sona ermemişti.

Peki biz gerekli dersi aldık mı? İnsanlar tarihten pek nadir dersler çıkarır ve Nazi rejiminin tarihi de bir istisna değildir. Genel bağlamı anlamakta da başarılı olamadık. Örneğin okullarımızda, hala Napolyon'u ve Austerlitz savaşını nasıl kazandığını öğretiyoruz. Peki ama o savaşı tek başına mı kazandı? Belki birileri ona bu savaşta yardım etmiştir? Belki birkaç bin asker? Peki hayatlarını kaybeden askerlerin ailelerine, yaralananlara, köyleri yakılıp yıkılan köylülere, tecavüze uğrayan kadınlara, yağmalanan mala ve mülke ne oldu? Hala generaller, politikacılar ve filozofları öğretiyoruz. Tarihin karanlık yüzünü –toplu katliamları, ıstırapları, tarihin suratımıza haykırdığı o acıları– sanki hiç olmamış gibi görmezden geliyoruz. Clio'nun çılgınlığını duymuyoruz. Hala birbirimizi yok etme eğilimimizi inceleyip öğretmezsek ve insanların kendi türlerini ortadan kaldıracabilecek tek memeli olduğu gerçeğini kabul etmezsek asla bunlara karşı savaşamayacağımızı anlayamayız.

Amerikalı sosyolog Rudolph J. Rummel, 1900 ile 1987 yılları arasında hükümetlerin ve benzeri kuruluşların 34 milyon askerin yanı sıra 169 milyon sivil öldürdüğü şeklinde bir sonuca varmıştır. Bu suçları işleyenler kimlerdi? Temelde demokratik olmayan rejimler. Demokrasilerin de suç dosyaları vardır ama, sivil ölümlerindeki sorumluluk payları sadece yüzde bir kadardır.

Bu istatistikler bize kısmen faydalı olabilir. Aslında yaptıkları, trajediyi gözler önüne sermek değil, üzerini örtmek. İşkence edilip öldürülenlerin istatistikler değil, insanlar olduğunun farkındayız ama bu olay siz ve benim gibi aklın alamayacağı kadar çok sayıda insanın başına geldi.

Temelde ideolojik nedenlerden dolayı, Nasyonal Sosyalist Almanya tarafından başlatılan savaş, çoğunluğunu sivillerin oluşturduğu yaklaşık 49 milyon insanın hayatına mal olmuştur. Birleşmiş Milletler'in kullandığı *genosid* tanımını benimseyecek olursak, Polonyalılara ve diğerlerinin çingene olarak adlandırdığı Romanlara yapılanlar da tam anlamıyla

genositti. Polonyalılar yok edilmek istenmiştir. Onlara karşı yürütülen politika toplu katliamı da içermekteydi: Polonyalı aydınlar ortadan kaldırılmak istenmiştir – üniversiteler ve okullar kapatılmış, ruhban sınıfının büyük kısmı yok edilmiş, bütün önemli ekonomik işletmelere el koyulmuş, Polonyalı ailelerin çocukları “Almanlaştırılmak” üzere Almanya’ya gönderilmişti. Almanya’daki Sintiler ve Romanların toplu katliam ve kısırlaştırma yöntemleriyle ortadan kaldırılmaları planlanmıştı. Göçebe Romanlar Avrupa’nın neresinde olursa olsun katledilecekti (yerleşik hayata geçmiş olanlara müsamaha gösterilebilirdi). Milyonlarca Rus ve diğer Sovyet Halkları –ve Batı Avrupalılar, İtalyanlar, Balkan Halkları ve hatta Almanlar bile – bu rejimin kurbanı olmuştur.

Peki neden? Bence, radikal bir devrimin, daha önce var olan her şeye karşı bir savaşın planlanmış olduğunu açık ve net bir şekilde dile getirmeliyiz. Hayal edilen yeni bir sosyal, dinsel ya da milli bir sınıf değil, en üstün ırkın diğerlerini yönetme, köleleştirme ve hatta kendinden farklı gördüklerini yok etme hak ve görevine sahip olduğu tamamıyla yeni bir hiyerarşiydi. Bu evrensel olma iddiasında bir ideolojydi: Bir Nazi şarkısında söylendiği gibi “Bugün Almanya bize ait, gelecekte ise tüm dünya.”

Avrupa’nın ortasında yaşayan ve gelmiş geçmiş en büyük medeniyetlerden birini yaratan bir kültürün insanların bu tür bir ideolojiye bağlanmaları, bu ideolojiyle birlikte bir imha savaşı başlatmaları ve acı son gelene dek buna sıkı sıkıya bağlı kalmaları nasıl mümkün olmuştur? Bayanlar Baylar, bunun tek nedeni terör değildir. Fevkalade bir ütopya üzerinde geniş bir fikir birliği mevcuttu: demokrasinin ve siyasi partilerin olmadığı, kamplaşmaların söz konusu olmadığı, kölelerin hizmet ettiği ve dünyayı yönetirken pastoral yaşam tarzı süren bir grup insan ütopyası. Böylesi bir hedefe ulaşabilmek için, daha önce var olmuş her şeye –Orta sınıf ve Yahudi-Hristiyan ahlak anlayışı, bireysel özgürlük, hü-

manizm Fransız İhtilali ve Aydınlanmanın getirdiği her şeye- karşı bir başkaldırı gerekmekteydi. Nasyonal Sosyalizm aslında gelmiş geçmiş en radikal devrimdir -o zamana kadar insani olarak adlandırılan her şeye karşı yapılan bir isyan.

Farklı olduğu düşünülen herhangi birisini ortadan kaldırma stratejisinin özünde Yahudilerin toplu olarak imha edilmesi ve katillerin ulaşabildikleri bütün Yahudileri katletme planı olan Soykırım yatıyordu. Shoah hakkında söylenebilecek en ürkütücü şey Nazilerin insanlık dışı yaratıklar olduğu değildir -en ürkütücü olan gerçekten de sizin ve benim kadar insan olmalarıdır. Nazilerin bizden farklı olduğunu, onların birer şeytan olduğunu bizimse Nazi olmadığımız için şeytan da olmadığımızı bu nedenle de yatağımızda vicdanımız rahat bir şekilde yatabileceğimizi iddia etmek adi bir kolaylıktır. Aynı şekilde, Almanların genetik olarak toplu katliam yapmaya programlanmış olduğunu iddia edersek yine kolay bir kaçış yolu seçmiş oluruz. Alman olmayan bir çok insan bu olayın Almanlardan başka kimse tarafından tekrarlanamayacağını ve sadece Almanya'da gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Bu da bir tersine ırkçılık örneğidir.

Tüm bu olaylar yaklaşık altmış yıl önce meydana geldi. Şu ünlü dip çizgisinin yıllar önce çizilmiş olduğu ve bu genositin çoktan zaman aşımına uğradığı akla gelebilir. Fakat durum bunun tam tersidir. Bu konuda yeni bir kitabın piyasaya çıkmadığı, yeni bir anı, roman ya da bilimsel tartışmanın yayımlanmadığı, bir oyunun sahneye koyulmadığı, bir şiirin yazılmadığı, televizyon programı ya da filmin çekilmediği bir hafta yok gibidir. Bunların çoğu kitsch sınıfına giren şeyler olabilir fakat bir kısmı gerçekten değerlidir. Yine neden diye sormalıyız. Neden Soykırım temel bir mesele olarak görülebiliyor da, Kamboçyalılar, Tutsiler, Bosnalılar, Ermeniler ya da Kuzey Amerika Kızılderilileri aynı biçimde değerlendirilmiyor?

Bu soruya benim vereceğim cevabın diğer cevaplardan daha iyi olup olmadığı konusunda emin değilim, fakat yine de sizinle paylaşmak istiyorum. Bu kurbanların maruz kaldığı sadizim ve vahşetin bir açıklaması olabileceğini sanmıyorum çünkü acı, ıstırap ve eziyet derecelendirilemez. Kocasını kaybeden ve üç çocuğu kendi gözleri önünde öldürülen bir Sinti kadının ifadesini İngilizce olarak yayınlamıştım. Bunu bir Yahudi'nin ya da Rus köylüsünün, ya da bir Tutsi'nin ya da bir Kamboçyalı Kimer'in yaşadığı trajedi ile karşılaştırmak mümkün müdür? Bir kişinin çektiği acının diğer bir insanın çektiği acıdan daha fazla ya da daha az olduğu, ya da bir toplu katliamın bir diğerinden daha iyi ya da daha kötü olduğu elbette ki söylenemez. Böylesi bir ifade iğrenç olurdu. Öyleyse, Soykırımı bu derece özel yapan vahşet ya da sadistlik miydi? Aşlında Nasyonal Sosyalist Almanya bu trajik repertuarı olağanüstü şekilde zenginleştirmişti, fakat vahşet yeni ortaya çıkmış bir şey değildi. O zaman burada farklılığı ortaya çıkaran faktör, modern teknoloji ve bürokrasinin yardımıyla devlet eliyle işlenen bir katliam olması mıdır? Ben öyle düşünmüyorum. Ermeni genositi de o zamanın teknolojik imkanları ve bürokrasisi tarafından gerçekleştirilmişti, ve Naziler de Polonyalılara ve Romanlara, Yahudilere uyguladıkları yöntemleri kullanarak saldırmışlardı.

Hayır, bence cevabı başka bir yerde aramamız lazım. İnsanlık tarihinde ilk kez belli bir ırktan gelen ataları nede niyle – ahudi olanlar– insanların sadece dünyaya geldikleri için ölüme mahkum edildiklerine şahit oluyoruz. Bu insanlar sadece dünyaya geldikleri için ölüme mahkum edilmişler ve dünyaya gelişlerinin bedelini katliamlarla ödemişlerdir. Bu duruma daha önce hiç rastlanmamıştı. Eşi benzeri görülmemiş bu Soykırımın ikinci bir özelliği de Yahudi kanı taşıyan herkesin bir gün mutlaka “bizim” olacak olan dünyanın Nazi kontrolü altındaki herhangi bir yerinde ya Naziler ya da müttefikleri tarafından yakalanacak olmasıdır. Yahudi katliamları yalnızca Alman ya da Polonyalı Yahudi-

lere, ve hatta Avrupa'daki Yahudilere yönelik değil 1939 yılı itibarıyla tüm dünyaya yayılmış bulunan on yedi milyon Yahudi'nin tamamına yöneliktir. Diğer tüm genositler, bazen bu bölgeler geniş bir yer kaplasa da, belirli toprak parçaları üzerinde işlenmişti, ama Yahudi katliamı evrensel bir nitelik taşımaktaydı. Üçüncü bir özellik de ideolojidir. Çok sayıda meslektaşım Nazizmin yapısını, bürokrasisini ve katliam operasyonlarını gün be gün analiz etmiştir. Ulaştıkları bütün bulgular kesinlikle doğrudur –ama neden bürokratlar Alman öğrencileri trenlerle yaz kamplarına gönderirken Yahudileri trenlerle ölüm kamplarına göndermiştir? Neden bulabildikleri tüm Yahudileri, ya da şöyle söyleyelim, tüm yeşil gözlü insanları katletmek yoluna gitmişlerdir? Bu durumu sosyal yapıları göz önüne almaksızın açıklamaya çalışmak bana göre kabul edilebilecek bir durum değildir.

Motivasyonları ideolojikti. Irkçı anti-semitik ideoloji, mantıksız bir yaklaşımın –ki bu iki bin yıllık tarih süresince Hristiyan-Yahudi ilişkilerini bozan Hristiyan anti-semitik ideolojinin kanseri andıran bir mutasyonudur– mantıklı bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nazi anti-semitizmi gerçeklerle ilişkisi minimum düzeyde olan saf bir ideolojidir: Yahudiler dünya çapında bir komplo tezgahlamakla suçlanmaktaydılar ki bu düşünce Ortaçağdaki Yahudi düşmanlığından kaynaklanmaktadır; oysa ki gerçekte Yahudiler kısmen bile olsa bir birlik oluşturma becerisinden yoksundular. Aramızda kalsın ama halen öyleler. Ortada bir komplo vardı ama bu komployu kuranlar Yahudiler değil Nasyonal Sosyalistlerdi.

Yahudiler düzen bozucu devrimciler ve kapitalistler olmakla suçlanıyor ve böylece bir çok fobi tek bir isim altında bir araya getirilmiş oluyordu. Doğal olarak, Yahudilerin büyük çoğunluğu bu kategorilere girmemekteydi ama genel olarak alt ve orta sınıfa mensuptular. Toprakları yoktu, ordunun yönetiminde söz sahibi değillerdi ve ulusal ekonominin kontrolünde de herhangi bir işleve sahip bulunmamak-

taydılar. Keşke bir birlik oluşturabilselerdi ama geleneklerini birey düzeyinde karşılıklı tezatlar oluşturan yorumlarla küçük dinsel-etnik topluluklar çerçevesinde ya da laik veya ateist bakış açısıyla yerine getirmekte olup resmi sıfat taşıyan Yahudi topluluklarına bile mensup değillerdi.

Bildiğimiz diğer tüm genosit vakalarında motivasyon bir biçimde pragmatik kökenli olarak karşımıza çıkmaktadır: Ermeni örneğinde katledilmeleri için milliyetçi bir motivasyon söz konusuken Ruanda örneğinde iktidar ve toprak konusunda ölümüne bir çatışma söz konusu idi. Soykırım olayında ise genositin altında yatan ideoloji tarihte ilk kez tam bir fanteziden oluşmaktaydı.

Soykırımın eşi görülmedik niteliklerine bir dördüncü özellik daha ekleyebiliriz: Toplama kampları. Bu kampları belki Naziler icat etmedi ama kavramı kesinlikle yeni bir boyuta taşımayı başardılar. Sadece bu kamplarda işlenen cinayetler ya da çekilen acıları değil aynı zamanda Nazilerin bu insanların fiziksel ihtiyaçları üzerindeki kontroller sağlamakta kullandıkları aşağılama sanatını da unutmamalıyız. Bu durumun insanlık tarihinde eşi, benzeri bulunmamaktadır. Evet, aşağılama ve diğer uygulamaların tek kurbanları Yahudiler değildi ama Cehennemin en derin kuyusuna atılanlar onlar olmuşlardı. Naziler bu yöntemleri uygulayarak Yahudileri değil kendilerini insanlıktan çıkarmışlardır. Bu dehşet verici toplama kamplarını kurarak kendilerini insanlığın mümkün olabilecek en derin çukuruna gömdüler.

Peki Nazilerden bize kalanlar neler? Edebi, sanatsal, mimari eserleri nerede? Nazi hükümeti bir hiç haline gelerek ortadan kayboldu. Sadece bir tek hatıra bıraktılar geride: toplama kamplarının yıkıntıları. Zafer olarak da onları hatırlayabileceğimiz tek şey Nazizmin en büyük eseri olan Auschwitz ve toplu katliam.

Soykırımın benzersiz niteliği tüm dünyada anlaşılmaya başlanmıştır. Burada özel bir genosit vakası ile karşı karşıya bulunmaktayız ,top yekun, küresel ve tam anlamıyla ideolo-

jik. Bu olay tamamen aynı biçimde olmasa da benzer bir nitelikte tekrarlayabilir ve gelecek sefer kimin Yahudi, kimin Alman olacağını hiç kimse kestiremez.

Bu felaket evrenseldir ve aynı zamanda – Soykırım deneyimine dayandığı için – özellikle Yahudilerle yakından ilintilidir. Yahudilere özel olanla evrensel olan birbirinden ayrılamamaktadır. Diğer genositlerle kıyaslanmasını ve bir uyarı niteliği taşımasını sağlayan Soykırımın kendine özgü niteliğidir. Aslında tıpa tıp aynı olmamakla birlikte bir kopyası gerçekleştirilmiştir bile. Uyarıyı görmezden mi gelmeliyiz? Soykırım, aynısını başkalarının üzerinde uygulamak isteyenlere emsal mi teşkil etmeli?

Peki bu olay nasıl meydana geldi? Bence atalarımızdan günümüze kalan kitaptaki eski geleneğe bakmalıyız. O kitapta insanoğlunun iyi ile kötü, yaşam ve ölüm arasında seçim yapabileceği yazmaktadır. Yani insanoğlu her ikisini de yapmaya muktedir, her ikisi de –Tanrı da, Şeytan da– insanın özünde mevcuttur. Daha modern bir dille ifade edecek olursak, yaşam için çalışmak ya da ölümü arzulamak – gerek kendimiz gerekse başkaları için– bizim içimizde olan bir şeydir. Belli koşullar içinde ya yıkıcı oluruz ya da kurtarıcı.

Almanya için burada suçu tartışmıyoruz, bu canavarın ortaya çıktığı kültürün geleceğine yönelik sorumluluklardan bahsediyoruz. Çünkü bayanlar baylar, “Ölümün Almanya’dan gelen bir usta” olduğunu hepiniz çok iyi bilmektesiniz hem de Yahudiler hiçbir zaman Almanların ya da Almanya’nın düşmanı olmadıkları halde. Durum bunun tam tersiydi. Alman Yahudileri her zaman Alman medeniyeti için verdikleri eserlerden dolayı gurur duymuşlardı.

O halde Nazi rejiminin varlığı nasıl açıklanabilir? Bence bu rejim, Almanya’da sahte elit bir aydın kesimin iktidarı ele geçirmesi ve derin bir kriz ortamındaki kitlelerin bu potansiyel genosit eğilimli ideolojiyi değil, bu ideolojinin liderlerinin genosite dayalı ütopyalarını yegane çıkış yolu olarak görüp destek vermeleri ile ortaya çıkmıştır. Burada belirle-

yici faktör Nazi partisinin kendilerine bir gelecek vaat etmesinden dolayı aydın kesimin –akademisyenler, öğretmenler, öğrenciler, bürokratlar, doktorlar, avukatlar, din adamları ve mühendisler– Nazi partisine katılmış olmalarıdır. Bu aydınların kendilerini büyük bir hızla rejimle özdeşleştirmeleri sayesinde genositin ütöpik geleceğe ulaşılması yolunda kaçınılmaz bir adım olarak sunulması mümkün olabilmıştır. Sayın Müdür, sayın Peder, sayın Profesör ya da sayın Doktor genositin işbirlikçileri durumuna gelince ve diktatörün yarı-mitolojik imajı ile bir birliktelik sağlanınca kitleleri katliamların zorunluluğuna inandırmak ve cinayet işlemelerini sağlamak olabildiğince kolaylaşmıştır.

Benzer bir durum, 19. yüzyıl boyunca elitlerin bir kısmının radikal bir anti-semitizmi benimsediği ve bir çoğunun da bu anti-semitizmin yanına genel hatları ile bir ırkçı ideoloji eklediği Almanya’da değil bir başka yerde de oluşabilir-di, saymış olduğum bu koşullar genosit yanlısı Nazi liderlerinin Alman vatandaşlarının çoğunluğunu suç ortağı yapmasına yol açmıştır. Burada akademisyenlerin oynadığı rol büyüktür. Bu noktada tekrar bütün bu gelişmelerden ders alıp almadığımız ve üniversitelerde halen teknik açıdan yetkin barbarlar yetiştirip yetiştirmediğimiz sorusu aklıma takılıyor.

Peki ya kiliseler? Soykırım, Hıristiyanlıkta hafif derinlikte bir kriz yaratmıştır. İsa Mesih’in Tanrının sözlerini yeryüzüne müjdelemesinden 1900 yıl sonra kendi halkının insanları vaftiz edilmiş dinsizler tarafından katledildi. Kiliseler de her ne kadar işbirliği içine girmeseler de sessiz kalmayı tercih ettiler.

Öte yandan, Alman toplumu içerisinde tam anlamıyla radikal bir anti-semitik normun hakim olduğunu söylemek mümkün değildir. Ne var ki, anti-semitik olmayanlar, anti-semitik olanlar ve 1932 yılına kadar Alman seçmen nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Sosyal Demokratlar, komünistler ve Katolik Merkez taraftarı insanlar arasında

bile Yahudilere ilişkin genel bir tiksinti mevcuttu. Bu tiksintime, Yahudilerin katledilmesine genel bir karşı çıkışı pratik olarak imkansız hale getirmişti. Diktatörlük, protesto hareketlerini tam anlamıyla imkansızlaştıracak kadar totaliter değildi. Sözde ötenazi programıyla 1941 yılının Ağustos ayında engelli Alman vatandaşlarının öldürülmesine başlandığında yürütülen muhalefetin sonucu söz konusu uygulamanın durdurulması ve 1943 yılının Şubat ve Mart aylarında Berlin'de Rosenstrasse'de gösteri yapan Alman kadınların etkisi ile Yahudi kocalarının serbest bırakılmalarının sağlanması bu durumu kanıtlamaktadır. Pek sevilmeyen Yahudi azınlığın korunması yönündeki bütün kitle hareketlerinin olasılık hesaplarının dışında kalması o çok ünlü Alman-Yahudi ortak yaşam biçiminin aslında ne kadar kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Bana öyle geliyor ki, bir faktörün daha varlığı söz konusu. Avrupa kültürünün iki temel direği vardır. Bir tarafta Atina ve Roma, diğer tarafta ise Kudüs. İki yüzyıl önce yaşayan sıradan bir insanın elinde bir tane kitap varsa o kitap büyük olasılıkla, hepinizin iyi bildiği gibi, Eski Ahit ve Yeni Ahit olmak üzere iki bölümden oluşan Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil olurdu. Aslında İncil'in iki bölümü de Yahudiler tarafından yazılmıştır.

Yunan ve Roma edebiyatı, hukuku, sanatı ve felsefesi Batı medeniyeti için her zaman peygamberler ve Yahudi kutsal kitabının emirleri kadar önemli olmuştur. Günümüz İtalyası ve Yunanistanı artık eski çağlardaki dillerini kullanmıyor ve aynı tanrılara tapmıyor, halen aynı tür sanatsal ve edebi eserleri üretmiyor. Oralarda şu anda farklı insanlar yaşamakta. Ama benim torunum sözlüğe ihtiyaç duymadan Yahudilerin 3000 yıl önce yazmış olduğu eserleri orijinal nüshasından okuyabilmektedir. Siz aynı şeyi sadece birkaç yüz yıl önce eserler üretmiş olan Chaucer ile bir denemeye kalkışın bakalım.

Naziler, Batı kültürüne başkaldırdıklarında, o kültürün kaynaklarından birini canlı tutan Yahudileri ortadan kaldırmak istiyorlar mıydı? Hoşlarına gitse de gitmese de Yahudiler Batının öz benliğine ait bir unsurdu. Bu öz benlik batı medeniyeti adı verilmiş olan medeniyette ve yine kaynağını batıdan alan kitsch kültürü ile dünyanın dört bir yanına dağılmıştır.

Hiroşima'nın bir banliyösünde bir Auschwitz müzesi bulunmaktadır. Soykırım edebiyatı Güney Amerika'da okutulan dersler arasındadır. Soykırım genositin en aşırı şeklini temsil ettiği ve daha önce bir benzerine rastlanmadığı için, trajedi bir Yahudi trajedisi olduğu için ve Yahudiler de modern uygarlığın kaynaklarından birisi olduklarından dolayı –Yahudiler diğerlerinden daha iyi ya da daha kötü olmadıkları ve çektikleri acılar da diğerlerinin acılarından daha az ya da çok olmadığı halde– Soykırım tüm kötülüklerin evrensel bir sembolü haline gelmiştir. Benim bakış açım göre, tarihçi, yalnızca tarihi analiz eden değil, aynı zamanda gerçekleri de anlatan birisidir. Öyleyse size bazı hikayeler anlatmama izin verin. Polonya'da bulunan Radom'da iki oğluyla yaşamakta olan bir Yahudi kadın vardı. Kocasını 1939'da ailesi ile birlikte göç etme hazırlıklarının bir parçası olarak Filistin'e gitti. Savaş aileyi birbirinden ayırdı. Kocasını Filistin vatandaşı oldu ve Filistin'deki Alman yerleşimcilerle yapılan mübadeleye ailesini de dahil ederek onları kurtarmaya çalıştı.

Ekim 1942'de kadın kendisini ve çocuklarını neyin beklediğini bildiği halde bir Gestapo subayı onu karargaha çağırdı ve mübadele edileceklerini bildirdi. Bir saat içinde çocuklarıyla birlikte subayın ofisinde olmaları istendi. Kadın olur dedi ama oğlunun getto dışında çalıştığını ekledi ve oğlunu durumdan nasıl haberdar edebileceğini sordu. "O beni ilgilendirmez," dedi Gestapo subayı. Bir saat içinde belirtilen yerde olmaları gerekmekteydi. Aksi halde? Kadın umutsuzluğa düştü. Kendisi ve küçük oğlu büyük oğlu ile

aynı kaderi mi paylaşmalıydı? Yoksa en azından kendini ve küçük oğlunu mu kurtarmalıydı? Eve döndüğünde yapacağı seçim ona büyük bir acı vermekteydi. Komşusu yanına geldi ve ona şunları söyledi: “Bak, oğlunu kurtaramazsın. Onun yerine neden benim oğlumu almıyorsun? Benim oğlan da senin büyük oğlunla aynı yaşta.” Kadın, şaşkınlık ve gözyaşları içinde iki erkek çocukla Gestapo subayının ofisine gitti. 11 Kasım tarihinde Hayfa’ya vardılar. İki çocuk kendi çocukları ve torunlarıyla zaman içinde seçkin birer İsrail vatan-daşı oldular.

Kadın, o zamandan beri pek az konuştu. Gururlu bir insandı ve başkalarının acıyarak verdiği destekle yaşayamazdı (kocasını kadın Filistin’e ulaştıktan kısa bir süre sonra ölmüş-tü). Yaşamının sonuna kadar Tel Aviv’de Allenby sokağında bulunan büyük Sinagog’un karşısında küçük bir tezgah iş-letti. Kadının Soykırım’dan sağ olarak kurtulana-lardan biri olduğu söyleniyordu. Gerçekten sağ olarak kurtulabilmiş miydi? Ben pek emin değilim.

Nasyonal Sosyalistlerin yaptığı diğer dehşet verici şeyle-rin yanı sıra Soykırım yalnızca insanoğlunun kötülük yapabilme becerisini değil, aynı zamanda tam tersini, yani iyilik yapabilme kapasitesini de gözler önüne sermiştir. Oskar Schindler, meşhur sinema filminden dolayı tartışmalı bir kişilik haline gelmiştir. Ama efsaneyi sıyrıp bir köşeye bıraktığınızda geriye bir şeyler kalır. Schindler sadece bir parti üyesi değildi; aynı zamanda bir casus, kadın düşkünü, alko-lük ve insanları kullanan bir yalancıydı da. Daha da kötü sıfatlar yakıştırabileceğiniz insan sayısı bir elin parmaklarını geçmez ama yine de Schindler kendi güvenliğini riske ata-rak binden fazla insanın kurtulmasını sağlamıştır. Kendisi ya da karısı ağır hasta ve ölmek üzere olan Yahudi köle işçileri kurtarabilmek için onları buz gibi bir trenden alarak güven-liğe taşımıştır. Şüphesiz bunları yapmak zorunda değildi ama yaptı. Yahudileri Shoah’a karşı uyarmak için Budapeş-

te'ye gitti. Bunu da yapmak zorunda değildi ama yaptı. Peki neden? Çünkü o bir insandı –kötü olduğu kadar iyiydi de.

Bu hikaye, Alman da olsa, parti üyesi de olsa bir insanın Soykırım faillerinden farklı bir şekilde davranabileceğini göstermektedir. Schindler ve onun gibiler, örneğin Yahudi direnişini silahla destekleyen Bialystok'lu Otto Busse, bize hayat kurtarmanın mümkün olabileceğini göstermişlerdir. Bu insanların yaptıkları bir taraftan diğer insanların suçlarını kanıtlarken diğer taraftan da umudun halen kaybolmadığı gerçeğini de gözler önüne sermektedir.

Bir de Maczek'in hikayesi var. Asıl ismi Mordechai. Kendisi hakkında tek bilgi de ismidir zaten. Savaştan önce üç yaşındayken annesi tarafından Lodz'da bulunan bir Yahudi yetimhanesine verilmiştir. Bu, ona daha sonradan söylenen bir gerçektir. Ardından savaş patlamış ve Krakov'da Anna Morawczika adında Polonyalı bir kadın tarafından büyütülmüştür. O da doğal olarak bu kadını annesi olarak bilegelmiştir.

Altı yaşındayken sokakta oynadığı bir gün kaza sonucu Alman askerleri ile dolu bir arabanın altında kalmıştır. Askerler onu hastaneye götürmek istemişler ama Anna Morawczika buna karşı çıkmıştır çünkü çocuğun sünnetli olduğu ortaya çıkarsa öldürüleceğini bilmektedir.

Savaş bittiğinde bir kadın gelip kendisini Anna'ya tanıtmış Anna da Maczek'e bu kadının onun öz annesi olduğunu söylemiştir. Bu defa iki kadın Maczek'i beraberce Lodz'daki bir yetimhaneye bırakmışlardır. Anne ortadan kaybolmuş ve bir daha izine rastlanmamıştır. Maczek İsrail'e getirilmiştir. Kendisini kurtarmış olan Anna kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Maczek, bugün bile kim olduğunu bilmiyor. Bildiği tek şey Polonyalı bir kadının onu –yetim bir Yahudi erkek çocuğunu– gerçekten sevdiği için hayatını kurtarmış olması.

Başka Anna'lar ve Schindler'ler de var fakat sayıları çok ama çok az. Nazilerin çoğu, şimdi anlatacağım öyküdeki S.S.

subayı gibiydi. Bu öykünün doğru olup olmadığını bilmiyorum ama öykü şöyle: Bir S.S. subayı bir Yahudi kadına gözlerinden hangisinin cam hangisinin gerçek olduğunu tahmin edebilirse hayatını bağışlayacağını söyler. Kadın hiç tereddüt etmeden gözlerden birini işaret eder ve “cam olan bu” der. “Doğru” der S.S. subayı. “Fakat nasıl bildin?” Kadın cevap verir: “Çünkü diğer gözünden daha insancıl bakıyor.”

Yine bütün bu olanlardan gerekli dersi aldık mı sorusuna geri dönmek istiyorum. Pek almadık galiba, en azından benim görüşüm bu yönde. Fakat, benim de dahil olduğum darbe yemiş ve sıkıntı çekmiş bir toplumda bile umut her zaman vardır. Bayanlar Baylar, diğer demokratik parlâmentoların üyeleri gibi sizler de çok özel bir sorumluluk taşımaktasınız –Avrupalı, ve özellikle de Alman olarak.

Size Ruanda’da ya da yanı başımızda Bosna’da olup bitenleri anlatmama gerek yok. Sonuç olarak, Soykırımı her zaman hatırlamak yalnızca ilk aşamayı oluşturmaktadır. Soykırımı İkinci Dünya Savaşı sırasında olup bitenleri, ırkçılığı, anti-semitizmi ve yabancı düşmanlığını öğrenmek ve öğretmek bir sonraki sorumluluğumuzdur. Biz Almanlar ve Yahudiler bu sorumluluğu ortaklaşa yüklenmek durumundayız. Hatırlatma görevinizi biz olmadan yerine getiremezsiniz. Şundan emin olmalıyız ki burada, felaketin doğduğu yerde, geçmişin kalıntıları üzerine yeni, insancıl ve daha iyi bir uygarlık inşa edilmekte. Hep birlikte tüm insanlığa karşı çok özel bir sorumluluk taşımaktayız.

Belki bir aşama daha gelebilir. Daha önce bahsettiğim kitap “10 Emir” içermektedir. Belki bunlara üç tane daha ekleyebiliriz.: “Siz, çocuklarınız ve çocuklarınızın çocukları asla bir suçun failleri olmayın”, “Siz, çocuklarınız ve çocuklarınızın çocukları asla kendinizi kurban ettirmeyin” ve “Siz, çocuklarınız ve çocuklarınızın çocukları asla, ama asla Soykırım benzeri bir trajediye kayıtsız ve seyirci kalmasın.”

İlginiz için teşekkür ediyorum.

Notlar

Birinci Bölüm ***Soykırım neydi?***

1. Karlheinz Deschner, "Was ist Geschichtsschreibung, und was könnte sie sein?" Hermann Gieselbusch, ed., *Über Karlheinz Deschner* içinde, Rowohlt, Reinsbek, 1986, ss. 15-38.
2. Deschner, s. 22.
3. Bkz, örng., Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army*, Oxford University Press, New York, 1964, ss. 499-500.
4. Eberhard Jäckel, *Hitlers Herrschaft*; Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 1986, ss. 105-122.
5. Nuremberg Trial Documents, NO-1880. Daha detaylı bir tartışma için, bkz. Bölüm 4.
6. Hans Mommsen, "Realization of the Unthinkable," in Gerhard Hirschfeld, ed., *The Politics of Genocide*, Allen and Unwin, London, 1986, s. 100; Goetz Aly, *Endlösung*, Fischer, Frankfurt, 1995, ss. 390-394; and Goetz Aly and

Suzanne Heim, *Vordenker der Vernichtung*, Hoffmann und Campe, Hamburg, 1991, bir çok yerde.

7. Christian Gerlach, "Die Wannsee-Konferenz, das Schicksal der deutschen Juden und Hitlers politische Grundsatzentscheidung, alle Juden Europas zu ermorden," *Werkstattgeschichte* (Hamburg), cilt. 18, October 1997, ss. 7-44. Hitler Goebbels'in günlüğünden aktarıldığı şekliyle şöyle söylemişti: "*Der Weltkrieg ist da, die Vernichtung des Judentums muss die notwendige Folge sein*" (Dünya savaşı başlamak üzere. Yahudilerin imhası ulaşılması gereken nihai sonuç olacaktır.) Benim yorumum, Hitler'in Yahudilerin katli (*Grundsatzentscheidung*) ile ilgili konuşmasının bir prensip kararını yansıttığını düşünen Gerlach'dan ve Himmler'in Avrupa'da yaşayan bütün Yahudilerin partizan oldukları gerekçesiyle öldürülmeleri gerektiğini ifade eden notundan daha farklı. Bkz. Michael Wildt et al., eds., *Himmler's Terminkalender, 1941-1942*, Christians, Hamburg, 1999.
8. Ulrich Herbert, ed., *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik, 1939-1945*, Fischer, Frankfurt, 1998. Bu ince kitap genç nesil tarihçilerinden Walter Manoschek, Christian Gerlach, Thomas Sandkühler, Dieter Pohl, Christoph Dieckmann, ve Michael Zimmermann ve eski nesilden de Goetz Aly ve Christopher R. Browning'in katkılarını bir araya getirmektedir. Herbert'da kitapta son derece önemli iki bölümü yazmıştır.
9. Herbert, ss. 114-115: "*Die gesamte Umsiedlungspolitik wurde in der Zentrale am grünen Tisch geplant. Dort wurden die strategischen Entscheidungen getroffen, und dies war ohne Hitler nicht möglich.*" Herbert "*wechselseitigen Kommunikationsprozess zwischen Zentrale und Peripherie*" (merkez ile çevre arasındaki iki yönlü bir iletişim sürecinden bahsetmektedir.)
10. Arthur A. Cohen, *Thinking the Tremendum: Some Theological Implications of the Death-Camps*, Leo Baeck, New York, 1974.
11. Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, cilt. 1, Harper Collins, New York, 1997.

12. Örneğin bkz. Saul Friedländer, "The 'Final Solution': On the Unease in Historical Interpretation," Peter Hayes, ed., *Lessons and Legacies*, Northwestern University Press, Evanston, Ill., 1991, ss. 23-35.
13. Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Howard Fertig, New York, 1973, ss. 79 ff.
14. Lemkin, ss. xi-xii.
15. Yehuda Bauer, "The Holocaust in Contemporary History," *Studies in Contemporary Jewry*, no. 1, Jerusalem, 1984, s. 204.
16. Frank Chalk and Kurt Jonassohn'ın *The History and Sociology of Genocide*'da gösterdiği gibi, Yale University Press, New Haven, 1990, s. 23; Frank Chalk, "Definitions of Genocide and Their Implication for Prediction and Prevention," *Holocaust and Genocide Studies*, cilt. 4, no. 2, 1989, ss. 149-160; Kurt Jonassohn, "Prevention Without Prediction," *Holocaust and Genocide Studies*, cilt. 7, no. 1, 1993, ss. 1-13.
17. Rudolph J. Rummel, *Democide*, Transaction Press, New Brunswick, N.J., 1992; Rummel, *Death by Government*, Transaction Press, New Brunswick, N.J., 1995. Rummel kayıpları abarttığı için eleştirilere hedef olmuştu. Eğer söz konusu eleştiriler geçerli olsalar bile yüzde 10 veya 20 hatta 30 bir fark Rummel'in varmış olduğu genel yargıları hiçbir biçimde etkilemeyecekti.

İkinci Bölüm

Soykırım Açıklanabilir mi?

1. Roy Eckardt, "Is the Holocaust Unique?" *Worldview*, September 1979, ss. 31-35, ve diğer kaynaklarda.
2. Bu satırların yazıldığı ve "gönüllü yardımcılar" teriminin kullanıldığı ve bu bölümün başlığını kullandığım makale *Holocaust and Genocide Studies*'in cilt. 5, no. 2, 1990, s. 145'de yayımlanmıştı yani Goldhagen öncesi tarihsel dönemde.

3. Yehuda Bauer, *The Holocaust in Historical Perspective*, University of Washington Press, Seattle, 1978, ss. 30-49.
4. Bkz. Arthur A. Cohen, "The Holocaust and Christian Theology," *Judaism and Christianity Under the Impact of National Socialism* içerisinde Yitzhak Mais, ed., Historical Society of Israel, Jerusalem, 1982, ss. 415-434. Kendisini net bir biçimde her çeşit mistisizmden uzak tutan Saul Friedländer bile şöyle yazmaktaydı: "Tarihçinin felçli hali tümüyle heterojen bir fenomenle eş zamanlı bir etkileşime girmiş olmasından kaynaklanmaktadır: gelişmiş bir endüstri toplumundaki mesih fanatizmi, bürokratik yapılanma, patolojik güdüleme ve yönetime yönelik buyruklar ve arkaik yaklaşımlar bunlar arasındadır. Meydana gelen şeyin detaylarından haberdarız, olayların oluş sırasını ve olası etkileşimlerini biliyoruz ama fenomenin temel dinamiklerini halen yakalamış değiliz. Benzer biçimde anlayamadığımız bir diğer şey de Almanya'nın neredeyse bir anda çözölen politik, kurumsal ve hukuksal yapısı ve doğal yapıları gereği Almanya'da ki ve diğer Avrupa ölkelerindeki hatta bütün dünyadaki Nazilerin önündeki en önemli engelleri oluşturmaları gereken bütün ahlaki güçlerin teslimiyetidir." Bkz.Saul Friedländer, *Yad Vashem Studies* içerisinde "From Anti-Semitism to Extermination," cilt. 16, Yad Vashem, Jerusalem, 1984, s. 50. Sosyopsikolojik fenomenin Friedländer tarafından yapılmış açıklaması için bkz. Erich Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness*, J. Cape, London, 1974; Elie Wiesel, "Introduction," *Jews and Christians After the Holocaust* içinde, Abraham J. Peck, ed., Fortress, Philadelphia, 1982, ss. ix-xi; ve Emil Fackenheim, "The Holocaust and Philosophy," *Journal of Philosophy*, cilt. 82, no. 10, Ekim 1985; Edward Alexander'ın *The Resonance of Dust* içinde "The Incredibility of the Holocaust," Ohio State University Columbus, 1979, ss. 3-30. Konuşmak mı yoksa sessiz kalmak mı üstüne tartışması için bkz. örn., Lawrence L. Langer, *The Holocaust and the Literary*

Imagination, Yale University Press, New Haven, 1975, ss. 1-30.

5. Burada sözü edilen 1209 yılında Papa III. Innocent tarafından Haçlı Seferleri için hazırlanmış güçler tarafından öldürülen Albi'liler ve Waldenler'in uğradığı katliamdır. Papalık taraftarı güçleri Simon de Montfort kumandası altındaydılar. Katliam ve zulümler 1226 tarihine kadar devam etmiştir.
6. Bazı meslektaşlarım "teklik" kavramının gerçek bir anlam taşımadığını çünkü her tarihi olayın kendine özgü özellikleri olduğunu ve sözcüğün en gerçek anlamıyla ortada tek bir durum olduğunu çünkü yeniden canlandırılmalarının imkansız olduğunu ileri sürmektedirler. Benim görüşüme göre bu bir laf kalabalığıdır. Olayları birbirleriyle karşılaştırdığımızda bir olayda bulduğumuz bir ögenin diğer bir olayda bulunmadığını görürüsek artık o olayın tekilliğini iddia etme hakkımız doğar. Ama yanlış anlamalardan kaçınabilmek için, daha önceki yayınlarımda kullanımın tersine, ben artık *teklik* yerine *tahmin edilemeyen* kavramını kullanmayı tercih ediyorum.
7. Bk.. IMT (Nuremberg Dökümanları), PS 1919.
8. Bauer'in "Is the Holocaust Explicable?" nda ki son on sözcük, s. 150, ve yine Goldhagen'dan önce.
9. Eberhard Jäckel, *Perspectives on the Holocaust* içerisinde "On the Purpose of the Wannsee Conference," James S. Pacy and Alan P. Wertheimer, eds., Westview Press, Boulder, Colo., 1995, ss. 39-50; Kurt Pätzold, "Die vorbereitenden Arbeiten sind eingeleitet," *Aus Politik und Zeitgeschichte* (Berlin), cilt. 1-2, Ocak 1992, ss. 14-23; Christian Gerlach, "Die Wannsee Konferenz, das Schicksal der deutschen Juden, und Hitlers politische Grundentscheidung, alle Juden Europas zu ermorden," *Werkstattgeschichte* (Hamburg), cilt. 18, Ekim 1997.
10. Bkz. Juergen Stroop, *The Stroop Report*, Pantheon, New York, 1979.

11. Ana Polonya yerlerinden edilmişler altı grubu Armia Krajowa, her ne kadar Polonya ormanlarında silahlı bir takım gruplar bulundurmaktaysa da, özellikle 1943 and 1944'de iki olay hariç hiçbir önemli ayaklanmaya karışmadı: 1944'de Volhynia'da ki (savaştan önce doğu Polonya, bu gün batı Ukrayna) *Burza* (fırtına) ayaklanması ve Ağustos-Eylül 1944'de Varşova ayaklanması. Bu iki olayda da Polonyalı liderler hem doğu Polonya'da hem de genel anlamda Sovyetlere karşı siyasi iddialarını iyice netleştirmek istemişlerdi. Ama her iki girişimde başarısızlıkla sonuçlandı.
12. Isaiah Trunk, *Judenrat*, Macmillan, New York, 1973, bir çok yerde.
13. Aharon Weiss, "Jewish Leadership in Occupied Poland-Postures and Attitudes," *Yad Vashem Studies* içinde, Yisrael Gutman, ed., cilt. 12, Yad Vashem, Jerusalem, 1977, ss. 335-366.
14. Örneğin, Rabbi Immanuel Jacobovits, "Some Personal Theological and Religious Responses to the Holocaust," *Holocaust and Genocide Studies*, cilt. 3, no. 4, 1988, pp. 371-381.
15. Lucy Dawidowicz, *The War Against the Jews*, Weidenfeld and Nicholson, London, 1975.
16. Steven T. Katz, *The Holocaust in Historical Contest*, Oxford University Press, New York, 1994.
17. Yine "Soykırım açıklanabilir mi?" isimli yazımda belirtmiş olduğum gibi, s. 150, yine bu yönde ilk olarak kendisinin gittiğini ileri süren Goldhagen'dan önce.
18. Adolf Hitler, *Hitler's Second Book*, Grove Press, New York, 1961.
19. David Bankier, *The Germans and the Final Solution: Public Opinion Under Nazism*, Blackwell, Oxford, 1992; Otto Dov Kulka, " 'Public Opinion' in Nazi Germany and the 'Jewish Question'," *Jerusalem Quarterly*, part I, cilt. 25, Sonbahar 1982, ss. 121-144; bölüm II, cilt. 26, Kış 1982, ss. 34-45, and diğer yerlerde; Ian Kershaw, "German Popular

- Opinion and the Jewish Question,” *Die Juden im Nationalsozialistischen Deutschland* içinde, Arnold Paucker, ed., J. C. B. Mohr, Tübingen, 1986, ss. 368-388; Kershaw, *Der Hitler Mythos, Volksmeinung und Propaganda im Dritten Reich*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 1980; ve Kershaw, *The Nazi Dictatorship*, Edward Arnold, London, 1985.
20. Peter H. Merkl, *Political Violence Under the Swastika*, Princeton University Press, Princeton, 1975.
21. Thomas Childers, *The Nazi Voter*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1983; William Sheridan Allen, *The Nazi Seizure of Power*, Franklin Watts, New York, 1965, 1984; Michael H. Kater, *The Nazi Party*, Harvard University Press, Cambridge, 1983. Kater şöyle söylüyor: “Alman aydınlar sınıfı 1930 yılına kadar NSDAP’da [Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei, ya da Nasyonel Sosyalist Alman İşçileri Partisi] fazlasıyla temsil edilmişti.. Bunun birinci nedeni çok sayıda entellektüelin kendilerini 1918’den sonra sosyal ve siyasi manada yerlerinden edilmiş olarak görmeleriydi. Bu insanlar kalabalıkların değil seçkin bir azınlığın sosyal ve kültürünü elde etmek için uğraşmaktaydılar” (p. 47) ve: “Nazi liderliği ile Protestan kilisesi arasında her geçen gün gelişmekte olan ilişkilerin bu çok sayıda akademik eğitim almış profesyonel insanların 1929’dan sonra partiye daha çok ilgi göstermelerinde önemli etkisi olduğunu belirtmek gerekmektedir.” (p. 67). Protestant church üzerine bkz. Wolfgang Gerlach, *Als die Zeugen Schzviegen*, Institut Kirche und Judentum, Berlin, 1987, özellikle ss. 21-36.
22. Victor Klemperer, *Ich Will Zeugnis ablegen bis zum letzten*, cilt. 1-2, Aufbau, Berlin, 1995.
23. Goetz Aly and Heinz Roth, *Die Restlose Erfassung*; Berlin, 1984, p. 105; ayrıca Goetz Aly’da da alıntılanan, *Endlösung*, Fischer, Frankfurt, 1995, ss. 376-377.
24. Franklin H. Littell, *The Crucifixion of the Jews*, Harper and Row, New York, 1975

25. Bkz. Helen Fein, *Accounting for Genocide*, Free Press, New York, 1979.
26. Konrad Kwiet ve Helmut Eschwege, *Selbstbehauptung und Widerstand*, Hans Christians, Hamburg, 1984, s. 43.

Üçüncü Bölüm

Diğer Genositlerle Karşılaştırmalar

1. Robert Melson'da, örneğin Karşılaştırmalı Genosit Çalışmaları Merkezi, Macquarie Üniversitesi, Sidney Avustralya'da 1995'de verdiği *On the Uniqueness and Comparability of the Holocaust: A Comparison with the Armenian Genocide* başlıklı dersinde, benimle aynı sonuçlara ulaşmıştır,. Bu konun detaylı bir sunumu için, bkz. *Revolution and Genocide*, Chicago University Press, Chicago, 1992, özellikle ss. 33-39.
2. Erich Fromm, *The Sane Society*, Fawcett, Greenwich, Conn., 1955: "Eğer yaşamı yaratamıyorsam o zaman yok edebilirim. Yaşamı yok etmekle aynı zamanda onu aşmış oluyorum. Gerçekten de, insanın yaşamı yok edebilmesi yaratabilmesi kadar mucizevi bir maharet isteyen bir iştir çünkü yaşam bir mucizedir ve açıklanamaz. Yok etme sırasında, insan kendisini yaşamın üsüne çıkarır ve bir yaratık olarak kendisini aşar. Böylelikle, insan için nihai seçim, kendisini aşmayı istediği ölçüde, ya yaratmak ya da sevgiyi yok etmek veya nefter etmektir." (s. 42).
3. William Nicholls, *Christian Antisemitism*, Aronson, Northvale, N.J., 1993, bir çok yerde. Çok az tarihçi bu ifadeleri inkar edebilir. Bazı Hristiyan tarihçi ve düşünürler daha da ileri giderek Hristiyan anti-semitizmi ile Nazilerin ki arasında düz bir devamlılık çizgisi olduğunu söylemektedirler. Bu görüşe katılmıyorum.
4. Franklin H. Littell, *The Crucifixion of the Jews*, Harper and Row New York, 1975; ve Nicholls.
5. Uriel Tal, Hristiyan anti-Semitizminde Yahudilerin Şeytanın dünyada ki şeytani güçlerin bir *sembolü* mü yoksa Nas-

yonal Sosyalizm'in ileri sürdüğü gibi Yahudinin Şeytanın kendisi mi olduğu konusunu tartışmıştır. Şeytanın bir simgesi olarak değerlendirilmesinden şeytanımsı bir duruma terfi ettirilmiş (hatta Şeytanın kendisi bile kabul edilerek) önemli bir değişikliğe uğramıştır. "Sembol anlamsal ve yapısal açıdan tam anlamıyla ters yüz edilmiştir. Sembol daha ötede birisinin ya da "ötenin" yerine geçme yetisinden ya da onu işaret etmekten, yerine geçmekten asla korunamayacak bir korumaktan yoksun kalmıştır. Sembol. artık kendisini harekete geçiren güçle aynılaşmıştır Yahudi artık Nazi karşıtlığını sembolü değil Nazi karşıtlığının cisimleşmiş, somutlaşmış haliydi" (Tal, "Forms of Pseudo-Religion in the German Kulturbereich Prior to the Holocaust," *Immanuel* [Jerusalem], no. 3., Kış 1974, s. 72). Nazilere göre Yahudilik "şeytanın gözle görülür hale gelmesiydi" (Tal, "Political Theology and Myth Prior to the Holocaust," Yehuda Bauer ve Nathan Rotenstreich'de, eds., *Holocaust as Historical Experience*, Holmes and Meier, New York, 1981, s. 68, quoting Alfred Baumler [1943]).

6. Bkz. Yosef H. Yerushalmi, *Assimilation and Racial Anti-Semitism: The Iberian and the German Models*, Leo Baeck Memorial Lecture 26, New York, 1982.
7. Arkadaşım ve meslektaşım Raul Hilberg, benim görüşüme göre, defalarca ve herhangi bir şüpheye yer bırakmaksızın Alman bürokrasisinin Yahudilerin yok edilmesinde oynamış olduğu rolü açıklamıştır. Hilberg, bürokrasinin yapmış olduğu şeyi *neden yapmış olduğu* sorusuyla ilgilenmekten dikkatli bir şekilde kaçınmıştır. Kendisi böylesi büyük soruları küçük yanıtlar bulma olasılığı yüzünden sormadığını söylemekten hoşlansa da yine de böylesi bir soru sorulmalıydı diye düşünüyorum. Herhangi bir yanıt bulamadığı için varmış olduğu sonuç ta aynı ölçüde şaşırtıcı: hiçbir zaman tam olarak bilemeyeceğiz, bazı sorulara yanıt bulmak imkansız vb. Ama aslında yanıt, prensip olarak, insanoğlunun bütün yaptıklarında yatmakta: insanlar bu şekilde dav-

ranıyorlar çünkü arkalarında hakim olan ideolojinin kö-
rüklediği bir toplumsal sözleşme bulunmakta.

8. Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, cilt. 1, Harper Collins, New York, 1997.
9. Bkz. Robert Melson, "Revolutionary Genocide," *Holocaust and Genocide Studies*, cilt 4, no. 2, 1989, ss. 161-174; Melson, "Paradigms of Genocide," *Annals of the American Academy of Political Science*, 1996, ss. 156- 168; Vahakn Dadrian, "The Armenian Genocide in Official Turkish Records," *Journal of Political and Military Sociology*, vol. 22, no. 1, Yaz 1994, pp. 1-204. Ayrıca bkz. Ermeni genositi üzerine bölümlerin bulunduğ u Roger W. Smith, James J. Reid, Robert Melson, ve diğerleri, Richard G. Hovanissian, ed., *The Armenian Genocide*, St. Martin's, New York, 1992.
10. Bkz. Helen Fein, "Testing Theories Brutally: Armenia, Bosnia and Rwanda," Levon Chorbajian and George Shirinian, eds., *Problems of Genocide*, Zoryan Institute, Toronto, 1997, ss. 181-190; değişik yazarlardan bir dizi makalenin yerlerinden edilmişler aldığı *Der Überlick* (Hamburg), March 1994, Eylül 1994, Ocak 1996, Mart 1996.
11. Ben Kiernan, "Enver Pasha and Pol Pot," Levon Chorbajian ve George Shirinian, eds., *Problems of Genocide*, Zoryan Institute, Toronto, 1997, ss. 53-68; and Kiernan, *The Pol Pot Regime: Race, Power and Genocide in Cambodia ,Under the Khmer Rouge, 1975-1979*, Yale University Press, New Haven, 1996.
12. Bkz. Michael Zimmerman, *Rassenutopie und Genozid*, Christians, Hamburg, 1996, bir çok yerde.
13. Friedländer, ss. 73-112.
14. Bkz. Göring'in Heydrich'e verdiği meşhur direktif, 31 Temmuz 1941, Nuremberg Duruşma Belgeleri, PS-710, İkinci Bölümde alıntılıdır.
15. Cf. Yehuda Bauer, "Çingeneler," Yisrael Gutman ve Michael Berenbaum, eds., *Anatomy of the Auschwitz Death*

Camp, Indiana University Press, Bloomington, 1994, ss.451-453.

16. Tersini bütün karşı çıkışlarına rağmen, Daniel J. Goldhagen bize *Hitler'in Gönüllü Cellatları*, Knopf, New York, 1996 kitabında Almanların davranışlarının nedenini sözde genetik nedenlere dayanarak sunmaktadır.
17. Dr. Jean Ancel'a Yad Vashem tarafından İbranice ve İngilizce yayımlanacak olan Romanya'da ki Soykırım ile ilgili çalışmalarını benimle paylaştığı için minnettarım.
18. Bkz. 4.bölümde, Zygmunt Bauman'ın *Modernism and Holocaust* tartışması Polity Press, Cambridge, England, 1989.
19. Bkz. yukarıda 2. Bölüm, not 23.
20. Hermann Rauschning, *Hitler Speaks* Butterworth, London, 1939.
21. Bkz. Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism*, Cambridge University Press, New York, 1984. Herf, modernizmin Alman versiyonunun hızlı ve modern endüstriyel gelişme ile gerici, aristokratik sosyal seçkinler sınıfının sürmekte olan hakimiyetinin birleşmesi ve yükselişte olan sanayici ve ticaret erbabını kendi içine katmabecerisi olarak görmektedir. Bu seçkinlerin büyük kısmını geriye bakmakta olan bir ideoloji güdülemektedir. Liberal orta sınıf bu gücü alt etmeyi beceremedi. Herfin analizinin ikna edici olduğunu düşünüyorum; Meiji devriminden önce ve sonra Japonların sorumlu olduğu olaylar ve Herfin bahsetmediği Bolşevik öncesi çarlık Rusyası bir biçimde paralellik göstermekte. Nazi bürokrasisinin iç problemlerinin kısmen anlatımı için ayrıca bkz. Goetz Aly, *Endlösung*, Fischer, Frankfurt, 1995, bir çok yerde. Ayrıca bkz. dördüncü bölüm.
22. Minsk yakınlarında ki Maly Trostinetz isimli bir ölüm kampı daha yeni bir araştırmanın konusu oldu ve daha çok araştırmaya ihtiyaç var. Kurban sayısı muhtemelen 200,000-230,000 civarında. Kampta yaşamını yitirenle sadece Yahudilerden ibaret değildi. Bkz. Yaakov Tsur, "Makhane

- Ha'hashmada Maly Trostinetz" (Maly Trostinetz Ölüm Kampı), Yalkut Moreshet, no. 59, 1995, ss. 31-50; ve Christian Gerlach'ın sayıyı çok daha düşük verdiği- 60,000 civarı- *Kalkulierte Morde*, Hamburger Edition, Hamburg, 1999, ss. 768-770.
23. Nazi kamplarının iç yapısı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yisrael Gutman ve Michael Berenbaum, eds., *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, Indiana University Press, Bloomington, 1994.
24. Goldhagen, kendisinden önce de değinenler olmasına rağmen, bu konunun üzerinde durmakta haklıdır.
25. Bkz. Goldhagen, bir çok yerde. Goldhagen'nin tezlerinin üzerinde dördüncü bölümde duruyorum.
26. Helmut Heiger, "Der Generalplan Ost," *Vierte jahreshe, für Zeitgeschichte*, no. 2, 1972, ss. 133-153; tam bir dokümantasyon için bkz.- Czeslaw Madajczyk, ed., *Generalni Plan Wirschodni-Zbor dokumentów*, Institut Historii Polskiej Akademii Nauk, Warsaw, 1990, özellikle. ss. 71, 82-110.
27. Christian Gerlach, *Krieg, Ernährung, Völkermord*, Hamburger Edition, Hamburg, 1998; ve Gerlach, *Kalkulierte Morde*, bir çok yerde.
28. Hitler'in 22August 1989'da verdiği demeç. Tam olarak ne söylediği yönünde tartışmalar sürmekte- hatta böyle bir şey söyleyip söylemediği bile tartışma konusu. Ama kanıtlar kendisine atfedilen bu sözlere benzer bir şeyler söylemiş olduğunu gösteriyor. Bkz. Kevork B. Bardakjian, *Hitler and the Armenian Genocide*, Zoryan Institute, Cambridge, Mass., 1985.
29. 22 Eylül 1919'da Ermenistan'a gönderilen Amerikan askeri askeri birliklerinin başında bulunan tümgeneral Harbord'a verdiği bir röportajda Mustafa Kemal "800,000 vatandaşı- nın ölümlerinden sadece Türkiye'nin sorumlu tutuluyor olmasından" şikayet etmekte, 20 Nisan 1920'de, yeni meclisin açılışından bir gün sonra, "Ermenilere karşı yapılan kıyımlardan" bahsederek söz konusu olayları "utanç verici"

olarak nitelemektedir. İttihatçıların şefleri ve suç ortakları “darağacını hakketmekte. İttifak devletleri bu çakalları idam etmek için daha ne bekliyor?” Vahakn N. Dadrian, “The Documentation of the World War I Armenian Massacres in the Proceedings of the Turkish Military Tribunal,”dan alıntı, *International Journal of Middle East Studies*, cilt. 23, 1991, s. 549.

30. Sybil Milton, “The Context of the Holocaust,” *German Studies Review*, cilt. 13, no. 2, 1990, ss. 269-283; Milton, “Gypsies and the Holocaust,” *History Teacher*, cilt. 24, no. 4., 1991, ss. 375-386; Milton, “Nazi Politics Toward Roma and Sinti,” *Journal of the Gypsy Lore Society*, cilt. 2, no. 2, 1912, ss. 1-18; Henry Friedländer, *The Origins of Nazi Genocide*, University of North Carolina University Press, Chapel Hill, 1995. Friedländer şöyle söylemektedir: “Nazi rejiminin sistematik olarak sadece üç grubu katlettiğinin ayrıldına vardım: engelliler, Yahudiler ve Çingeneler” (s. xiii). Friedlander’ın neden özellikle Alman Çingeneleri üzerine yoğunlaştığını şu cümlelerle anlayabiliyoruz: “Daha en baştan, rejim hedef grupların üyelerini ulusal birlikten ayırmayı amaçlamıştı” (ibid.). Bu ifade kesinlikle doğru ama pek geçerli değil: listeye siyasi ve diğer bir takım rakipleri de eklemek mümkün (sorumlulara ihbar edilen eşcinseller ve Yehova Şahitleri) ama listede yer almamaları biyolojik bir temele dayanmamaktadır. Friedländer şöyle devam ediyor: “Sovyetler birliğinin 1941 Haziranında işgali ile birlikte Yahudiler ve Çingeneler’de öldürülme kapsamına alındılar” (ibid.). Friedländer burada Çingenelerin “yok edilmesi”nden bahsetmekte. Sağda da gösterileceği gibi gerçekten de çok sayıda çingene katledilmiştir ama bütün çingenelerin öldürülmesi gibi bir plandan bahsedemeyiz. Son olarak 295. sayfada Friedländer şunları söylemektedir: “Diğer öldürme olaylarını açıklamadan bu Nazi kırımlarını açıklamak mümkün değildir. Tüm bu olaylar Nazilerin işlediği genositi oluşturmaktadır.” Friedländer, genosit ile planlı bir toptan yok etme (Soykırım) arasında herhangi bir

ayırımı gitmediği için bu üç olayı aynı kefeye koymakta ve, ileride göstermeye çalışacağım gibi, bir hata işlemektedir.

Friedländer'in engellilere yönelik bu son derece önemli çalışması kendisini Yahudilerin öldürülmesini engellilerin katli ile beraber değerlendirmeye itmiş gibi görünüyor. Burada engelli Almanların öldürülmesi konusuna girmek istemiyorum. Söz konusu girişim, eğer anakronizm yapacak olursak, bir "iç temizlik" hareketi olup kesinlikle bir genosit olarak değerlendirilemez. Yapılan bir toplu kıyımdı, her ne kadar arkasındaki neden değişik olsa da, komünist rejimlerin tehlikeli gördükleri siyasi kişilikleri ve diğer istenmeyenleri yok etmesinden pek de farklı değildi. Rayh'a bağlı bölgelerde yaşamakta olan yüzlerce, belki de daha fazla engelli Polonyalı da kendilerini bu kıyım hareketinin içinde buldu ama bu olayda söz konusu olan ortadan kaldırılmalarıyla boşalacak yerlere Baltık devletleri ile diğer bölgelerden gelecek olan Alman yerleşimcilere yer açmaktı.

31. Tilman Zulch, ed., *In Auschwitz vergast, bis heute verfolgt*, Rowohlt, Reinbek (Hamburg), 1979, ss. 85-90, Bauer'in alıntısı, "Jews, Gypsies and Slavs-Policies of the Third Reich," UNESCO *Yearbook on Peace and Conflict Studies*'de UNESCO, Paris, 1985, ss. 73-100. Ayrıca bkz. Bauer, "Gypsies," ss. 451-453.
32. Burada ve ileride oldukça yakın bir tarihte tamamlanmış ve kitap olarak piyasaya henüz çıkmış olan bir doktora tezin-den faydalanmaktayım: Zimmermann, *Rassenutopie und Genozid*, ss. 300-301. Zimmermann'nın kitabı Avrupa Çingenelerinin kaderi üzerine Kenrick ve Puxon'nın artık eskimiş ve hatalı kitabından *The Destiny of Europe's Gypsies*, Chatto-Heinemann, London, 1972, beri yazılmış en kapsamlı ve yetkin eser. Yazar öylesine dikkatli davranmış ki yaşamlarını yitiren Romanlar ile ilgili bir özet bile vermemiş (aşağıya bakınız).
33. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Quadrangle, Chicago, 1961, özellikle ss. 50-53, 268-277.
34. Zimmermann, ss. 13-15.

35. Zimmermann, ss. 255-257.
36. Zimmermann, s. 261.
37. Zimmermann, ss. 263-264.
38. Zimmermann, s. 265.
39. Zimmermann, s. 271.
40. Zimmermann, s. 275.
41. Peter Witte et al., eds., *Der Dienstkalender Heinrich Himmlers, 1941/42*, Hamburg, Christians, 1999, s. 405.
42. Zimmermann, s. 283.
43. Polonya Ölüm kampları deyimini kullanmaktan kaçınıyorum çünkü bu ifadenin ele geçirilmiş olan Polonya toprakları üzerinde Almanlar tarafından kurulmuş olan söz konusu kamplarla hiçbir ilgileri olmayan Polonyalılar hakkında yanlış bir izlenim uyandırma olasılığı var.
44. Zimmermann, ss. 288-289.
45. Gazete haberlerine göre, Avrupa'da yaşamakta olan Roman sayısı 6 ile 12 milyon arasında tahmin edilmekte. Bu tür haberlerin genellikle tahmini rakamlar vermesi ve Roman karşıtı ön yargılardan etkilenmesi nedeniyle bu konuda daha ciddi araştırmalar yapılmasına ihtiyaç vardır.
46. Witte et al., p. 405.

Dördüncü Bölüm

Genel Yorumlar: Zygmunt Bauman, Jeffrey Herf, Goetz Aly

1. Gerald Reitlinger, *The Final Solution*, Valentine-Mitchell, London, 1953; Joseph Tennenbaum, *Race and Reich*, Twayne Publishers, New York, 1956; Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Quadrangle, Chicago, 1961; Karl A. Schleunes, *The Twisted Road to Auschwitz*, Illinois University Press, Chicago, 1990; Dietrich Uwe Adam, *Die Judenpolitik im Dritten Reich*, Droste, Düsseldorf, 1972.
2. Philip Friedman, *Their Brothers' Keepers*, Holocaust Library, New York, 1978.

3. Isaiah Trunk, *Judenrat*, Macmillan, New York, 1972.
4. Yisrael Gutman, *The Jews of Warsaw, 1939-1943*, Indiana University Press, Bloomington, 1982; Michael R. Marrus and Robert O. Paxton, *Vichy France and the Jews*, Basic Books, New York, 1981; Louis de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, RIOD, Nijhoff; The Hague, 1969-1991; Jacob Presser, *The Destruction of the Dutch Jews*, Dutton, New York, 1969.
5. Arthur D. Morse, *While Six Million Died*, Random House, New York, 1967; David S. Wyman, *Paper Walls*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1968; and Wyman, *The Abandonment of the Jews*, Pantheon, New York, 1984.
6. Joshua A. Sherman, *Island Refuge*, Paul Elek, London, 1979; Bernard Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe*, Clarendon, Oxford, 1979.
7. Dina Porat, *The Blue and Yellow Star of David*, Harvard University Press, Cambridge, 1990.
8. Bu konuda yakın tarihli önemli bir kitap için Leni Yahil, *The Holocaust*, Oxford University Press, New York, 1990.
9. Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Polity Press, Cambridge, 1989; Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
10. Bauman, s. 13.
11. Bauman, s. 9
12. Bauman, ss. 17-26.
13. Bauman, s. 32.
14. Bauman, s. 38.
15. Bauman, s. 40.
16. Bauman, s. 42.
17. Bauman, s. 46.
18. Christopher R. Browning, *Ordinary Men*, HarperCollins, New York, 1992.
19. Bauman, s. 44.
20. Bauman, s. 104.

21. Bauman, s. 94.
22. Bauman, s. 118.
23. Bkz. Aharon Weiss, "Jewish Leadership in Occupied Poland-Postures and Attitudes," Yisrael Gutman, ed., *Yad Vashem Studies*, cilt. 12, Yad Vashem, Jerusalem, 1977, ss. 335-365.
24. Shalom Cholvsky, "The Judenrat in Minsk," Yisrael Gutman, ed., *Patterns of Jewish Leadership in Nazi Europe*, Yad Vashem, Jerusalem, 1979.
25. Weiss, s. 368.
26. Shaul Esh, "Germani Be'Getto Lôdz" (Lôdz Gettosunda bir Alman), Joseph Walk, ed., *Iyunim Be'Hecker Ha'Shoah VeYahadut Zmanenu* (Soykırım araştırmaları ve Çağdaş Yahudilik üzerine araştırmalar), Hebrew Universitesi ve Yad Vashem, Jerusalem, 1978, pp. 296-316.
27. Friedrich Hielscher, *Fünfzig Jahre Unter Deutschen*, Vogel, Hamburg, 1954; ve Esh ile yapmış olduğu yazışmalardan Esh'in makalesinde alıntıladığı kısımlar. Ben çevirimi İbranice'den yaptım.
28. Esh, ss. 307-308, 310.
29. Hilberg, s. 295.
30. Yaakov Lozowick'in yakın tarihte Hebrew Universitesinde tamamlamak üzere olduğu olduğu doktora tezinin de ("Burokratim Bilti Regilim" İbranice'den "Alışılmadık Bürokratlar" olarak çevirebiliriz) açık bir biçimde gösterdiği gibi Eichman'nın çevresi, Hannah Arendt'in izinden giden Bauman'nın düşündüğü gibi, kimliksiz bürokratlardan değil ideolojik olarak kararlı, son derece tehlikeli anti-Semitik kişilerden oluşmaktaydı.
31. Uta Gerhardt, Hans-Ulrich et al., eds., *Systemrationalität und Partialinteresse: Festschrift für Renate Mayntz*, Nomos, Baden-Baden, 1994, s. 70, benim çevirim.
32. Goetz Aly, *Endlösung*, Fischer, Frankfurt, 1995.

33. Sarah Bender, *Mul Mavet Orev* (Pusuya yatmış ölümün yüzünde), Am Oved, Tel Aviv, 1997. İngilizce versiyonunun 2000 yılı içinde yayımlanması olasılığı var.
34. Michael Unger, "The Łódz Ghetto," Doktora tezi., Hebrew Üniversitesi 1999; Christopher R. Browning, *The Path to Genocide*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
35. Ulrich Herbert, ed. *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik, 1939-1945*, Fischer, Frankfurt, 1998.
36. Professor Henri Zukier'e (New School, New York) yakında yayınlanacak olan son derece önemli kitabı *Genocide and Identity*'nin (Genosit ve Kimlik) özetini okumama izin verdiği için en derin şükran duygularımı sunuyorum.

Beşinci Bölüm

Genel Yorumlar: Daniel J. Goldhagen, John Weiss, Saul Friedländer

1. Daniel Goldhagen *Hitler's Willing Executioners* kitabında (Knopf, New York, 1996), anti-Yahudi genositinin başarıya ulaşmasını "esas olarak Alman halkının içinde daha önceden var olan ırkçılık üzerine bina edilmiş, ortadan kaldırmaya yönelik bir anti-Semitizmin esas olarak Hitler tarafından ortaya çıkarılmasına" bağlamaktadır (s. 442). Genosit "Alman toplumunun idrak yapısı içinde... her konuşmada hazır ve nazırdı" (s. 449). Toplama kampları dünyası "bize Nazizmi ortaya çıkaran Almanya'nın özünü gösterir" (s. 461). Ama tüm bunlar Goldhagen'nın şu ifadesine dayanmaktadır: "orta çağda ve yakın modern dönemde, hiç kuşkusuz Aydınlanmaya kadar, Alman toplumu tamamiyle anti-Semitikti" (s. 30). "Anti-semitizm, bu değişen zamana uygun biçimde içeriği değişen bir anti-semitizm bile olsa, on dokuzuncu ve yirminci yüz yıl boyunca Alman kültürünün bir aksiyomu olmaya devam etmişti." (s. 32). Yazarın vardığı sonuç "anti-Semitizm Alman kültürü ve toplumunda bir salgın hastalık düzeyinde" olduğu idi (s. 48).

2. Uriel Tal, *Christians and Jews in Germany, 1870-1914*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y, 1975, Goldhagen'da alıntılanmıştır. s. 58. Ayrıca alıntıl原因: David Sorkin, *The Transformation of German Jewry*, Oxford University Press, New York, 1987.
3. Goldhagen, ss. 61-62 ve daha bir çok yerde.
4. Örneğin, Goldhagen, s. 65. Anti-Semitizmin bu tipleri arasındaki farklılıklar, burada da tanımlandığı gibi, Goldhagen'nın belirtmediği husustur – kendisi bu tipleri doğrusal bir devamlılık içerisinde birbirine bağlamaktadır. Ancak yazılarını çok dikkatlice okuduğumuzda farklı Yahudi karşıtlıklarından bahsedildiğini anlamak mümkündür. Kendisinin bu farklılıkları göremediğini söylüyor değilim; daha ziyade, bütün bu farklılıkları aynı elemeci zihniyetin ifadeleri olarak görmekte olduğunu düşünüyorum.
5. Hans Mommsen, "Die Realisierung des Utopischen. Die 'Endlösung der Judenfrage' im 'Dritten Reich,' " *Geschichte und Gesellschaft*, cilt. 9, 1983, ss. 381-420.
6. Goldhagen, s. 56.
7. John Weiss, *Ideology of Death*, Ivan R. Dee, Chicago, 1996. Weiss'in kitabının savunulabilir bir eleştirisi Soykırımı bir bütün olarak açıklamaya çalışan diğer bütün yazarların bulgularını ve açıklamalarını birincil kaynaklara dayanarak yaparken ya da yaptıklarını iddia ederken Weiss'in çalışmasının ana hatlarıyla ikincil literatürün yoğun biçimde kullanılarak Soykırımın yorumlandığı bir deneme olduğu şeklindedir.
8. George Mosse, *The Crisis of German Ideology*, Grosset and Dunlap, New York, 1964; ve Mosse, *The Nationalization of the Masses*, Howard Fertig, New York, 1975.
9. Goldhagen, s. 449.
10. Christopher R. Browning, *Ordinary Men*, HarperCollins, New York, 1992.

11. Almanca orijinalinde, büyük Yahudi şairi Paul Celan'ın Todesfuge'da söylediği gibi: "Der Tod ist ein Meister aus Deutschland."
12. Bkz. Hannes Heer ve Klaus Naumann, eds., *Wernichtungskrieg-Perbrechen der Wehrmacht*, Hamburger Edition, Hamburg, 1995; Omer Bartov, *The Eastern Front, 1941-1945: German Troops and the Barbarization of Warfare*, Macmillan, London, 1985; ve Bartov, *Hitler's Army: Soldiers, Nazis and War in the Third Reich*, Oxford University Press, New York, 1992.
13. Goldhagen, ss.293-316.
14. Bkz. Felicja Karay, *Death Comes in Yellow*, Harwood Press, Amsterdam, 1996. Hasag Skarzysko-Kamienna, Radom, Czesochowa, Leipzig ve diğer yerlerde köle çalışma kampları kurmuştu.
15. Goldhagen, ss. 326-354.
16. Kitabında üçü daha önce yayımlanmış dört Yahudi ifadesi gördüm ama birkaç tanesini görmemiş olabilirim. Goldhagen'da çoğunluğu İsrail'li tarihçilere (Yisrael Gutman, Shmuel Krakowski, Yitzhak Arad, ve diğerleri) ait Yahudi tanıklıklarına veya dökumantasyonuna dayalı ikincil literatüre başvurmuştur. Ama 101. Tabur tarafından işlenen toplu katliamlardan sağ kalanlar bulunmaktadır ve her ne kadar Helmbrechts ölüm yürüyüşünü şahsen incelemeysem de kullanmış olduğunun çok daha fazlasını orada bulabileceği kanısındayım. Bu kısaltmanın arkasında genel olarak Alman kaynaklarına olan güven duygusu yatmaktadır. Hatta Goldhagen'nın, diğer bir çokları gibi, neredeyse sezgisel olarak Alman kaynaklarını "gerçek", Yahudi ve Polonya çıkışlı kaynakları daha az gerçek görme eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz.
17. Leni Yahil, *The Holocaust*, Oxford University Press, New York, 1990.
18. Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, cilt. 1, HarperCollins, New York, 1997.

19. Aharon Weiss, ed., *Yad Vashem Studies*, cilt. 19, Yad Vashem, Jerusalem, 1988, ss. 1-47. Orijinal Alman değiş-tokuşu aynı yıl *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*'de yayımlanmıştır, cilt. 36, no. 4, ss. 339-372.
20. Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1966; Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche*, Piper, Munich, 1968.
21. Friedländer, ss. 86-87.
22. See Geoff Eley, "What Are the Contexts for German Antisemitism?" Jonathan Frankel, ed., *The Fate of the European Jews, 1939-1945*, Studies in Contemporary Jewry cilt. 13, Oxford University Press, New York, 1997, s. 122.
23. Abraham Margaliot and Yehoyakim Kochavi, eds., *Germania* (Hebrew), Yad Vashem, Jerusalem, 1998, ss. 761-888.

Altıncı Bölüm

Yahudi Direnişi: Masal mı, Gerçek mi?

1. Bu konuda ki literatür, İngilizce'de bile, çok fazla. bu konuyu *Jewish Reactions to the Holocaust* (Soykırım'a karşı Yahudi Tepkisi) isimli kitabımda, Savunma Bakanlığı, Tel Aviv 1989, özellikle ss. 110-163, ve diğer yazılarımda özetlemeye çalıştım. İşte bu konuyla ilgili, İbranice ve Yidce yazılmış, henüz çevirisi yapılmamış ve tamamen rastgele seçilmiş bir grup eser: Raffi Benshalom, *Ne'evaknu Lema'an Hachayim* (Yaşamımız İçin Mücadele Ettik), Moreshet, Tel Aviv 1977- Macaristan üzerine; Yisrael Gutman, *Ba'alatah Uvema'avak* (Karanlıkta ve Dövüşürken), Moreshet, Tel Aviv ve Hebrew Üniversitesi, Kudüs, 1985 –amidah ve direniş üzerine; Lieber Brenner, *Widerstand un Umkum in Czenstochower Getto* (Czestochowa Gettosunda Direniş ve Ölüm), Jewish Historical Institute, Warsaw, 1984; Shalom Cholavsky, "Minsk Bema'avaka Uvekhilyona" (Minsk: Direnişi ve Yokedilişi), *Yalkut Moreshet*, no. 18, 1974, ss. 101-112; ve Yael Peled, *Krakov Hayehudit, 1939-1945* (Yahudi

- Cracow'u, 1939-1945), Kibbutz Meuchad, Tel Aviv 1993. Shalom Cholvsky'nin Belarus'da ki Yahudi partizanları ile ilgili önemli çalışmasının yakın bir tarihte yayınlanacağını umuyorum.
2. Yehuda Bauer, *The Jewish Emergence from Powerlessness*, Toronto University Press, Toronto, 1979, s. 27.
 3. Natan Eck, *Hato'im Bedarkei Hamavet* (Ölümün Patikalarında Yollarını Kaybedenler), Yad Vashem, Jerusalem, 1960, ss. 73, 244.
 4. Herman Kruk, *Togbuch fun Vilner Getto*, Yiddisher Wissenschaftlecher Institut (YIVO), New York, 1961.
 5. Yehoyakim Kochavi, *Chimush Lekiyum Ruchani* (Ruhsal Varoluş İçin Zırh), Lohamei Getaot, Haifa, 1988. Alman Yahudilerinin kültürel hayatlarını eksiksiz bir biçimde inceleyen bu araştırma henüz İngilizce'ye çevrilmedi.
 6. Yaşamın kutsallaştırılması üzerine yazılmış olan dev literatüre şöyle bir göz atmak bile mümkün değil: Yisrael Gutman, *The Jews of Warsaw, 1939-1943*, Indiana University Press, Bloomington, 1982; Abraham I. Katsh, *The Warsaw Diary of Chaim A. Kaplan*, Colliers, New York, 1973; Dalia Ofer, "Everyday Life of Jews Under Nazi Occupation," *Holocaust and Genocide Studies*, cilt. 9, no. 1, 1995, ss. 42-69. Bu konuda oldukça fazla malzemeyi Lucjan Dobroszycki, ed., *The Chronicle of the Łódź Ghetto*'da (Yad Vashem tarafından 1986'da yayımlanmış olan kroniklerin tam versiyonunun kısaltılmışı), Yale University Press, New Haven, 1984, bulmak mümkün. A recent doctoral dissertation (1999), in Hebrew, not yet published, by Michal Unger, presents a detailed and comprehensive picture of the Łódź Ghetto. On Kovno, see Dina Porat, *The Kovno Ghetto Diary*, Harvard University Press, Cambridge, 1990. Vilna üzerine bkz. Yitzhak Arad, *Ghetto in Flames*, Yad Vashem, Jerusalem, 1980. Cracow üzerine bkz. Peled. Czystochowa için bkz. Brenner. Tarnôw, Kielce ve Piotrkôw üzerine anı kitapları ve arşiv materyali Kudus'te ki Yad Vashem'de bulunabilir.

7. Gutman, *Jews of Warsaw*, s. 84.
8. Gutman, s.141.
9. Eylül 1940'ta. Emmanuel Ringelblum, *Notes from the Warsaw Ghetto*, ed. Jacob Sloan, McGraw-Hill, New York, 1958, s. 47.
10. Kalman Klonymus Shapira, *Esh Kodesh* (Kutsal Ateş), Va'ad Chassidei Piaseczna, Jerusalem, 1960.
11. Issachar Teichthal, *Em Habanim Samecha* (Oğlanların annesi Mutlu), Meshulam Katzburg, Budapest, 1943.
12. Yitzhal Katznelson, *Ktavim Achronim* (Son Yazılar), Kibbutz Meuchad, Tel Aviv 1956.
13. Bkz.örneğin Michel Mazor, "The House Committees in the Warsaw Ghetto," Yehuda Bauer and Nathan Rotenstreich, eds., *The Holocaust as Historical Experience*, Holmes ve Meier, New York, 1981; Ringelblum, bir çok yerde; ve Emmanuel Ringelblum, *Yoman Urshimot Mitkufat Hamikhama* (Savaş Döneminden Günlükler ve Notlar), ed. Yisrael Gutman et al., Lohamei Getaot ve Yad Vashem, Jerusalem, 1993, özellikle ss. 270-273, 375-378, 374-381.
14. Charles G. Roland, "An Underground Medical School in the Warsaw Ghetto," *Medical History*, cilt. 33, 1989, ss. 399-419; Luba Bilecka, testimony in the Sözlü Tarih bölümünde bulunan tanıklığı, Çağdaş Yahudilik Enstitüsü, Hebrew University, Kudüs, (47) 10.
15. Adolf A. Berman, "Goral Hayeladim Begetto Varsha" (Varşova Gettósundaki Çocukların Kaderi), in Yisrael Gutman, ed., *Sho'at Yehudei Eropa* (Avrupa Yahudilerinin Soykırımı), Yad Vashem, Jerusalem, 1973.
16. Yisrael Gutman, "Janusz Korczak-Kavim Lidmuto" (Janusz Korczak'ın Kişiliği), *Yalkut Moreshet*, no. 25, 1978, ss. 7-20.
17. Gutman, *Jews of Warsaw*, ss. 119-154.
18. Transnistria için en detaylı kaynak Jean Ancel'in yazdığı (İbranice ama daha kısa bir İngilizce versiyonu hazırlanacak) "Romanya" Yad Vashem tarafından 2001 yılında yayımlanacak. Ayrıca bkz. Meir Teich, "Haminhal Hayehudi

Begetto Shargorod" (Shargorod Gettosundaki Yahudilerin Yönetimi), *Yad Vashem Studies*, cilt. 2, Yad Vashem, Kudüs, 1958; Yeshurun Sharaga, "Ha"Turantoria"-Mifal Ta'asiyati Yehudi Begetto Mogilev" ("Turantoria"- Mogilev Gettosunda bir Yahudi Endüstri Yatırımı), *Dapim Lechecker Tkufat Hasho'ah* (Soykırım dönemi üzerine araştırmalara Katkı), no. 5, Lohamei Getaot, 1987; Avigdor Shachan, "Gettaot Transnistria" (Transnistrian Gettoları), Doktora tezi., Hebrew University 1981, *Hakfor Halohet* (Cızırdayan Don) adıyla yayınlanmıştır, Kibbutz Meuchad, Tel Aviv 1988.

19. Shachan, *Hakfor Halohet*, ss. 248-255, 265-269. Ayrıca bkz. Theodor Lavie, *Yahadut Romania Bema'avak al Hatzalata* (Romanya Yahudilerinin Yaşam Mücadelesi), Yad Vashem, Jerusalem, 1965; Chava Eshkoli, "Giluyei Ezrah Bekerev Yahadut Romania Basho'ah" (Soykırım Esnasında Romanya Yahudileri Arasındaki Yardımlaşma Faaliyetleri), *Gesher*, Winter 1997, ss. 83-99 Ama tüm bu referanslar yukarıda sözünü ettiğim Jean Ancel'in romanya üzerine kitabı yayımlandığında gereksiz hale gelecektir.
20. Gila Fatran, *Ha'im Ma'avak al Hissardut* (Bu bir yaşam mücadelesi miydi?), Moreshet, Tel Aviv 1992~, ss. 84-105
21. Hillel J. Kieval, "Legality and Resistance in Vichy France: The Rescue of Jewish Children," *Proceedings of the American Philosophical Society*, cilt.. 125, no. 5, 1980, ss. 339-366; Debôrah Dwôrck, *Children with a Star*, Yale University Press, New Haven, 1991; Shlomo Kless, "The Rescue of Jewish Children During the Holocaust," *Holocaust and Genocide Studies*, cilt. 3, no. 3, 1988, ss. 275-288; Jean Laloum, "L'UGIF et ses Maisons d'Enfants: Le Centre de Montreuil-sous-Bois," *Le Monde Juif*, cilt. 116, Ekim-Aralık 1984, ss. 153-171; ve Laloum, "Conference: Le Sauvetage des Enfants Juifs de 1940 a 1944," *Le Monde Juif*, cilt. 197, Ocak-Mart 1990, ss. 30-41; Nili Keren, "Hatzalat Hayeladim Hayehudim Betsarfat" (Fransa'daki Yahudi Çocukların Kurtarılması), *Yalkut Moreshet*, no. 36, 1988, ss. 101-150.

- Fransa'da ki amidah üzerine genel bir bakış için bkz. Leon Poliakov'un artık oldukça eskimiş olan bir makalesi "Ha'amidah Hayehudit Bama'arav" (Batıda ki Yahudi Amidah'ı), Yisrael Gutman, ed., *Ha'amidah Hayehudit Bitkufat Hasho'ah* (Soykırım sırasında Yahudi Amidah'ı), Yad Vashem, Kudüs, 1970.
22. Alain Michel, "Les Eclaireurs Israelites de France Pendant la Seconde Guerre Mondiale," Master tezi, Center de Recherche d'Histoire Sociale et Syndicale, University of Paris 1, 1982; Haim Avni, "The Zionist Underground in Holland and France and the Escape to Spain," Yisrael Gutman and Efraim Zuroff; eds., *Rescue Attempts During the Holocaust*, Yad Vashem, Jerusalem, 1977; Lucien Lazare, *Rescue as Resistance*, Columbia University Press, New York, 1996; Ya'akov Ronen, "Tnu'ot Hano'ar Bemachteret Slovakia" (Slovakya'daki Yeraltı Gençlik Hareketleri), Akiva Nir, ed., *Prakim Bekorot Sho'at Yahadut Slovakia* (Slovak Yahudilerinin Soykırım Tarihinden Bölümler), Moreshet, Giv'at Haviva, 1988; Avihu Ronen, *Hakrav al Hachayim* (Yaşam içim Savaş), Yad Ya'ari, Giv'at Haviva, 1994.
23. Jacob Presser, *The Destruction of the Dutch Jews*, Dutton, New York, 1969; Renée Poznansky, *Les Juifs en France Pendant la Seconde Guerre Mondiale*, Hachette, Paris, 1997; Louis de Jong, "Jews and Non-Jews in Nazi-Occupied Holland," Max Beloff; ed., *On the Tracks of Tyranny*, Valentine Mitchell, London, 1960.
24. Chava Bin-Nun'nun tanıklığı, Yad Vashem Arşivi, 02/3846.
25. Joseph (Yossele) Rosensaft'ın bana vermiş olduğu tanıklığı, 1974.
26. Hedi Fried, *Ressisei Chayim* (Bir Yaşamdan Parçalar), İsveççeden çeviri Eked, Tel Aviv 1995, ss. 107-108. Benzer malzeme bir çok kaynaktan temin edilebilir. Bkz. Felicja Karay, *Death Comes in Yellow*, Harwood, Amsterdam, 1966; ve Karay, *Pagazim Vecharuzim* (Kabuklar ve Mısralar), Moreshet, Tel Aviv ve Yad Vashem, Jerusalem, 1997,

Skarzysko-Kamienna ve Leipzig’ed ki Hasag köle kampları ve bir kültürel yaşam oluşturmak için yapılanlar.

27. Viktor Frankl, *Man’s Search for Meaning*, Pocket Books, New York, 1973.
28. Poznansky, bir çok yerde.
29. Terezin (Theresienstadt) üzerine inanılmaz miktarda materyal bulunmaktadır. Burada sadece çok küçük bir kısmına yer vereceğim: Josef Polak ve Karel Lagus, *Město za Mřížemi* (Parmaklıklar arkasındaki Şehir), Naše Vojsko, Prague, 1964, özellikle ss. 186-205; Frances G. Grossman, “The Art of the Children of Terezin,” *Holocaust and Genocide Studies*, cilt. 4., no. 2, 1988, ss. 213-230; Marketâ Petrasova, *Theresienstadt in den Zeichnungen der Häftlinge*, 1941-1945, Staatliches Jüdisches Museum, Prague, 1988; Max Plaček, *Double Signature*, Yad Vashem, Jerusalem, 1994; Jarmila Skochová, “Theater im Konzentrationslager Theresienstadt,” *Judaica Bohemicae*, cilt. 19, no. 2, 1982, ss. 63-71; Josef Bor, *Requiem Theresienstadt* (Requiem for Theresienstadt), ed. Ruth Bondy Moreshet, Tel Aviv 1965; Ruth Bondy ed., *Chayim Ke’ilu-Yoman Egon Redlich* (Miş gibi bir yaşam- Egon Redlich’in Günlüğü), Kibbutz Meuchad, Tel Aviv 1983; Nili Keren, *Ressisei Yaldut* (Çocukluk Anıları), Kibbutz Meuchad, Tel Aviv 1993; Nava Shan, “Lihyot Sachkanit Beteresienstadt” (Theresienstadt’da Aktris Olmak), *Yalkut Moreshet*, no. 43, 1987, ss. 95-108; Ruth Bondy ed., *Kar’u Lo Chaver* (Ona “Comrade” Derlerdi [*Kamarad* – Terezin’de çocukların hazırladığı bir duvar gazetesinin adı]), Yad Vashem, Jerusalem, 1998.
30. Raul Hilberg, “The Ghetto as a Form of Government: An Analysis of Isaiah Trunk’s Judenrat,” Yehuda Bauer ve Nathan Rotenstreich, eds., *The Holocaust as Historical Experience*, Holmes and Meier, New York, 1981, ss. 155-171 (alıntı sayfa 165’den; vurgu orijinalinden); Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (kısaltılmış versiyonu), Holmes and Meier, New York, 1985, ss. 293-305.

31. Aharon Weiss, "Jewish Leadership in Occupied Poland-Postures and Attitudes," Yisrael Gutman, ed., *Yad Vashem Studies*, cilt. 12, 1977, Yad Vashem, Jerusalem, ss. 335-365; ayrıca Weiss, "Ledarkam shel Hajudenratim Bidrom-Mizrach Polin" (Güneydoğu Polonya'da ki Yahudi Komitesinin Politikaları), *Yalkut Moreshet*, no. 15, 1972, ss. 59-122.
32. Yehuda Bauer, "Jewish Leadership Reactions to Nazi Policies," Yehuda Bauer ve Nathan Rotenstreich, eds., *The Holocaust as Historical Experience*, Holmes and Meier, New York, 1981, ss. 173-192.
33. Hanna Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, Viking Press, New York, 1961.
34. Weiss, "Jewish Leadership," ss. 363-364.
35. "Rumkowski's Address 4 Eylül 1942," Yisrael Gutman, Yitzhak Arad, ve Avraham Margaliot, eds., *Documents on the Holocaust*, Yad Vashem, Jerusalem, 1981, ss. 283-284.
36. Job (Eyüp) 42 10-15.
37. Yehuda Bauer, *A History of the Holocaust*, Franklin Watts, New York, 1982, ss. 166-167. Tarih, Shalom Cholvsky'nin *Besufat Hakilayon* (Yıkım Fırtınasının İçerisinde) kitabına dayanıyor, Moreshet, Tel Aviv; 1988; Cholvsky "Minsk Bema'avaka Uvekhilyona"; ve esas olarak da Hersh Smoliar, *Yehudim Sovietiyim Me'achorei Gderot Hagetto* (Getto Çitlerinin Arkasındaki Sovyet Yahudileri), Sifriat Poalim ve Tel Aviv Üniversitesi, Tel Aviv 1984.
38. Dov Levin, "The Fighting Leadership in the Small Communities of Poland," Yisrael Gutman ve Cynthia J. Haft, eds., *Patterns of Jewish Leadership in Nazi Europe, 1933-1945*, Yad Vashem, Jerusalem, 1977, ss. 133-150.
39. Avraham Tory, *The Kovno Ghetto Diary*, ed. Dina Porat, Harvard University Press, Cambridge, 1990; Zvi A. Bar-On and Dov Levin, *Toldoteha shel Machteret* (Bir Yer altı Tarihi), Yad Vashem, Jerusalem, 1962.
40. Meshulam Simcha, "Der Umkum fun Kossev" (Kosôw'un Yokoluşu), G. Kressel ve L. Olicki, eds., *Sefer Kosoza* (Kosôw

için Bir Anı Kitabı), Menorah, Tel Aviv, 1964: s.290. 1998'de yayımlanan bir anı kitabında Yahudi Konseyinin bir üyesi olan Jehoshua Gertner'in tanıklığı yerlerinden edilmişler almakta. 1942'de meydana gelen olaylarla ilgili ifadeler bulunmakla birlikte ne Simcha'nın tanıklığına paralel ne de karşı herhangi bir görüşe yerlerinden edilmişler vermemekte: Jehoshua ve Danek Gertner, *Der Untergang von Kosoze und Zabie*, Wiener Verlag, Vienna, 1998.

41. Bkz. Bauer, *Jewish Reactions to the Holocaust*; Bauer, *The Jewish Emergence from Powerlessness*, Toronto University Press, Toronto, 1979, ss. 26-40; Bauer, *History of the Holocaust*, ss. 245-278, ve daha bir çok yerde.
42. Shalom Cholvavsky'ye göre altmış dört getto söz konusu, *Al Naharot Haniemen Vehadniepr* (Niemen ve Dnyepir nehirlerinin kıyısında), Moreshet, Tel Aviv, 1982, ss. 333-337.
43. Shmuel Krakowski'ye göre, *The War of the Doomed*, Holmes and Meier, New York, 1984, ss. 161-234.
44. Nechama Tec, "Women Among the Forest Partisans," Dalia Ofer ve Leonore J. Weizman, eds., *Women in the Holocaust*, Yale University Press, New Haven, 1998, ss. 223-233.
45. MOI'nin önde gelen komutanlarından birisi olan Adam Rayski iyi bir örnek oluşturmakta. Bkz. Adam Rayski, *Zwischen Thora und Partei*, Herder, Freiburg, 1987; Rayski, "La Participation des Juifs à la Resistance," *La Lettre des Résistants et Déportés Juifs* (Paris), no. 17-18, Ağustos 1944; Rayski, "Le Front Invisible-les Groupes de Résistance Juive Face à la Repression Policière," *Le Monde Juif*, no. 59, March 1969.
46. Juraj Spitzer, *Patřím k Vâm*, *Československy Spisovatel*, Prague, 1964; ve Fatran, ss. 244-249.
47. Arnold Hindls, *Einer Kehrte Zurück*, Deutsche Verlagsantalt, Stuttgart, 1965; Yitzhak Arad, "Jewish Prisoner Uprisings in the Treblinka and Sobibor Extermination Camps," Yisrael Gutman, ed., *The Concentration Camps*, Yad Vashem, Jerusalem, 1980.

48. Jozef Garlinsky *Fighting Auschwitz*, Friedman, Fontana, 1975; Lore Shelley, *The Union Kommando in Auschwitz*, Studies in the Shoah, cilt. 12, University Press of America, Lanham, 1996; Filip Mueller, *Auschwitz Inferno*, Routledge and Kegan Paul, London, 1979, ss. 120-171.
49. Peled, s. 163. Ayrıca bkz. Klara Wolf-Klein'nın tanıklığı, *Opinia*, no. 33, Warsaw, 19 Nisan 1948; ve diğer tanıklıkların (188) 2-Simon Lustgarten, 7/2/1981; ve (188) 4-Rivka Liebeskind, 7/29/1982, hepsi Çağdaş Yahudilik Enstitüsü, Hebrew Üniversitesi, Sözlü Tarih Bölümünde bulunmaktadır.

Yedinci Bölüm

Silahsız Direniş ve Diğer Tephiler

1. Ben de dahil olmak üzere örneğin bkz. *Jewish Reactions to the Holocaust* adlı kitabım, Savunma Bakanlığı, Tel Aviv 1989, ss. 66-76, 138-149, ve daha bir çok yerde.
2. Yisrael Gutman, *The Jews of Warsaw*, 1989-1943, Indiana University Press, Bloomington, 1982, ss. 204-211, 217, 287-240, ve daha bir çok yerde.
3. Isiah Trunk, *Judenrat*, Macmillan, New York, 1972, ss. 90, 475-527.
4. Zvi A. Bar-On and Dov Levin, *Toldoteha shel Machtret* (Bir Yer altı Tarihi), Yad Vashem, Jerusalem, 1962, ss. 97-107, 131-143, 188-200, 216-227, 352-355, ve daha bir çok yerde.
5. Gutman, ss. 237-240.
6. Calek Perechodnik, *Am I a Murderer?* Westview Press, Boulder, Colo., 1991. Kitabın bazı yerlerinin üzerinden, Polonyalı komşuların ve resmi görevlilerin olumsuz davranışlarını göstermemek için, geçilmiştir. Profesör David Engel'e beni orijinali Yad Vashem'de bulunan günlüğe yönlendirdiği için şükran borçluyum
7. Gutman, ss. 85-90.
8. Trunk, s. 4381, 9. Gutman, ss. 90-94 ve daha bir çok yerde.

10. Detaylar Aharon Weiss'in makalesinde bulunabilir: "Ha-18 begetto Warsha" (Varşova Gettosunda On Üç Kişi), *Yalkut Moreshet*, no. 21, June 1976, ss. 157-180. Gancwajch 1904'de Czestochowa'da doğdu, hahamlık eğitimi gördü ve sol görüşün hakim olduğu Siyonizme kaydı. Bir süre aktif bir Siyonist gazeteci olarak Belçika'da yaşadı. Daha sonra 1938'e kadar yaşadığı Viyena'da Irena Harand tarafından çıkarılmakta olan anti-faşist bir gazete olan Gerechtheit'da (Adalet) çalıştı. Polonya'ya döndükten sonra Lodz'da yaşamaya başladı ve anti-semitizm'e saldıran bir dergi, Wolność (Özgürlük), yayımlamaya başladı. Gancwajch, Lodz'dan Varşovaya, tahminen Lodz gettosu kapatılmadan önce, taşındı. Varşova'da Zagłębie Yahudi Konseyinin başı olan Moshe Merin'nin kayınbiraderi sıfatıyla S.D ile ilişkiye geçtiğini sanıyoruz.
11. Krakov'da ki durumu bu konuda bir örnek olarak verebiliriz: Almanlar bütün Yahudi konsey üyeleri de dahil olmak üzere 6,000 Krakov'lu Yahudiyi 1942 Haziranında Belzec ölüm kampına gönderdiklerinde, David Gutter isminde bir kişiyi yeni kurdukları Commissariat adındaki kurukun başına getirdiler. getto polisini direniş gruplarının üyelerinin peşine salarak Gestapo ile tam bir yardımlaşma içine girdi. Gutter, sık sık rastlandığı gibi, Krakov'lu bir Yahudi olmayıp savaş sırasında şehre gelmiş köksüz bir mülteciydi. Cf. Yitzhak Arad, "The Armed Jewish Resistance in Eastern Europe," Michael Berenbaum and Abraham J. Peck, eds., *The Holocaust and History*, Indiana University Press, Bloomington, 1998, s. 598.
12. Livia Rothkirchen, "Czech and Slovak Wartime Jewish Leadership," Abraham J. Peck and Michael Berenbaum, eds., *Holocaust and History*, Indiana University Press, 1998, s. 632. Fransa'da ki ajanlar Viyena'dan gönderilmişlerdi: Israel Israelowicz ve Wilhelm Biberstein; bkz. *American Jewry and the Holocaust* adlı kitabım., Wayne State University Press, Detroit, Mich., 1981, s. 166.

13. Bundesarchiv Koblenz, Auswärtiges Amt, E234156; ayrıca bkz. Werner-Otto von Hentig, *Mein Leben, eine Dienstreise*, Vendenhoek ve Ruprecht, Göttingen, 1962.
14. Yad Vashem Arşivi (bundan sonra YVA olarak anılacak), TR10/ 1142; Pinkas Hakehillot, Brisk [Brest], s. 237; Zentralstelle Ludwigsburg, 204 AR 334/59. Bölge Einsatzgruppe C tarafından aranmıştı. Ekim 1941'e gelindiğinde bu grubun bir bölümü, Einsatzkommando 5, Kiev'de bulunmaktaydı ve bir Aussenkommando'yu (yerel komando grubu) 1942 Şubatında Obersturmbannführer Dr. Pütz'ün komutası altında bulunan bir Dienststelle Rowno'ya (hizmet kışlasına) gönderilmişti. Daha sonra bu oluşum Kommando der SIPO und S.D. Wolhynien şeklini aldı. Bu komandodan ayrılan bir Aussenstelle (yerel komuta noktası) S.S Sturmbannführer Ernst Berger'in komutası altında Brest'de kuruldu. Berger'in IV.Bölümde ki (örneğin Gestapo) *Judenreferent*'i Paul Fischer'dı.
15. Moshe Smolar, *Ne'evakti Al Chayay* (Yaşamım için mücadele ettim), Moreshet, Tel Aviv 1978, ss. 63-64. Alıntı yapılan diğer tanıklıklar da Ordnungsdienst'in oynamış olduğu üzücü rol üzerinde fikir birliği içindedirler örneğin, Roman Levin, *Mal'chik iz getto* (Gettodan bir Çocuk), Rossiskaya Biblioteka Kholokosta, Moscow 1966, ss. 23, 30.
16. Smolar, s. 68. Eğer gerçekten bir Katolik papaz ise Polonya'lı, bir Katolik Uniat'sa o zaman da Balarus'lu demektir.
17. Zentralstelle Ludwigsburg, 204 AR 334/59: "Anspruch auf Brot, das zudem nur grammweise zugeteilt wurde, hatten nur arbeitsfähige Personen. Der Rest war dem Hungertod ausgeliefert." İlk alıntı için bkz. Smolar, s. 66.
18. Sheindel Ginsburg, YVA, 03/8236.
19. Bu ve takip eden paragraf için bkz. Smolar; ve Sheindel Winograd (YVA, 03/8236) ile Michael Omlinsky'nin (YVA, 03/3687) tanıklıkları. Ayrıca bkz. Sheindel Winograd, "In di Teg fun Churbn" (Yok ediliş sırasında), Eliezer Sheinman, ed., *Brisk-DeLitta* (Brest-Litovsk Anı Kitabı), Enzyklopedia

shel Galuyot, Jerusalem, 1955, ss. 571-582; Bertha Charlash-Bronstein, "Di ershte Groyel-Teg" (Dehşet Başladığında), ibid., ss. 585-590; ve L. Gluzman, "Zichroines fun an Entlofenen fun Brisk" (Brisk'den [Brest] bir Mültecinin Anıları), ibid., ss. 549-572. Metodolojik açıdan bu tanıklıkların bazıları gerçekten büyüleyici. Smolar kitabını 1978'de yayımlamıştı. Omlinsky tanıklığını Yad Vashem'de 1969 yaptığında ne o Smolar'ı ne de Smolar onu tanımaktaydı. Omlinsky "Natanya'da bir yerlerde" hayatta kalmayı başarmış bir kadın tutuklu olduğunu düşünmekteydi. Winogard isminde Natanya vatandaşı bir kadın 1995 yılında tanıklık yaptığında Omlinsky artık hayatta değildi. Görünen o ki bu üç birey birbirlerinin tanıklıklarını etkilememiştir. Ana konular üzerinde fikir birliği içerisindedirler: yerlerinden edilmişler altı örgütlerinin varlığı ve silah güçleri, yapıları ve planları. Bu girişimin neden başarılı olamadığı yönünde küçük (bkz. sıradaki metin) sığınaklarda ne kadar süre ile kaldığı türünden ufak detaylar üzerinde ise büyük fikir ayrılıkları söz konusuydu. Bu tanıklıklar olmaksızın herhangi bir şey öğrenmemiz mümkün olamazdı. Bu tanıklıklar ve sergiledikleri tutarlılık sayesinde bir şeylerden haberdar olabiliyoruz. Direniş gurupları hakkında bkz. Levin, ss. 23-24. Gluzman kendisi ve bir başkası ile birlikte Brest-Kobryn yolunda bir Polonya ve Alman jandarmasını öldürdüklerini iddia eden Asher Sheinwald isimli birinin hikayesini anlatır (s. 562). Öyküde tarih verilmemektedir.

20. Deuerlein aylık raporu, 10/31/42, Bundesarchiv Koblenz, R94/7. "In dem Stadtgebiet zoerden täglich ca. 70-80 bei der Bergung der jüdischen Sachen in dem jüdischen Stadtviertel aufgefunden. Dieselben werden der Polizei zur Verfügung gestellt."
21. ile Savaş sonrasında Almanlar tarafından yürütülen soruşturmalar (1965) sağ kalmayı başaran Alman katilleri tarafından engellenmeye çalışıldı. Ama savaş sırasında Brest hastanesinde görevli bir tıp öğrencisi olan Dr. Oswald Cornelissen'nin tanıklığı yukarıda alıntılarladığımız 128 Dluga

sokağındaki gettoda cinayetler ilgili detayları doğrulamaktadır (cf. Zentralstelle Ludwigsburg, 204 AR 334/59).

22. Franz Burat 1942'den itibaren şehrin ve civarının belediye başkanlığını (*Kommissar*) görevini üstlenmişti. Kendisi savaştan önce doğu Prusya'da bulunan küçük bir kasabanın belediye başkanlığını yürütmekteydi. Volhynia'dan sorumlu jandarmanın merkezi Luzk'da bulunmaktaydı ve kumandanlığını Walter Rohse yapmaktaydı. Bezirk Polis Gücü'nde (ORPO) Willi Dressler tarafından Luzk'dan kontrol edilmekteydi. Ne bunlar ne de diğer katiller, dolaylı ya da dolaysız bir şekilde, savaştan sonra yakalanıp adalete teslim edilebildiler.
23. Bu satırları, Ulrich Herbert'in (ed.), *Nationalsozialistischer Vernichtungskrieg* (Fischer, Frankfurt, 1998), benim gibi ağırlıklı olarak Yahudi kaynaklarından eklektik ve bölgesel sınırlamalara giderek faydalanmış ve aynı sonuçlara ulaşarak tezimi doğrulamış olan, kitabının yayımlanmasından önce yazmıştım. Christian Gerlach'ın *Kalkulierte Morde* (Planlanmış Cinayetler), Hamburger Edition, Hamburg, 1999, isimli kitabı da bu bölümün yazılmasından sonra yayımlandı ve bu gün Belarus olarak bilinen bölgede katledilenlerin Almanların 30 milyon civarında Yahudiyi açlığa mahkum ederek yok etme planının bir parçası olarak değerlendirmektedir. Yahudiler açıkça daha önceden var olan bir ırkçı anti-semitist yaklaşımın hedefi durumundadırlar.
24. Bkz. Gluzman.
25. Bundesarchiv, R94/7, kopyası YVA, M. 29/ 154 (14245). *"Im ganzen sollen bis jetzt etwa 20,000 Juden umgesiedelt worden sein"* (11 / 8 /42).
26. Smolar, ss. 90-105, ve daha bir çok yerde. Kuryanovich Yad Vashem tarafından "Uluslar Arasında Hak Gözeten" birisi olarak tanınmaktadır.
27. Leah Ben-Chorin, YVA, 03/6485; ve Brachah Bentor, "Bizehut Mush'elet-Eduta shel Leah Ben-Chorin" (Ödünç

Alınmış bir Yaşamla –Leah Ben-Chorin'nin Tanıklığı), Yalkut Moreshet, no. 46, Nisan 1989, ss. 175-196.

28. Polenina Golovchenko hakkındaki bilgi Ilya Altman ve Elena Yakovich tarafından çekilen *Brestskoye Getto* (1995) isimli son derece önemli bir belgesel filmde görülebilir Film sağ kurtulmayı başaran üç kişinin tanıklıklarını içermektedir.
29. Örneğin, Gluzman, Marisha Popowska ve Tadeusz Brzezinski isimli bir Polonya'lı bir mühendisin metresi olan isimsiz bir kadından bahsetmektedir. Diğer yandan, Gluzman Alman işgalinin başlarında Alman ve Polonyalı demiryolu işçileri tarafından vahşi bir biçimde toplu olarak öldürülen yaşlı Yahudilerden de bahsetmektedir.
30. Marian Klinowsky, tanıklığı, YVA, 03/3434.
31. Altman ve Yakovich'in belgesel filmi, *Brestskoye Getto*, gettoda 16,934 kişinin bulunduğunu söylemektedir. Kaynak belirtilmemekle birlikte söz konusu sayının Brest'e ait belediye arşivlerinden alındığı ima edilmektedir.
32. Asher Zisman, "Blettlech fun Tog-Buch" (Bir Günlüğün Sayfalarından), Eliezer Sheinman, ed., *Brisk-DeLitta*, Enzyklopedia shel Galuyot, Jerusalem, 1955, ss. 595-596.
33. Winograd; Yidce'den benim çevirim.
34. Yakın zaman önce meslektaşım Dan Michman Judenrat'ın, Nazilerin Yahudiler üzerindeki baskısının bir sonucu ortaya çıkan bir grup, bir liderlik grubu olarak değerlendirilemeyeceğini ortaya attı. Bu görüşe katılamıyorum çünkü Judenräte sadece savaş öncesi varlıklarını sürdürmekte olan Yahudi liderlik gruplarının işlevini tam olarak devam ettirmekle kalmıyor, cemaatlar içindeki liderlik ve temsil fonksiyonlarının gerektirdiği bütün şartları eksiksiz yerine getirmekteydiler.
35. Michael Omlinsky, YVA, 03/3637: "Mir zennen nachgeloifen di autos, hobn di Yekkes geshrien: Wohin Laufen Sie? Zurück, zurück!"
36. Ibid.: "Der ganzer getto hot genummen redn un shreien az men soll es nisht ton, men soll nisht stelln kein Widerstand" (Bütün

getto hiç kimsenin olaylara karışmaması ve direniş göstermemesi gerektiği konusunda fikir birliği içindeydi).

37. Dr. Jean Ancel'a bu hikayeyi anlattığı için çok teşekkür ediyorum; bkz. Soykırım esnasında Romanya Yahudilerinin durumu üzerine yakında yayınlanacak olan önemli kitabı. Ayrıca aynı yazardan bkz. "Antonescu and the Jews," in Michael Berenbaum ve Abraham J. Peck, eds., *The Holocaust and History*, Indiana University Press, Bloomington, 1998, ss. 463-479.

Sekizinci Bölüm

Cinsiyet Sorunu: Gisi Fleischmann Örneği

1. Detaylar için bkz. Yehuda Slutzky ed., *Sefer Toldot Hahaganah*, Savunma Bakanlığı, Tel Aviv, 1961-1963, ciltler. 1-3, passim. Mania Shochat Filistin'de bulunan silahlı Yahudi yar altı teşkilatının kurucularından birisiydi, aynı şekilde, daha sonra İsrail'in ikinci başkanının eşi olan, önemli bir eğitimci ve yazar olan Rachel Yannait-Ben Zvi'de aynı kurucular grubu içinde yerlerinden edilmişler almaktaydı. Rachel Katznelson bir yazar ve siyasi liderdi. Beba Idelson'da aynı Golda Meir gibi olağanüstü bir işçi lideriydi.
2. Bkz. Sandra F Kadosh, *Ideology Versus Reality: Youth Aliyah and the Rescue of Jewish Children During the Holocaust Era, 1933-1945*, Columbia University Press, New York, 1995, passim.
3. Bkz. Yehuda Rauer, *American Jewry and the Holocaust*, Wayne State University Press, Detroit, Mich., 1981, ss. 273-276.
4. Almanya ile ilgili detaylar için bkz. örneğin., Wolfgang Benz, *Die Juden in Deutschland*, C. H. Reck, Munich, 1988.
5. I,ivia Rothkirchen, "The Jews of Bohemia ve Moravia, 1938-1945," Avigdor Dagan, ed., *The Jews of Czechoslovakia*, cilt. 8, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1984.
6. Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism*, Cambridge University Press, New York, 1984.

7. Bkz. Gisela Bock, "Nazi Almanyası'nda Sıradan Kadınlar" Dalia Ofer and Leonore J. Weitzman, eds., *Women in the Holocaust*, Yale University Press, New Haven, 1998.
8. Felicja Karay, *Death Comes in Yellow*, Harwood, Amsterdam, 1996.
9. Joseph Kermish, "Daily Entries of Hersh Wasser," *Yad Vashem Studies*, cilt. 15, Yad Vashem, Jerusalem, 1983, ss. 201-282.
10. Yisrael Gutman, *The Jews of Warsaw, 1939-1943*, Indiana University Press, Bloomington, 1982.
11. Rivka Perlis, *Tnuot Hanoar Hachalutzit bePolin Hakvrusha* (İşgal Polonya'sında ki Öncü Gençlik Hareketleri), Kibbutz Meuchad, Ghetto Fighters Kibbutz, 1987, passim; Yael Peled, *Krakow Hayehudit, 1939-1945* (Yahudi Krakovu, 1939-1945), Kibbutz Meuchad-Massuah, Tel Aviv 1998.
12. Yitzhak Arad, *Ghetto in Flames*, Yad Vashem, Jerusalem, 1980.
13. Vladka Meed, *On Both Sides of the Wall*, Holocaust Library, New York, 1979.
14. Gisi Fleischmann'nın yaşamı bir çok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalardan önmeli sayılabilecek olanlar Joan Campion'nun *In the Lion's Mouth*, United Press of America, Lanham, Md., 1987; ve Hannah Yablonka'nın "Gisi Fleischmann"ı (İbranice), Akiva Nir, ed., *Prakim Bekorot Shoat Yahadut Slovakia* (Slovak Yahudilerin soykırımının anlatıldığı bölümler içinde) Moreshet, Givat Haviva, 1984, ss. 103-108 sayılabilir.
15. Bauer, özellikle. ss. 356-379.
16. Dalia Ofer ve Hannah Weiner, *Dead End Journey*, United Press of America, Lanham, Md., 1996; Dalia Ofer, "The Rescue of European Jewry and Illegal Immigration to Palestine," Michael R. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust*, cilt. 9, Meckler, London, 1989, ss. 199-222.
17. Bauer, *Jews for Sale?* Yale University Press, New Haven, 1994.

18. Livia Rothkirchen, *Churban Yahadut Slovakia* (Slovak Yahudilerin İmhası), Yad Vashem, Jerusalem, 1961.
19. Oskar Neumann, *Im Schatten des Todes*, Olamenu, Tel Aviv; 1956; Yaakov Ronen, "Tnuot Hanoar Bamachteret beSlovakia" (Slovakya'da Gençlik Yer Altı Hareketleri), Akiva Nir, ed., *Prakim Bekorot Shoat Yahadut Slovakia*, Moreshet, Givat Haviva, 1984.
20. Gila Fatran, *Ha'im Ma'avak al Hissardut?* (Bu bir hayatta kalma mücadelesi miydi?), Moreshet, Tel Aviv 1992. Bu bölümde Gisi Fleischmann hakkında ki bilgilerin büyük kısmı Fatran'nın kitabından sağlanmıştır.
21. Bauer, *Jews For Sale?* ss. 62-101.
22. John S. Conway "Frühe Augenzeugenberichte aus Auschwitz: Glaubenswürdigkeit und Wirkungsgeschichte," *Vierteljahreshfte für Zeitgeschichte*, cilt. 2, 1979, pp. 260-284; ve Conway "Der Holocaust Ungarn," *Vierteljahreshfte für Zeitgeschichte*, cilt.2, 1984, ss. 179-212.
23. Bkz. Michael Dov-Ber Weissmandel, Min Hametzar, Emunah, New York, 1960; ve Bauer, *Jews for Sale?* passim.
24. Fatran, ss. 247-261.

Dokuzuncu Bölüm

Teoloji veya Tanrı Cerrahin Kendisidir

1. Burada Soykırıma ultraortodoks yaklaşımın mükemmel bir analizini yapmış olan Eliezer Schweid'in *Bein Khurban L'yeshu'ah* (Yıkımdan Özgürlüğe) isimli kitabına (Kibbutz Meuchad, Tel Aviv 1994) dayanmaktayım.
2. Professor Avi Sagi'ye (Bar Ilan Üniversitesi) Yad Vashem'de 9 Ocak 1999'da düzenlenen bir konferansta karşımıza çıkan bir problemin çözümüne yönelik derin analizi için şükranlarımı sunuyorum.
3. Bkz. Martin Buber, *Pnei Adam* (İnsanın Yüzü), Mosad Bialik, Jerusalem, 1966, ss. 211-321; Eliezer Berkovits, *Faith*

After the Holocaust, Ktav New York, 197s, passim; Emil Fackenheim, *Quest of the Past and Present*, Beacon, Boston, 1970, ss. 229-243; Norman Lamm, "The Face of God," New York, May 1986 (Yeshiva Koleji ve Stern Kız Koleji öğrencilerine yaptığı sunumdan). Ayrıca bkz. Pinhas Pel'i, "Be-khippus akhar lashon datit la-Shoah" (Soykırım için bir din dili bulma arayışı), *Meassef Yerushalayim*, cilt. 11-12, 1977, ss. 105-125.

4. Irving Greenberg, "History Holocaust and Covenant," *Holocaust and Genocide Studies*, cilt. 5, no. 1, 1990, ss. 1-12.
5. Greenberg bu görüşleri 7 Ocak 1999'da Yad Vashem'da düzenlenen uluslararası bir konferansta sunmuş olup ileride yayımlanması planlanmaktadır.
6. Bu görüşü dile getiren hahamlar arasında Yoel Teitelboym, *Vayoel Moshe* (Moshe Acquiesced [yazarın adı ile ilgili bir sözcük oyunu, Acquiesced "razı olan, sesini çıkartmayan anlamlarına geliyor]), S. Deutsch, New York, 1961; Nisson Woltin ve Yitzchok Hutner, *A Path Through the Ashes*, Mesorah Publications, Brooklyn, N.Y, 1986; Hayim Ozer Grodzinski, *Shut Ahiezer* (The Responsa of Ahiezer Sh. P Garber, Vilna, 1939; Elhanan' Wasserman, *Ikveta Di'Meshikha* (Mesihin Ayakizleri), Netzach, Tel Aviv 1942; Menachem Hartom, "Hirhurim al haShoah" (Soykırım üzerine Düşünceler), *Deot* (Jerusalem), no. 18, 1961-1962, ss. 28-31. Pinhas Pel'i ye göre bütün sorumluluğu tanrıya atmak için atılacak herhangi bir adım sorunlara gebe olacak bir davranıştır çünkü tanrının davranışlarına bahane bulmakla İsrail halkını da üstü kapalı bir biçimde suçlamış oluruz ve "Shoah kurbanlarına karşı hissettiğimiz aşağılık duygusuour bizim böylesi bir sonucu kolaylıkla kabul etmemize engel olur " (Pel'i, s. 108). Bu ve diğer metinlerin ayrıntılı bir analizi için bkz. Schweid.
7. Immanuel Jacobovits, "Some Personal, Theological and Religious Responses to the Holocaust," *Holocaust and Genocide Studies*, cilt. 8, no. 4, 1990, ss. 373-376.

8. Kalman Klonymus Shapira, *Esh Kodesh* (Kutsal Ateş), Piasecina Hassidim, Jerusalem, 1960. Cf. Schweid, ss. 105-154.
9. Shneersohn'nun mektubu Nahariya yakınlarındaki Kibbutz Evron'da yaşamakta olan Grossman'nın dul eşi Meir Orkin'de bulunmaktadır. Bir kopyası da bende bulunmakta.
10. Schweid, ss. 39-64.
11. Bkz. Efraim Zuroff, "Attempts to Obtain Shanghai Permits in 1941," *Yad Vashem Studies*, cilt. 13, Yad Vashem, Jerusalem, 1979, ss. 321-352.

Onuncu Bölüm

Kurtarma Girişimleri: Auschwitz Tutanakları

1. Bu bölüm aşağıdaki makalem temel alınarak yazılmış olmakla beraber başka bir benzerlik taşımamaktadır: "Anmerkungen zum 'Auschwitz-Bericht' von Rudolf Vrba," *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, cilt. 45, no. 2, 1997, ss. 297-307.
2. Bu konu üzerine çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Örneğin, Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust*, Oxford University Press, New York, 1990; Ofer, "The Yishuv and the Jews in Europe, 1939-1945," Jonathan Frankel, ed., *Studies in Contemporary Jewry*, cilt. 7, Oxford University Press, New York, 1991, ss. 217-296; Ofer, "The Rescue of European Jewry and Illegal Immigration to Palestine," Michael R. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust*, cilt. 9, Meckler, Westport, Conn, 1989, ss. 159-189; Dina Porat, *The Blue and Yellow Star of David*, Harvard University Press, Cambridge, 1990, passim; Martin Gilbert, "British Government Policy Towards Jewish Refugees (November 1957-September 1939)," *Yad Vashem Studies*, no. 13, Yad Vashem, Jerusalem, 1979, ss. 127-168; Ronald W Zweig, *Britain and Palestine During the Second World War*, Royal Historical Society London, 1986, passim; Michael J. Cohen, "The British White Paper

- on Palestine, May 1939: Part II, The Testing of a Policy 1942-1945," *Historical Journal*, vol. 19, no. 3, 1976, ss. 727-758; ve Yehuda Bauer, *From Diplomacy to Resistance*, Jewish Publication Society Philadelphia, 1970.
3. Dina Porat, "The Story of 29,000 Immigration Certificates for Children," *Jerusalem Quarterly*, no. 47, 1988, ss. 108-150; Tuvia Friling, *Chetx Ba'arafel* (Sis içinde bir Ok), Center for Ben Gurion's Legacy, Sdeh Boker, 1998, ss. 211-234.
 4. Bernard Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe*, Clarendon, Oxford, 1970, s. 17; Michael J. Cohen, *Retreat from the Mandate*, Paul Elek, London, 1978, ss. 151-175.
 5. Lukasz Hirsowicz, *The Third Reich and the Middle East*, Routledge and Kegan Paul, London, 1966, passim.
 6. Hirsowicz, ss. 112-172.
 7. Hirsowicz, ss. 204, 218-221, 312.
 8. David A. Charters, *The British Army and Jewish Insurgency in Palestine, 1945-1947*, St. Martin's Press, London, 1989; Bruce Hoffman, *The Failure of British Military Strategy Within Palestine*, Bar Ilan University Press, Tel Aviv, 1983.
 9. Friling, passim; ve Porat, *Blue and Yellow Star of David*, passim.
 10. Ofer, Escaping the Holocaust, ss. 319-320. Savaşın patlak vermesiyle 1944 sonunda bitmesi arasında Filistin'e ulaşabilen Yahudi sayısı (75,000'den 1939'da Beyaz Kağıt'la izin verilen) 49,410'du. Ocak ve Mayıs 1945 arasında Britanya 3,000 kadar mülteci sertifikası daha dağıttı ama bunları alanların büyük kısmı savaş bittikten sonra gelmiş olmalılar.
 11. Richard Breitman, *Official Secrets*, Hill and Wang, New York, 1998, s. 96.
 12. Michael Wildt et al., eds., *Himmler's Terminkalender für 1941/1942*, Christians, Hamburg, 1999, özellikle sunum kısmı, ayrıca bkz. Ulrich Herbert, ed., *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik*, Fischer, Frankfurt, 1998, passim.

13. Breitman, s. 98.
14. Breitman, ss. 100-101.
15. Alfred A. Häsler, *Das Boot ist Voll*, Ex Libris, Zurich, 1967, ss. 84-87; Jacques Picard, *Die Schweiz und die Juden*, Chronos, Zurich, 1994, ss. 407-408, Peter Hufschmid'in alıntısı, "Schweizer Ärzte unter dem Hakenkreuz," *Das Magazin* (Zurich) 13, 1990; Franz Bucher, *Zwischen Trerrat und Menschlichkeit*, Huber, Frauenfeld, 1967; ve Gaston Haas'ın yayımlanmamış tezi "Wenn man gewusst hätte . . .," University of Zurich, 1988.
16. Yehuda Bauer, *When Did They Know?* Midstream, New York, April 1968.
17. Metin Arthur D. Morse'un *While Six Million Died*, Random House, New York, 1967, s. 8 kitabında
18. Breitman, ss. 180-181.
19. Breitman, s. 157.
20. Breitman, s. 116.
21. Breitman, ss. 116-117, David Engel'den alıntı, *Facing the Holocaust*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1993, s. 29. Engel'in bu konudaki diğer bir önemli ve burada sözü edilmesi gereken kitabı da *In the Shadow of Auschwitz* 'dir: University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1987.
22. Breitman, s. 120. 23. Breitman, s. 119.
24. Deborah E. Lipstadt, *Beyond Belief*, Free Press, New York, 1986.
25. Yehuda Bauer, *Jews for Sale?* Yale University Press, New Haven, 1994.
26. Amerikan Askeri Tarih Enstitüsü, Carlisle Barracks, Md., Box 90C: Macaristanda Mart 1943 yılında bulunan toplam lisanslı radyo sayısı 822,000 yüzde 83'ü yabancı yayınları çekebiliyor dinleyicilerin yüzde 43.7 ise yabancı programları tercih etmekteydi.

27. Avihu Ronen, "Moetzet Hashomer Hatzair beNové Mesto" (Nové Mesto'da Hashomer Hatzair Buluşması), *Yalkut Moreshet*, no. 50, 1991, ss. 137-158; Ronen, *Hakrav al Hachayim* (Yaşam Savaşı), Yad Yaari, Giv'at Haviva, 1994~, passim.
28. Vrba'ya göre ölenlerin sayısı (sadece Yahudileri mi yoksa bütün ölümleri kastettiği pek kesin olmamakla beraber) 1.75 milyondur; bkz. Rudolf Vrba, "Die missachtete Warnung. Betrachtungen über den Auschwitz-Bericht, 1944," *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, cilt. 44, no. 1, January 1996, ss. 1-24. Artık biliyoruz ki söz konusu sayı 1 milyon ile 1.25 milyon arasında değişmekte olup yüzde doksanını Yahudiler oluşturmaktadır.
29. Vrba. Yanıtım için bkz. yukarıda 1.not.
30. Vrba, s. 17.
31. Vrba, s. 13.
32. Fatran, ss. 230-238. Gila Fatran Krasniansky tarafından bırakılan üç belgeden alıntı yapmaktadır: bunlardan biri Hebrew Üniversitesi, Çağdaş Yahudilik Enstitüsü, Sözlü Tarih Bölümünde, (65) 1; bir diğeri Yad Vashem Arşivlerinde 03/3366; ve bir diğeri de Randolph L. Braham'ın *The Politics of Genocide* kitabında (Columbia University Press, New York, 1981, s. 711) bulunmaktadır.
33. Hansi Brand, tarafından 27 Nisan 1996'da Yad Vashem görevlisi Mrs. Sari Reuveni'ye verilmiş olan yeminli tanıklık.
34. Martin Gilbert, *Auschwitz and the Allies*, Henry Holt, New York, 1981, s. 204. Gilbert Kastner'ın Bratislava'ya yapmış olduğu bir ziyareti Brand ve Eichmann'nın 15 Nisan'da Budapeşte'de görüşmesine bağlamakla birlikte ortada böylesi bir bağlantıyı gerektiren herhangi bir durum bulunmamaktadır.
35. Hava Baruch, "Haprotokolim shel Auschwitz be'Hungaria" (Macaristan'da ki Auschwitz Tutanakları), seminar paper at the Çağdaş Yahudilik Enstitüsünde sunulan seminer bildirisi, Yahudi Üniversitesi, 1996; Rudolf Kastner, *Der*

- Kastner-Bericht über Eichmanns Menschenhandel in Ungarn*, ed. Ernest Landau, Munich, 1961, ss. 57, 88; Braham, s. 711.
36. Braham, s. 711.
37. Baruch, *passim*.
38. Sandor Szenes, *Befejezetlen Múlt, Pécsi Szirka Nyomda*, Budapest, 1986, ss. 53-58.
39. Vrba'nı vermiş olduğu Mayıs 22 tarihi hatalıdır. Bkz. Weissmandel's *Min Hametzar*, Emunah, New York, 1960, s. 103, bu kaynağı Vrba herhâlde dil probleminden dolayı okumamış.
40. Yehuda Bauer, *American Jewry and the Holocaust*, Wayne State University Press, Detroit, Mich., 1981, s. 397; ve Gilbert, *Auschwitz and the Allies*, s. 209.
41. Henryk Swiebocki, "Osvetimska Zprava Alfreda Wetzlera a Rudolfa Vrby". Miroslav Karny, ed., *Terezinsky Rodinny Tabor v Osvetimi-Birke-nau-Sbornik z mezinârodni konference, Praha, 7-8 brezna 1994*, Terezinska Iniciativa, Prague, 1994, s. 109.
42. Jenö Levai, *Abscheu und Grauen vor dem Genocid in aller Welt*, Living Books, Toronto, 1968, ss. 31 ff.
43. Braham, s. 711; Levai, *passim*.
44. Vrba, *passim*. Ayrıca bkz. tanıklığından yola çıkılarak Rudolf Vrba ve Alan Bestic tarafından yazılmış olan *I Cannot Forgive*, Sidgwick and Jackson, London, 1968, *passim*.
45. Asher Cohen, *Hamachteret Hachalutzit be'Hungaria* (Macaristan'da ki Öncü Yerlerinden edilmişler Altı Hareketleri), Hakkibutz Hameuchad, Tel Aviv 1984, ss. 102 ff.
46. Weissmandel, s.117. Kendisi burada mektuptan belleğinde kalanlardan alıntılama yapmakta: "Saklanmalı, isyan etmeli, kaçmalı ama gettoya tıklılmayı reddetmeliler-eğer oradaysalar o zaman da çitleri yıkmalılar- eğer öldürülüyorlarsa kayıpları, (Weissmandel'in dediklerini yapmayacak olurlarsa) kıyaslanmayacak kadar düşük olacaktır." Weissmandel 1960'da kitabı yayımlanmadan önce öldü. Adını hatırlayamadığı birisiyle söz konusu mektubu Ungvar'a göndermiş olduğunu hatırlıyordu. Adam savaştan sağ

çıkmişti ve Weissmandel'in kitabı yayınlandıktan sonra 1960'larda ortaya çıktı. Adı Menachem Feldman'dı ve hahamların İbranicesi ile yazılmış olan mektubun yüz kopyasını Bratislava'da ki Yahudi Komitesinden (örneğin Çalışma Komitesinden) teslim alarak dağıtabildiği kadar çok komiteye ulaştırdığı yönünde tanıklık yaptı. Feldman, Ungvar'a gittiğinde Komite üyeleri kendisine "Kendilerini neyin beklediğini onlara söylememkte fayda var. Zaten onlara yardımcı olmamız mümkün değil. Neden gerçeği bilerek beklemek zorunda kalsınlar?" dendiğini söylemektedir. Bu ifade Laszlo hakkında belgelenmiş olan hikayeye tamamen ters düşmektedir, ya da ters olan bir şey yoktur: Laszlo Gestapo'ya başvuracak kadar saf birisiydi, zaten haham Leo Baeck'de Theresienstadt'da benzer bir biçimde davranıp Doğu'ya yapılan seferin nerede son bulacağı ile ilgili bilgiyi gettoya iletmeyince aynı tepkiyi görmüştü. Ama haberleri duyan ve inanan bazı aileler durumu ciddiye alarak komşu Slovakya'ya ya da Karpat dağlarına kaçmışlardı. Feldman ve mektubun tekrar ortaya çıkması ile ilgili detaylar için bkz. "Kehillat Uzhorod," Master tezi, Institute of Contemporary Jewry Hebrew University 1985, ss. 250 ff. Ungvar'da bulunan Yahudilerin kasabada bulunan Yahudi Lisesi öğrencileri tarafından da uyarılmış oldukları detayını burada belirtmek gereğini duyuyorum. Öğrenciler Auschwitz hakkında bir şey bilmiyorlardı ama Polonya'da ki toplu kıyımlardan tam anlamıyla haberdardılar. Peki madem onlar biliyorlardı, diğerlerinin de bilmesi gerekmez miydi?

47. Braham, s. 714. Papa'nın müdahalesi 25 Haziranda gerçekleşti, Roosevelt'in uyarısı ise 26 Haziranda gerçekleşti, Kral Gustav'ın mektubu ise ayın otuzunda ulaştı.
48. 6 ve 7 Temmuz 1944'de Veessenmayer'dan Auswärtiges Amt'a gönderilen ve Horthy ile konuşmalarını içeren iki mesaj için bkz. Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Record*, World Federation of Hungarian Jews, New York, 1965, ss. 419, 430.

49. Gilbert, Auschwitz and the Allies, ss. 204 f.; Tom Segev, *The Seventh Million*, Wang and Hill, New York, 1993, passim.
50. Bauer, *Jews for Sale?*, ss. 145-171.
51. Amos Elon, *Timetable*, Doubleday New York, 1980.
52. Ocak 1999'un sonlarına doğru, İsrail baş hahamı Eliyahu Bakshi-Doron Reformcu Yahudilerin Yahudi halkına verdiği zararın Soykırımın verdiğiinden daha fazla olduğunu açıkça beyan etti. Diğer bir çok ülkede böylesi ifadeletri kullanan birisi antisemitizm ve ırkçılığa tahrik suçlamalarıyla mahkemeye verilebilirken İsrail'de halen manevi sorumluluk gerektiren bir göreve devam edebiliyor.

On Birinci Bölüm

Soykırımdan İsrail Devleti'ne

1. Bu bölüm Washington Soykırımı Anma Muzesinde 1998 Kasımında yapmış olduğum bir konuşmanın üzerine bina edilmiş olmakla beraber söz konusu konuşmanın bire bir tekrarı değildir. O konuşmada, benim yazmış olduklarım dahil olmak üzere, birincil kaynaklara dayanan ikincil kaynakların bir özetini vermekteyim.
2. 1945-1948 dönemi üzerine sayısız kaynak bulunmakta. Burada sadece genel bir bakış için kullanmış olduğum, bazılarını benim yazdığım kaynakların oluşturduğu, birincil kaynaklardan yola çıkarak oluşturulmuş bazı ikincil kaynakları belirtmekle yetineceğim: Yisrael Gutman ve Avital Şaf, eds., *She'erit Hapletah*, Yad Vashem'de 1985 Ekiminde düzenlenen bir konferansın tutanakları, Yad Vashem, Jerusalem, 1990; Michael J. Cohen, *From Mandate to Independence*, Frank Cass, London, 1988; Arie J Kochavi, *Akurım uFolitika Beinleumit* (D.P s and International Politics), Am Oved, Tel Aviv 1992; Kochavi, "Britain and the Illegal Immigration to Palestine from France Following World War II," *Holocaust and Genocide Studies*, vol. 6, no. 4, 1991, ss. 383-396; Leonard Dinnerstein, *America and the Survivors of the Holocaust*, Columbia University Press, New York, 198Q;

Dinnerstein, *The United States and the DPs*, Yad Vashem, Jerusalem 1990; Irit Keinan, *Lo Nirga Hara'av* (Engellenmeyen Açlık), Am Oved, Tel Aviv 1996; Idit Zertal, *Zehavam shel Hayehudim* (Yahudilerin Altınları), Am Oved, Tel Aviv 1996; Gavriel Shefer, "Shikulim Politüm biKviat Mediniut Britania biShe'elat Hagirat Yehudim leEretz Yisrael" (Britanya'nın Filistin'e Giden Yasadışı Göçmenlere Yönelik Siyasi Değerlendirmeleri), *Hatzionut*, no. 5, 1989, ss. 221-226.

3. Benim yorumum için bkz. Yehuda Bauer, *Flight and Rescue*, Random House, New York, 1970.
4. Ilan Pappé, *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-1951*, I. B. Tauris, London, 1992; Ilan Pappé et al., "She'erit Hapletah Vehakamat Ham'dinah" (She'erith Hapletah ve Devletin Kuruluşu), sempozyum bildirileri, *Yalkut Moreshet*, no. 65, 1998, ss. 11-45; Rochelle Fuerstenberg, *Post-Zionism, the Challenge to Israel*, American Jewish Committee and Bar Ilan University Tel Aviv, 1997.
5. Bkz. Cohen; and Bauer.
6. Yehuda Bauer, *Out of the Ashes*, Pergamon, Oxford, 1989; Abraham S. Hyman, *The Undeclared*, Gefen, Jerusalem, 1993. Yukarıda sözü edilen vaizler için bkz. Alex Grobman, *Rekindling the Flame*, Wayne State University Press, Detroit, Mich., 1993; ölüm yürüyüşleri için bkz. Yehuda Bauer, "The Death Marches," Michael R. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust*, Meckler, Westport, Conn., 1989, ss. 497-511; ve Shmuel Iirakowski, "Bemitz'ad Hamavet" (Ölüm Yürüyüşünde), *Yalkut Moreshet*, no. 31, 1994, ss. 133-176; Yerlerinden Edilmişler kamplarına Filistin misyonu için bkz. Hayim Yahil, "Hamishlachat Ha'eretz Yisraelit Leshe'erit Hapletah" (She'erit Hapletah'a Gönderilen Filistin Misyonu), *Yalkut Moreshet*, no. 31, 1981, ss. 133-177.
7. Yosef Grudzinski, *Chomer Enoshi Tov* (İyi İnsan Malzemesi), Hed Artzi, Tel Aviv 1998. Olgular ve Grudzinski'nin sunumu için örneğin Yakov Markovitsky, *Gachelet Lochemet* (Savaşın Kor), Savunma Bakanlığı, Tel Aviv 1995.

8. Bauer, *Flight and Rescue*; ve Bauer, *Out of the Ashes*.
9. Bauer, *Flight and Rescue*; ve Bauer, *Out of the Ashes*; Dinnerstein, *America and the Survivors*; Grobman; Hyman.
10. Dinnerstein, *America and the Survivors*; Dinnerstein, *The United States and the DPs*.
11. Iiochavi, "Britain and the Illegal Immigration to Palestine."
12. Brichah üzerine bkz. Bauer, *Flight and Rescue*. Brichah ve Polonya hükümetinin tutumu için bkz. Yitzhak Zuckerman, *A Surplus of Memory*, University of California Press, Berkeley 1998. Savaş sonrası Polonya'sında Yahudilerin durumu için bkz. Yisrael Gutman, *Hayehudim BePolin Acharei Mikhmet Ha'olam Hashniyah* (İkinci Dünya Savaşı Sonrası Polonya'da Yahudiler), Shazar, Jerusalem, 1985; ve David J. Engel, *Patterns of Anti-Jewish Violence in Poland, 1944,-1946*, Yad Vashem, Jerusalem, 1998; ayrıca bkz. Engel, *The Reconstruction of Jewish Communal Institutions in Post-war Poland*, American Council of Learned Societies, New York, 1996. Çekler için bkz. Marie Bulinova, Jiri Dufek, ve Karel Kaplan, eds., *Ceskoslovensko a Izrael 1945-1956 Ustav pro soudobé dejiny*, Doplnek, Prague, 1993.
13. Anita Shapira, "Historiografia Vezikaron: Mikre Latrun," *Alpayim* (University of Tel Aviv), no. 10, 1994, ss. 3-41.

Dizin

A

- Abel, Wolfgang, 76
Abeles, Ernst, 216
Adam, Dietrich Uwe, 89
Akiva, Haham, 251
Almanların müttefikleri olarak
Slavlar, 75, 79
Almanya, 59-60, 64-65, 70, 74-
77, 79, 81, 85, 119-120, 122-
123, 125-128, 131-136, 139,
141-144, 147-148, 152, 158,
162-164, 166, 170, 319-323,
326-327
Altmann, Tosia, 210-211
Aly, Goetz, 15, 49, 89, 110, 121
Amerika Yerlileri, 32
anti-semitizm, 41-42, 50, 52, 57-
61, 64-65, 79, 92-95, 106-
107, 110, 113, 116, 120-135,
137-138, 140, 143-147, 173,
223, 268, 273, 286, 302, 324,
327, 332
Arapların Britanya ile ilişkileri,
260-262, 297, 304, 306, 309
Arap-Yahudi anlaşmazlığı, 297,
304, 306, 308, 310, 312-313
Arendt, Hannah, 95, 100, 160
Asscher, Abraham, 179
Atatürk, Mustafa Kemal, 77
Auerbach, Rachel, 210
Auschwitz Tutanakları, 259, 294
Auschwitz, 66, 72-73, 75, 85, 91,
105, 115, 156, 158, 163, 259-
294
Avrupa Aydınlanması, 206
Avrupa planı, 222

B

- Bacharach, Walter Zvi, 239, 257
Bach-Zelewski, Erich von dem,
189-190
Bakunin, Michael, 126
Balaban, Meier, 94
Barash, Ephraim, 114
Baron, Salo, 139
Bartov, Omer, 136
basın, yer altı, 40, 155
Bauman, Zygmunt, 89-103, 105-
110, 113, 121-122, 140
Beck, Ludwig, 14
Beddell-Smith, Walter, 303
Begin, Menachem, 187
Belarus, 17, 116, 153, 166
Belçika, 156, 169-171, 231, 238
Ben Avuyah, Elisha, 245
Ben Gurion, David, 262, 303
Ben-Chorin, Leah, 197
Bender, Sarah, 114
Ben-Sasson, Chaim Hillel, 94
Bergen-Belsen, 291
Berger, Ernst, 195
Berkovits, Eliezer, 234
Berliner, Cora, 208, 217
Berman, Adolf, 155
Bevin, Ernest, 303
Bialystok, 100, 114-115
Biebow, Hans, 162
Bilecka, Luba, 154
Birinci Dünya Savaşı, 122, 127,
138, 187
Birkenau mahkum ayaklanması,
171

Birleşmiş Milletler, 20-21, 308,
311-312

Biyolojik ırkçılık, 41-42, 47

Blum, Joseph, 210, 213, 216

Bormann, Martin, 45, 80-81

Borowska, Chaine, 210

Braham, Randolph, 283, 290

Brand, Hansi, 281

Breitman, Richard, 263-264,
270-272

Brichah, 307-308, 314

Britanya, 213, 260-266, 269-272,
293, 296-299, 304-309, 311-
312, 314-315

Broszat, Martin, 141-143

Browning, Christopher R., 45,
95-96, 116, 130, 132, 135

Brunner, Alois, 224

Bund Partisi (Polonya Yahudi
Sosyalist Partisi), 152, 155,
210-211, 266, 302

Busse, Otto, 331

Bürokratlar, 92, 97, 113, 115,
159

C

Campion, Joan, 215

Cavendish-Bentinck, Victor, 272

Chazan, Yakov, 187

Chciuk-Celt, Tadeusz, 271

Chelmno, 73, 85, 105, 115, 163

Chmelnicki, Bogan, 185

Churchill, Winston, 263-264

Cluj, 277, 289

Cohen, David, 179, 208

Cohn, Norman, 93

Conway; John S., 221

Cornelissen; Oswald, 198

Cracow, 153, 168, 172

Craig, Gordon A., 119

Czerniakow, Adam, 100, 180-181

Ç

Çalışma Grubu (Slovakya), 210,
218, 220-221, 223-225, 274,
278-279, 281, 285

Çekoslovakya, 208, 211, 223,
311-313

Çingeneler, 32, 63, 66, 78-84, 86,
320

D

Darre, Richard Walter, 45

Davidson, Gusta, 210

Dawidowicz, Lucy, 14, 42

Dayan, Rabbi Simcha-Selig, 199

Deschner, Karlheinz, 11

Determinizm (gerekircilik) ve
Soykırım, 14

Deuerlein, Ernst, 197

Doğu Avrupa, 94, 102, 105, 113,
117, 169, 173, 177, 184-185,
202, 204

Droysen, Johann G., 12

Düzen Polisi Taburları, 84, 120,
135, 189

E

Eckardt, A. Roy, 25

Edelstein, Yakov, 191

Eden, Anthony, 269

Eichmann, Adolf, 36, 214-216,
219, 224

Einsatzgruppen (Ölüm Timleri),
15, 50, 83, 135

Eisele, Josef, 197

Eisenhower, Dwight, 303

El-Ghailani, Rashid Ali, 261

Elkes, Elkhanan, 166

Elon, Amos, 293

Engel, David, 271

Engelli insanlar ve "ötenazi," 49,
78, 112, 328

Esh, Shaul, 103-104

Ettinger, Shmuel, 94

Exodus (göç) 1947, 307

F

Fackenheim, Emil, 234, 251

Fein, Helen, 45

Feiner, Yosef, 103

Feldman, Moshe, 190

Ficowski, Jerzy, 84
 Filderman, Wilhelm, 202
 Filistin, 260-266, 270, 277, 285,
 293, 296-308, 310-317
 Fischer, Julius ve Jetty, 211
 Fleischmann, Alice ve Judith,
 211, 214
 Fleischmann, Desider, 211
 Fleischmann, Gisi (Gisela), 205,
 208, 211, 213-215, 217-221,
 223-227
 Fleischmann, Gustav, 211
 Fleischmann, Josef, 211
 Fleming, Gerald, 14
 Flughafenlager (Havalimanı
 Kampı), 136
 Fourier, François, 126
 Frank, Hans, 45, 111-112
 Frankl, Viktor, 157
 Fransa, 14, 17, 89, 106, 114, 116,
 123, 133-134, 148, 156-157,
 169-170, 181, 202, 230, 238,
 242, 260, 262
 Freier, Recha, 208
 Freud, Sigmund, 33, 55
 Freudiger, Fülöp von, 282-283,
 285, 288
 Frick, Wilhelm, 45
 Friedhnder, Saul, 18, 60, 105,
 119, 141
 Friedlander, Henry, 78
 Friedman, Philip, 89, 103, 105
 Friedmann, Richard, 181
 Friedrichs, Willi, 196-197
 Fromm, Erich, 33, 55
 Fueredi, Robert, 213
 Fuerst, Wilhelm, 218

G

Galiçya, 17, 116, 153, 166
 Gancwajch, Abraham, 180-181
 gençlik hareketleri ve direniş,
 152, 154-156, 172, 188, 278,
 287, 289
 Genosit Sözleşmesi (B.M.), 19-24,
 55
 Gens, Yakov, 152-153, 179

Gerhardt, Uta, 107
 gettolar, 103, 112-114, 150-151,
 153, 155, 158, 160, 169, 177-
 178, 191, 198-199, 201-202
 Goebbels, Joseph, 16, 45
 Goethe, Johann W, 12
 Gola, Mira, 210
 Goldhagen, Daniel J., 44, 119-
 140, 145
 Goldman, Nahum, 305
 Golovchenko, Polenia, 198
 Gordon, Sarah, 96
 Göring, Hermann, 111
 Greenberg, Rabbi Irving "Yitz",
 234-236
 Greiser, Artur, 162
 Gromyko, Andrei, 311
 Grossman, Chaika, 210, 243,
 245, 248
 Guggenheim, Paul, 277
 Gutman, Hugo, 119, 122, 127,
 130, 132
 Gutman, Yisrael, 89, 95, 119,
 122, 127, 130, 132, 178
 Günther, Willi, 195

H

Habad, 239-244, 247, 253-256
 Hadassah Organizasyonu, 207
 Hâgana, 296-297, 301, 306, 311-
 312, 314
 Halperin, Israel, 94
 Haredi. Bkz. Ortodoks
 Yahudiler
 Harrison, Earl, 303-304
 Hashomer Hatzair, 278
 Hasse, Ernst, 146
 Hechalutz, 220
 Heer, Hannes, 136
 Heise, Hermann, 197
 Hentig, Otto von, 182
 Herbert, Ulrich, 16-17, 44, 116
 Herf, Jeffrey, 89-90, 108-110,
 140, 209
 Herzog, Rabbi Yitzhak Halevi,
 237, 245

Heydrich, Rienhard, 15, 45, 195
Hristiyan anti-semitizmi, 42, 50,
132, 144

Hırvatistan ve Çingeneler, 85
Hielscher, Friedrich, 103-105,
151, 162

Hilberg, Raul, 36, 43, 73, 89-92,
95, 99, 101-102, 122, 129-
130, 158-160, 166, 174, 203-
204

Himmler, Heinrich, 15, 31, 33-
34, 36, 45, 75, 78, 80-81, 84-
86, 106, 112, 163, 189, 221-
222

Hochberg, Kare, 219, 2211

Hollanda, 208

Horthy Admiral Miklos, 274-276,
279, 290-291

Husak, Gustav, 224

I

Idelson, Beba, 207

Irgun Zvai Leumi, 182, 188, 296-
299, 306, 312

Irkçı anti-semitizm, 127, 144-
145, 324, 332

İ

insanlıktan çıkarma, 31, 49, 53,
68-69, 322, 325

İspanyollar Yeni dünyada, 32,
62, 67, 77, 99

işlevselciler, 44, 91, 96, 100, 113,
116, 121, 131

İtalya, 97-98, 107, 169-171, 193,
202, 230

J

Jabotinsky, Ze'ev Vladimir, 182

Jackel, Eberhard, 14, 131

Jacobovits, Lord Immanuel, 239

Jacobson, S. Bertrand, 213

Jo Pasztor (Lutherici direniş
grubu), 280, 284

Jong, Louis de, 89

Judenräte (Yahudi Konseyleri),
37, 39, 89, 100, 152, 155,

158-161, 165-166, 169, 177-
181, 183, 190-191, 193, 196,
199, 201, 208-209, 215, 217

Justin, Eva, 79

K

Kadınlar Siyonist Örgütü (KSÖ),
207, 218

Kallay, Miklos, 274

Kamboçya genositi, 32, 62, 64,
67, 88

Kaplan, Eliezer, 262

Kastner Train, 277-278, 281,
284-285, 287, 289, 291, 292

Kastner, Reszoe (Rudolf), 224,
277-278, 281-282, 284-285,
287, 289, 291, 292

Katolik Kilisesi, 69, 185, 215, 286

Katolik Merkez Partisi, 128-129

Katz, Jacob, 94

Katz, Steven T., 42

Katznelson, Rachel, 207

Katznelson, Yitzhak, 154

Keitel, Wilhelm, 82

Kempner, Vitka, 210

Kershaw, Ian, 44, 96

Kıbrıs, 306

Kiddush Hashem, 250-251

Kielce, 153, 302

Kiernan, Ben, 62

Klemperer, Victor, 48

Klinger, Haika, 210

Knecht, Karl Friedrich, 84

Kollontai, Alexandra, 22

Komoly, Otto, 284, 289

Komoly-Fuerst, Leah, 284, 289

Komünistler, *Ayrıca bkz.*

Sovyetler, 22, 60, 67, 69, 83,
169-170, 178, 193, 206, 210,
212, 225

Kook, Rabbi Avraham Hachohen,
247

Kopecky, Jaromir, 285

Korczak, Janusz, 155

Korczak, Ruzhka, 210

Kosów Huculski, 166, 201

Kováç, Tibor, 210, 220
 Kovner, Abba, 152-153
 Kovno gettosu, 153, 166, 168,
 178, 198, 200-201
 köle çalışma kampları, 120, 136
 Krasniansky, Oskar, 279, 281,
 292
 Krausnick, Helmut, 14
 Krausz, Mosze, 285
 Kruk, Herman, 152
 Kulka, Otto Dov, 44, 96, 132
 kurbanlar, 95, 99, 102, 113, 120,
 129, 134, 138, 140-141, 147-
 148
 kurtarıcı antisemitizm, 143-147
 kurtulanların tanıklıkları, 35
 Kuryanovitch, Ignacy, 197

L

Lâszlo, Julius, 288
 Lemkin, Raphael, 19-21, 23, 74
 Levin, Moshe, 178
 Lichtheim, Richard, 266
 Liebeskind, Dolek, 172
 Lipowa savaş esirleri kampı, 136
 Lipstadt, Deborah, 272
 Littell, Franklin H., 49
 Litvanya, 17, 67, 100, 116, 168,
 184-185, 198
 Lohamey Herut Yisrael/İsrail'in
 Özgürlüğü Savaşçıları
 (LHY), 182, 296
 Lödz gettosu, 103, 105, 114-115,
 151, 153, 158, 161-163, 178-
 180, 199, 201-202, 331
 Lubavitch hareketi, 240-241,
 245, 249
 Lubetkin, Zivia, 210
 Lubinczik, Naftali, 182
 Lurie, Shlomo, 185
 Lutherci direniş grubu (Jo
 Pasitor), 283-284

M

Macaristan, 202, 212, 218, 220-
 221, 224, 263, 273-278, 280,
 282-285, 288, 290-291

mahkumların Treblinka isyanı,
 168-171
 Mahler, Raphael, 94
 Majdanek toplama kampı, 136
 Malines direniş çabaları, 156
 Mandel, Gyorgy (George
 Mantello), 285
 Manoliu, Florian, 285
 Mantello, George (Gyorgy
 Mandel), 285, 292
 Markowiczowa, Fela, 210
 Marrus, Michael, 89
 Marshall, George, 312
 Martilotti, Monsignor Mario, 279
 Marx, Karl, 46, 95, 126
 Mayer, Saly, 220, 292
 Meinecke, Friedrich, 131
 Mengele, Josef, 49, 75
 Merin, Moshe (Mietek), 179
 Merkl, Peter, 45
 Meyer-Hetling, Konrad, 75
 Milton, Sybil, 78
 Minsk, 102, 165
 Mishkin, Ilya, 102, 165
 modernite, 90, 109, 122
 Mommsen, Hans, 15, 107, 121-
 122, 131
 Morawczika, Anna, 331
 Mordowicz, Czeslaw, 279
 Morse, Arthur, 90
 Mosse, George, 127
 mülteci sorununu görüşmek
 üzere düzenlenen Bermuda
 toplantısı, 269
 müttefiklerin yardımı, 173, 259,
 263, 269-270, 272, 291

N

Nazi bürokrasisi, 59, 73, 91, 97,
 101, 106-107, 121, 130-131,
 323-324
 Nazi Partisi, 44-45, 47, 108, 128,
 131
 nesnellik, 12
 Neumann, Oskar, 211, 213, 217-
 218, 223

Nissenboim, Rabbi Yitzhak, 150
Nolte, Ernst, 131, 143-144

O

Ohlendorf, Otto, 50, 134
Ordnungsdienst (Düzen Servisi):
Brest; Varşova, 178, 190
Ortodoks Yahudiler, 206, 211-
213, 215-217, 231, 233, 236-
238, 247, 250-256
Osipowicz, Abraham, 185
Osipowicz, Michael, 185
Osipowicz, Yitzhak, 185, 188

Ö

ölüm yürüyüşleri, 120, 136
ötenazi, 51, 112, 328

P

Partizan Örgüt Birliği (PÖB),
152
Pavelic, Ante, 85
Paxton, Robert, 89
Peltel-Meed, Vladka, 211
Perechodnik, Calek, 179
Petö, Ernö, 283, 289, 292
Plotnicka, Frumka, 210-211
Polak, Irma, 208
polis, 177-180, 182-184, 188-190,
193, 195-197, 199, 201
Polonya, 15, 17, 19-20, 23, 38-
40, 71, 73-76, 84-85, 90-91,
94, 100, 102-103, 111-115,
117, 152, 154-156, 160, 162-
165, 168-170, 178-180, 184-
190, 193, 197-198, 200, 202,
260, 266, 269-272, 275, 286-
287, 292, 299-302, 307, 311-
312, 320-321, 323, 329, 331
Ponomarenko, Panteleimon, 173
Porat, Dina, 90
Presser, Jacob, 89
Preuss, Hugo, 128
Proudhon, Pierre J., 126

R

Rasch, Otto, 50

Rathenau, Walther, 64
Rauschning, Hermann, 70
Reigh Sağlık Bakanlığı'na bağlı
İrksal Hijyen ve Nüfus
Biyolojisi Araştırma
Enstitüsü, 79
Reitlinger, Gerald, 89-90
Riefenstahl, Leni, 108
Riegner, Gerhard, 267
Ringelblum, Emmanuel, 94, 152,
154, 210
Ritter, Robert, 79-80, 86
Rohde, Friedrich Wilhelm, 196
Romanya, 52, 67, 85, 134-135,
155, 202-203
Roosevelt, Franklin D., 298
Rosenberg, Alfred, 45, 84
Rosenberg, Hersch, 190, 199
Rosenberg, Walter (Rudolf
Vrba), 278
Rosenblatt, Leon, 103-105, 151,
162
Rosin, Arnost, 279
Roth, Heinz, 49
Ruanda genositi, 32, 62, 64, 88,
325, 332
Rubashov, Shneur Zalman, 240
Rubenstein, Richard, 95
Rumkowski, Mordechai Chaim,
103, 105, 162-163, 179
Rummel, Rudolph, 23, 54-55,
320
Rusya, *Ayrıca bkz.* Sovyetler, 69,
207, 209

S

S.S., 189, 195-197, 216, 224,
319-332
Sachsenhausen, 171
savaşlar, genel bakış, 14, 16-17,
23-24, 54, 61, 73, 77, 79, 83-
85
Schindler, Oskar, 330-331
Schleunes, Karl, 89, 91
Schmolka, Marie, 208
Schöne, Heinrich, 191
Schulte, Eduard, 267

Schwalb (Dror), Nathan, 220
 Schwartz, Heinrich, 215, 217
 Sebestyen, Arpad, 218
 Segev, Tom, 291, 293
 Seredi, Kardinal Jusztinian, 286
 Shach, Haham Eliezer, 240
 Shamir (Yezernitsky), Yitzhak, 182
 Shapira, Anita, 313
 Shapira, Rabbi Kalman
 Klonymus, 154, 239
 Sharaga, Fred, 156
 Sharef (Shertok), Moshe, 262, 312
 Sharon, Ariel, 187
 Shazar, Zalman (Shneur Zalman Rubashov), 240
 Sherman, Joshua A., 90
 Shneersohn, Menachem Mendel, 240-243, 247-249, 251-257
 Shneersohn, Yossef Yitzhak, 243-244, 247-249
 Shochat, Mania, 207
 Srbistan, 82-83
 silahlı direniş, 149-153, 156, 166-174, 178, 200, 203, 277-278
 silahsız direniş, 40
 Silver, Haham Abba Hillel, 309-310, 312
 Siyonistler, 154, 172, 207, 210-218, 238, 261-262, 267, 293, 297-298, 301-302, 305-307, 309-310, 312-314
 Slovakya Yahudileri, 156, 170-171, 202, 212-213, 215-217, 221, 223-225, 277-286
 Smolar, Hersh, 102
 Smolar, Moshe, 197
 Smoliar, Hersh, 175
 Sobibor, 171
 Sobieski, Jan, 186
 Sobol, Yehoshua 152
 Soloveitchik, Haham Chayim, 186
 Soloveitchik, Rabbi Yitzhak Ze'ev, 188
 Sonderweg, 131

Soos, Geza, 283
 Sosyal Demokratlar, 125-126, 128-129, 136
 Sovyetler, 75, 83, 111, 114, 148, 162-166, 169-170, 189, 194, 200
 Soykırımın belgelenmesi, 37-38, 40, 49
 Soykırımın tahmin edilemezliği, 26-28, 35, 57, 64, 66-67, 70, 72, 74, 94, 96, 106, 113, 141, 322-323, 325, 331
 Stahlecker, Walther, 50
 Stanski, Zalman, 199
 Steinberg, Xavery, 186
 Steiner, Andrej, 218, 220
 Steiner, Chaim Zwi, 166
 Steiner, Hannah, 208, 220
 Stern, Avraham, 182
 Sternbuch, Recha ve Isaac, 285
 Storfer, Bernhard, 214
 Streicher, Julius, 45
 Stroop, Jürgen, 36
 Szekely, Maria, 283-284
 Szold, Henrietta, 207-208

T

Tal, Uriel, 120, 124-125
 Teichthal, Haham Issachar, 154
 Teitelboym, Reb Yoel "Yoelish", 238-239
 Tennenbaum, Joseph, 89
 Terezin, 158, 181
 Thierack, Otto, 45, 80, 96, 106
 Tiso, Josef, 215, 217
 toplama kampları, 151, 156-157, 171, 210, 319, 325
 Troper, Morris, 214
 Truman, Harry, 298-299, 303-306, 311, 312
 Trunk, Isaiah, 39, 89, 99, 178, 183
 Trzynastka (On üç), 180

U

- Ungar, Haham Shmuel David
Halevi, 211, 218-219
Unger, Michal, 115
Üstredna, Zidov (Slovakya), 215

Ü

- ütopik idealler, 60, 66, 70, 145,
327

V

- Va'adah (Macaristan'da ki
yardım ve kurtarma
komitesi), 277-278
Van Tijn (Cohen), Gertrude, 208
Varşova gettosu, 103, 112, 114,
150, 153-155, 158, 168, 180-
181, 198, 201
Vatikan. *Bkz.* Katolik Kilisesi
Vilna gettosu, 152-153, 165, 168,
178-179, 198-201
Vrba, Rudolf (Walter
Rosenberg), 278-282, 286-
287, 289, 291-292

W

- Wannsee, 36, 216
Wasserstein, Bernard, 90
Weimar Cumhuriyeti, 123, 125,
128, 142, 145
Weiss, Aharon, 39, 102, 159-161,
178
Weiss, John, 119, 126-127, 132,
140, 145
Weiss, Josef, 280
Weissmandel, Haham Michael
Dov Ber, 211, 218-219, 221-
222, 280, 282-285, 287-288,
290-292
Westerbork direniş çabaları, 156
Wetzel, Erhard, 75-76
Wetzler, Alfred, 278-279, 282
Wiesel, Elie, 26, 121
Wininger, Josef, 281-282
Winograd, Sheindel, 199
Wise, Haham Stephen S., 267-
268

- Wisliceny, Dieter, 215, 219-221
Wittenberg, Itzik, 210
Wyman, David S., 90

Y

- Yaffe, Moshe, 165
Yahil, Leni, 141
Yahudi Ortak Dağılım Komitesi
(JDC), 154, 210, 213-214,
216-217, 220, 222
Yahudilerin İspanyollar
tarafından kovuluşları, 79
Yahudilerin Mesihliği, 244, 253
Yahudilerin şeytanlaştırılması,
55, 57-60, 82
Yanait-Ben Zvi, Rachel, 207
Yardım ve Kurtarma Komitesi
(Macaristan), 267
Yehova Şahitleri, 22
Yelin, Chaim, 178
Yishuv, 222, 296-297, 312-313
Yitzhak, Levi, 254
Yugoslavya, 169-171
Yunanistan, 169-171, 202

Z

- Zalman, Shneur, 240
Zimmermann, Michael, 82, 84,
86
Zuk, Anna, 94
Zukier, Henri, 116
Zvi, Shabbatai, 242

Soykırım tarihçileri arasında dünyanın en önde gelen birkaç isminden biri olan Yehuda Bauer, bu kitapta Yahudi Soykırımı'nın tarihini ve anlamını yeniden ele alıyor. Kendisinin ve diğer araştırmacıların son yıllarda yaptıkları araştırmalara dayanan Bauer, Soykırım'ın nasıl tanımlanacağı ve açıklanacağı, diğer soykırımlarla karşılaştırılıp karşılaştırılamayacağı, Yahudilerin kendileri aleyhine yütütülen cinayet kampanyasına nasıl tepki verdikleri ve Soykırım'la İsrail'in kuruluşu arasında nasıl bir bağ olduğu gibi temel meselelerle ilgili çok yeni düşünceler ortaya koyuyor.

Soykırım, insanlıkla ilgili son derece önemli bir mesaj veriyor, diyor Bauer. Zygmunt Bauman, Jeffrey Herf, Goetz Aly, Daniel J. Goldhagen, John Weiss ve Saul Friedländer'in düşüncelerini inceliyor ve sonrasında da Soykırım'ın nasıl meydana geldiğiyle ilgili kendi yorumlarını sunuyor. Çarpıcı hikayelerle süslediği örnekler veren Bauer, Soykırım sırasında Yahudi erkeklerin ve kadınların tepkilerini ele alıyor ve bazı kurtarma teşebbüslerini aktarıyor. Ayrıca Soykırım'ı Yahudi teolojisi çerçevesinde inceliyor ve Soykırım'a bakışımızın mistisizmle gölgelenmemesi gerektiğini ileri sürüyor: Bu, insanın insana karşı yaptığı bir eylemdi ve bundan dolayı, tekrarlanmasını engelleyebileceğimiz açıklanabilir bir olaydır.

ISBN 975-6565-42-X

9 789756 565421

